

Йоганн Вольфганг ГЕТЕ ФАУСТ

МИКОЛА
ЛУКАШ
1

ЛУКАШ

Йоганн Вольфганг ГЕТЕ ФАУСТ

Доброх
у п'ятниці

Пропонований 15 томовик

Миколи Олексійовича

Лукаша (1919 – 1988 р.р.)

є унікальним зібранням

його творчої спадщини.

Вперше під спільною обкладинкою представлено його віршовані і прозові переклади, оригінальна поезія, літературо- і мовознавчі статті та дослідження, жарти – шпигачки, листування тощо.

Все це дає уявлення про внесок

М. Лукаша в рідну

літературу, про його

справжнє місце в

українській культурі

XX століття.

Відкриває зібрання

геніальний переклад

архітвору Йогана

Вольфганга Гете «Фауст»,

над яким Лукаш працював

декілька десятиліть –

почав зі шкільної лави,

а завершив у 50-х роках.

Лукашів «Доробок» містить,

по суті, весь його багато-

щий лексикон, що вилився

у декілька словників, які на

сьогоднішній день,

на жаль, не збереглися.

Йоганн Вольфганг ГЕТЕ ФАУСТ

Гете

М И К А І І І

Йоганн Вольфганг ГЕТЕ ФАУСТ

ЛЮКАШ

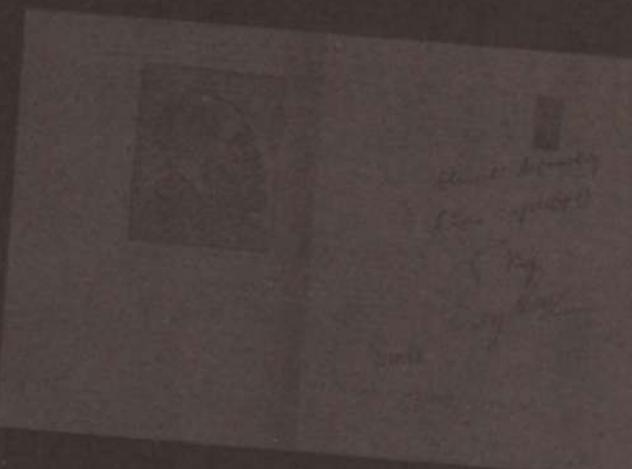
Ф. Г. ШАЛЫГИН
БОКСАРД

Ф. Г. ШАЛЫГИН
БОКСАРД
ВОЛФГАНГ
ГЕТЕ

ФАУСТ

ТРАГЕДИЯ

Эпизодической
перевод
Михаила Донцова

Йоганн Вольфганг фон ГЕТЕ

Гете
ФАУСТ

Johann Wolfgang von Goethe

FAUST

Tragödie

Йоганн Вольфганг фон Гете

ФАУСТ

Трагедія

*З німецької переклав
Микола Лукаш*

видавництво
жупанського

**УДК 821.112.2-21
ББК 84(4Нім)5-6
Г44**

Трагедія Й.-В. Гете «Фауст» давно вже належить до класики світової літератури, то ж не дивно, що саме цим шедевром відкривається 15-томне видання перекладів і власних творів Миколи Лукаша. Микола Олексійович, розпочавши роботу над цим перекладом ще на шкільній лаві, загалом віддав Гетевому архітвору понад двадцять років свого життя. Перше видання українського «Фауста» побачило світ 1955 року і стало видатною подією в тогочасному літературному процесі. Ще й до сьогодні, зрештою, Лукашів «Фауст» зберігає своє значення і є чи не найкращим перекладом Гетевої трагедії на чужі мови. Українською мовою «Фауст» перевидавався декілька разів, але пропоноване видання збагачено ще й кількома грунтовними розвідками, що вийшли з-під пера провідних літературознавців (В. Скуратівський, А. Первомайський, А. Копєлев, А. Череватенко). Наприкінці додано авторські примітки перекладача М. Лукаша.

Редакційна колегія:

*I.B. Васюнік, В.I. Клічак, О.I. Жупанський,
В.Л. Скуратівський, В.I. Ткаченко, Л.В. Череватенко*

Редактор, упорядник
Леонід Череватенко

Художнє оформлення
Оксани Баратинської

© Видавництво Жупанського;
М. Лукаш, переклад;
О. Баратинська, художнє
оформлення, 2013.

ISBN 978-966-2355-35-2

ПРИСВЯТА

Знов близиться ви, постаті туманні,
Що вже мені з'являлися колись.
Чи вдержу вас? Чи знову тій омані
Мої чуття прихильно піддались?
Ви ринете! Пануйте ж, нестриманні,
Коли вже ви так владно піднялись;
Моя душа бентежно молодіє,
Коли від вас чудовний дух повіє.

Ви принесли веселих днів картини
І образів, навіки любих, рій;
І первого кохання й дружби тіні;
Встають, немов у казці прастарій.
Згадалися життя зигзаги звинні,
Минулий жаль, і втрати біль гіркий,
І імення тих, що їх зрадлива доля
В цвіту стяла, мов квіти серед поля...

Пісень моїх не чують ніжні душі,
Що слухали пісні юнацьких днів;
Розвіялись бесіди наші дружі,
Їх відгомін давно вже відбринів.
Кругом чужі, хоч, може, й не байдужі,
Та їх хвала не радує чуттів;
А ті, що їх, мов рідні, привітають,
Розкидані, десь по світах блукають.

*I знов мене привиддя полонили,
Неначе звуть в мовчазне царство сна.
Колишній спів мій, майже занімілий,
Лунає знов, мов арфа чарівна;
Я стрепенувсь, і слози забриніли,
I серце враз вістало аж до дна...
Теперішнє здалека ледве мріє,
А що пройшло — ізнов живе і гіє.*

ПРОЛОГ У ТЕАТРІ

Директор театру, поет і комік.

Директор

Обидва ви не раз мені
В пригоді стали в хвилю скрутити;
Скажіть, яким повинен бути
Театр у нашій стороні?
Бажаю я завжди юрбі годити:
Вона живе, дає й другому жити.
Стовпи стоять, поміст із дощок збитий,
І всяк туди, на свято мов, спішиться.
Сидять усі вже, звівши вгору брови,
До подиву і захвату готові.
Я знаю, як сподобатися всім,
А все ж чомусь сьогодні страшнувато;
Хоч путнє щось незвично бачить їм,
Але вони читали страх багато.
Як змайструвати виставу нам таку —
Нову, й живу, і людям до смаку?
Люблю, коли у нас під балаганом
Гучна юрба хвилює ураганом
І тиснеться до цих дверей вузьких,
Мов у переймах болісно-тяжких.
Ще в білій день, ще о четвертій
До каси товпляться дістать квиток
І ладні битися за нього до півсмерті,

Мов це — в голодний рік насущника шматок.
Лише поет зробить це диво здібний;
О друже мій, тут твій талант потрібний!

По ет

Не говори про натовп той нікчемний;
Його діла високий дух гнітуть,
Затъмарюють, як морок ночі темний,
Затягують у вир, у каламуть.
Веди мене в небесний світ таємний,
Де радощі поетові цвітуть.
Лиш там любов і дружба нас чекають,
Божественні чуття в серцях плекають.

Що в глибині грудей у нас постало,
Що, тремтячи, зірвалось на уста,
Невдало раз, а інший раз і вдало, —
Поглине все хвилина зла й пуста;
А що рокі у серці визрівало,
В довершене творіння вироста.
Примарний блиск живе одну хвилину,
Правдивому нема в віках загину.

Комік

А що мені з потомних тих віків?
Коли б і я про них лиш говорив,
То хто б сучасників розважив?
А їм потрібен добрий жарт,
І вже чогось веселій хлопець варт,
І чимсь в суспільстві він заважив.
Хто зацікавить публіку зумів,
Того вона не кине цінувати;
Що більше буде слухачів,
То легше їх опанувати!
Отож зробіть нам п'есу до пуття
І виведіть фантазію і волю,

Кохання й розум, пристрасть і чуття,
Та й дурості якусь там дайте ролю.

Директор

А головне, як більш перипетій!
Бо глядачі цікаві до подій;
Як більше сцен напруженіх, рухомих,
Щоб всяк дививсь, не зводячи очей, —
І ви попали вже в число відомих,
Усюди люблених людей.
Лиш масою підкорите ви масу,
Для себе в ній всяк найде штучку ласу;
Де всього є, там кожен візьме щось,
Й видовище до серця всім прийшлося.
Даєш нам твір — давай в шматках, на милість,
Таке рагу нам вигідніш, як цілість,
Бо легко зготувати і зручно подавать.
Нащо тобі здалась довершена умілість?
Хоч що дай публіці — на шмаття буде рватися...

Поэт

Ганебне ремесло ганебним буде скрізь
І справжньому художнику не личить.
Та ви, я бачу, завзялися
Нікчемних партачів звеличити.

Директор

Такий докір мені не заболить:
Хто дума путнє щось зробить,
Знарядъ шука, як до роботи.
А вам — м'які дрова колоти;
Для кого пишете? Глядіть:
Ось цей з нудоти йде сюди,
Той — за столом по зав'язку напхавшиесь,
А той (найгірший він завжди) —
Газет усяких начитавшиесь.

До нас збігаються, немов на маскарад,
Побачити цікаве кожен рад!
Тут дами напоказ з'являються ошатні;
Це теж артистки, лиш безплатні.
Ви дивитесь з поезії висот,
І всі поклонники вам любі;
Погляньте ж ближче на народ:
Одні холодні, другі грубі.
Той по виставі йде у карти грать,
Той зночувати ніч в обіймах у повії;
Чи ж варт для них бентежить мрії
І муз шляхетних турбувати?
Кажу ж вам, лиш пишіть, —
все більш і більш пишіть, —
І зразу шлях до успіху відкритий, —
Людей аби із плигу збити,
Бо трудно їх задовольнити...
Що з вами? З радощів? Чи що болить?

Поет

Іди шукай деінде наймитів!
Ти хочеш, щоб поет занапастив
Свій вищий дар — і пориви, і мрії
Природою натхненого творця!
Чим він чарує всі серця?
Чим він скоряє всі стихії?
Це та гармонія, що лине із грудей
І обійма весь світ — природу і людей.
Коли природа свій починок вічний,
Байдуже прядку крутячи, пряде,
І всіх створіннів гурт негармонічний
Різноголосячи гуде. —
Хтб вносить лад усюди живодайний,
Вливає ритм у кожен рух і звук?
Хто всі ті голоси в хорал єднає зграйний,
В акордів голосних вроčистий перегук?

Хто каже бурі в пристрасті ревіти,
Зорі вечірній в роздумі сіять?
Хто може всі весняні пишні квіти
До ніг коханої прослати?
Хто лаврові листки спліта в вінок,
Щоб увінчати почестю героїв?
Хто олімпійцям захист і зв'язок?
Поет, людської сили прояв.

Комік

Явіть же нам ту силу сповна,
Хай творчість так у вас іде,
Немов пригода та любовна.
Буває, двох десь випадок зведе,
А там пішли побачення й розмови,
Щасливі сни й пробудження раптові,
Надії хміль і гіркота оман, —
І так незчуєшся, як вродиться роман!
Таку і ви нам п'єсу дайте,
В життя людське чим глибше заглядайте!
Всі так живуть, а бачать так не всі,
Тож покажіть життя у всій красі.
Картини барвні, світло тъмяне
Ta іскра правди в млі омані —
І наварили ви пиття,
Що людям скрашує життя.
І йде сюди замріяне юнацтво,
Йому ваш твір — чудесне відкриття,
І йдуть сюди вразливі на чуття,
Для них ця гра — переживань багатство.
І кожен тут знаходить щось своє
І бачить те, що в нього в серці є.
Ще здатні всі вони і до плачу й до сміху,
Шанують пориви, із близку мають втіху...
Хто всього знат, тому попробуй догоди!
Хто починає жити — подякує завжди.

Поэт

Верни ж мені той час блаженний,
Коли я жити починав,
Коли пісень потік натхнений
З джерел незглибних виринав;
Коли в туман був світ повитий
І чар закритий в пуп'янки,
Коли барвисті і п'янкі
В лугах веселих рвав я квіти...
Я бідний був — і все я мав,
І правду й вигадку кохав...
Верни ж ті пориви чудові,
І серця жаль, і щастя сни,
І міць ненависті й любові —
Минулу молодість верни!

Комік

Та молодість потрібна лиш,
Як ворог у бою натисне,
Як дівчина, усіх миліш,
Тобі сама на шию звисне,
Як вабить здалеку вінок
Тебе добігти ген до цілі,
Як на умі тобі танок
І пиятика ночі цілі, —
А струни ліри золоті
Рукою вправною торкати,
Назустріч обраній меті
Стежками звинними блукати, —
Це вам, старим, і Бог велів,
І цьому тільки маємо радіть ми,
Бо старість з нас не робить малюків
Вона лиш застас нас дітьми.

Директор

Покиньте спори й аргументи,
Лишіть докори й компліменти, —
За них нічого не купить;
До діла треба приступити.
Натхнення, настрій — то бридня все,
Сміліші будьте, їх не ждіть.
Коли поетом ти назався,
Умій натхненням володіть!
Варіть же швидше, друже милий,
Кріпкий напій, що ми ждемо;
Чого сьогодні не зробили,
Те завтра не прийде само!
Отож і дня дарма не гайте,
Як тільки є можливість десь,
За коси враз її хапайте
І вже із рук не випускайте,
Поки свого не доб'єтесь.
Адже яких лише дивацій
Не бачив наш німецький кін!
Тож не шкодуйте ні машин,
Ні чудернацьких декорацій.
Не бракуватиме зірок.
І сонця, і місяця, і неба,
Дамо й води, і вогню, як треба,
І скель, і звірів, і пташок!
Так розміркуйте ж все дотепно,
На сцені всесвіт умістіть
І швидко й бережно пройдіть
Із неба через землю в пекло.

ПРОЛОГ НА НЕБІ

Господь, архангели, згодом Мefістофель.

Рафаїл

Могутнім громом сонце грає
В гучному хорі братніх сфер
І путь накреслену верстає
Од первовіку й дотепер.
Цих незбагнених див видіння
Сповняє силою серця,
І, як у перший день творіння,
Величні всі діла Творця.

Гавриїл

Земля із швидкістю страшною.
В просторі крутиться-літа,
І райське світло дня чергою
Зміняє ночі темнота.
Хвилює море неозоре
І шумом скелі покрива,
Та сфер стремління вічно-скоре
І гори, й море порива.

Михаїл

Бурхають бурі навзаводи,
Шумлять нестримано кругом
І огортають твердь і води
Taємно-грізним ланцюгом.

Бліскоче з хмар руйнний пломінь,
Громам осяюочи путь,
Та всеблагої ласки промінь
Приборкує стихії лютъ.

Всі троє

Цих незбагнених див видіння
Сповняє силою серця:
І, як у перший день творіння,
Прекрасні всі діла Творця.

Мефістофель

О Господи, ти знов між нас явивсь,
Питаєш, як ідуть у кого справи;
Між челяддю і я тут опинивсь,
Бо ж завше був до мене ти ласкавий.
Не вмію я так компліментів править,
Як ангели, уdatні на язик,
Від пафосу моого ти б засміявся навіть,
Коли б ти був од сміху не одвик.
Сонця й світи залишу я в спокої —
Я свідок лиш мізерності людської.
Смішний божок землі не зміниться ніяк, —
Як сперовіку був, так і тепер дивак.
Погано він живе! Не треба
Було б йому давати і крихти світла з неба.
Тим розумом владає він,
Щоб жити, як тварина із тварин.
Та він же чисто коник той цибатий
(Пробачте порівняння це мені):
Не підлетить, а вміє лиш стрибати
Та знай сюрчить в траві свої пісні.
Та у траві іще б якось жилося,
Так ні, притьмом в болото суне носа.

Господь

І вічно скаржишся мені ти!
Невже ж тебе задовольнити
Земля ніколи не змогла б?

Мефістофель

Hi, Господи! На ній одне лихе твориться:
Так люди мучаться, що жаль на них дивиться, —
Вже проти них і запал мій ослаб.

Господь

Ти знаєш Фауста?

Мефістофель

Він доктор?

Господь

Він мій раб!

Мефістофель

Та раб то раб, а служить по-якому?
І єсть, і п'є він щось не по-земному.
Його думки, на безум хворі,
Ширяють десь в непевній далині.
То з неба б він зірвав найкращі зорі,
То пив би він всі радощі земні;
Та ні земля, ні далі неозорі
Не вдовольнять тієї маячні.

Господь

Він поки що у мороці блукає,
Та я вкажу йому до правди вхід,
Бо знає садівник, як деревце плекає,
Який від нього буде цвіт і плід.

Мефістофель

Та він не ваш, я ладен закладатись!
Дозвольте лиш за нього взятись,
І піде він за мною вслід.

Господь

Я згоден, спробуй його злудить,
Поки живе він на землі;
Хто йде вперед, той завше блудить.

Мефістофель

Спасибі вам; з мерцями справи злі,
Я не люблю тії мороки;
Мені за них миліш здорові, повні щоки;
Я так люблю живих людей,
Як любить кіт живих мишей.

Господь

Що ж, спробуй відірвати духа
Від його першоджерела
І, якщо він тебе послуха,
Зведи його на стежку зла.
Знай, сам ти осоромишся натомість:
В душі, що прагне потемки добра,
Є правого шляху свідомість.

Мефістофель

Свідомість швидко завмира!
Я знаю, в мене певна гра.
А вже коли свого доб'юся,
То матиму утіху немалу:
Нехай тоді плазує у пилу,
Як та змія, моя тітуся.

Господь

Приходъ сюди безпечно завше,
На ваш-бо рід не маю ворожди;
А з духів заперечення, лукавче,
Ти був мені найст рніший завжди.
Людина не всякчас діяльності радіє,
Понад усе кохає супокій;
Потрібен їй супутник ворушкий,
Щоб бісом грав і збуджував до дїї.
А ви, справдешні діти Божі,
Любуйте на дива творіння гожі!
Нехай живий і вічно-творчий дух
Але скрізь любови світло животворне
І явищ біг, речей минуших рух
Хай думкою безсмертною огорне.

Небо закривається, архангели розходяться.

Мефістофель

До чого ж гарний дідуган!
З ним інколи зустрітися приємно.
І то сказатъ: такий великий пан
З дияволом обходиться так чемно!

ЧАСТИНА ПЕРША

Дія перша

НІЧ

Вузька кімната з високим готичним склепінням.
Фауст сидить неспокійно в кріслі біля столу.

Фауст

У філософію я вник,
До краю всіх наук дійшов —
Уже я й лікар, і правник,
І, на нещастя, богослов...
Ну і до чого ж я довчивсь?
Як дурнем був, так і лишивсь.
Хоч маю докторське звання
І десять років навмання
Туди й сюди, навкрив-навкіс
Воджу я учнів своїх за ніс, —
А серце крається в самого:
Не можем знати ми нічого!
Хоч я й розумніший, як бевзні ті всяки,
Учені, магістри, попи та писаки,
Хоч я в забобоні й страхи не вдаюся,
Із пекла сміюся, чортів не боюся, —
Зате ніяких радошців не маю,
Не вірю я, що я щось знаю,
Не вмію я людей навчати,
Не вмію їх на добре напучати...
Грошей, майна я не нажив
І слави теж не заслужив;

Собака, й той не став би так жити!
Тому-то й почав я ворожити, —
Чи не одкриє духів міць
Мені одвічних таємниць,
Щоб я дарма не мудрував.
Чого не знаю, не казав,
Щоб я збагнув почин думок
І світу внутрішній зв'язок,
Щоб я пізнав основ основу,
А не кидав слова-полову...

О повний місяцю ясний,
Мій друже тихий і сумний!
Коли б востаннє з висоти
Мої страждання бачив ти
За цим столом чувань нічних,
Між цих пергаментів і книг!
Коли б я міг блукати між гір,
В твоїм промінні ніжить зір,
Серед печер звиватись духом,
В твоїй імлі снуватись лутом,
Весь чад науки там лишити,
В твоїй росі цілющій змити!..

Ох! Я ще тут, в тюрмі-норі?
О мури прокляті сирі!
У цих мальованих шибках
Небесний світ — і той зачах!
Стримлять до неба стоси книг,
Ненатла точить їх черва,
Їх пилюга густа вкрива,
І кіпоть осіда на них;
Уздовж полиць з давнезних літ —
Реторти, слойки, склянки,
Начиння, приладів рядки —
І це в тебе світ! І це зветься світ!

I ти питаєш ще, чому
На серце туга наляга,
Чому незвідана нудьга
Труїть всі радоші йому?
Замість живих природи хвиль,
Куди Творець людей вселив,
Навколо тебе — тлінь, і цвіль,
І жах потворних кістяків.
Тікай! На волю, на простір!
Візьми цю книгу чарівну;
Цей Нострадамів віщий твір
Тобі відкриє тайну.
Спізнаєш ти шляхи світил,
Збагнеш природи вічний рух,
І в душу вступить повінь сил,
Коли промовить духу дух.
Шкода обняття сухим умом
Священних знаків зміст живий;
Ви, духи, тут в'єтесь кругом,
Озвіться ж ви на голос мій!

(Розкриває книгу і бачить знак макрокосму).

Яким блаженством всі мої чуття,
Уся моя істота пойнялася,
Немов по жилах полумінь життя
І невмируща юність розлилася...
Чи то ж не Бог ці знаки написав,
Що душу збурену втишають,
Що серце вражене втішають,
Що перед розумом наяв
Природи тайнощі всесильні виявляють?
Чи ж я не Бог? Я просвітлів!
І враз мое духовне око
В природи творчий вир заглянуло глибоко.
Тепер збагнув я сенс премудрих слів:
«В світ духів можна прозирнути,

Та ум і серце мляві вкрай:
Встань, учню, і земнії груди
В ранковім сяєві скупай!»

(Розглядає знак).

Як все тут діє в колі вічнім,
У многолікій красоті,
Як сили горні в льоті стрічнім
Міняють кінви золоті!
На благовісних крилах мають,
Споруду всесвіту проймають
У гармонійній повноті!
Яка картина! Ax! Картина лиш...
Природо безконечна! Де ж, коли ж
Знайду ту грудь, що нею світ ти поїш,
І небо, й землю — все живиш?
Невже ж ти болю в серці не загоїш,
Жаги палкої в нім не заспокоїш?

*(Перегортає нетерпляче книжку
і натrapляє на знак Духа Землі).*

Цей знак на мене має інший вплив!
Ти, Дух Землі, мені рідніший,
Я став відразу мов сильніший,
Мов хміль вина мене сп'янив;
І я ладен пірнути в світу море,
Знести земні і радощі, і горе;
Ні грім мене, ні хвиль виття суворе,
Ні згуби страх, ні буря не поборе!
Нахмарило кругом —
І місяць заховавсь,
І лампа згасла!
В імлі встає над головою
Червона зáграва...
Холодний жах згори війнув,
Мене пройняв!

Це дух летить, це дух благання вчув...
Одкрийсь мені!
Твій побів серце стрепенув
І владно тягне...
Усе ество до тебе прагне!
Тобі віддав навік я серце й душу,
Нехай і вмру — тебе побачить мушу!

(Бере книгу і промовляє таємничі заклинання.
Займається червона заграва,
в полум'ї з'являється Дух).

Дух

Хто зве мене?

Фауст

(аж відсахнувся)

Лице страшне!

Дух

Ти притягнув мене так владно,
З моєї сфери пивши жадно,
І ось...

Фауст

Жахаєш ти мене!

Дух

Благав ти ревно і незмінно
Побачити вид мій, почути мою річ;
Вразив мене відчайний клич, —
Осі я... То чом же, надлюдино,
Ганебно так дрижиш? Де дівсь душі порив?
Де велет сміливий, що світ в собі створив,
Носив, плекав; що помисли жили в нім

Із духами у всьому стати рівним?
Чи ж ти той Фауст, що ждав і сподіався,
Нестримано до мене поривавсь?
І ось, як я дихнув на тебе палко,
Відразу знітився ти жалко,
Гробак нікчемний, боязкий!

Фауст

Ні, я знесу вогонь чарівний!
Це я, це Фауст, тобі я рівний!

Дух

В життя потоках, у морі дій
В'юся вгору, вниз,
Алюся всюди й скрізь!
Народження й смерть —
Океан і твердь,
Ткання мінливі,
Життя бурхливе, —
Я тчу на грімкому верстаті часу
Богам на одіння живую красу.

Фауст

По всьому світу ти снуєш,
Діяльний дух, як я близький до тебе!

Дух

Близький до того, що збагнеш,
А не до мене!

(Щезає).

Фауст

(Падає додолу).

Не до тебе?
А до кого ж?

Я, подоба Божа,
І не близький до тебе!

Хтось стукає у двері.

О смерть гірка!
Це йде мій помічник,
Докучливий сухий влазльвець!
І щастя обернулось внівець,
І привид вимріяний зник!

Увіходить Вагнер у шлафроці, в нічному ковпаку, з лампою в руці. Фауст відвертається з нехіттю.

Вагнер

Даруйте, ви декламували;
Це з грецької трагедії, мабуть?
Це вміння має значення чимале,
І я б хотів його здобуть.
Чував я, що й священик-казнодія
Повчитись часом може в лицедія.

Фауст

Так, якщо й сам священик — лицедій;
Немало є між них такого крою.

Вагнер

Ох! Ми живем здебільща самотою
І бачим світ хіба у день святний,
Немов крізь телескоп, лише здалéка;
І вчить людей казанням — річ нелегка.

Фауст

Без почуття й мистецтво все даремне,
Коли ж говорить з вас душа,
То слово щире і буренне
Усі людські серця зруша.

А ви?.. Сидіть та компонуйте
З чужих об'їдків розмазню,
Та в попілець ретельно дуйте —
Ачей здобудете вогню!
Як вам це всмак, то дурні й діти
З вас подивують інший раз;
Але шкода серцями володіти,
Коли немає серця в вас.

Вагнер

Та красномовство все ж нам не байдуже,
А я, на жаль, в нім знаюся не дуже.

Фауст

Шукай заслуги не в словах,
Не шийся в галасливі блазні!
Як розум є в твоїх речах,
То будуть без окрас виразні,
Бо для правдивих мудреців
Не треба вишуканих слів.
Всі ваші фрази дуті, беззмістовні,
Цяцьковані, бундючно-пишномовні, —
То вітер лиш, що десь між верховіть
Сухим осіннім листям шарудить.

Вагнер

Ох, довгий лан знання,
А ми недовговічні!
Всі досліди мої критичні
Не раз ця думка зупиня.
Як важко досвіду набратись,
Щоб до самих джерел дістатись!
А там, дивись, на півшляху
Спіткаєш нагло смерть лиху.

Фауст

Пергаменом жаги не вгамувати,
Не в нім свята, живуща течія;
Повік тобі на спрагу знемагати,
Коли суха душа твоя.

Вагнер

Пробачте, нам приємно завше
Побачить, дух часів прослідкувавши,
Які колись думки у мудреців були
І як далеко ми тепер вперед пішли.

Фауст

Авжеж далеко, аж до зір!
В часи минулі не сяга наш зір:
То книга за сьома печатьми.
А те, що звеш ти «дух часів», —
В тім лиш відбиток духу письмаків,
По суті, можем помічать ми.
Та писанина — то якесь страхіття,
Поглянувши, світ за очі б тікав:
То — купа сміття, звалище лахміття,
А в кращім разі — фарс з життя держав,
Повчальними прикрашений думками,
Банальними, як у ляльковій драмі.

Вагнер

А світ? А людський ум і почуття?
Піznати їх усякий з нас бажає.

Фауст

А що ж «пізнати» означає?
Хто справжнім іменем назве дитя?
Так, мало хто пізнати хоч дещо зміг,
Та й ті провидці, серцем необачні,
Несли свої думки юрбі невдячній;

За те й палили, й розпинали їх...
Даруйте, друже, мабуть, час кінчати,
Бо вже, дивіться, пізня ніч.

Вагнер

А я ладен і цілу ніч не спати,
Аби вести із вами вчену річ.
Дозвольте й завтра, в великоднє свято,
Спитати вас про те, про се.
Я щирий до наук — і знаю вже багато,
Але хотів би знати все.

(Виходить).

Фауст

(сам)

Іще його не зрадила надія;
Копається в гноїську, скарб шука,
А знайде часом черв'яка,
То, дурень, і тому радіє...
Як міг цей голос пролунати в час,
Коли тут вився духів рій таємний?
Та дякую тобі я на цей раз,
Ти, син землі, над всіх нікчем нікчемний!
Ти з пут відчаю визволив мене,
Бо я вже мало глузду не позбувся:
Видіння те було таке грізне,
Що перед ним я карликом почувся.
А я ж гадав, що, образ божества,
Я вже зирнув у істини свічадо
І поринув у вічне сяйво радо,
Земного збувшися ества;
Я був уже, мов світлий херувим,
Спроможний всю природу обійняти,
У насолоді творчій богувати;
За це зухвалство я діждавсь одплати,

Упавши в прах під словом громовим...
Мені з тобою не дано зрівнятись,
Мій дух слабкий: він зміг тебе дізватись,
А вдергати — снаги не стало в нім.
Таким малим, таким великим
Я чувся в ту блаженну мить;
Ta вверг мене ти владним скриком
Ізнову в людську безвихідь.
Куди ж іти? Чого тікати?
Чи відректись від давніх мрій?
Своїми вчинками ми ставимо завади
Собі в дорозі життєвій!
На всі високі духу поривання
Матерія лягає тягарем,
І, благ земних досягши обладання,
Найвище з благ оманою ми звем,
І почуття, і пориви натхненні
Ми в суеті розгублюєм буденній.

Фантазія почне свій смілий льот,
Об вічності черкаючися грані,
Ta розмах той повужчає зарані
В мутному вирі часових незгод.
Вгніздиться в серці глибоко турбота
І невсипущая скорбота,
Прогонять радощі, захмаряєтъ супокій,
Приймаючи щоразу вид новий:
То ніби дім і двір, то ніби жінка й діти,
Вода, вогонь, отрута, ніж;
Нема загрози — а дрижиш,
Нічого не згубив — а мусиш щось жаліти...
Не рівня я богам, і знаю, що це так;
Мабуть, проскінью вік, немов сліпий гробак,
Що вплаз живе і землю риє-пушить,
Поки його чиясь нога роздушить.

Хіба ж не пил то, з безлічі полицеь
Злітаючи, мій мозок сушить?
Не мотлох то, що тисяччу дрібниць
Мене в цім затхлім світі душить?
Чи ж тут знайду, чого шукав?
Пошо мені у сотнях книг читати,
Що рід людський завжди і скрізь страждав,
А хто-не-хто і щастя міг зазнати?

Чом виширивсь ти, черепе пустий?
Твій мозок, як і мій, колись серед туману
Шукав ясного дня, й блукав у тьмі густій,
До правди рвавсь, і потрапляв в оману.
Стоять, мене на глузи беручи,
Вали, зубці, колеса, кулі...
Біля дверей б'ючись, я мав вас за ключі, —
Та ви мені замка не відімкнули...
Бо, повна тайн і білим днем,
Природа не відслонить запинала,
І що вона тобі від духу заховала,
Того не витягнеш гвинтом і важелем.

Ось інструмент ще батьківського вжитку,
До нього я ні разу не торкавсь;
Ось блок уже здавен дармус без пожитку,
Від каганця весь сажею узявсь.
Ой, краще б я малий цей спадок згайнував,
Аніж тепер під ним, згинаючись, впрівати!
Що від батьків у спадок ти дістав,
Тим користуйсь, щоб дійсно посідати.
Що без пожитку нам — то тягар зайвих справ,
А користь вся у тім, що хвиля може дати.

Та що там із кутка так вабить, ловить очі?
Чи в пляшечці тій криється магніт?
Ясніє любо так, мов в лісі серед ночі

Проміння місячне, пробивши хащу віт.
Привіт тобі, фіале мій єдиний,
Утілення уміlostи людини,
Побожно я на стіл тебе здійму.
Вмістилище лагідних струй дрімотних,
Виталище витворних сил мертвотних,
Вслужи як слід господарю своїму.
Дивлюсь на тебе — і страждання глухне,
Візьмусь за тебе — поривання вщухне,
Вгамується в душі бажань прибій;
До ніг мені безкрас, світле море
Простелеться, мов дзеркало, прозоре,
І вдалині засяє день новий.
Ось близиться вогненна колісниця
На легких крилах! Вже готовий я
Новим шляхом в ефірний безмір звиться
До вищих сфер, де чистий чин сія.
Божиста розкіш, вічне раювання!
Чи ж варт його така гробача слизь?
Так, від земного сонця без вагання,
Без жалкування відвернись!..
Дерзни вступити самохіть до брами,
Якої всяк уникнути б волів;
Ти мусиш зараз довести ділами,
Що честь людей — не менш, як міць богів;
Перед хмурним проваллям не дрижати,
Що в нім фантазія до мук нас прирекла,
До того входу прямувати,
Що поза ним пекельний вир пала;
На крок рішучий мужності здобутись,
Хоч би й судилося в нішо там обернутись.

Іди ж сюди, мій кубку кришталевий;
Залежався ти в цьому футляреві,
Давно вже я про тебе й не гадав!
Ти вигравав ще на дідівських святах

І звеселяв гостей понуркуватих,
Коли між них ти за столом кружляв.
Твій штучний карб аж очі в себе брав:
Усі той карб у віршах толкували,
А потім враз свій трунок випивали, —
Я не забув і досі тих забав...
Ta не мінятимусь з сусідами тобою,
Не мудруватиму над хитрою різьбою,
Бо іншого пиття собі надбав.
В тобі ж темніє сік п'янкий, фатальний,
Що я обрав на цей бенкет прощальний;
В останній раз, самотній і печальний,
Вітаю ранок я, що тайно засвітав!

(Підносить келиха до уст. Чути дзвони й хоровий спів).

Хор ангелів

Христос воскрес!
Мир вам, оплутані
Згубними, лютими,
Грішними путами,
Мир вам з небес!

Фауст

Що то за гомін, що за світлий дзвін
Від уст відводить чашу ненадпіту?
То дзвонів гук; чи не вістує він
День Великодній змученому світу?
Ви, хори, почали уже той втішний спів,
Що в воскресіння ніч з уст ангелів бринів
Потвердженням Нового Заповіту?

Хор жінок

Миром пашистим
Ми полили його,
Саваном чистим
Ми повили його;

В гріб положили
Тіло його святе...
Як же з могили
Зник ти, Христе?

Хор ангелів
Христос воскрес!
Радуйтесь, смирній,
Серцем покірній,
В іспитах вірній, —
Ви спасетесь!

Фауст

Небесна вість любові й миру,
За чим прийшла в оселю сіру?
Лети туди, де є лагідні почуття.
Я чую вість, але утратив віру.
А чудо — віри вкохане дитя.
У сфери ті, звідкіль той спів лунає,
Мені заказано політ;
Ta рідний був той дзвін мені з малечих літ,
І знов мене він до життя вертає.
Колись, було, в суботній тишині
Небес цілунок мариться мені,
І чудочується у дзвоні, тайни повнім,
І я горю в екстазі молитовнім;
І йду, було, у поле, в ліс,
У тузі солодко-бентежній,
І розливаюсь морем сліз,
І світ встає в мені безмежний!
Так згадую я час дитячих забавóк
І щастя свят весни, свободне і безкрає,
І спогад любий цей мене вже не пускає
Зробить останній, грізний крок.
Дзвеніть, бриніть, пісні, ясні, як мрія!
Сльоза біжить... О земле, знову твій я!

Хор учнів

Землю покинув він,
Вставши із тліні,
Вгору полинув він
В слави промінні.
Він в небесах ясних,
Там йому стать, радіть;
Ми ж на путях земних,
Тут нам страждать, терпіть.
Ти нас залишив,
Вчителю, ми скорбим:
Ти нас не втішив
Щастям твоїм!

Хор ангелів

Христос воскрес,
Смертію смерть зборов!
Вільний від зла оков,
Рад мир увесь!
Хто його читиме
Тим, що чинитиме:
Близьких любитиме,
Благо творитиме,
Тайну віститиме, —
З тим буде Божий Син,
З тим буде він!

ЗА МІСЬКОЮ БРАМОЮ

Юрби людей, що вийшли гуляти за місто.

Гурт підмайстрів

Із нами хочете? Ходім!

Другий гурт

Та ні, ми йдем в Стрілецький дім.

Перші

А ми до млину водяного.

Один підмайстер

Я раджу вам до Доброї Води.

Другий

Коли ж негарна там дорога!

Другий гурт

А ти?

Третій

Куди вони, і я туди.

Четвертий

Ходім у слободу, там гулянки на диво,
Дівчата гарні, і незгірше пиво,
І хлопці б'ючі, хоч куди.

П'ятий

Диви, яка палка натура!
Чи втретє засвербіла шкура?
Ти не заманиш більш мене туди.

Наймичка

Ні, ні, пусті, я маю бути в місті.

Друга

Та він десь тут, ходім до тих осокорин.

Перша

Мені нема з того користі,
Бо ж горнеться до тебе він,
З тобою тільки і танцює...
Мене те щастя не хвилює!

Друга

Та він там буде не один,
Казав, що прийде і блондин.

Школяр

Глянь, пане-брате! Ну й дівульки!
Гайда слідом, підчепим хто яку.
Хмільного пива дзбан, кріпкий тютюн до люльки
Та дівка при боку — оце нам до смаку.

Дівчина - городянка

Нівроку, хлопці дженджуристи,
Та легковажні, просто жах:
Де б погулять в пристойнім товаристві —
Так ні, побігли по дівках.

Другий школяр

(до первого)

Стривай, ще дві ідуть за нами,
Дівчата ладні, чепурні;
Одна — моя сусідка саме,
І страх до любості мені.
Дивись, як ніжками дрібочуть,
Напевно, нас догнати хочуть.

Перший

Ні, пане-брате! Щó нам чепурні!
Біжім, не даймо зникнуть дичині.
Ті рученьки, що в будень працю люблять,
В недільний день найкраще приголублять.

Міщанин

Ні, новий бургомістр не радує мене,
Як на посаду став, так зразу кирпу гне!
А місту з нього мало послуг, —
Що день, то гірше справи йдуть,

Що час, то збільшується послух,
Що раз, то більше з нас деруть.

Старець-лірник
(співає)

Пани кохані, любі пані,
Мої рум'яні, пишно вбрані!
Учуйте голос слізний мій,
Запоможіть в нужді гіркій!
Нехай недарма буду грati!
Блаженний той, хто може дати...
Хай ради празника і ми
Повеселимся між людьми.

Другий міщанин

Люблю я над усе в неділю а чи в свято
Послужати про війни та бої;
В Туреччині, — десь є такі краї, —
Народи ріжуться завзято.
Стойш собі із кухлем край вікна,
А по ріці човни проходять рівномірно;
Так весело святковий день мина,
І йдеш додому тихо й мирно.

Третій міщанин

Еге ж, сусіде, й я за те,
Хай б'ються там собі на лихо,
Хай світ перевертом іде,
Аби у нас було все тихо.

Стара баба
(до дівчат-городянок)

Дівчатаонька! Ой любий маків цвіт!
У вас не закохатись годі!
Бабуся стане вам в пригоді —
Чи ворожить, чи вилити пристріт.

Дівчина - городянка

Не йди, Агато, до старої відьми,
Не станем тут із нею говорити ми;
Та, знаєш, в неї в новорічну ніч
Я судженого бачила навіч.

Друга

Та і мені вона гадала,
Його в кришталі показала:
Військовий, смілий, гарний на виду, —
Шукаю скрізь його, та хтозна, чи знайду.

Солдати

Кріпкії зámки —
Мури зубчаті,
Пишні дівчата,
Ще й гордуваті —
Здобич солдата!
Красна в нас плата
За сміливий труд!

Завше ми радо
Йдем за трубою,
Як до утіхи,
Так і до бою.
Любо нам жити,
Мило нам битись,
Замки й дівчата
Мусять скоритись.

Красна в нас плата
За сміливий труд!
Візьмуть солдати
Й далі ідуть.

Фауст і Вагнер.

Фауст

Від криги звільнив закуті хвилі
Ясної весни животворний зір;
Полів зеленіс весела шир;
Стара зима у люті безсилій.
Втекла до схову суворих гір
І посилає подеколи звідти
Зернистого снігу спізнілу стягу,
Що зникне вмить на зеленім лугу,
Бо білого сонце не хоче терпіти;
Всюди буяє ріст і цвітіння,
Все одягає барвне одіння,
І як немає квіток ще тут,
То їх замінює вбраний люд.
З гірки цієї обернися
І на місто подивися:
Як із темрявих воріт
Весело висипав люд, мов цвіт.
Сонце всіх їх радо віта:
Це ж бо день воскресіння Христа,
Та й самі вони з мертвих встали,
Вийшли з тісних, ядушних домів,
Кинули темні горища й підвали,
Стіни гнітючі майстерень, цехів,
Вирвались з вулиць щемких оков,
Із святобливого смерку церков —
Вийшли всі до світла ясного!
Глянь-бо, глянь, народу якого
Розійшлося по садах, по полях,
А ріка тече розлого,
Вся в веселих, рухливих човнах.
Од берега, до краю повен,
Одчалює останній човен;
Навіть з далекої гори

Убрань мигочутъ кольоръ...
А он — селян святкові зграї,
Тут люди раді, як у раї,
І скрізь один лунає крик:
Ось тут я справді чоловік!

Вагнер

Шановний докторе, із вами
Приємно й корисно пройтись;
А сам би я не зміг гулять між мутирями,
Бо грубости я не виношу скрізь.
Цей крик і зик, скрипки, скраклі
Для мене зроду ненависні:
Так репетують, мов їх гонять духи злі,
І це в них гра, і це в них пісня!

Селяни

(танцюють і співають під липами)

Ой пастушок прибравсь в танок,
На жупанку — стрічок, квіток —
Як мак той, процвітає...
Під липою гульня вже йде,
І всі танцюють, аж гуде —
    Гей, гоп! Гей, гуп!
    Топо-топ! Тупу-туп!
Ще й скрипка витинає.

Ось пастушок прискорив крок,
Та шустъ в гурток, та до дівок,
І вже одну штовхає...
Та обертається мерщій:
«Агій, дурний, який швидкий —
    Гей, гоп! Гей, гуп!
    Топо-топ! Тупу-туп!
Звичаю мов не знає!»

Та пастушок її в кружок,
Направо стриб, наліво скок —
Плахіття тільки має!
Розчервонілись — аж горять,
Втомились — сіли спочивать,
Гей, гоп! Гей, гуп!
Топо-топ! Тупу-туп!
Він дівку підмовляє.

«Ой пастушок, голубчик!

Слова ж твої, як той медок,
А не зведеш, буває?»
А він її у гай веде,
З-під лили ж їм танець гуде —
Гей, гоп! Гей, гуп!
Топо-топ! Тупу-туп!
Ще й скрипка витинає...

Старий селянин

А, пане докторе, гаразд,
Що й ви між нас у день оцей:
Такий учений чоловік,
А не цураєтесь людей!
За це ж найкращий кухоль вам,
Хоч покуштуйте наших вин, —
Пиття вам згагу прожене;
І, скільки в кухлі є краплин,
Бажаю я, щоб стільки днів
Вам Бог до віку приложив.

Фауст

За ласку дяку віddaю
І за здоров'я ваше п'ю.

Народ обступає їх колом.

Старий селянин

Еге ж, гаразд, що ви до нас
У цей веселій день прийшли;
Та ви і в інший, гірший час
До нас прихильними були.
Чимало є між нас таких,
Що ваш покійний панотець
Одзволив з пазурів чуми,
Поклавши пошесті кінець.
А ви, ще парубком, із ним
З села ходили до села
Між хворих, чумних мертвяків —
Не брала вас недуга зла.
Випробувань скінчився час:
Спасителя Спаситель спас.

Усі

Хай Бог пошле вам довгий вік,
Учений муж, наш рятівник!

Фауст

Моліть того, хто боре зло,
Спасати вчить, спасіння шле.

(Ige з Вагнером дали).

Вагнер

Народна шана, о великий муже,
Тебе, напевне, схвилювала дуже.
Щасливий той, хто весь свій хист
Оберне на таку користь!
Показує на тебе батько сину,
Юрба навкругт хвилює без упину,
Застиг скрипаль і танцюрист.
Ти йдеш, і всі стоять рядами,
Шапкуючи, прохід дають:
Ще мить — і всі навколошки впадуть,
Немов перед священними дарами!

Фауст

Пройдім туди ще декілька ступнів
Та й сядемо на камені спочити.
Не раз я тут у роздумі сидів,
Від молитов і посту хоровитий,
І, уповавши на Творця,
Ридав, зітхав, ламав я руки,
Благав страшній чумі кінця,
Визволу від тяжкої муки.
Хвала юрби звучить мені як глум,
І скільки вже я передумав дум
Про те, що ми, невдахи бідні,
І батько, і син — похвал не гідні!
Мій батько, чесний, скромний трудівник,
Над тайнами природи бивсь весь вік
Ретельно, ревно і невтомно,
Але якось головоломно.
У чорній кухні він сидів,
Замкнувшись із гуртком адептів,
І там за безліччю рецептів
Чудовний еліксир варив.
З незгідних речовин червоний лев вчинявся,
Що потім в літеплі з лілесю вінчався,
А згодом їх обох ганяв огонь палкий
На шлюбне тайство з покою у покій.
І в склянці ось, блискучіша над перли,
З'являлася цариця молода;
Такий у нас був лік; а хворі мерли й мерли,
Чи вижив хто — питати шкода.
Із цим-то варивом пекельним,
Ще гірше од чуми смертельним,
Ми гори й доли ці пройшли.
Десяткам тисяч жертв таке дання давав я,
Вони погинули, а я доживсь безслав'я —
Убивцям чую похвали.

Вагнер

Навіщо вам про те журитись?
Хіба ж не досить нам трудитись
Ретельно й чесно, так, як нас
Учили вчителі в свій час?
Коли ти хлопцем батька поважаєш,
Його науку радо приймеш ти;
Коли ти мужем скарб той умножаєш,
То син твій зможе більше досягти.

Фауст

Блаженний той, хто ще надію має
На світ зірнути із цього моря тьми!
Бо треба нам, чого не знаєм ми,
Що знаємо — з того пуття немає.
Та годі, годі сумуватъ
Такої гарної години!
Поглянь, як в сяєві прощальному блищасть
Окучерялені хатини...
Заходить сонце; гасне день у нас;
Десь інший край ще оживить та сила.
Коли б дались мені могутні крила,
Летів би я за сонцем повсякчас,
Глядів би я на світ просторий
У променистім сповитті,
На тихі падоли, на жевріючі гори,
На сріберні струмки і ріки золоті...
Ні дикі урвища, ні темряви ізвори
Мене б у льоті не могли спинить,
І ось уже внизу леліє море,
Ваблива, лагідна блакитъ...
Не видно вже божистого світила,
А мрія знов у серці заясніла:
За ним, за ним летіти дню навстріч,
Лишаючи позаду себе ніч,
Над мною — небо, піді мною — хвилі...

Це мрія, сон, а день уже погас...
Чому лиш дух крилатий в нас,
Але тілесно ми безкрилі?
Та хто не марив, хто не снів
Злетіти високо-високо,
Почувши жайворонка спів,
Що його не догляне око,
Побачивши, як од землі
Орел шугає попід тучі,
Як понад море й гори-кручі
Летять додому журавлі?!

Вагнер

І я, було, частенько химерую,
Але в таких дурницях не смакую.
Набриднуть швидко всі поля й ліси;
Пташині крила — то мені до лиха;
Книжки, книжки читати — от де втіха,
Немає в світі кращої краси!
Вони скрашають вечори зимою
І зогрівають серце і думки,
А розгорну пергамени шумкі —
То й небо те, здається, тут, зі мною.

Фауст

Тобі одна знайома путь,
А я — стою на роздорожі...
У мене в грудях дві душі живуть,
Між себе вкрай не схожі — і ворожі.
Одна впилася жаждиво в світ земний
І розкошує з ним в любовній млості,
А друга рветься в тузі огневій
У неба рідні високості.
О духи, духи, ви ж тут є,
Ширяете між небом і землею,
Зійдіть до мене й силою своєю

Змініть, змініть життя мое!
Коли б плаща чарівного я мав,
Щоб він мене поніс у світ незнаний,
То я б його, щасливець незрівнянний,
І за царську порфіру не віддав.

Вагнер

Не викликай тих духів навісних,
Що в мареві над нами в'ються роєм:
Даремно людям ждать добра від них,
Вони приносять звідусюди зло їм.
Із півночі кусліві духи йдуть,
І зуби, й язики у них гостренні,
Зі сходу сонця нам вони засуху шлють,
Сухотами згризаючи легені,
Із півдня, із розпечених пустинь
Спекотою палючою діймають,
Із заходу не прохолодну тінь,
А зливу, як потоп, на ниви насилають.
Лиш позови — вони з'являються на клич
Готові враз на згубу і на шкоду,
Та, хоч і ангельська в них річ,
Вони диявольського роду,
Але ходім! Уже зовсім стемніло,
Холодна мла полями залягла;
Кортить увечері до хатнього тепла!
Та що ж ти став і дивишся здуміло,
Мов півночі побачив дивне щось?

Фауст

Собака чорний он там по ріллі блукає.

Вагнер

Та бачу й я — нічого в тім немає.

Фауст

Ану приглянъсь, на що воно здалось?

Вагнер

То, мабуть, пудель, що шукає
Свого хазяїна сліди.

Фауст

А глянь, як він спіралями кружляє,
Зближаючись щораз до нас сюди!
За ним слідком у грі витворній
Мигочуть іскри голубі...

Вагнер

Та що це ви? Там просто пудель чорний,
А інше все примарилось тобі.

Фауст

Мені здається, ніби він проводить
Чаклунський круг навколо наших ніг.

Вагнер

Дивись, як стброжко й непевно він підходить —
Замість хазяїна він двох чужих настиг.

Фауст

Все вужче коло, вже він близько!

Вагнер

Ну от, дивись, звичайне писико,
Гарчить, то знітиться увесь,
Хвостом виляє — звісно, пес.

Фауст

До мене, цуцику! На, на!

Вагнер

Ця псина, бач, яка чудна!
Як станеш ти — й вона тут стане,
Гукнеш — одразу прибіжить,
Загубиш щось — то найде вмить,
Цілка тобі з води дістане.

Фауст

Ти правду кажеш, духа тут нема;
В цьому собаці — виучка сама.

Вагнер

І мудреця, буває навіть,
Такий собака зацікавить;
Твоєї ласки сповна заслужив
Годованець веселих школлярів.

Увіходять до міської брами.

КАБІНЕТ ФАУСТА

Фауст увіходить з пуделем.

Фауст

Покинув я поля і луки,
Що у нічнім тумані сплять,
Ущухли в грудях люті муки,
І буйні пориви мовчать.
Душа страждenna просвітлала —
Благословен просвіток цей!
І знову в ній заговорила
Любов до Бога, до людей.

Спокійно, пуделю! Годі тобі вертіться!
Чом ти там на порозі гарчиш?

Ляж біля печі, треба зігріться...
Ось на подушку, та мовчи ж!
Кумедно кружляв і петляв чогось ти,
Як сюди ми йшли по дорозі крутій,
Тепер попав до мене в гості,
Так шануватися умій.

Коли у келії смиренній
Знов світло лампи спалахне,
В моїй душі, добром натхненній,
Зринає видиво ясне.
Думки стають чіткі і стислі,
Надія лине в майбуття,
І знову, знов я зношу мислі
До потайних джерел життя.

Та цить же, пуделю! Твоє завивання
Не гармонує зі звуками тими,
Що душу сповняють думками святыми.
Тож нам відоме людське глузування
З високого всього,
З того, що в ньому не тямлять нічого;
Осміюють вони прекрасне все;
І ти туди ж, за ними, псе!

Та лихо мені! Я знову нудьгую,
В душі задоволення більше не чую...
Чом так швидко криниця висихає,
А мене знов спрага змагає?
Не раз таке було зі мною...
Та з цим ще можна позмагатись:
Нам треба вірою пройнятись,
Премудрістю понадземною,
Нам тільки Відкриття з'ясує світ.
Відкрию Новий Заповіт,
Відкрию текст прадавній знову,

Заглиблю в нього пильний зір
І цей священий первотвір
Перекладу на мілу рідну мову.

(Розгортає книгу і лаштується перекладати)

Написано: «Було в почині Слово!»
А може, переклав я зразу помилково?
Зависоко так слово цінувати!
Інакше треба зміркувати,
Так внутрішнє чуття мені говорить.
Написано: «Була в почині Мисль!»
Цей перший вірш як слід осмисль,
Бо ще перо біди тобі натворить.
Хіба ж то мисль і світ і нас створила?
А може, так: «Була в почині Сила!»
Пишу — і сумнів душу огорнув:
Я, мабуть, знову суті не збагнув...
Та світ свінув — не зрадила надія,
І я пишу: «Була в почині Дія!»

Коли ти хочеш тут сидіти,
Пуделю, то годі вити
І скавуліти!
Мені в роботі заважаєш,
Господаря так зневажаєш!
Хоч мені з кімнати
Прийдеться тікати,
Хоч гостю покажу поріг:
Біжи туди, звідкіль прибіг!
Та що це? Що я бачу?
Чи я притомність трачу?
Чи це не сон, чи не мара?
Собаку щось мов розпира —
Росте, росте, як та гора,
Втрачає подобу собачу!
Так ось кого я пригостив!

Немов страшенній бегемот,
Він блімнув оком, роззявив рот.
Ну що ж! Бог милостів!
Пекельне кодло розженем
Ми Соломоновим ключем.

Духи
(в коридорі)

Одного уже зловили —
Обережно, браття міле!
Як в капкан хитрий лис,
Втрапив в пастку хижий біс.
Тільки глядіть!
Підлетіть та заграйте,
Все змішайте
І звільніть його, звільніть!
Якщо ми зможем —
Йому поможем;
Він нашій породі
Теж стане в пригоді.

Фауст

Я звіра чарами зв'яжу,
Замову Чотирьох скажу:
Саламандро, блищи,
Ундіно, течи,
Сільфідо, подуй,
Кобольде, працюй!
Той, хто не знає,
Щó в кожній стихії
Силу становить —
Той не здолає
Добрі й лихії
Духи замовить.
В огні розвійся,
Саламандро!

В воді розлийся,
Ундино!
Блісни в повітрі промінно,
Сільфідо!
Дай дому поміч незмінно,
Incubus! Incubus!
Вийди, я тебе не боюсь!
Ось всі Чотири —
Нема їх в звірі...
Лежить і вищиривсь, бридкий;
Його не зрушив поклик мій!
Та я ще нόву
Вживу замову.
Ти, може статися,
Пекельного роду?
Глянь на цей знак!
Його бояться
Всі ваші зроду.
Чому ж це ти наїживсь так?
Виплід триклятий!
Вмієш читати
Ім'я несказанного,
Чудом зачатого,
За нас розп'ятого,
В віках осіянного?
Де ж він? За піччю он,
І вже вироста, як слон,
Заповнює весь покій,
Хоче узятись туманом...
Спускайся униз мерщій!
Падай ниць перед паном!
Бачиш, мої не марні погрози,
Спалять тебе святії грози!
Не змушуй же
Вогонь троїстий лiti!
Не змушуй же
Щонайсильніших чар ужити!

Мефістофель

*(виступає, коли туман розійшовся,
з-за печі в одязі мандрованого схоласта)*

Що тут за шум? Чим можу вам служити?

Фауст

Так ось хто в пуделі сидів!

Мандрований схоласт! Оце так насмішив!

Мефістофель

Вітаю вас, великовчений муже!

Од ваших чарів впрів я дуже.

Фауст

Як звешся ти?

Мефістофель

Як дивно запит цей

Від того чуть, хто зневажає слово

Й, не звикши мислить поверхово,

Зглибляє дійсну суть речей.

Фауст

Таких, як ти, відома суть —

Аж світиться крізь пòкрив назви;

Пізнаєтесь усюди враз ви,

Коли «лихими» вас «спокусниками» звуть.

Ну, добре, хто ж ти є?

Мефістофель

Я — тої сили часть,

Що робить лише добро, бажаючи лише злого.

Фауст

Це загадка! Розгадку ж хто подасть?

Мефістофель

Я — заперечення усього!
Бо всяка річ, що постає,
Кінець кінцем нічим стає,
І жодна річ буття не гідна.
А все, що ви звете гріхом,
Чи згубою, чи просто злом, —
Ото моя стихія рідна.

Фауст

Ти кажеш, що ти — части, а сам з'явивсь цілком.

Мефістофель

Мені чужа зарозумілість.
Це ж тільки ви з своїм дурним світком
Себе вважаєте за цілість.
Я ж — части од часті лиш, що перше всім була,
Частинка тої тьми, що світло привела,
Те світло гордеє, що хочеться йому
З одвічних володінь прогнati матір-тьму.
Та це йому не вдається — шкода сил,
Воно навік приковане до тіла:
Од тіл тече, в тілах лише прекрасне,
Тілами лиш спиняється в ході,
А пропадуть ті тіла — тоді
Й воно разом з тілами згасне.

Фауст

А, ось до чого ти згодивсь!
Велике знищить — неспромога,
Так ти з маленьким заходивсь.

Мефістофель

Та й тут непевна перемога!
Цей світ, оце нікчемне Щось,
Проти Ніщо мов затялось;

На всякі способи я брався,
А все удачі не діждався:
Проти пожеж, потопів, бур
Земля стойть собі, як мур!
Людське й звірине кодло теж набридо:
Як можна так поводитися підло?
Вже я їх бив, губив — і знов,
Дивись, шумує свіжа кров.
І скрізь таке, хоч бийся в груди —
В землі, в воді, в повітрі, — всюди
Мільйони родяться життів,
В теплі і в холоді, в сирому і в сухому...
Остався б я, напевне, ні при чому,
Коли б огонь служить не захотів.

Фауст

На всеблагу творящу силу,
Підступний, ниций, хижий біс,
Ти руку смертно-зледенілу
Даремно, грузячи, підніс.
До чогось іншого б уязвся,
Потворний дух, поріддя тьми!

Мефістофель

Та я вже й сам був поривався;
Про це ще поговорим ми.
А зараз можна мені вийти?

Фауст

Чому ж не можна? Ну й чудний ти!
Тепер уже знайомі ми:
Заходь до мене, як захочеш,
Вікном — вікном, дверми — дверми,
Та й через комин ти проскочиш.

Мефістофель

Ну, так-то так! А звідси вийти як?
Завадою постане під ногами
Біля порога тайний знак.

Фауст

А! Ти злякався пентаграми,
Що має силу над чортами?
Пекельнику, як ти сюди пробравсь?
І як це дух такий попавсь?

Мефістофель

А придивись до неї пильно, —
Вона накреслена нещільно:
Не вийшов трохи крайній кут.

Фауст

Випадок добре постараався!
Так ти тепер в неволі тут?
Оце не ждав, не сподівався!

Мефістофель

Коли сюди я вскочив псом,
Я не помітив знаку того, —
А чорту вийти вже незмога.

Фауст

А чом не вилізти вікном?

Мефістофель

Та звичка в нас така вже здавна повелась:
Чортам і привидам скрізь вхід без перепони,
Але кудою вліз, тудою і вилазь.

Фауст

То в пеклі теж свої закони?

Чудова річ! То з вами можна й пакт
Надійний підписати, безумовно?

Мефістофель

Як хто формальний укладе контракт,
Обіцяне завжди одержить спóвна.
Колись питання це складне
Ми обговорим неодмінно.
Ну, а тепер пусті мене,
Прошу тебе, прошу уклінно.

Фауст

Та ще хвилиночку пожди,
Скажи мені хорошу казку!

Мефістофель

Та це ми встигнемо завжди.
Пусти мене, зроби цю ласку!

Фауст

Чи я шукав тебе, скажи?
Ти ж сам попавсь мені на щастя.
Хто чорта вловить, то держи,
Хтозна, чи ще коли впіймати вдастся.

Мефістофель

Гаразд, на все я пристаю,
Як хочеш, я лишусь з тобою,
Але дозволь фантазію твою
Потішити моого мистецтва грою.

Фауст

Роби що хоч, але гляди,
Щоб не було в тій грі нуди.

Мефістофель

Твої чуття за цю часину
Зазнають більше втіх, мій сину,
Ніж в цілий рік сіреньких днів.
Ти вбачиш любосну картину,
Ти вчуєш духів ніжний спів, —
І це не буде лиш маною:
Відчуєш ти амброзій пах
І смак нектару на устах,
Торкнешся щастя ти рукою.
А збори скорі будуть в нас:
Весь гурт наш тут; почнімо враз!

Духи

Щезніть, зникайте,
Темні склепіння!
Дивно привітне,
Ніжно-блакитне
Небо, сяй!
Геть розплівайтесь,
Чорні тучі,
Ви ж розгоряйтесь,
Зорі блискучі,
Сонце, заграй!

Діти небесні —
Духи чудесні,
Ласку несучи,
Тут пролітають,
Трепет жагучий
Скрізь викликають;
Звинні їх тіні
В барв мерехтінні
Землю вкривають
Там, де в альтанах
Пари коханих

В пристраснім малінні
Душі зливають.
Зелено пишні
Лози буяють,
Грони розкішні
Тяжко звисають,
І винотоки
Винні потоки,
Пінні й шумливі,
З них вигнітають.
В радісній зливі
З гір, маєм критих,
По самоцвітах
Струмні ті ллються,
Поки зійдуться
В ріки глибокі,
Плеса широкі.
Любитъ там птиця
Солодко впиться
Й далі помчати
Десь над чудовий
Острів казковий
Сонце стрічати.

Чуєш, у лузі
Спів там лунає?
Бачиш, у крузі
Танець буяє?
Всюди тут воля,
Всім тут роздолля:
Ті поп'ялися
По верховині,
Ті розпалися
В бзера сині,
Інший ширяє
В небо безкрає,

В далі прозорі,
Звідки алють зорі
Щастя жагу.

М е ф і с т о ф е л ь

Заснув! Гаразд, мої хлоп'ята чулі!
Чудово ви співали люлі-люлі;
За цей концерт я не лишусь в боргу.
Він думав, що мені звідсіль уже не вийти!
Ще більш його маною оповийте,
Ще глибш його занурте в море мар!
Мені ж тепер пацюк на визвіл прийде,
Розбитъ накреслений цей чар.
От і пацюк вродивсь одразу —
Шмигнув до ніг і жде наказу.

Володар всіх щурів, мишай,
Жаб, мух, комах, блощиць, вошай
Тобі наказує підлісти
І на порозі знак прогризти
Там, де оливі він полив, —
За діло ж, ну, без зайвих слів!
Он закрутка чаклунська, бачиш, скраю?
Я через неї тут сидіти маю;
Гризни! Ще раз, і всьому край! —
Ну, Faусте, спи і поки що бувай!

Ф а у с т (прокинувся)

Це що ж, я знов в оману дався?
Знов духів рій без сліду зник,
Почезла чортова мана вся,
Ta й пудель теж кудись утік!

КАБІНЕТ ФАУСТА

Фауст і Мефістофель.

Фауст

Хто там? Заходь! Чи ж мук іще не досить?

Мефістофель

Це я.

Фауст

Заходь!

Мефістофель

Хто хоче, тричі просить.

Фауст

Заходь же!

Мефістофель

От за це люблю;
Дійдем до злагоди ми духом.
Дивись, яким прийшов я зухом:
В червець убрався, в блаватас,
Плащем обвинувся єдвабним,
Вдяг капелюх з пером привабним
Ще й шпагу замашну припас.
Послухай дружньої поради,
Вдягни й собі такі наряди,
Покинь нікчемні заняття, —
Узнаєш, що таке життя.

Фауст

Шкода мені в ті шати убиратись,
Турбот життя й на них лежить печать.
Я застарий, щоб тільки гратись,

Замолодай, щоб не бажать.
Чого ж мені од світу ждати?
І що той світ спроможний дати?
Страждай, терпи! Терпи, страждай! —
Цей спів я чую щохвилини,
І щогодини, і щоднини
Усе життя — із краю в край.
Прокинуся уранці — і тривога,
Печаль гірка мене уже тіснить,
Що весь цей день не дасть мені здійснить
Ні одного бажання, ні однобо...
Найменший пробліск щастя враз
Від злої критики погасне,
Зникає видиво прекрасне
За тисяччу гідких гримас...
Нічною зрадною добою
Я в ліжко з страхом іду —
І тут мені нема спокою
Од снів, що снятися на біду.
А Бог той, що живе в мені
І сили збуджує духовні,
Громадить їх бентежно в глибині,
Та вийти не дає назовні.
Онавіснів мені тягар буття —
Я кличу смерть, ненавиджу життя.

Мефістофель

Та хто ж бажає смерти прибуття?

Фауст

Блаженний той, кому у сяйві слави
Вона чоло у лавр зав'є кривавий,
Кого знайде серед гулянки
В обіймах дівчини-коханки.
Чому не вмер я в захваті в ту мить,
Як Дух Землі мені явився!

Мефістофель

І все ж таки якогось трунку спить
Ти тої ночі не рішився.

Фауст

Як бачиться, ти ладний шпигувать.

Мефістофель

Хоч не всевіда я, а дещо можу знать.

Фауст

Тоді від пориву страшного
Спинив мене знайомий спів,
І спомин днів дитинства мого
Іще раз душу обманив...
Клену ж я все, що нас тримає
В тенетах марев і оман,
Клену я все, що нам скрашає
Життя земного тужний бран!
Прокльон бучному гордуванню,
Що дух ним сам себе п'янить,
Прокльон людському сліпуванню,
Що нас обманює щомить!
Прокльон вам, мрії славолюбні,
Бажання ввічнити ім'я,
Прокльон вам, пута злудні, згубні —
Робота, влада і сім'я!
Прокляття золоту, мамоні,
Що завдає нам тьму турбот
Або колишне нас на лоні
Розкошлюючих насолод!
Я шлю прокльон любові щирій,
Смачному соку виногрон,
Я шлю прокльон надії, вірі,
Й терпінню надто шлю прокльон!

Х о р д у х і в
(незримо)

Жаль! Жаль!
Розбив ти його,
Прекрасний світ,
Ударом руки —
Розбив на друзки!
То вчинок півбога!
Ми зносим
Уламки у вічне Нічого.
Голосим
По загинулій красі.
Сильніший,
Як земнородні всі,
Пишніший
Світ побудуй,
Побудуй його в серці своїм!
І прямуй
Шляхом новим
З духом ясним,
І чарівніший
Слів наш почуй!

М е ф і с т о ф е л ь

Мої малята
Мудрі до ката.
Чуєш, як до втіх і дії
Радять, мов старії?
Звуть тебе в світи
З цеї самоти,
Що від неї кров німіє,
Розум туманіє.

Кинь панькатись із вічною журбою,
Що круком серце рве тобі з грудей.
Відчуєш ти, оточений юрбою,

Що ѹ ти людина між людей.
Не хочу я, правда, рівнять
Тебе до того наброду.
Я сам не великого роду;
Але, коли схочеш пристать
До мене в життєвій дорозі,
То буду тобі по змозі
Товарищем вірним,
Слугою покірним,
А хочеш — і псом,
Безмежно відданим рабом.

Фауст

Якої ж ти від мене хочеш плати?

Мефістофель

Того часу ще досить довго ждати.

Фауст

Ні, ні! Ти, чорте, егоїст,
І так не зробиш, бога ради,
Комусь другому щось в користь.
Кажи, якої хочеш плати,
А то не буду і наймати.

Мефістофель

Я маю тут тобі у всім служить,
Скоряючись завжди твоюму слову.
Коли ж ми там зустрінемося знову —
Ти мусиш те ж мені робить.

Фауст

Що буде там — мене це не обходить.
Ти можеш світ якийсь новий виводить,
Коли зруйнуєш той, що є.
На цій землі я радістю втішаюсь,

Під небом цим я муками караюсь,
І аж тоді, як з ними попрощаюсь,
Нехай що хоче настає.
І не бере мене цікавість
Спізнати той інакший світ,
Чи є і там любов, ненависть,
Чи є і там і верх, і спід.

Мефістофель

Та, якщо так, тобі немає риску.
Угодъмосья. Лиш дай мені підписку,
Я дам тобі таке, чого повік
Іще не бачив чоловік.

Фауст

Що хочеш ти, нещасний чорте, дати?
Чи можеш ти стремління ті узнати,
Що їх плекає дух людський?
Є в тебе їжа — в ній нема поживи;
Є в тебе золото — та воно рухливе,
Із рук виприскує як стій;
Покажеш гру — в ній виграти неможливо,
Даси коханку — а вона, зрадлива,
З моїх обіймів іншому морга;
Є в тебе честь і слава дорога —
Мов метеор, вона щезає;
У тебе плід зеленим зогниває,
А дерево лиш мить одну цвіте.

Мефістофель

Така вимога біса не злякає,
Я можу дать тобі все те.
Та, друже мій, колись і щось хороше
Утішити в спокої прийде нас.

Фауст

Коли, вспокоєний, впаду на ліні ложе,
То буде мій останній час!
Коли тобі, лукавче, вдасться
Мене собою вдовольнить,
Коли знайду в розкішах щастя, —
Нехай загину я в ту мить!
Ідем в заклад?

Мефістофель

Ідем!

Фауст

Дай руку, переб'єм!

Як буду змушений гукнути:
«Спинися, мить! Прекрасна ти!» —
Тоді закуй мене у пута,
Тоді я рад на згубу йти.
Тоді хай дзвін на вмерле дзвонить,
Тоді хай послух твій мине,
Годинник стане, стрілку зронить,
І безвік поглинé мене.

Мефістофель

Зміркуй як слід! Ми все затяним, друже!

Фауст

На це ти маєш всі права.
Що я кажу — то не пусті слова.
Як буде так — я раб тобі, злий душе,
Тобі чи ще кому — байдуже.

Мефістофель

Сьогодні ж, пане докторе, в обід
Я до своєї служби приступаю.

Але — життям і смертю заклинаю —
Розписку дай, щоб все було як слід.

Фауст

Навіщо ця формальність дріб'язкова?
Не знаєш ти, що ми додержуємо слова?
Тобі не вистачить хіба,
Що слово дам несхібне, поки віку?
Весь світ тече, хисткий без міри і без ліку,
Мене ж затримає клятьба?
Хоч, може, це й химера все —
Але душа її приймає.
Блаженний той, хто вірність в серці має,
Він без жалю все в жертву їй несе.
А звій пергамену, і підпис, і печатка
Лякає всіх, як хижий василіск;
Там слово мертвє од початку,
Там владу мають шкура й віск.
Скажи ж мені, що треба взяти:
Мідь? Мармур? Шкуру? Папірець?
Різець, перо чи олівець?
Як бачиш, вибір пребагатий!

Мефістофель

Уже засипав, як з лотóк...
Навіщо стільки тої мови?
Бери абиякий листок,
А підписатися — вточи краплину крові.

Фауст

Ну що ж, і цей зроблю я крок,
Коли вже в вас такі умови.

Мефістофель

Кров, бачиш, своєрідний сік.

Фауст

Не бійсь, що я угоду цю порушу:
Мою нестримно пориває душу
До того, що тобі прирік.
Даремно я себе дурив:
Не більш од тебе я заважив.
Великий дух мене зневажив,
До тайн природи вхід закрив.
Тепер порвалась нитка мислі,
Науки стали мені ненависні.
Тепер у вирі чуттєвих втіх
Я пристрасти пломінь заспокою,
За чарівною пеленою
Набачусь див і чуд усіх.
Риньмося сміло в часу прибій,
В потік випадків і подій,
Нехай і сміх, і плач,
І щастя, й біль невдач
Перехлюпуються, як хвили рік:
Лиш в русі проявить себе чоловік.

Мефістофель

В нас не питай, де міра й край:
Всього досхочу, до жадоби.
Бери, хапай, що до вподоби,
І на здоров'я поживай.
Лиш не губись, держися сміло.

Фауст

Та зрозумій, не в насолодах діло.
В стражданнях радощі відчути я готов,
Утіху — в розпачі, в ненависті — любов.
Мій дух звільнівсь уже од пут науки,
Чутким зробивсь до будь-якого болю,
Вмістить в собі всі радощі і муки,
Все те, що людству випало на долю.

І глиб, і вись — все духом охоплю я,
І втіху, й біль — все в серце уберу я,
Щоб всім єством своїм з єством вселодським злитись
І разом з ним у безвість провалитись.

М е ф і с т о ф е л ь

І я жую вже ряд тисячоліть
Той шмат черствий, мій друже милив!
Ніхто з людей, з колиски й до могили,
Старої закваски ніяк не міг стравить.
Повір мені, для себе сам
Бог сотворив цей світ як цілість;
Він в вічнім світлі сяє там,
Нам дав лиш пітьму, ну, а вам
І день і ніч послав як милість.

Ф а у с т

Коли ж я хочу!

М е ф і с т о ф е л ь

Це воно!

Але... тут є «але» одно.
Мистецтво довге, вік короткий,
Ти б мусив знати це давно.
Нехай який-небудь поет солодкий,
У мріях смілий, у серці кроткий,
Для тебе аж у хмари зайде,
Найкращі якості там найде;
Ти будеш сміливий, як лев,
І, як сайгак, прудкий,
Як півдня син, яркий, палкий,
Як сіверяк, кріпкий.
І будеш ти зразком лицарства
І водночас верхом лукавства,
Зумієш пристрастю палати
І розраховано кохати.

Таку прояву високосну
Значу я знаком мікрокосму.

Фауст

Хто ж я такий, що досягти
Я мрії людськості не можу,
Якою душу я тривожу?

Мефістофель

Кінець кінцем, ти — тільки ти.
З мільйонів кучерів дістань собі перуки,
На височенні зопнися закаблуки,
Але й тоді ти будеш — ти.

Фауст

Не радує мене тих знань скарбниця,
Що я збирав на протязі років...
Я ніби й ріс — а добре придивиться,
То духом я ні крихти не зміцнів;
Не став я ні на волос вищий,
До безконечного не ближчий.

Мефістофель

Мій друже, дивишся на речі
Ти якось надто по-старечи;
Ні, треба діяти не так,
Поки в житті ми чуєм смак.
Кат знає! Руки, ноги маєш,
І голова, і зад — все є...
А те, чим вільно користаєш,
То, може, скажеш, не твоє?
Шестірку коней я впряжу,
Коли купити їх до змоги,
І, хоч людина, а біжу,
Як звір двадцятьчетириногий!

Мерщій покиньмо всі думки
І в світ пориньмо навпрямки!
Хто в мудрощі химернії заходить,
Той мов осел, невдаха-довговух,
Якого пустирем мара по колу водить,
Коли кругом хвилює пишний луг.

Фауст

З чого ж ми почнемо?

Мефістофель

Мерщій відціль біжім!

Та це ж катівня, а не дім!
Себе ти тут даремно душиш
І хлопчаків нещасних сушиш;
Нехай сусіда цим живе,
Товче, як знає, воду в ступі...
Чи тим малим ти скажеш щось нове?
Вони для того надто глупі.
Ось чуєш, вже один іде!

Фауст

Я не прийматиму нікого.

Мефістофель

Та бідний хлопець довго жде,
Невже ж і піде без нічого?
Стривай, цей плащ і шапочка оця
Мені якраз, здається, до лиця.

(Перевдягається).

На мене сміло покладайся,
Я хлопчику скажу два-три слівця,
А ти іди в дорогу вже ладнайся.

Фауст виходить.

М е ф і с т о ф е л ь
(у Фаустовій довгій одежі)

Зневаж лиш розум і знання —
Найвище людське надбання;
Хай дух олжі тебе охмарить,
Дивами злудними обмарить, —
Тоді робота нам легка...
Йому діставсь на долю дух бентежний,
Що мчить усе вперед, усе чогось шука,
Рвучись кудись в простір безмежний,
Од втіх земних він утіка.
Втягну ж його в життя розпусне,
У світ нікчемностей липкий,
Хай б'ється, борсається, грузне,
Нехай в ненаситі своїй
Жаждивими устами дарма ловить
Примарну їжу і пиття, —
Коли б і не вдалось мені його підмовить,
То він би й сам пропав без вороття.

Увіходить учень.

У ч е н ь

У цьому місті я новак,
Сюди осміливсь завітати,
Щоб мужа вченого піznати,
Якого тут шанує всяк.

М е ф і с т о ф е л ь

Вельми вдячний вам за цю честь,
Та таких, як я, немало єсть.
Ви що, уже взялися за науку?

Учень

О, прийміть мене під вашу руку!
Я з щирим серцем сюди прийшов,
Є й грошенята, і свіжа кров.
Довго мене не пускала мати,
Та дуже хочу мудрість пізнати.

Мефістофель

Тоді на місці ви якраз.

Учень

Призначатись, сумно якось у вас:
Усі ці мури, всі ці зали
Мені до серця не припали.
Мов нежива оселя ця —
Ані зелá, ні деревця,
А як за парту я сідаю —
І слух, і зір, і ум втрачаю.

Мефістофель

Та тут у звичці діло все.
І немовля спочатку теж
Не дуже радо груди ссе,
А опісля — не одірвёш.
Отак і вам — науки груди
Щодня смачніше ссати буде.

Учень

Радніший я до тих грудей допасти,
Але ж навчіть, як шлях до них прокласти?

Мефістофель

Та ви скажіть мені вперед,
Який ви обрали факультет?

Учень

Я хочу справді вченим стати,
Усе знання умом обніти,
Пізнать життя землі і неба
І всіх речей забагнути суть.

Мефістофель

Ви стали враз на вірну путь;
Лиш розважатися не треба.

Учень

Візьмусь я щиро працювати,
Але хотілося б мені
Хоч трохи часом погуляти
У гарні святкові літні дні.

Мефістофель

Цінуйте час — він не стоїть на місці,
Зумійте з нього взяти якмога більш користі,
А щоб як слід згострити ум.
Вступіть в Collegium logicum.
Там дух ваш добре намуштрують,
В іспанські чботи озують,
Щоб він тягнувсь за кроком крок
Обачно по шляху думок,
А не збивавсь на манівці,
Як блудний вогник по луці.
Там вас навчатимуть щодня:
Не дій ніколи навмання,
Не так-то просто їсти й пить —
Все слід під «раз, два, три» робить.
Думки у нас фабрикують так,
Як складну тканину тче верстак;
Раз ступив — тисячі ниток,
Раз прибив — непомітно ллються,
Човники сюди-туди снуються.

В основу вплітаючи утік.
А тут філософ вже підходить
І що, й чого, і як доводить:
Як перше так і друге так —
То третє і четверте так;
Як першого й другого немає,
То третє й четверте відпадає.
І славлять повсюди його учні,
Та щось із них ткачі незручні.
А стане мудрець живе щось вивчати —
Заходиться з нього дух виганяти,
І от — всі частки в руках трима,
Та що по тих частках — зв'язку ж нема!
«Encheiresis naturae» це в хімії звуть,
Ті мудроці темні самі себе б'ють.

Учень

Мені не все тут зрозуміло.

Мефістофель

Та далі краще піде діло,
Навчіться лиш редукувати
І вірно класифікувати.

Учень

Од цих речей я очманів:
У голові — мов сто млинів.

Мефістофель

А потім, щоб дійти мети,
Слід метафізику пройти.
Збагніть, зглибіть усе те в ній,
Чого не втямить глузд людський,
А як не все і збагнетé —
Слова ж препишні є на те!
Та ви в цей перший рік занять

Повинні пильно працювати:
Щодня п'ять лекцій буде в вас;
З дзвінком завжди заходьте зразу в клас.
Заздалегідь завчіть урок
З своїх книжок — рядок в рядок,
Побачите, що вчитель вчить
Достотно так, як там стойти,
І все пишіть у зошит свій,
Мов то диктує Дух Святий.

Учень

Я розумію це чудово:
Не спи, у класі сидячи,
Усе записуй слово в слово,
Іди додому та й учи.

Мефістофель

То вибираїте ж факультет!

Учень

У правознавстві щось принади я не бачу.

Мефістофель

За це я вас не винувачу:
Наука пра́ва — то не мед.
Закон, правá, правопорядок —
Все те прийшло до нас у спадок,
Передавалось, як лишай,
Із роду в рід, із краю в край.
Страждай, тому що ти нащадок:
Ум — безумом і злом добро стає,
А що у нас природне право є,
Про те нема ніде і згадок.

Учень

Тому, що досі думав сам,
У вас підтвердження знайшов я.
Чи не піти ж иа богослов'я?

Мефістофель

Я б не хотів зле радить вам.
В науці тій обачним треба бути,
Щоб на слизьку дорогу не ступить.
Розлито стільки в ній таємної отрути,
Що трудно нам її од ліків одрізнати.
Найкраще й тут — одного лиш держіться
І на слова учителя кляніться,
Тоді вам прикорстей не знати.
І взагалі, держіться слова,
І в храм пізнання путь готова.

Учень

Але ж до слів потрібно і понять!

Мефістофель

Авжеж, це так, міркуючи сумлінно;
Та де понять не стане, неодмінно
Словами слід їх підмінятъ.
Словами спорята на всі теми,
Словами творята всі системи,
Словам тим віри всі діймають,
Із слова букв не викидають.

Учень

Пробачте, я вам відбираю час,
Розпитуючи без упину,
Та хтів би я почутъ од вас
Ще кілька слів про медицину.
Три роки швидко промайнуть,
А ще ж яка далека путь!

Та вже як хто покаже пальцем,
То ніби охітніше йти.

М е ф і с т о ф е л ь
(*go себе*)

Ну, мабуть, годі сухотій,
Явлюся знов, як чорт — зухвалицем.

(*Вголос*).

Дух медицини легко зрозуміть.
Великий і малий світ вивчити приайдеться,
А там — нехай усе ведеться,
Як Бог велить!
Тут нічого в премудрощах витати —
Не перевчиш усього і за вік;
Хто нагоду зумів піймати,
То тільки й чоловік.
А ви збудовані як треба,
Та й смілість би у вас найшлась, —
І як повірите ви в себе,
То й інші теж повірять в вас.
Займіться, раджу вам, жінками:
В них охи й ахи цілий вік;
Тих самих лік
Всі потребують хворі дами;
Не надто грубо лиш зайдіть —
І всі до вас попали в сіть.
На титул ваш усі повірить ладні,
Що рівних вам у вміlostі нема,
І мацайте собі усі красобти знадні,
Що інший жде роками задарма.
Щупніть їй пульсик, як годиться,
Метніть їй зір при тім палкий,
Візьміть за стан її стрункий —
Чи не тісна, мов, шнуровиця?

Учень

Оце воно! Тут видно, що і де.

Мефістофель

Теорія завжди, мій друже, сіра,
А древо житні — золоте.

Учень

Немов крізь сон я слухаю все те.
За мудрі ради вам подяка щира;
Коли ж іще мене ви повчите?

Мефістофель

Я помогти готовий завше.

Учень

Я не піду од вас, не взявши
Хоч пари писаних рядків:
В альбом що-небудь я б просив.

Мефістофель

Гаразд

(Пише й дає).

Учень

(читає)

Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum.

(З пошаною закриває альбома,
вклоняється й виходить).

Мефістофель

Слухай цих слів та змії, тітки мої, поради —
Будеш своїй богорівності сам незабаром нерадий!

Фауст
(увіходить)

Куди ж ми підемо?

Мефістофель

Побудемо, де слід;

Оглянем перш малий, за ним великий світ.
Побачиш, буде до любови
Тобі цей курс наук чудовий.

Фауст

Задовга в мене борода,
І пустувати мені шкодя.
Боюсь, що зробим кепську спробу,
Цей світ — не на мою подобу;
На людях нічусь я, малюсь,
Завжди соромлюсь і гублюсь.

Мефістофель

Нічого, друже мій, усе це згодом дасться,
У себе тільки вір, і ти доб'єшся щастя.

Фауст

А як же з дому нам піти?
Де тії коні, повіз, челядь?

Мефістофель

Так наші так: плаща лише простелять —
І пошуміли у світи!
У смілий цей політ з собою
Речей багато не бери;
Ми миттю злінem дотори,
Ось тільки я дмухну югою —
Легенько скрізь летітиметься нам!
Поздоровляю вас з новим життям!

АВЕРБАХІВ СКЛЕП У ЛЯЙПЦИГУ

Веселе товариство розважається.

Фрош

Ніхто не п'є, не веселиться.
Я покажу вам кислі лиця!
Завжди, бувало, горите,
А це, як мокрі, сидите!

Брандер

Себе вини! Бо й ти хороший теж:
Ні свинства, ні дурниці не сплетеш.

Фрош

(виливає йому на голову склянку вина)
На'й те, і те!

Брандер

З свиней свиня!

Фрош

А ти не в'язни, як пеня!

Зібель

За двері геть! Не треба чвар!
Усяк лиш пий і пісню шквар:
Гей, гей-а-гей!

Альтмаєр

Ой пробі! Вати, вати!
Оглухну я, як будуть так співати.

Зібель

Як од склепінь луна іде,
То, значить, добре бас гуде.

Ф р о ш

Отак! Кому ж не в лад, того в три вирви гнать!
Ой тара-ляра-ля!

А л ь т м а е р

Ой тара-ляра-ля!

Ф р о ш

Ну, можна починатъ.

(Співає):

І як воно іще стоїть,
Священне Римське царство?

Б р а н д е р

Погана пісня! Політична! Тыху!
Противна пісня! Даймо Богу славу,
Що не на нас він звірив ту державу.
Про мене й те прибуток немалий,
Що я не цісар і не канцлер в ній.
Та треба й нам якесь начальство мати;
Анумо папу обирати!
Відомо всім, котрій з прикмет
Належить тут пріоритет!

Ф р о ш

(співає)

Соловейку-пташко, лети-вилітай,
Мою милованку сто раз привітай...

З і б е л ь

Про милу не співай! Не хочу я і чути!

Ф р о ш

Співай і прославляй! По-твоєму не бути!

(Співає).

Одчини! Бо ніч іде.
Одчини! Бо милий жде.
Зачини! Світає день...

Зібель

Ну що ж, співай на славу їй пісень!
Од цих пісень тобі ж колись завадить:
Мене вже зрадила, чекай, тебе ще зрадить.
Нехай кохається вона з домовиком,
Вночі на пустирі стає із ним на речі,
І цап, вертаючись додому од відьом,
Хай на добраніч їм люб'язно промекече.
Хіба я з розуму вже спав,
Щоб за повією впадав?
Які у біса їй привіти?
Хіба що вікна потрощити!

Брандер
(гримнув кулаком по столу)

Мовчатъ! Мовчатъ! Що за содом!
Ви ж знаєте, я вмію жити:
Тут всі закохані кругом,
Їх треба чимсь хорошим пригостити,
Щоб все кінчилося ладом.
Ось пісня вам нового крою,
І всі тягнітъ приспів за мною.

(співає)

Раз криса в кухні завелась,
Жила із сала й масла,
Мов доктор Лютер, розплилась,
Пузце собі напасла.
Ta кухар їй отрути дав,
І білий світ немилий став,
Неначе з закохання!

Х о р
(весело)

Неначе з закохання!

Брандер

Вона й туди, вона й сюди,
Усе гризе, що знає,
З усіх калюж пила води —
Ніщо не помагає!
Вона й навплиг, вона й навскач,
Її ж пече — хоч сядь та й плач,
Неначе з закохання!

Х о р

Неначе з закохання!

Брандер

І зо страху середо дня
У кухню як не скоче!
Упало край вогню, бідня,
Так жалібно пискоче...
Отруйник злий сміється лиш:
«Ого, як солодко квилиш,
Неначе з закохання!»

Х о р

Неначе з закохання!

Зібелль

Ех, ниці блазні! І чому б
Із цього приводу радіти?
Жарт — бідну крису отруїти!

Брандер

Чи ба, озвався крисолюб!

Альтмаєр

Ех ти, товстий, а тонкокожий.
Ти, голомозина гладка!
Недаром же і сам ти схожий
Ураз на крису й пацюка.

Фауст і Мефістофель.

Мефістофель

От, для початку придивися,
Як весело живе гульвіса:
Йому, крім гуль, усе бридня,
Справляє празника щодня.
Хоч розум в'яне від безділля,
Танцює кожен тут кругом,
Мов кошенятко за хвостом;
Аби легке було похмілля,
Аби шинкар на віру дав —
Ото йому усіх і справ.

Брандер

Що це за люди чудородні?
Одразу знать, що лише сьогодні
До нас у місто прибули.

Фрош

Це правда. Ляйпциг наш в тім гідний похвали!
Він, мов малий Париж, своїх людей карбует.

Зібелль

І хто ж, по-твоєму, вони?

Фрош

Стривайте лиш! Хай вип'ють ув охоту,
Я візнаю од них усе достоту —
Вони ще проти мене сосуни!

А все ж таки здається, що пани:
Такі бундючні, гордовиті.

Брандер

Та це базарні дурисвіти.

Альтмар

Хтозна.

Фрош

Ось я їм дам, дивись.

Мефістофель
(до Фауста)

Людцям і невтямки, що біс
Їх може враз за карк схопити.

Фауст

Чолом, панове, б'ю!

Зібель

Спасибі, ѹ вам чолом!

(Тихо, позираючи на Мефістофеля).

А цей чого немов кульгає?

Мефістофель

Чи можна ѹ нам присісти за столом?
Як доброго вина у вас бігмає,
То хоч в гурті звеселимось.

Альтмар

Ви дуже вередливі щось.

Фрош

У Ріппаху, мабуть, сю ніч ви ночували

I в Ганса-дурника вечері заживали?

Мефістофель

Ні, цим разом не довелось,
А на тім тижні в нього ми бували:
Він нам розповідав про любих родичів
І кожному із них вклонитись доручив.

(Кланяється Фрошу).

Альтмаєр

(тихо)

А що, піймав! Це зух!

Зібелль

Авжеж! Це битий жак!

Фрош

Стривай, заїду ще інак!

Мефістофель

Іще недавно тут, здається,
Бриніла пісня голосна;
Од цих гінких склепінь луна,
Мабуть, чудово оддається?

Фрош

А ви, буває, не артист?

Мефістофель

Велика хіть, та невеликий хист!

Альтмаєр

Ви б пісню нам якусь...

Мефістофель

Та я їх силу знаю.

Зібель

Але нову — такий наказ.

Мефістофель

Вернулись ми з Іспанії якраз,
Вина й пісень уславленого краю.

(*Співає*).

Жив цар колись в давнину,
Й була у нього блоха...

Фрош

Ха-ха! Блоха! Приємна вість!
Блоха у нас жаданий гість.

Мефістофель

(*співає*)

Жив цар колись в давнину,
Й була у нього блоха;
Мов рідну дитину,
Він ту блоху кохав.
Велів кравця позвати.
Прийшов к ньому кравець:
«Поший мерщій паняті
Штанці і жупанець!»

Брандер

Хай нагадать кравцеві не забудуть,
Щоб пильно міру добирають,
Бо він пропав, навік пропав,
Якщо штанці у брижах будуть.

Мефістофель

В саєти, в Ѭдамашки
Блоху вдягли кругом,
Обвішали у стяжки,
Оздобили хрестом.

Міністром стала скоро —
Аж сяють ордени,
Весь рід взяла до двору,
Всіх вивела в пани.

А ті вже не давали
Спокою дворакам,
Царицю — й ту кусали,
Шпигали її дам.

Не стало впину злющим,
Ні вбитъ, ані зігнатъ...
Ми ж трощим їх ще й плющим
Хай спробують кусать!

Хор (весело)

Ми ж трощим їх ще й плющим.
Хай спробують кусать!

Фрош

Браво! Браво! Молодець!

Зібель

Блосі — блошиний і кінець!

Брандер

Між нігтів згинуть їй дано!

Альтмаєр

Віват свобода! Віват вино!

Мефістофель

На честь свободи — так, пилась би всмак чарчина,
Якби у вас були хоч трохи кращі вина.

Зібель

Ізнову та ж балаканина!

Мефістофель

Боюсь зробити кривду шинкарю,
А то б я дав вам для спробунку
Із похідного лъоху трунку.

Зібель

Нічого! Я вас помирю!

Фрош

Дамо вам похвалу, як буде до вподоби.
Та цур! Щоб не маленькі проби!
Тут треба, щоб суддею буть,
Добряче цівкою смикнуть.

Альтмаєр

Це гості з Райна, річ видима.

Мефістофель

Добудьте десь свердлá!

Брандер

А що свердлом робить?
Хіба в вас тут і кухви за дверима?

Альтмаєр

Он в шинкаря в кутку начиння все лежить.

Мефістофель
(бере свердла; до Фроша)

Яким же вас почастувати?

Фрош

А що, хіба у вас усякі є?

Мефістофель

Хай кожен те, що хоче, п'є.

Альтмаєр
(до Фроша)

Іч? Ти почав і губи вже лизати!

Фрош

Гаразд! Як вибирать — то рейнське вибираю:
Найкращі нам дари від батьківського краю.

Мефістофель
(просвердлюючи дірку в столі проти Фроша)

Ви воску принесіть, щоб затички ліпити.

Альтмаєр

Та це таке — дурних сліпити!

Мефістофель
(до Брандера)

А вам?

Брандер

Шампанського вина,
Щоб шумувало аж до дна!

Мефістофель провірчує дірки; хтось тим часом
она ліплював із воску пробок і затикає дірки.

Брандер

Й чужого не цураймось, друзі, —
Буває, й там щось добре є.
Хоч німцю щирому не до душі французи,
Він їхні вина радо п'є.

Зібель

(коли Мефістофель підходить до нього)

Я кислого, признаєтесь, не люблю,
Солодкого ж ніде не уникаю.

Мефістофель

Тоді я вам вточу токáю.

Альтмаєр

Ні, глуму я не потерплю!
Ану ж, погляньте прямо в очі!

Мефістофель

Про це й балакати не варт —
То був би надто смілий жарт.
Кажіть, до чого ви охочі?
Чим можу вас я пригостити?

Альтмаєр

Чим ваша хіть. Лиш не томіть!

Всі дірки попровірчовано й позатуловано.

Мефістофель

(з химерними вихилясами)

Грома є на лозі,
Роги є на козі,
Вино — це сік, лоза — деревина,
З дерева стіл, в нім скриті вина.
В природу глибше заглядай.

Вір в чудо й чуда дожидай!
Виймайте затички і пийте!

Всі

(повиймали затички; кожному ллється
в склянку замовлене вино)

О пречудовий водограй!

Мефістофель

Та цур, ні краплі не розлийте!
(*П'ють по другій*).

Всі

(співають)

Прелюдожерно гарно нам,
Мов всім на світі кабанам!

Мефістофель

Поглянь, народ на волю вирвавсь наче.

Фауст

Вони мені уже обридли всі.

Мефістофель

Стривай лиш, ще в усій красі
Побачиш їх нутро скотяче.

Зібель

(необережно якось п'є; вино хлюпнуло додолу
i взялося полум'ям)

Огонь! У пеклі я горю!

Мефістофель
(замовляє огонь)

Вгамуйся, приязна стихіє!
(*До товариства*).

Це тільки бризочка з чистилища вогню!

Зібель

Це що ж таке? Та як він сміє?
Та ми за цюю чортівню...

Фрош

Щоб ти такого більш не коїв!

Альтмаер

А може, попросить на виступці панка?

Зібель

Чи бач, нахаба отака!
Яких ти фіглів тут наброїв?

Мефістофель

Заткнись, барило!

Зібель

Ах ти ж помело!
Так ти ще будеш нам грубити?!

Брандер

Ну, начувайся, будеш битий!

Альтмаер

(відтикає пробку зі стола; в лиці йому жбукає вогонь)

Горю! Горю!

Зібель

Це ж чародій!
Поза законом! Хлопці, бий!

Повихоплювали ножі і обступають Мефістофеля.

Мефістофель
(прибравши урочисто-таємничої постави)

Місце й час, схитнись,
Слово й вид, змінись,
Око й ум, змутнись.

Всі поставали оставпіло, витрішившись один на одного.

Альтмаєр

Та де ж це я? Чи не в раю?

Фрош

Сад-виноград, чи що?

Зібелль

І я в лозі стою.

Брандер

У ярім листі ягід повно:
Буйні, круглисті — гроно в гроно...

(Хапає Зібеля за носа. Інші роблять те ж
одне одному, попіднімавши ножі).

Мефістофель
(як і перше)

Спади з очей, мани полудо!
І знайте, як жартує біс!

(Щезає з Фаустом. Приятелі випускають одне одного).

Зібелль

Це що ж?

Альтмаєр

Це ж як?

Фрош

То це твій ніс?

Брандер

А я схопив твого... От чудо!

Альтмаєр

Оце удар! Аж жах шибає мною!
Стільця сюди, бо на ногах не встою!

Фрош

Що трапилось — ніяк не розберем.

Зібелль

А де ж той ланець? Ну, спіймаю,
То з рук не випушу живцем!

Альтмаєр

Я бачив сам — він сів на бочку скраю
І полетів з тим другим молодцем.
В ногах мов оліво, здається...

(Обертаючись до столу).

А може, там вино ще ллється?

Зібелль

Та це ж усе була мана!

Фрош

А я хіба не пив вина?

Брандер

А як же грони ті на вітті?

Альтмаєр

От і кажіть, що див нема на світі!

ВІДЬМИНА КУХНЯ

На низенькому припічку кипить на вогні великий казан.
Угору клубочиться пара, і в ній манячать різноманітні
постаті. Мавпа сидить край казана, мішає в ньому і
доглядає, щоб не перекипіло через край. Мавпій із
мавпенятами сидять навколо, гріються. Стеля й стіни
пообвішувані чудернацьким відьомським начинням.

Фауст і Мефістофель.

Фауст

Не по мені цей чар несамовитий;
Коли б то зміг мене уздоровити
Безглазих нісенітниць спліт?
Привів мене до баби, до чаклунки...
Хіба ж її паскудні трунки
З плечей іznімуть тридцять літ?
Оце твій лік мені на безголов'я!
Вогонь надії вже в мені потух.
Невже ж природа й благородний дух
Не здужають ніяк вернуть здоров'я?

Мефістофель

Розумно кажеш, далебі!
Тебе одмолодить є і природний засіб.
Та не про нас ця річ, вона тобі
Іще дикішою здалася б.

Фауст

Я хочу знатъ.

Мефістофель

Та засіб не який —
Без ліків, чар і без оплати.
У поле йди собі мерщій

Та й ну копати чи сапати;
Замкни себе, і розум свій
Держи в обмеженому колі,
І їж хоч просто, та доволі;
Живи з скотом, як скот, і не погребуй сам
Ту ниву, де ти жнеш, порядно угноїти;
Оце найкращий спосіб нам
Хоч на сто літ помолодіти!

Фауст

До того я не звик, і краще не чіпати
Мені ні сапи, ні лопати;
Не по мені вузьке життя.

Мефістофель

Що ж! Жди відъомського пиття!

Фауст

І знатъ яги я б не хотів!
Хіба ж ти сам не звариш зілля?

Мефістофель

На те нема мені дозвілля,
Скорій змощу я тисячу мостів.
Тут треба, крім знання і вміння,
Диявольського ще терпіння.
Тут звільна діє дух не рік, не два,
Поки як слід те вариво вшумує;
Яких приправ не потребує
Він для чаклунського питва!
Хоч чорт навчив його варити,
А сам не вміє сотворити.

(Зирнувши на мавп).

Які ж гарнесенькі звірки!
Оце такі в яги служки.

(До звірів).

Немає дома господині?

Звірі

В гостині!
Крізь димар
Пішла аж до хмар!

Мефістофель

Чи довго ж буде там баритись?

Звірі

Та поки будемо тут грітись.

Мефістофель

(до Фауста)

Ну, як тобі оці звірята?

Фауст

Чи де ще є подібна бридь?!

Мефістофель

Е, ні, із ними говорить,
То це мені з відрад відрада!

(До звірів).

Скажіть же, кляті потерчата,
Що вам тут дідько заварив?

Звірі

Нізчимну юшку для старців.

Мефістофель

Тоді в вас публіки багато!

Мавпій
(підліз і лащається до Мефістофеля)

Зіграймо у кість
Мені на користь —
Дай виграти грошей!
Я дурень в біді,
А стану тоді
Розумний, хороший.

Мефістофель

Була б щаслива мавпа, як ніхто,
Коли б уміла грati у лото.

Тим часом мавпенята грають великою
кулею і викочують вперед.

Мавпій

Оце земля:
Летить, кружля,
Не знає впину;
Бряжчить, як скло,
Бо в ній дупло
На всю нутрину;
Блищить, мигтить,
Кругом ряхтить, —
Гляди, мій сину,
За рухом стеж,
Бо розіб'еш її до решти
І сам за те ж
Тоді помереш ти.

Мефістофель

Це що, решето?

Мавпій
(здіймає решето)

Як злодій хто —
Воно ураз покаже.

(Біжить до мавпи, щоб та подивилася крізь решето).

На, глянь в решето!
Ну, злодій хто?
Хоч знає, не каже!

Мефістофель
(підходить до вогню)

Це що за збан?

Мавпій

Який ти дурбан!
Та це ж казан.
Чудні в тебе мислі!

Мефістофель

Яке ж ти мурло!

Мавпій

Ось на' помело
Та й сядь тут у кріслі.

(Садовить Мефістофеля на крісло).

Фауст
(дивиться в дзеркало, то підходячи,
то одступаючи від нього)

Який чудовий вид одкрили
Свічада чари тут очам!
Ой осіній мене, Амуре легокрилий,
Щоб я до неї враз домчав!
Ах, тут стоять доводиться мені;
Коли наблизитись я хочу —

Вже бачу я в тумані, мов у сні,
Ту постать чарівну жіночу.
Невже ж така у жінці є краса?
Невже в цьому простягненому тілі
Вмістилися всі неба чудеса?
Невже таке і на землі б ми стріли?

Мефістофель

Та ясно, коли Бог шість день попрацював
І потім «браво» сам сказав,
То, певне, він не схібив цілі.
Ну, поки що дивись на видиво бліде,
А там найду й живу красу для тебе;
Блаженний, хто її до себе
Як наречений поведе!

Фауст усе дивиться в дзеркало. Мефістофель, розлігшишся в кріслі і граючись помелом, веде річ далі.

Я тут сиджу, неначе цар на троні!
І скіпетр у руці, от тільки не в короні.

Звірі

(що госі розмовляли між собою на мигах,
з кумедними вихилясами і великим галасом
приносять Мефістофелю корону)

Вінчаній главі
Дай поту й крові —
Корону скріпити.

(Сіпнули якось необережно корону і розбили її надвое,
скачуть довкола з половинками).

А ми глядимо,
За всім слідимо,
Щоб вірші ліпити.

Фауст
(перед дзеркалом)

Я збожеволію! Це сказ!

Мефістофель
(вказуючи на звірів)

Та і мені ось ці вже голову прогризли.

Звірі

А в слішний час
Бувають у нас
У віршах навіть мислі.

Фауст
(як перше)

У мене в грудях аж клекоче!
Ходімо далі од біди!

Мефістофель
(в тій же поставі)

Я визнаю, проте, охоче,
Що з них поети хоч куди!

Мавпа якось одвихнулася од казана, і він починає бігти;
спалахує велике полум'я і жбухає в комин. Відьма
через полум'я влітає в кухню з оглушливим репетом.

Відьма

Ух! Ух! Ух! Ух!
Проклята твар! Паскудна гідь!
Казан проспать? Мене спалити?
Триклята бридь!

(Побачивши Фауста і Мефістофеля).

А ви чого?
А вам кого?

А ви куди?
І як сюди?
Ось я вогню
На вас хлюпну!

(Набирає ополоником у казані і оббризкує огнем
Фауста, Мефістофеля і мавп. Звірі скавулять).

Мефістофель

(обернувшись помело, трошилъ склянки й горщики)

Шарах! Тарах!
По всіх горшках!
Все розвалю,
Все розіллю, —
Це, стерво, так
Тобі під такт!

Відьма одсахнулася з гнівом і жахом.

Впізнала вже, опудало погане?
Впізнала ти свого володаря?
Захочу я — й тебе, й твого звір'я
Перед очима враз не стане!
Забула вже вбрання червоне це
І півняче перо на капелюшу?
Чи, може, я сховав лице?
Чи, може, сам назватись мушу?

Відьма

Пробачте, пане, за прийом!
Та, бачу, ви не з копитом.
Та й де ж це ваши вірні круки?

Мефістофель

Гаразд, цей раз забудьмо зло!
Води чимало утекло
Од часу нашої розлуки.

Тепер прогрес, що світ весь охопив,
І чорта навіть зачепив;
Північні привиди вступилися з дороги;
Де стрінеш кігті, хвіст і роги?
От кінської ноги — не можу я зреクトись,
Хоч з нею вочевидь я не ходжу між люди,
Бо рада є й на те: тепер же повелись
Фальшиві літки в моду всюди.

Відьма
(пританцьовуючи)

Ой я п'яна і без вина —
Вернувсь мій пан, мій сатана!

Мефістофель

Не зви мене більш тим ім'ям!

Відьма

Чому? Хіба ж воно завадить вам?

Мефістофель

Із тим ім'ям ми в книгу притч попали,
Та не пішло те на користь людцям:
Лихого відреклись, а добрими не стали.
Тепер я — «пан барон», ти так мене і зви;
Тепер я кавалер, як інші кавалери,
Шляхетна в мене кров, шляхетні і манери,
І герб шляхетський — ось диви.

(Робить сороміцький жест).

Відьма
(заходиться реготом)

Ха, ха, ха, ха! Оце встругнув!
Такий жартун, як перше був!

Мефістофель
(до Фауста)

Мій друже, вчись, яким шляхом
Підходить треба до відьом.

Відьма

А що ж сюди вас, панство, привело?

Мефістофель

Нам треба склянку, знаєш, того соку...
Та щоб пиття старе було!
Воно міцніє рік від року.

Відьма

Та ось той сік, у цьому бутлю,
Сама я часто з нього дудлю —
Смачне, й ні крихти не смердить;
Чому б і вас не пригостити?

(Нишком).

Та як первісних чар нема в ції людини,
Вона ж, ви знаєте, не витягне й години.

Мефістофель

Та не завадить, ні, бо чоловік це свій,
Найкріпшого дання йому готовий дать я,
Накресли круг, скажи закляття
І чару вщерть йому налий.

Відьма ворожить, химерно жестикулюючи, — обміркує
круг і становить у нього усяке причандалля; склянки тим
часом забряжчали, казани загуділи — почалася музика.
Вкінці дістас велику книгу і розставляє у кругі мавп —
піддерживати книгу і присвічувати смолоскипами. Аж
тоді киває Фаустові, щоб підійшов.

Фауст
(го Мефістофеля)

Скажи, нащо це готовання,
Це химородне чаклування?
Усі ті витівки дурні
Давно вже ввірились мені.

Мефістофель

Нехай собі! То все на сміх;
Не будь же строгим ти до них!
Це мов лікарська процедура,
Щоб краще діяла мікстура.

(Примушує Фауста вступити в круг).

Відьма

(починає високохмарно декламувати з книги)

Як досягти
До десяти?
Один — як дим,
А два — сплива,
А три — зітри,
Чотири ж — виріж,
А п'ять — украдъ,
А шість — ізчишъ,
А сім — знесім,
А вісім — повісим,
А дев'ять що? — Невідъ-що.
А десять — кудесять.
Отак-то лічим ми, відьми.

Фауст

З гарячки баба щось верзе.

Мефістофель

Стривай лишень, це ще не все.

Вся книга та з однакових мудрацій;
На неї й я поклав чимало праці.
Усіх тих таємниць, усіх тих протиріч
Ні дурень, ні мудрець не втамить ані гич.
І так ведеться вже давно:
Ми знаєм прикладів чимало,
Як кривду в правду обертало
Те «три в однім і в трьох одно».
Отак повчаютъ скрізь і всюди,
І з дурнями змагатись зась —
Бо, чуючи слова, звичайно вірять люди,
Що в них і думка є якась.

Відьма
(ворожить далі)

Науки дар —
Немов між хмар,
Для людства таємниця!
А хто без дум,
Тому, мов на глум,
Вона спішить одкритися.

Фауст

А може, годі? Чи не все ще?
Вже як не трісне голова!
Здається, мов оті слова
Ураз сто тисяч дурнів плеще.

Мефістофель

Ну, буде вже, метка Сивілло!
Бери своє пиття і сміло
По самі вінця наливай!
Це другові ніяк не зробить шкоди —
Вже він пройшов усікі переходи
Й не раз хиляв аж через край.

Відьма з великими церемоніями наливає пиття в чару;
коли Фауст її пригубив, з неї вихоплюється легке полум'я.

Мефістофель

Ну, вимчи духом аж до дна!
Це буде серцеві одрада.
І з чортом ти запанібрата,
А чара ця тобі страшна?

Відьма розмикає круг. Фауст виходить.

Відьма

Ну, доброго здоров'я пивши!

Мефістофель (до Фауста)

Тепер ходім! Тобі потрібен рух!
(до відьми).

Коли від мене ждеш яких послуг,
То нагадай, на шабаш прилетівши.

Відьма

Ось пісня вам! Коли її співати,
То буде лік вас краще пробирати.

Мефістофель

Тепер іди мерщій за мною,
Спітніеш добре, й міць напою
Пройме істоту всю, не знаючи заслон.
А там навчу тебе я благородній ліні —
І скоро вчуєш ти в солодкому томлінні,
Як грає у тобі скакунчик Купідон.

Фауст

Дай в дзеркало іще раз подивиться
На тую жінку казкову!

Мефістофель

Ні, ні! Чекай, усім жінкам цариця
До тебе прийде наяву.

(Стиха).

Тепер, з тим хмелем у голівці,
Гелену вбачиш в кожній дівці.

НА ВУЛИЦІ

Фауст. Маргарита проходить мимо.

Фауст

Гарна панно! Не відмовте в честі,
Дозвольте вас додому провести.

Маргарита

Не панна я, й не гарна я,
Додому втраплю і сама.

(Випручалась і пішла).

Фауст

Їй-богу, чарівне дитя!
Таких не бачив за все життя.
Цнотлива, скромна — ангел кругом,
І трохи з перцем заразом.
Корали уст, рум'янець щік —
Я не забуду їх повік!
Очиці опустила вниз —
Аж серце пройняла навкрізь.
А як відрізала мені...
Я в неї просто в полоні.

Увіходить Мєфістофель.

Фауст

Ти мусиш дівку ту підмовить!

Мєфістофель

Яку?

Фауст

Та ту, що ось пройшла.

Мєфістофель

Вона приходила на сповідь,
Тут у священика була;
У сповіdalню я прокравсь —
Вона невинна, я дізнавсь.
Ходила на сповідь задарма;
Над нею в мене влади нема.

Фауст

Уже за чотирнадцять їй.

Мєфістофель

Говориш ти, мов Ганс Ласій,
Що на всі любі квітки жадний
І думає, що кожна честь
І ласка лиш для нього єсть;
Цей шлях бува часом трудний.

Фауст

Пане магістре Похвальний,
Не треба моралі, то марна праця!
Ось тобі слово мое тверде:
Як є дівчатко молоде
Цю чіч мені в руки не впаде,
То опівночі ми мусим розстаться.

Мефістофель

Зміркуй, що можна, а що ні!
Два тижні треба буде мені,
Щоб тільки знайти якусь приключку.

Фауст

Мав би я часу сім годин,
То і без чорта, сам-один,
Звів би таку гарненьку штучку.

Мефістофель

Говориш, як француз-пустак;
Тобі все шкода й невигόда.
Яка ж одразу насолода?
Тоді кохання буде всмак,
Коли ти здалеку зайдеш
І фіглі-міглі поведеш,
Доскочиш кралі шляхом інтриг,
Як знаєм ми з італійських книг.

Фауст

Й без того маю апетит!

Мефістофель

Та годі, ти мені обрид!
Щоб спокусить оте дитя,
Не будьмо поквапні без пуття,
Тут штурмом нічого кидатись,
Треба до хитрощів уdatись.

Фауст

Добудь од неї мені що-будь!
Дай у покої її побутъ!
Дістань хустину з грудей її,
Підв'язку з ніжки милої!..

Мефістофель

Щоб бачив ти, що я тобі
Допомагаю у цій журбі, —
Нам нічого довго зволікати,
Сьогодні зводжу до її кімнати.

Фауст

До неї? Нею володіть?

Мефістофель

Ні, вона буде в сусідки сидіть,
Тим часом ти можеш помріть.
На самоті, в оселі тихій,
Про неї, про майбутні втіхи.

Фауст

Зараз підем?

Мефістофель

Трохи пізніш.

Фауст

Та не забудь їй дарунків, гляди ж!
(Пішов).

Мефістофель

І за дарунки вже? Ну, будеш успіх мати
Є в мене сила тайників,
Давно закопаних скарбів —
Там треба буде дещо взяти.

ВЕЧІР

Невеличка чистенька кімната.

Маргарита
(заплітаючи і підв'язуючи коси)

Що б я дала, щоб хто сказав,
Який то пан мене займав!
Такий у нього пишний вид,
Одразу знати вельможний рід —
Це мов написано на чолі,
А то б не давав собі так волі.

(Виходить).

Мефістофель, Фауст.

Мефістофель

Сюди, та тихше, ось сюди!

Фауст
(постоявши хвилю мовчки)

Тепер іди й надворі жди!

Мефістофель
(обнишпорив очима кімнату)

В дівчат так чисто не завжди.

(Виходить).

Фауст
(оглядається кругом)

Привіт оселі цій святій,
Що мріє в застумі півтьми!
Скропляючись в ясній росі надій,
Кохання біль, у серці защеми!
Який тут спокій і порядок,

Яке довілля і звичай!
В цій бідноті — який достаток!
В цій тісноті — який розкішний рай!

(Кидається в шкіряне крісло край ліжка).

Прийми й мене, як за старих часів
Приймав других, з утікою й журбою.
Як часто він, цей любий трон батьків,
Обвішувавсь дрібною дітворою!
І мила, може, тут, у зграї щебетух,
За різдвяний удачна подарунок,
Дідусику несла свій поціунок.
Я чую, дівчино, тут дух
Хазяйновитости витає;
Як мати, він тебе щодня навчає
Стіл чепурно обрусом застелить,
Узорчасто піском долівку притрусить.
О мила рученько! Подбай,
І ти з хатини зробиш рай.
А тут!

(Підіймає заслону ліжка).

Мене пройма блаженний жах.
Стояв би тут години цілі...
Це ж тут природа в світлих снах
Створила ангела у тілі;
Вона тут спала, й наливалась
У груди їй теплінь жива,
Тут чисто й свято розвивалась
Ясна подоба божества.
А ти! Тебе що привело?
Мене всього мов потрясло...
Що хочеш ти? Чом в серці біль тяжкий?
Нужденний Фаусте! Ти ніби сам не свій.
Чи тут незримим чаром віє?
Я ж насолоди був запраг —

І ось душа моя у сні любовнім малі!
Чи ж ми хисткі, немов на вітрі прах? —
Коли б вона в цю мить ввійшла в покій,
То як свого блузнірства ти б скупився:
Одразу знічений, малий,
До ніг упав би й розтопився.

Мефістофель
(увіходити)

Скоріш! Іде вже господинька!

Фауст

Ходім! І більше не прийду.

Мефістофель

Дивись, яка важкенька скринька;
Як треба буде, ще знайду.
Постав у шафу, на косинець.
Клянусь, вона зійде з ума,
За цей спокусливий гостинець
Тобі гостинця дастъ сама.
Дитя — дитя, і цяця — цяця.

Фауст

Не треба, може?

Мефістофель

Ще й питатися?
Чи, може, візьмеш скарб собі?
Тоді пораю я тобі
Мене даремно не тривожить
І клопоту мені не множить.
Не думав я, що ти скнарій!
А я тут в голову захожу...

(Ставить скриньку в шафу і замикає її).

Ходім! Скорій!
Щоб привернути грою мрій
До тебе ту дитину гожу.
Чого ж понуривсь ти,
Немов тобі на лекцію іти,
Немов тебе примарою ляка
І фізика, і метафізики?!
Ходім!

Виходять.

Маргарита
(увіходить із лампою)

Ой як тут душно, парно як!

(Одчиняє вікно).

А вечір же наче й без тепла.
І якось моторошно так...
Коли б хоч мати скоріше йшла...
Вся аж тремчу... Острах стиска...
Яка ж я, дурненька, боязка...

(Роздягається, заспівала).

Був вірний коханці завше
Славетний Фульський цар;
Вона йому, вмиравши,
Дала злотний кубок в дар.

Над всі скарби коштовні
Він кубок той любив,
І очі сліз були повні,
Як він із нього пив.

Почувши, що годі жити,
Усе роздав синам:

«Усе беріте, діти,
А кубка не віддам!»

Сидів він на бенкеті,
І все лицарство з ним,
У замку на бескеті,
Над берегом морським.

Допив живець д'останку
Старенький бенкетар
І в буйні хвили з ганку
Жбурнув священий дар.

Ось кубок летить, мигоче,
Ось вир його скопив...
А цар склепив свої очі
І більше вже не пив...

*(Одчиняє шафу, щоб повісити одежу,
аж бачить — скринька).*

Звідкіль взялась тут скринька ця мала?
Тож шафа замкнена була.
Що за притичина? І що в ній може буть?
А, знаю, мамі хтось приніс
В заклад під позичку, мабуть.
Ось ключик на шнурочку звис...
А що, як взяти та й відімкнуть?
Ой, що це? Боже милий! Глянь,
Чи бачила ж таке я на віку?
Убір! В святковий день найбільша з пань
Наділа б радо річ таку!
А як мені в цім ланцюжку?
Чиї ж то всі оці розкоші?

(Убирається й розглядається в дзеркалі).

Ой, а сережечки ж хороши!

Вберись — і вже зовсім не та...
Що врода й молоді літа?
До них тепер байдужі всі,
І похвали твоїй красі
Бринять, неначе докори.
Всі злата ждуть,
На золото б'ють —
Горе нам, бідним, горе!

НА ПРОГУЛЯНЦІ

Фауст проходжується в задумі. Підходить Мefістофель.

Мefістофель.

Бодай тобі зрадне кохання! Бодай тебе в пекла
стихію!
Я кляв би іще чимсь гіршим, але, на жаль, не вмію!

Фауст

Який це дрік тебе вджигнув?
Чого це ти так чудно кривиш морду?

Мefістофель

Радніший я продатись черту,
Коли б я сам не чертом був!

Фауст

Тобі цей сказ якось не личить.
Та що ж могло тебе так спантеличить?

Мefістофель

Та що? Убір, що Гретхен я дістав,
Піп загребущий одібрав!

Побачила ту штучку мати
І зразу стала потерпати:
Тонкий у неї аж надто нюх,
Весь ніс просяк молитовника дух, —
Обнюхує і се, і те,
Чи воно грішне, чи святе,
А що вже убір — то й видом видать,
Що не яка в нім благодать.
Доню! — рече — неправе добро
Душу бентежить, збурює кров.
Божій матері його віддаймо,
На манну небесну уповаймо!
А Гретонька закопили губи:
Дарованому коню та дивиться в зуби?
Той, певно, Бога в душі мав,
Хто їй ту цяцю підослав...
Ta мати священика приводить,
Той скоро справі кінця доходить,
Сподобався йому дарунок.
Добре, глаголе, єсте вчинили!
Хто алчність боре, той Господа милий.
А в нашої церкви добрий шлунок,
Вже скільки царств вона пожерла,
А ще з переїду не вмерла:
Тільки церква, мої любі діти,
Може неправе добро стравити...

Ф а у с т

Та ні: євреї і царі
Також до того штукарі.

М е ф і с т о ф е л ь

Взяв піп пояс, ланцюжок, кільце
От буцімто полові все це,
Чи там подякував, чи ні,
Мов за горішки ті дрібні,

Пообіцяв в небесах награду —
Й залишив маму вельми раду.

Фауст

А Гретхен?

Мефістофель

Та собі сидить,
Не зна, небога, що робить,
Думає про убір — аж до сліз,
Ще більш про того, хто приніс.

Фауст

Її журба мені докір.
Добудь їй зараз новий убір!
Той перший був її не варт.

Мефістофель

Авжеж, тобі усе за жарт!

Фауст

Роби, як я кажу, і край!
Її сусідку поєднай!
Ти ж не макуха — чортом будъ,
Таки убір її роздобудъ!

Мефістофель

Я слухаю, мостикий пане!

Фауст виходить.

Цей закоханець навісний,
Хай сонце, місяць, зорі — все дістане,
Розвіє все на втіху дорогій.

У СУСІДНІМ ДОМІ

М а р т а
(сама)

Простибіг мужу майому,
Що жінці кривду учинив,
Кудись світ за очі зблудив,
Лишивши тут мене саму.
Чи я ж його коли гнівила?
Чи я ж його та й не любила?!

(Плаче).

А може, вмер на чужині...
Коли б хоч посвідку мені!

Увіходить М а р г а р и т а .

М а р г а р и т а

Пань Марто!

М а р т а
Гретхен, що тобі?

М а р г а р и т а

Аж трусяться мені коліна!
Відкільсь взялась ізнов скринчина
У мене в шафі, вся в різьбі,
А в скриньці тій — прикрас, прикрас!
Стократ пишніші, як той раз...

М а р т а

Ти ж хоч матусі не показуй,
Бо знов попу віддасть одразу.

Маргарита

Ох, глянь сюди! Дивись сюди!

Марта

(убирає її)

Щаслива ти, вродлива ти!

Маргарита

Коли б їх на вулицю одіти
Або до церкви отак сходити.

Марта

А ти сюди прихόдь частіш
Вбиратись нишком в ці оздоби.
Хоч перед дзеркалом щаслива посидиш,
Мені до любої вподоби.
А там, при нагоді, в святковий день якраз
Щось зможеш одягти і людям напоказ —
Каблучку, ланцюжок чи перлів там разок,
А матері якихсь накажемо казок.

Маргарита

Від кого ж ці обидві скриньки?
Якісь непевні базаринки!

Хтось стукає.

Ох, чи не мати? Куди ж це діть?

Марта

(визирає)

Ні, пан чужий якийсь. Ввійдіть!

Мефістофель

(увіходить)

Даруйте, пані, що так заходжу
І, може, пані у чімсь тривожу.

(З пошаною відступає перед Маргаритою).
Я Марту Швертляйн хтів спитати.

М а р т а

Це я. Що має пан казати?

М е ф і с т о ф е л ь
(тихо до неї)

Прошу проbacчення; у вашості
Сидять такі вельможні гости,
То, може, я собі піду,
А по обіді знов зайду.

М а р т а
(вголос)

От тобі, дочки, ѹ даровизна:
Пан за шляхтянку тебе визнав.

М а р г а р и т а

Ні, я собі з простих міщен,
До мене дуже добрий пан;
Усе це вбрання — не моє.

М е ф і с т о ф е л ь

Ні, крім вбрання, іще щось є;
І погляд ваш, і ввесь ваш склад!
То можу лишитись? Дуже рад.

М а р т а

То що ж приніс нам любий гість?

М е ф і с т о ф е л ь

Гай, гай! Не дуже веселу вість!
Не тим би я хотів послужити:
Ваш чоловік наказав довго жити.

Марта

Помер? Мій голуб? Бідна я!
Мій муж помер! Ой смерть моя!

Маргарита

Ох, тітонько, не плачте, ну...

Мефістофель

Слухайте ж повість о цю сумну!

Маргарита

Краще зовсім ні з ким не кохатись,
Ніж після смерті до смерті вбиватись

Мефістофель

В радощах горе, і радощі в горі.

Марта

То як же вмер він, розкажіть!

Мефістофель

Він при Антонівськім соборі
У місті Падуї лежить,
Край велеліпної святині
Спить вічним сном у домовині.

Марта

А що ж мені він передав?

Мефістофель

Та побажання все побожні:
Він триста панаходід одправить наказав;
Кишені ж геть були порожні.

Марта

Як! Ні гостинця? Ні шага?

Таж кожен столярчук щось в торбі зберіга,
Щось для домівки відкладає,
Хоч сам старцює, голодає.

Мефістофель

Мадам, я спочуваю вам;
Та марнотратником не був ваш муж ніколи.
В своїх гріах він каявся вже й сам,
Нешчасної украї зазнавши долі.

Маргарита

І випаде ж такий талан гіркий!
Молитимусь і я за його упокій.

Мефістофель

Таку дитину чемну й любу
Хоч зараз повести до шлюбу.

Маргарита

Ох, ні! Це буде не тепер.

Мефістофель

Коли не муж, то кавалер
Без краю буде раювати —
Таку красуню милувати.

Маргарита

Такого не ведеться в нас.

Мефістофель

Але трапляється не раз.

Марта

Доказуйте ж!

Мефістофель

Так я йому доглядів смерті
Не те щоб на гною — на мérви перетерпій.
Та, як християнин, він, каючись, помер.
«Як я клену, сказав, себе тепер,
Що так подавсь знеобачки в дорогу,
Худобу кинувши і жіночку-небогу!
Мені та згадка — гострий ніж.
Коли б мені простила жінка мила...»

Марта

Ой чоловіченъку! Я вже тобі простила!

Мефістофель

«Та свідок Бог! Вона жила грішніш!»

Марта

Та бреше ж він! У смертний час брехати?

Мефістофель

Так, це було й по ньому знати,
Що то була вже маячня.
«Недбалство, мовив він, моя найменша хиба;
Надбав їй перш дітей, потому дбав їй хліба,
Та не було такого дня,
Щоб шмат насущника я з нею з'їв у мирі».

Марта

Оце і дяка вся моїй любові ширій,
Моїм турботам і трудам?!

Мефістофель

Та ні, він був такий удячний вам.
«Коли од Мальти, каже, я одплів,
Молився ревно я за жінку й діток;
І небеса послали нам пожиток —

У турка наш фрегат галеру захопив,
Ладовану султанськими скарбами.
Одвага високо в ціні —
Як паювали луп між нами, вояками,
Припала дещиця й мені».

М а р т а

Оттак! То він, либо нь, той скарб десь закопав?

М е ф і с т о ф е л ь

Гай-гай! Тепер шукайте вітра в полі!
В Неаполі, гуляючи на волі,
Він панночку гарнесеньку спіткав,
І щиро так вони удвох кохались,
Що аж по скін сліди на нім зостались.

М а р т а

Лайдак! Ледачес ледащо!
І в злиднях він бахурував!
Рідних дітей обкрав нізащо!

М е ф і с т о ф е л ь

За те ж його й Господь скарав.
Я б, бувши вами, може, з рік
Додержував як слід жалоби,
А там уже когось знайшов би до вподоби.

М а р т а

Е, ні, таких, як перший чоловік,
По цілім світі треба пошукати —
Таке дурне й плохе було воно!
От тільки що любив, сердега, мандрувати,
Чужих жінок, чуже вино
Та в розпрокляті кості грati.

Мефістофель

Ну, ну, це не такі вже вади!
Бо, може, й вам він попускав
З таких робити дещо справ.
Коли б мені такі умови —
Каблучки я змінять готовий.

Марта

Та що ви, пане! Пан жартує!

Мефістофель

(*go себе*)

Чи не пора звідціль тікатъ?
Ця й чорта може упійматъ!

(*До Маргарити*).

А ваше серце що віщує?

Маргарита

Не розумію вас.

Мефістофель

(*go себе*)

Дитина!

(*Волос*).

Прощавайте!

Маргарита

Прощайте!

Марта

Паночку, стривайте!

Я хтіла б посвідку дістать,
Коли, де й як мого сковали чоловіка.
Порядку зроду я прихильниця велика, —

В газетці б вість про смерть хотілось почитати.

М е ф і с т о ф е л ь

Що двоє свідків будь-яких посвідчати,
Папери те, як факт, увіковічать.
У мене ще і приятель є тут,
Ми можем разом піти у суд.
Що, привести?

М а р т а

Ой, приведіть!

М е ф і с т о ф е л ь

А панна теж буде тут сидіть?
Бравий, бувалий такий панич,
З паннами вміє вести річ.

М а р г а р и т а

Мушу червоніти перед паничем...

М е ф і с т о ф е л ь

О ні, хоч би й перед королем!

М а р т а

Цей вечір у нашему саду
Я з нею панів сьогодні жду.

НА ВУЛИЦІ

Фауст

Ну, як? Іде? Як справа наша?

Мефістофель

Ви весь в огні! Пождіть ладу.
Небавом Гретхен буде ваша.
Цей вечір стрінетесь в сусідки у саду.
Циганкувата то кумася
І свашкувати придалася.

Фауст

Гаразд!

Мефістофель

І ти ж їй щось за те зроби.

Фауст

Так, ти мені, а я тобі.

Мефістофель

З тобою вдвох посвідчити я мушу,
Що муж її віддав вже Богу душу
І в Падуї похований лежить.

Фауст

Отак! То це нам перш туди летіть?

Мефістофель

Sancta simplicitas! Навіщо це робить?
Лиш підпишись, та й по всій справі.

Фауст

Негоден я здійснять ці заміри лукаві.

Мефістофель

Святенник! Це тобі мерзить!

Фальшиве свідчення давати —

Хіба ж тобі це первина?

Що Бóг, щó світ, щó дух, щó неба таїна,

Щó серце й ум людей, щó подорож земна

Давно ти перестав про все це толкувати,

Наповнений зухвальства вщерть!

Багато брав тоді собі на плечі!

А глибше глянь — про всі ті мудрі речі

Ти знав не більше, як про Швертляйнову смерть.

Фауст

Ти був і є крутій, софіст.

Мефістофель

Ні, я наскрізь твій знаю зміст!

Ти ж завтра будеш намагатись

До Гретхен в душу увібратись,

В коханні щирім присягатись...

Фауст

Та ще й од серця.

Мефістофель

Гарний ти!

А там почнеш про вічну вірність,

Жаги єдиної безмірність, —

Це теж од серця буде йти?

Фауст

Облиш! — Як серце мре без краю

В однім битті, в однім чутті,

Як я ім'я йому не знаю, —
Тоді я у світи усім єством ширяю
І слів найвищих добираю.
І пломінь той, що в нім згораю,
Я вічним, вічним називаю —
Невже то лжа, слова пусті?

Мефістофель

Таки я прав!

Фауст

От, щоб ти знов,
Не хочу я надсаджувати груди;
Хто має язика і хоче правим бути, —
То той і прав.
Ходім! Обрид цей вічний спір мені.
І згоден я — хоч правий ти, хоч ні.

САД

Маргарита під руку з Фаустом, а Марта з
Мефістофелем гуляють по саду.

Маргарита

Я бачу, ви, жалкуючи мене,
Знижаєтесь — мені аж сором.
Життя, напевне, мандрівнє
Навчило вас не бути суверим.
Не для таких досвідчених людей
Убожество моїх простих речей.

Фауст

Один твій зір, одне слівце твоє —
Чи ж де дорожча мудрість є?

(Цілує їй руку).

Маргарита

Та чи подоба ж вам ту руку цілувати?
Вона негарна, шкарубка.
Мені доводиться усього пильнувати,
А мати строга ще така.

Проходять.

Марта

Ви так ото й мандруєте весь вік?

Мефістофель

Така у нас вже служба подорожня!
Буває — так у іншім місці звик, —
А залишитися не можна.

Марта

Хай молодий іще літа
Метеликом з країни до країни;
А вбившись у такі літа,
Старим бурлакою бrestи до домовини —
Це справа вже зовсім не та.

Мефістофель

Та я вже й сам, признатись, потерпаю.

Марта

Тож, паночку, робіть, що я порáю.

Проходять.

Маргарита

Аби з очей, то вже й з думок.
Хоч гречність вас і прикрасила,
У вас розумних друзів сила,
Мені до них — як до зірок.

Фауст

О серце, вір, те, що розумним звуть, —
То інколи обмеженість пуста.

Маргарита

Як?

Фауст

Ах, свята невинність, простота —
Ніяк собі ціни не пізнають!
Сумирність, лагідність — що краще є в природі?
Ці найкоштовніші з окрас...

Маргарита

Хоч раз мене згадайте при нагоді,
А я про вас гадатиму всякач.

Фауст

Не часто ходиш ти гуляти?

Маргарита

Та в нас хазяйство не яке,
Але, нівроку, клопітке:
В нас наймички нема; сама вбирай у хаті,
Сама вари й печи, сама і ший, і мий,
А мати в мене ще такі чепуркуваті,
Що боже крий!
А стан у нас не дуже і скрутний;
Таки не гірш, як у людей, достаток:

Од батька нам оставсь порядний статок —
Будинок свій, садок при нім густий.
Тепер уже спокійні дні настали;
В солдатах братик мій,
Сестричку поховали...
Мені з тим дитинчам був клопіт немалій,
Та я б воліла з ним возитися і далі —
Воно...

Фауст

Take, Як ти, було мов янголя...

Маргарита

Мене любило дуже те маля.
Воно знайшлось уже по смерті тата.
А мамі тяжко так прийшлося —
Вже думали, що їй більш рясту не топтати,
Але таки очуняла якось.
Куди вже їй було гадати
Те пташенятко годувати!
От я й давай його тоді
Поїть на молоці й воді...
В моїх руках воно й росло —
Таке гарнесеньке було...

Фауст

Ти щастя чистого зазнала.

Маргарита

Та й горя гіркого немало.
Вночі, було, по десять раз встаю
Я до колиски немовляти;
І напою,
Й візьму до себе, і давай люляти;
А як кричить, беру я лялечку свою
Та й ну по хаті взад-вперед гуляти...

А вранці вже над ночвами стою,
А там базар, а там в печі попорай —
І так щодня, сьогодні, як і вчора.
Отак-то, паночку, доводиться усяк.
Зате вже всмак їси і спочиваєш всмак.

Проходять.

Марта

Все винуваті бідні ті жінки,
Все кривдають їх старі холостяки.

Мефістофель

Як хто натрапить на таку, як ви,
То зразу вийде дур із голови.

Марта

Признайтесь, ви, може, щось найшли вже?
Комусь таки ви серце віддали вже?

Мефістофель

Так, власний дім і добра жінка нам,
Як той казав, — то скарб усім скарбам.

Марта

Та я не те; чи вже ви почували?

Мефістофель

Мене завжди і всюди шанували.

Марта

Та ні, всерйоз траплялось вам любитися?

Мефістофель

Так, жартувати з жінками не годиться.

Марта

Не зрозуміли ви!

Мефістофель

Це дуже жаль мені.

Але я зрозумів, які ви приязні.

Проходять.

Фауст

То ти мене впізнала враз,
Як тільки ми зайшли до вас?

Маргарита

Ви ж бачили, як очі я спустила?

Фауст

І ти мені зухвалство те простила,
Що я тебе так зачепив,
Коли на вулиці зустрів?

Маргарита

Мене тоді аж кинуло у кров,
Бо зроду я ще не ходила в славі;
Я думала: невже в моїй поставі
Нечемне щось, нахабне він знайшов,
Що він до мене прямо так підходить
І жарти, мов із дівкою, заводить!
Признаюся, щось у мені в той час
Озвалось в вашу користь мимовільно;
Я гнівалась сама на себе сильно,
Що гнівалась не дуже я на вас.

Фауст

Серденсько!

Маргарита

Гетьте лиш!

(Зірвала айстру і обриває пелюсточки один по одному).

Фауст

Це що? Вінок плести?

Маргарита

Ні, гра така.

Фауст

Яка?

Маргарита

Вам все на сміх звести.

(Обриває пелюстки і щось шепоче).

Фауст

Що шепчеш ти?

Маргарита

(півголосом)

Любить — не любить...

Фауст

О дивний ангел красоти!

Маргарита

(ворожить далі)

Любить — не любить, любить — не любить...

(Зриваючи останній пелюсточок,
по-дитячому радіючи).

Любить!

Фауст

Так, дитино! І це слово квітки
Хай буде словом Бога. Любить!
Ти знаєш, що це значить? Любить!

(Схопив її за обидві руки).

Маргарита

Я вся тремчу...

Фауст

О не лякайсь! Нехай мій зір,
Хай потиск рук тобі те скаже,
Що словом не сказатъ.
Віддатись повністю, ѹ блаженства
Зажить, що вічним бути мусить!
Вічним! Кінець його — то був би розпач!
Ні, без кінця! Без кінця!

*(Маргарита стискає його руки, випручується і тікає.
Він стоїть хвилю в задумі, потім спішисть за нею).*

Марта

(находить)

Вже поночі.

Мефістофель

Так, нам додому час.

Марта

Я довше б вас лишитися просила,
Але лихі тут люди в нас.
Неначе їм нема другого діла, —
Вони завсіди
Розглядують, що робиться в сусіди,
І пустять поговір — хоч хай хто як живе...
А наша парочка?

Мефістофель
десь аж у тій алеї...

Прудкі метелики!..

Марта

Він закохавсь у неї.

Мефістофель

Вона у нього. Діло світове!

АЛЬТАНКА

Маргарита вбігає, стає за дверима, притуляє пальця до вуст і виглядає крізь щілку.

Маргарита

Іде!

Фауст
(увіходить)

Так ти дражнить? Страйвай, як уловлю, Узнаєш!
(Цілує й).

Маргарита
(обіймає його і цілує)

Голубе! Я так тебе люблю!

Мефістофель стукає.

Фауст
(аж тупнув ногою)

Хто там?

Мефістофель
Свої!

Фауст

Ну й гад!

Мефістофель
Налюбишся потóму.

Марта
(находить)

Так, пане, пізно вже.

Фауст

Провести вас додому?

Маргарита

Ta мама ж... Прощавай!

Фауст

Ти кажеш, щоб я йшов?

Прощай!

Марта

Adieu!

Маргарита

Ми стрінемося знов.

Фауст і Мефістофель виходять.

Маргарита

Мій Боже, що за чоловік!
Він думав, думав цілий вік,
А я ж — дурнісіньке дівча,
Лиш слухаю, як він навча.

О Гретхен, Гретхен, бідна ти,
І що він міг в тобі знайти?

ЛІС І ПЕЧЕРА

Фауст
(сам)

Високий духу, дав мені ти все,
Усе, чого просив я. Недаремно
Мені явив ти лик свій пломенистий.
Природу дивну дав мені в уділ,
Дав силу — почуватъ, зажить її,
Не подивлять споглядачем холодним,
А глибоко у надра таємничі,
Немов у серце друга, зазирнути.
Ти показав всю безліч животвору.
Навчив мене вбачать своїх братів
В воді, в повітрі, в тихому гаю.
Коли в бору реве-бушує буря
І падає стовбур'я дужих сосен,
Ламаючи і тлумлячи сусідів, —
Аж хряскотом одгримує од гір,
Ведеш мене ти в зáтишок печери
Й показуєш мені мене самого —
Які дива таяться в мене в грудях.
А як засяє місяць-білоzір —
Леліють в блиску лагіднім навколо,
На брилах скель і у гіллі вологім,
Час вів прадавніх постаті сріблисти, —
І м'якша пал суворий споглядання.

Ох, для людей ніщо не досконале,
Вже бачу я. Ти дав мені в цім щасті,
Що до богів мене все ближче зносить,
Супутника, що став вже необхідним,
Хоч він зухвало й холодно знижає
Мене в моїх очах і обертає
Одним слівцем твої дари у нівець.
Роздмухує в мені він ярий пломінь
До видива прекрасного того.
Я рвуся од жаги до насолоди,
І в насолоді я жаги жадаю.

М е ф і с т о ф е л ь
(приходить)

І хто таки кумедно так живе?
Чи скоро вже тобі це все обридне!
Раз спробувати — воно іще догідне,
А там розшукай щось нове.

Ф а у с т

Ти знов завзявл нагнати н'уду?
Чи більше нічого робить?

М е ф і с т о ф е л ь

Ну, ну, не буду більш, не буду,
Бо ти ладен вже бучу збитъ.
Різку, тяжку, примхливу маєш вдачу.
Розстанемось — то небагато втрачу.
Кручусь-верчусь для тебе день при дні,
А що тобі у лад, що ні —
Того тобі по носу не побачу.

Ф а у с т

Ти що ж, за витівки всі злі
Од мене й дяки ще б хотів?

Мефістофель

А як, злидений син землі,
Без мене б ти і животів?
Чи ж од уяви злої тлі
Я не зцілив твоїх чуттів?
Коли б не я, ти взагалі
Вже в безвість був би полетів!
Чого ж отут, в тісній печерній щілі
Сидиш, мов пугач на могилі?
Забивсь у вогку мшедь, у скель ослизлу цвіль,
І, наче жаба, смокчеш щось відтіль...
Аж сміх бере од цих химер.
Ні, доктор ще в тобі не вмер.

Фауст

Чи знаєш ти, яку снагу живущу
Відчув я тут, зайшовши в дику пушчу?
Коли б ти тільки міг збегнути,
То ти мені, як чорт, позаздрив би, мабуть.

Мефістофель

Розкоші неземні, божисті! —
Лежать вночі десь на скалі росистій,
І землю, й небо яро обіймати,
Себе до Бога гордо підіймати,
До надр землі пустить чуттів коріння,
Вмістить в собі всіх шести днів творіння,
Утіхами незнаними упиться,
В любовнім захваті в природі всій розлиться,
Земних позбувшись тягарів,
І ввесь небесний цей порив

(робить сороміцький жест)

Ось цим, пробачте, завершиться,

Фауст

Бодай тебе!

Мефістофель

Не до смаку те диво?

Бодайкаєш ти надто соромливо!
Од того в'януть всі невинні уші,
До чого прагнуть всі невинні душі.
Я не хотів тобі заборонити
Себе самого часом одурити, —
Та в тебе ж витримки не гурт.
Я бачу, ти от-от схібнешся
І знов знеобачки зірвешся
В жахних марінь шалений нурт.

Облиш це все! А там твоя кохана
Десь сохне-в'яне од нуді,
Все виглядає милодана,
Що покохала назавжди...
Любов'ю перш так яросно бурлив ти,
Як бистрень навесні, в час танення снігів.
Любов ій в серце перелив ти,
І струмінь твій ізмеженів.
Ніж тут лісним царем бродити
По диких нетрях навмання,
Вертайся те дівча-бідня
За всю любов нагородити.
Помалу-малу йде ій день;
Стойть край вікна, зорить в неба муть,
Де хмари хмурі над муром пливуть...
«Чому я не пташка?» — ій тільки й пісень
І день і ніч, і ніч і день...
То звеселіє, то хмурніє знов,
То вдариться у плач,
То ніби вщухне... От бач,
Яка там любов!

Фауст

Змія! Змія!

Мефістофель
(*go себе*)

Таки тебе впіймаю я!

Фауст

Не спокушай, не говори
І рани в серці не ятри!
Не розпаляй в душі безумній хоті
До ярої, незайманої плоті.

Мефістофель

Вона гада, що ти її забув уже...
Тобі ж, здається, байдужé.

Фауст

І вдалині я все близький Їй буду,
Її повік не кину, не забуду.
Я заздрю ї на розп'ятого Христа,
Коли його торкнуть її уста.

Мефістофель

Бува ї мені, що аж жижки трясуться
До сарн-близнят, що між лілей пасуться.

Фауст

Геть, звіднику!

Мефістофель

Ну лайсь, нехай і так; про мене!
Створивши хлопця й дівку, Бог
Докупи тут же звів обох,
Щоб сповнили покликання священне.
Тяжка біда мені з тобою!

Та я ж до милої покою,
А не на смерть тебе веду.

Фауст

Що за небесний рай — її обійми!
Нехай вона мене в них палко прийме!
Чи ж я забув її біду?
Чи ж не тинявся я бурлакою бездомним,
Недолюдком без просвітки й мети,
Неначе водоспад, що в льоті карколомнім
Шумить в зівшущу хлань з жахної висоти...
А ось вона — в невинності дитинній
На тихому альпійському лужку
Жила собі в своїй хатині,
Як у малесенькім світку.
І я, богомерзений,
На тім не перестав,
Що скелі величенні
На друзки розбивав!
Я ще й її життя розбив зухвало!
Ти, пекло, цеї жертві вимагало!
Гей, чорте, поможи цей час тривоги збавить!
Що мусить буть, хай збудеться притъмом,
Нехай судьба її владе й мене роздавить,
Нехай загинемо разом!

Мефістофель

Знов закипів, в огонь метнувсь!
Йди, дурню, любку потішай!
В безвихід головою ткнувсь
І думає: усьому край!
Хоробрим будь, дивися ширш!
Ти чортом вже помазався незгірш.
Ніде нічого гидшого не знаю,
Як чорт, що знизивсь до відчаю.

КІМНАТА ГРЕТХЕН

Гретхен
(одна за прядкою)

На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік.

Де його нема —
Могильна тьма,
І білій світ —
Зів'ялий цвіт.

В голівоньці
Журба тяжка,
На думоньці
Печаль гірка.

На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік.

Я виглядаю
Його в вікно,
Я дожидаю
Його давно.

Ой коли б прийшов,
Хорош, ласкáв,
Пройняв очима,
Словом заграв,

Посмішкою
Зачарував,
Потиснув руку,
Поцілував!

На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік...

До нього рветься
Душа моя,
Його обняти
Жадаю я,
І цілувати,

І любо мліть,
В його цілунках
І смерть зустріть.

САД МАРТИ

Маргарита й Фауст.

Маргарита

Пообіцяй же, Гайнріх!

Фауст

Все, мій друже!

Маргарита

Скажи, як із релігією ти?
Ти серцем повний доброти,
А от до віри мов байдужий.

Фауст

Облиш, дитя! Міцна моя любов;
Кого люблю — проллю за того кров,
А вірити не бороню ні кому.

Маргарита

Ні, треба вірити й самому.

Фауст

Чи треба ж?

Маргарита

Ох, щоб я на тебе мала вплив!
Ти ж не шануєш і святих дарів!

Фауст

Шаную.

Маргарита

А приймати не приймаєш.
На службі, сповіді ніколи не буваєш.
Ти віриш в Бога?

Фауст

А чи змога
Комусь сказати: «Я вірю в Бога»?
Чи ти в священика спитай,
Чи в мудреця про те — вважай,
Їх відповідь — мов глум.

Маргарита

То ти не віриш?

Фауст

Мій ангеле, не в ту ти міру міриш.
Хто б міг назвать його
І так признати його:
«Я вірю в нього»?
Чи не відчутъ його
І відметнутъ його:
«Не вірю в нього»?
Всеобіймитель
І вседержитель,
Хіба ж не обіймає, не держить він
Тебе, мене, себе?
Хіба ж над нами не склепіння неба?
Хіба ж під нами не земная твердь?
Хіба ж нам не зоріють
Привітно зорі вічні?
Хіба ж я не дивлюсь тобі у вічі?
Хіба ж усе це не пройма
Твій ум і серце,
Не віє в вічній таємниці
Незримо й зримо вколо тебе?
Наповни ж ним все серце, аж по вінця,
І якщо в цім чутті зазнаєш щастя ти,
То зви його, як хочеш:
Любов! Блаженство! Серце! Бог!
А я ім'я не знаю
Йому! Чуття — то все;
Ім'я — то звук і дим,
Що пал небесний сповива.

Маргарита

Втішаєш ти мене всім тим;
Священик каже те ж; слова

Він тільки інші ужива.

Фауст

Ти обійди усі світи, —
Це кажуть всі од серця повноти,
Та кожному своя властива мова;
Чому ж мені свого не вжити слова?

Маргарита

Послухаєш, то й гарно кажеш ти,
А все ж тривога обіймає,
Бо у тобі Христа немає.

Фауст

Дитино!

Маргарита

Горе мені тяжке,
Що встряв ти в товариство таке.

Фауст

Яке?

Маргарита

Того, що ходиш завше з ним,
Ненавіджу я всім нутром своїм;
Такого не було ще ніколи;
Побачу — аж у серце коле,
Той чоловік страшний якийсь.

Фауст

Люба лялечко, не бійсь!

Маргарита

Його присутність аж кров стена.
Я всім зичлива й приязна;

Тебе хочу бачить — жду не діждуся,
Того ж чоловіка душою боюся,
Ta ще й здається, що він шахрай!
Як я неправа, Боже, не карай!

Фауст

Є ж і такі диваки на світі.

Маргарита

Із таким я б не хотіла жити!
Як тільки він заходить сюди —
Подивиться так глузливо завжди
І мов зі злом;
Знать, що йому чуже все кругом;
В нього написано на лобі,
Що йому ніхто не в уподобі.
Мені з тобою тут в тиші
Так легко, вільно на душі,
В його ж присутності мене мов що стискá...

Фауст
(go себе)

Моя віщунко ти чутка!

Маргарита

Аж самовладу я гублю,
Як він до нас свій вид бридкий появить.
Здається, що й тебе вже не люблю,
Молитися при нім не можу навіть...
Аж серце сохне у журбі;
Так, мабуть, Гайнріх, і тобі.

Фауст

То просто антипатія.

Маргарита
Я мушу йти.

Фауст

Коли вже зможу я
Набутися з тобою вдвох, мій світе,
Із груддю грудь, з душою душу злити?

Маргарита

Якби ж то спала я сама,
То сю ніч я б дверей не замикала.
Так мати ж — мов не спить — дріма,
І, якби нас вона застала,
То я б і з місця вже не встала!

Фауст

Нічого, серце, то дарма.
На пляшечку! Лиш три краплини
Підлій в пиття; це зразу вплине,
Їй сон глибокий принесе.

Маргарита

Для тебе я піду на все.
А це їй часом не завадить?

Фауст

Хіба я можу зле щось радити?

Маргарита

О голубе, я так тебе люблю,
Що волен'ку у всім твою вволю;
Для тебе я такого вже зробила,
Що більш зробить, здається, і несила.

Мефістофель
(увіходить)

От мавпа! Вже пішла?

Фауст

Ти знов тут шпигував?

Мефістофель

Так, все, здається, розібрав:
Вас, докторе, навчали катехизі,
І ви раділи з тих побожних вправ.
Дівчата те читають, як по книзі, —
Хто вірить в Бога щиро й гаряче,
Той і від них, гадають, не втече.

Фауст

То ти не бачиш, хижий звіре,
Що вірна, щира та душа,
Святої повна віри,
Яку вважа
Єдиним щастям, — тож вона боліє,
Що біжній осягти спасіння не зуміє.

Мефістофель

Ех ти, жених надземно-земний!
Водіть за ніс тебе дівча.

Фауст

Ти, пекла вибрудок нікчемний!

Мефістофель

Фізіономії ж вона незле вивча.
То моторошна їй завжди моя присутність?
Крізь маску цю побачила вона
Мого ума приховану могутність;
Для неї — геній я, а може, й сатана.

Так сю ніч...

Фауст

Що тобі до того?

Мефістофель

І я ж утіху маю з цього.

БІЛЯ КОЛОДЯЗЯ

Гретхен і Лізхен із глеками.

Лізхен

Про Бербельхен ти чула щось?

Гретхен

Ні, рідко я ходжу між людьми.

Лізхен

Сьогодні чула я од Труди,
Що їй до скруту вже прийшлося,
Отій гордячці!

Гретхен

Як?

Лізхен

Вже щось в ній є
Тепер на двох і єсть, і п'є.

Гретхен

Aх!

Лізхен

От тобі й дожартувалась.
На шию парубку чіплялась!
З ним вона й на гулі,
З ним і на танцюлі,
Хотіла скрізь перед вести;
Пиріжком, вином її вгости;
Пишалась з своєї красоти,
Стиду і сорому не мала,
Дарунки від нього приймала.
А він лестив її, пестив,
Аж поки без вінка пустив.

Гретхен

Сердешная!

Лізхен

Жалю по киселю!

Ми все, було, при кужелю,
Мати не випустить вночі, —
Вона ж воркує, стоючи
В садку з ласкавчиком своїм —
І нічка не змігнеться їм.
Тепер іди на покриття,
На привслюдне каяття.

Гретхен

Він, певне, жениться на ній.

Лізхен

Нема дурних! Та він же зух —
Ще знайде сто таких красух;
Уже відкинувсь.

Гретхен

Одурив!

Лізхен

А хоч би славу і покрив,
То хлопці зірвуть з неї вінця.
А ми їй — січки під ворітця.

(Пішла).

Гретхен

(сама, вертаючись додому)

Як сміло я колись судила,
Як дівчина яка зблудила!
Як я словами гріх діймала,
Що й слів на те було замало!
Як я його, було, чорню
І бідну покритку виню.
Яка була в мені пиха!
І ось — сама не без гріха.
Та все, що в гріх мене ввело,
Ох боже, любе й міле було!

БІЛЯ МІСЬКОГО МУРУ

У ніші муру статуя Mater dolorosa, перед нею глечики з квітами Гретхен стромляє свіжі квітки в глечики.

Гретхен

О Діво,
Глянь милостиво,
За гріх мій Бога вмилосердь!
Мечем пробита,
Жалем повита,
Ти зриш святого сина смерть.
Отця зовеш ти

Й зітхання шлеш ти
До неба, скорби повна вщерть.
Хто знає,
Як крає
Це серце біль трудний?
Як душа моя страждає,
Чим тремтить, чого жадає —
Видно лиш тобі одній!
Чи то б куди пішла я —
Тяжка, тяжка, тяжкая
На серденьку печаль!
Чи то одна сиджу я —
Тужу, тужу, тужу я,
Терзає душу жаль.
Скропила я ції квіти
Росою, ах! сліз моїх,
Коли я рано-вранці
Для тебе рвала їх.
Як промені веселі
Заграли крізь вікно,
Ридаючи, в постелі
Сиділа я давно.
Спаси! Одринь ганьбу і смерть!
О Діво,
Глянь милостиво,
За мене Бога вмилосердь!

НІЧ

Вулиця, біля дверей Гретхен.

Валентин
(солдат, брат Гретхен)

Коли, бувало, на гульні
Товариші мої п'яні
Почнуть хвалити та величать
Своїх улюблених дівчат,
П'ючи хильцем, щоб та хвала
Іще міцнішою була, —
Сиджу я нишком у кутку
І чвань ту слухаю грімку,
А там всміхнусь, розгладжу вус
І, повну взявши, було, озвусь:
«Ну що ж, усякому своє!
Та де в краю дівчина є,
Щоб Гретці-сестриці рівня була,
Щоб їй водиці подать могла?»
Дзень-брязь! Дзень-брязь! Бряжчать чарки,
Аж гук устане: «Правда його!
Вона — окраса дівоцтва всього!» —
І поніміють всі хвальки.
Тепер до чого ж довелося!
Дерись на стіну, рви волосся!
Усяка погань шпильки пускає,
Киває, моргає, плечима стискає,
Й на кожен закид, кожен закив
Мовчи й печи, мов злодій, раків!
Хоч іх усіх поб'ю на рам'я,
А все ж брехні їм не завдам я.
Це хто ж іде? Ще й крадькома...
Іх двоє, сумніву нема.

Коли це він, той шалапут,
То я йому зроблю капут!

Фауст. Мefістофель.

Фауст

Отак як там, в каплиці, за вікном
Проблискує лампадка невгасима,
А далі ледве-ледве блима,
І тьма згущається кругом, —
І в мене в серці споночіло.

Мefістофель

А в мене якось ніє тіло,
Мов у кота, що по щаблях,
По ринвах крадеться на дах;
А на душі вже так цнотливо...
Злодійкувато й похітливо...
То вже по жилах жбуха, б'є
Вогонь Вальпуржиної ночі,
Що післязавтра настає, —
Тоді й до сну байдужі очі.

Фауст

А скарб тоді підніметься мені,
Що он мигоче в глибині?

Мefістофель

Так, ти зрадіеш — не сказати;
Казанчик вигулькне пузатий:
Я якось зазирнув згори —
Які там гарні таляри!

Фауст

А там нема якихсь окрас
Для любої моєї кізки?

Мефістофель

Чому ж, я бачив там якраз
Чудових перел зо три низки.

Фауст

Гаразд! Не хочеться мені
Іти до неї впорожні.

Мефістофель

Чого ж на себе нарікати,
Як можна й даром скуштувати?
Ось зорі сповнили всю неба глибину,
Нам можна братися за діло.
Я їй моральної утну,
Щоб їй скоріше закортіло.

(Співає, приграючи на цитрі).

Катруся, чом
Стойш смерком
Попід вікном
У хлопця, що ти любиш?
Гляди, гляди,
Не йди туди,
Побійсь біди —
Віночка там загубиш.
Йому дарма;
Зведе з ума —
Лишайсь сама,
Заломлюй білі ручки!
Кохать — кохай,
А rozум май,
Не потурай,
Доки не дастъ обручки!

Валентин
(виступає)

Кого ти надиш? Сакрамент!
Розпроклятущий щуролове!
Строщу я вщент твій інструмент,
Те ж буде вмент і співакові!

Мефістофель

Готова цитра, кидай в грязь.

Валентин

А зараз череп тільки хрясь!

Мефістофель
(до Фауста)

Ну, докторе, яви одвагу!
Сміліш! Я ж поруч ось стою!
Виймай мерщій із піхов шлагу!
Коли! Штирхай! Я відіб'ю.

Валентин

Ану ж відбий!

Мефістофель
А чому й ні!

Валентин

Іще!

Мефістофель
Давай!

Валентин

Сам чорт на його стороні!
Це що ж таке? Мов руку одняло...

Мефістофель
(до Фауста)

Коли!

Валентин
(падаючи)

Ой-ой!

Мефістофель
От і готов, дурло!

Тепер тікаймо звідси пріч!
Ти ж чуєш, здійняли вже галас.
Поліція б зі мною не змагалась,
А карний суд — то інша річ.

Пішли.

Марта
(у вікні)

Сюди! Сюди!

Гретхен
(у вікні)

Вогню! Вогню!

Марта

Рятуйте, завели різню!

Народ

Убитий ось один!

Марта
(виходячи)

А вбивці ж де? Втікли куди?

Гретхен
(вибігаючи)

Хто це?

Народ

Це матері твоєї син.

Гретхен

Всевишній! Пощади!

Валентин

Вмираю! Скоро вимовить,
Зробить — іще скоріш.
Баби, покиньте скиглить-вить
І слухайте пильніш!

Всі обступають його.

Ти, Гретонько, ще молода,
Ума в тобі шукать шкодá, —
Ідеш ти не туди...
Що робиш, треба дороблять:
Коли вже з тебе вийшла ...
То хоч на всю блуди!

Гретхен

Ой брате! Боже! Ти ж ганьбиш...

Валентин

Та ти хоч Бога вже облиш.
Що сталось — не разстанеться,
Що має стати — станеться.
З одним ти нишком впала в гріх,
А там і троє буде їх,
А дійде до дванадцяти —
З всім містом будеш знатися ти.

Як тільки вродиться ганьба,
Її ховає сповитуха,
Нічної темряви габа
Їй покриває очі й вуха,
Її не пізно і приспать ще,
Та ось вона росте, зроста
Іходить гола запроста,
Хоч їй від того і не краще.
Та що гидкіш її лицє,
То більше їй потрібно це.

Вже скоро, скоро прийде час,
Коли всі чесні люди в нас
Од тебе, лярво, відсахнуться,
Як од прокази, віджахнуться.
Як в очі будеш їм глядіти
Після такої страмоти?
Тобі каблучки не одіти,
До вівтаря не підійти
І не кружляти більш у танці
У гарній сукні-мережанці...
Заб'єшся в темний кут навіки
Поміж старці, поміж каліки,
Й як Бог простить гріхи твої, —
Будь проклята ти на землі!

Марта

Та не гніви блюзнірством неба!
Самому каючися треба!

Валентин

Якби я міг, я б задушив
Тебе тут, звіднице мерзенна,
І, певне, в Бога б заслужив
На віки вічні розгрішення!

Гретхен

Ой муки люті! Брате мій!

Валентин

Замовч, кажу, ридать не смій.
Це ж сором твій мені на кару
Завдав смертельного удару.
До тебе, вишній судія,
Іду солдатом чесним я.

(Умирає).

СОБОР

Служба божа. Органи і півча. Гретхен серед юрби
народу. Позад неї Злий дух.

Злий дух

Не так бувало, Гретхен,
Коли ще невинна
Ти йшла до віттаря,
З пошарпаної книжечки
Молитви лебеділа, —
І гра дитяча,
І Бог у серці!
Гретхен!
Де в тебе голова?
Яка провина
У тебе на душі?
Ти молишся за душу матері,
Тобою прислану для довгих-довгих мук?
У тебе на порозі кров чия?

А в тебе під серцем
Що там ворується,
Ляка ѹ тебе, ѹ себе
Зловісною присутністю?

Гретхен

Горе! Горе!
Коли б позбутися думок,
Що тут і там, і там і тут
Мене гнітуть!

Хор

Dies irae, dies illa
Solvet saeclum in favilla.

Грає орган.

Злай дух

То неба гнів!
Труба громить!
Гроби тримтять!
Твоя душа
Із смерті сну
Для мук огнених
Знову воскресла —
Дрижть!

Гретхен

Як би втекти!
Органи ті мені
Дух забивають,
Той спів мені
Мов серце крає!

Хор

Judex ergo cum sedebit,

Quidquid latet, adparebit,
Nil inultum remanebit.

Гретхен

Як млюсно тут...
Тяжкі колони
Мене тіснять!
Склепіння
Давить! — Повітря!

Злій дух

Сховайсь! Гріха́й ганьби
Не заховаєш.
Повітря? Світла?
Горе тобі!

Хор

Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus,
Cum vix justum sit securus?

Злій дух

Лице од тебе
Одвертають святі,
Тобі подати руку
Страшно праведним!
Горе!

Хор

Quid sum miser tunc dicturus?

Гретхен

Сусідко! Ваш флакон!
(Непритомніє).

ВАЛЬПУРЖИНА НІЧ

Гори Гарц. Околиці сіл Шірке і Еленд.
Фауст і Мefістофель.

Мefістофель

Тобі, мабуть, згодилося б мітлисько?
Мені б оце дебелого цапка!
Бо, знаєш, ми до цілі ще не близько.

Фауст

Ні, ноги ще кріпкі, і йти не дуже слизько,
То буде з мене і ціпка.
Яка користь промчати навпрошки?
Ні, краще йти по закрутах долини,
На прямовисні дергись стромовини,
Що з них униз мов падають струмки —
Які утіхи скрасять нам стежки!
Поглянь, в березах завесніло,
Одмолоділа і сосна;
Невже ж весна не ввійде в наше тіло?

Мefістофель

Та що весна та навісна!
У мене в тілі зимнім-зимно;
Я б по снігу з охотою носивсь.
А тут іще й на небі ніби димно;
Червоний місяць весь обгородивсь,
Ледь блимає; не встигнеш і ступнути, —
На дерево чи скелю налетиш!
Чи вогника блудного нам гукнути?
Із ним видніш і веселіш.
Агов, малий! Ходи, пройдися з нами!
Чого там блудиш манівцями?
Чим так горіть, нам вгору присвіти!

Блудний вогник

Надіюся, що панству на догоду
Зумію я здолати свою природу:
Зигзагами я звик завжди іти.

Мефістофель

Ти що ж, людину мавпувати?
Во ім'я чорта мусиш прямувати,
А ні — умить тебе задму!

Блудний вогник

Я бачу — ви господар в цім дому,
Готов служити і тямлю осторогу.
Та зважте, скільки чар сьогодні на горі
Раз ви мене взяли собі в проводирі,
То не здивуйте, як схіблю дорогу.

Фауст, Мефістофель і Блудний вогник
(співають навпереміну)

Ми вступили в володіння
Снів чудових, чар таємних.
Проведи нас без блудіння
По просторах диких, темних,
Де блукають дивні мрева.

За деревами дерева
Мимо, мимо вдаль несуться,
Кручі корчаться і гнуться;
Онде бескети носаті
Захропіли, лігши спати.

Між каміння, баговиння
Чуть струмочків дзюркотіння.
Щось рокоче, щось воркоче,
Мов кохання шепт урочий,
Раювання сни чудові,

Спів надії, спів любові! —
Оддається скрізь луною,
Казковою давниною.

Штуг! Путу! Скрики, зойки...
Сич і пугач, чайки й сойки —
Їм незмога сю ніч спати...
Чагарями скачуть жаби —
Товстопузі, довголабі!
Ось гадючиться коріння
І крізь ріння, й крізь каміння;
Дивовижні їх сплетіння
Мов зібрались нас хапати:
Пручать скрути, ніби спруги,
Щоб мандрівців затягнути.
Долом мшавим, колом мглавим
Миші, миші сунуть плавом,
Незліченні, різноцвітні!
А на кожнім горнім плаї
Світляків рясніють зграї,
Щоб зблукались мимохідні.

Ти скажи, чи ще йдемо ми,
Чи на місці стоїмо ми?

Все тут крутить веремії —
Корчі, й скали-зубоскали,
Й світляки, що заскакали,
Завихрились, навіснії.

Мефістофель

Йди за мною без зневір'я!
Почалося середгір'я;
Звідси нам, як дивний сон,
Замигоче цар Мамон.

Фауст

Крізь землю з'аграва замріла,
Немов розжеврілася рань,
Запроменіла, зазоріла,
Прохлюпнулась в найглибшу хлань.
Там в'ється пара, дим клубками,
Там жар у мареві горить,
То ллється тонко, мов нитками,
То водоспадом аж яскрить,
То по долині круженяє,
Струмує тисячею жил,
То знов водносталь іх єднає
Між двох прилеглих скельних брил.
Ось іскор безліч нам заграла,
Мов золотий пісок зrina...
Поглянь, поглянь, як запалала
Скали стрімчастої стіна!

Мефістофель

Мамон вже знає, як одзначить
Цю урочистість, празник цей!
Радій, що все ти зміг побачить;
Я чую вже розбещених гостей.

Фауст

Який рвучкий схопився вихор!
У спину б'є, мов триста душ!

Мефістофель

Чіпляйсь за ребра скель чимдуж,
Бо в прірву звалишся, то буде не до ігор.
Гускне ніч од імли завій...
Чуєш? Бором реве борвій!
Сполошились сови вирлаті.
В вічнозеленій палаті
Вітер колони рушить,

Гілля трощить і крушить,
Стовбур'я стогне в одчаї,
Коріння вивертом зяє.
І страшно гръопає враз додолу
Мішма, шкеберберть все те посполу,
І, розгулявшись по вітровалі,
Буря регоче в провалі.
Чуєш крики — дальше й ближче?
Чуєш гуки — вище й нижче?
З усіх верхів, з усіх низів
Рине скажений чаклунський спів.

Хор відьом

Весь Брокен од відьом зацвів, —
Жовта стерня, зелений сів.
Зібрався там увесь кагал, —
Сів Уріан на трон із скал.
Усяк навзвади летить,
Відьма пердить, а цап смердить.

Голос

Старенька Баубо в стороні
Одна трюхика на свині.

Хор

Хвала тому, кому хвала!
Нехай би Баубо нас вела!
Вперед, стара! Щодуху дми!
А за тобою — ми, відьми!

Голос

Ти кудою ішла?

Голос

Мимо Ільзенштайна.
До сови у гніздо зазирнула стайна,

Аж та витріщилась.

Голос

Взяв би тебе дідько!
Чого ти так швидко?

Голос

Я півбока драна,
Дивись, яка рана!

Хор відьом

Далекий шлях, широкий шлях,
А всі стовпились — просто жах,
Всіх вила колуть, мітли рвуть,
І мати дохне, й діти мрутъ.

Відьмаки
(півхором)

Ми тут повзем, як слімаки,
Попереду усе жінки.
До зла баби йдуть, як на мед —
На тисячу ступнів вперед.

Другий півхор

Та ми не заздрим на бабів,
Їм треба тисячу ступнів,
А чоловік — одразу скік!
І перегнав весь той потік.

Голос
(зверху)

Ходіть до нас сюди з озір!

Голос
(знизу)

Хотіли б ми до гір, на шир,

Та миємось, уже чистіш води,
Зате й безплідні назавжди.

Обидва хори

Вже місяць змерк, світ зірок стух,
І вихор стих, і вітер вщух,
Лиш ми, відьми, тут шумимо,
Мільйони іскор метемо.

Голос
(знизу)

Пождіть! Пождіть!

Голос
(зверху)

Це хто з провалля там ячить?

Голос
(знизу)

Мене візьміть! Мене візьміть!
Я лізу більше трьох століть...
Яка тяжка до верху путь,
А все ж кортить з своїми буть.

Обидва хори

Сідай на вила, на козла,
Дістань кола чи помела;
Бо хто сьогодні не злетить,
Тому в багні довіку скніть.

Недовідьма
(внизу)

Я вже давно тут дрібочу,
Але, як інші, не злечу;
Із дому йду усіх раніш,
Сюди прийду — усіх пізніш.

Хор відьом

Чарівна масть одваги дасть,
Оберне всяку річ у снасть,
Учинить човен із ночов, —
Хто вверх не сплив, той вниз пішов...

Обидва хори

Ми облетіли гору в млі,
Аж захотіли до землі.
Весь лут сирий скорій украй,
Відьомський рій, відьмацький рій!

(Опускаються).

Мефістофель

Біжать, летять, свистять, стукачуть,
Скриплять, шиплять, киплять, клекочуть,
Смердять, іскрять, горяТЬ, печуть!
Відьомський дух повсюди чутъ!
Держись мене, бо зразу відітрутъ.
Та де ж ти?

Фауст

(здалека)

Тут!

Мефістофель

Вже встигли відіпхати?
Та я ж таки господар хати!
Дорогу Фоланду! Гей, люба чернь, роздайсь!
До мене, докторе! За мене враз хапайсь,
Та й виб'ємось з цієї товчі.
Нашо вже й я, а чую прилив жовчі.
Мене мов тягне щось туди, в оті кущі,
Щось блима там, мов очі вовчі...
Ходім, ходім туди мерщій!

Фауст

Дух заперечення! Ну що ж, веди де хочеш,
Коли вже ти увесь із протиріч;
Прийшли на Брокен ми стрічатъ Вальпурги ніч,
І раптом ти мені про самоту торочиш.

Мефістофель

Не самоту, а вужчий круг!
Дивись, який веселій рух
Біля бадьорого багаття.

Фауст

Волів би там, вгорі, гулять я.
Там жар затлів і дим пішов,
Юрба до злого вже збираться стала,
Розв'яжеться там загадок немало.

Мефістофель

Й зав'яжеться чимало їх ізнов.
Нехай великий світ хвилює,
А нас ітиша улаштує.
Прадавній звичай всім велить
В великім світі скрізь малі світки творить.
Бач, молоді відьми всі наголо тут голі,
Старі ж убралися мудріш.
Прошу, будь з ними приязніш!
Турботи мало, втіх доволі.
Он грають вже... Бодай їх, тих музик!
До тої ревняви я й досі ще не звик,
Але тому вже не зарадиш горю...
Ходім, я перше сам зайду.
А там тебе у круг введу.
Ну що, скажи, чи мало в нас простору?
Очима кинь — нема йому кінця...
Кругом костри веселі зір голублять;
Тут варять, п'ють, кричать, танцюють, люблять...

Що ж краще є, як гулянка оця?

Фауст

А як до них ти звернешся з привітом?
Чи так, як чорт, чи, може, ворожбітом?

Мефістофель

Я, правда, звик собі інкогніто ходить;
Та хоч-не-хоч, в цей день слід орденом світить.
Підв'язки в нас не знає тут ніхто,
Зате шанує всяк це кінське копито.
Он бачиш слимака? Випручуючи ріжки,
До нас підповзує плазьма,
Мене вже він рознюхав трішки...
Втایтися тут способу нема.
Ходім, обійдем всю громаду тую;
Ти женихайсь, а я постаростую.

(До деяких, що сидять біля погаслого багаття).

Панове старики, чого ви сіли скраю?
Всередині я вам повеселитись раю,
Між младі, в розгульнім сум'ятті;
Насидитесь і дома в самоті.

Генерал

Служить народу — шкода праці!
Хоч як рятуй його в біді,
А як в жінок, то так і в нації —
Завсіди зверху молоді.

Міністр

Тепер не той пішов вже чоловік!
Де старина та люба-мила?
Коли у нас була вся сила,
То справді золотий був вік.

Вискочень

І ми були мов не дурні,
Повсюди руки нагрівали;
Та в цій крутні, у цій вертні
І те, що мали, ми втеряли.

Письменник

І хто тепер читав би твір
Поважного якогось змісту?
Не втрапиш ти ніяк, повір,
На молодь, надто гонористу.

Мефістофель

(являючись на мить старезним дігом)

На Суд Страшний іти всім скоро доведеться,
Бо я в останній раз на шабаш ось бреду;
Як я вже на тонку пряду,
То й світ небавом западеться.

Відьма - перекупка

Панове, прошу, не минайте!
Погляньте пильно на мій крам!
Такої знайди, так і знайте,
Ніде більш не надибать вам.
Нема нічого в мене в ятці,
Щоб без заслуг якихсь було;
Все наше, нічого бояться,
Усе колись робило зло.
Кінджали всі не раз багрились кров'ю,
Бокали всі трутизни пал лили
В тіла при повному здоров'ю;
Убори всі дівчат з пуття звели,
Усі мечі або вчинили зраду,
Або противника підступно вбили ззаду

Мефістофель

Е, тітко! Зваж ти на вимоги ринку.
Те, що було, те загуло!
Сховай кудись свою старинку,
Нове б нас дужче притягло!

Фауст

Ну й шарварок — аж голова дуріє...
Це ярмарок, чи що, кругом шаліє?

Мефістофель

Все стовпище угору підступає;
Не ти його, воно тебе рушає.

Фауст

То хто стоїть?

Мефістофель

Приглянись, Ліліт.

Фауст

Яка Ліліт?

Мефістофель

Адама перша жінка.

Пустила коси вітру на розпліт —
Ото її єдина одежинка.
Як в них вона заплута юнака,
То вже не скоро бідного пуска.

Фауст

Он дві сидять — стара і молода.
Мабуть, натанцювались досить.

Мефістофель

Сьогодні так сидіть не випада.
Ходім до них! Мене до танцю зносить.

Фауст

(танцуючи з молодою)

Колись приснилися мені
Два яблучка на яблуні;
Два яблучка висяль-блищать,
І я поліз, щоб їх зірвати.

Красуня

Та яблучок кортить-бо вам,
Усім Адамовим синам,
І радо я в своїм саду
Тих яблучок для вас найду.

Мефістофель

(танцуючи з бабою)

Колись приснилося мені
Старе дупло в осичині;
Хоч те дупло й гниле було,
Воно мене немов тягло.

Яга

Я б'ю низенько вам чолом,
Лицарю з кінським копитом!
Держіть готового сучка,
Коли дупло вас не ляка.

Проктофантазміст

Прокляте кодло! Як же ви посміли!
Чи ж вам не ясно з виступів моїх,
Що в привидів немає справжніх ніг?
Ви й танцювати, як люди, ще схотіли!

Красуня
(танцюючи)

Чого ж то він сюди приліз?

Мефістофель

Та він буває всюди й скрізь!
Як хто танцює, то він цінить.
І жоден крок йому б не існував,
Коли б його він не обґрунтував.
А як вперед ідеш, тоді його аж пінить.
Коли б іще на місці ви топтались,
Як він в млині своїм старім,
Та й славили його при тім, —
Тоді б ви, може, схвалення діждалися.

ПроктоФантазміст

То ви ще тут? Ну й звички у чортів!
Почезніть геть! Та я вже ж просвітив!
Не зна ладу пекельнєс поріддя.
І мудрі ми — а в Тегелі привиддя.
З химерами б'ючись, я вже пихтів-пихтів,
Вони ж живуть; ну й звички у чортів!

Красуня

Та годі вже нам дозоляти!

ПроктоФантазміст

Скажу вам прямо, не стерплю:
Я деспотизму духу не люблю,
Бо мій же дух не має влади.

(Танець ige galі).

Мені сьогодні вперто не щастить,
Але ж мандрівку треба описати;
Чортів з поетами надіюсь подолати,
Коли б ще тільки довший час прожить.

М е ф і с т о ф е л ь

Він піде ще в калюжу сполоснуться —
Так він лікується з усіх недуг;
Коли ж йому п'явки у зад ввіп'ються,
То вийдуть з нього духи, вийде й дух.

(До Фауста, що кинув танцювати).

А де ж твоя дівчина-врода,
Що до танку співала всмак?

Ф а у с т

Коли вона співала так,
Червона мишка плигнула їй з рота.

М е ф і с т о ф е л ь

Ото і все? Це ще біда мала;
Аби не сіра миша та була.
Чи ж дивляться на те, коли гулять охота?

Ф а у с т

А ще я бачив...

М е ф і с т о ф е л ь

Що?

Ф а у с т

Ти в даль вдивися пильно:
Он дівчина, прекрасна і бліда;
Мов скована — така її хода,
Ледь сунеться — повільно йде, повільно...
Мені здається, впізнаю
В ній Гретхен милую мою.

М е ф і с т о ф е л ь

Нехай собі! Немає в тім добра.
То ж привид неживий, оманлива мара.

Біда, кого вона спіткає,
Бо зір її у жилах кров стенає,
Людину враз у камінь обертає;
Ще про Медузу казка не стара.

Фауст

Так, мов оскліли очі мертвякові,
Їх не закрила любляча рука.
Це Гретхен грудь, у любощах п'янка,
Це Гретхен тіло, в пестощах медове...

Мефістофель

Ти — дурень-легковір! Та це ж одна мана!
Здається кожному коханкою вона.

Фауст

Що за розкобі! Що за муки!
Мене до неї порива...
Та чом цю гарну шию обвива
Червоний шнур подобою гадюки,
А вшир — як спинка ножова?

Мефістофель

Та бачу, бачу всі ті штуки.
А часом під пахвою й голова,
Що втяв Персей їй міцнорукий.
Та що за mrією гоньба!
Ходім до того он горба.
Там шумно й людно, — чистий Пратер,
І, як не спить твій поводатир, —
Ми під театром стоїмо.
Що тут таке?

Servibilis

Знов зараз почнемо.
Семірку в нас усі тут полюбляють,

Остання це з семи денних вистав.
Аматор п'есу написав,
Аматори і виставляють.
Пробачте, я вже мушу йти;
Аматор я — завісу відслонити!

Мефістофель

Не вдивовижу вас на Блоксберзі зустріти,
Вам кращого притулку не знайти.

СОН ВАЛЬПУРЖИНОЇ НОЧІ, АБО ЗОЛОТЕ ВЕСІЛЛЯ ОБЕРОНА Й ТІТАНІЙ

Інтермедія.

Директор театру

Нині буде вам спочин,
Міднігівці жваві:
Гора й долина — то наш кін,
Готовий до вистави.

Герольд

Півстоліття ждать дано
Весілля золотого.
А сварка скінчиться — воно
Ще золотіш від того!

Оберон

До мене, духи, всі сюди,
Як ви мені покірні, —
Ми вже знову, й назавжди,
З женою друзі вірні.

Пук

Пук перевертом іде,
Притупує ногою,
Веселих духів вслід веде
Ватагу за собою.

Аріель

Аріель заводить спів
У тонах дивних, ясних;
Вабить всіх його мотив —
Потворних і прекрасних.

Оберон

Всі, хто хочете, ходіть
До нас любові вчиться!
Щоб подружжю в згоді жити,
Перш треба розлучитися!

Тітанія

Як муж бурчить, жона кричить —
На це є добрий захід:
Її на схід кудись замчіть,
Його пошліть на захід!

Оркестр (*tutti fortissimo*)

Комарі й жучки-гучки,
Їх брати і сестри,
Жаби й коники-сюрчки —
Усі у нас в окрестрі!

Соло

Чи ви бачили дуду —
Мов бульбашку надуту?
Йде й гуде — ду-ду, ду-ду,
Гундосить аж до нуду.

Дух,
що тільки твориться

З жабиних пліч, павучих ніг
І крилець двох незгірших, —
Як не вийде звіреня,
То, певне, вийде віршик!

Парочка

Дрібний крок, високий скок,
Де росяна травиця;
Та в повітря до пташок
Тобі несила звиться.

Цікавий мандрівець

Чи я у маскарад замчавсь,
А чи марю, може?
Звідкіля ти тут узявсь,
Обероне-боже?

Ортодокс

Не має він хвоста й рогів,
Я ж знаю те, що знаю:
Як і грецьких всіх богів,
Його за чорта маю.

Північний художник

Що я тут не розпочну —
Якісь бліді етюди.
Ось я в Італію майну,
Там все інакше буде.

Пурист

В який це я попав содом!
Які кругом лахудри!
З усіх присутніх тут відьом
Лиш дві вживають пудри.

Гола відьма

І пудра, й плаття нас ляка,
То — баб'яче вже діло;
Сиджу на цапі голяка —
Любуйте всі на тіло!

Стара відьма

З тобою спорити шкодá,
Та високо не пнись ти;
Хоч ти вродлива й молода,
А доведеться гнисти.

Капельмейстер

Комарі й жучки-гучки,
Од голої одстаньте!
Жаби й коники-сюрчки,
Не кваптесь, анданте!

Флюгер

(в один бік)

Яка компанія, гляди;
Панянки знакомиті,
Та й кавалери хоч куди, —
Усі як перемиті!

(У другий бік).

Як не розступиться земля
Цю погань поглинути,
Тоді од них готовий я
І в пекло плигнути.

Ксенії

Ми — кузьки з тисяччю жалець,
Кусаємось затято;
Прийшли ми к чорту на ралець,
Бо це ж наш рідний тато!

Г е н н і н г с

Поглянь на дружний рій казюк —
Наївні і жартливі!
Ще хтось подумає про злюк,
Що серцем добротливі.

М у з а г е т

Мені приємно поблудить
В цім галасливім крузі;
Відьми б я краще став водить,
Як ті примхливі музи.

C i - d e v a n t г е н і й ч а с у

Із нами ладъ, держись за нас, —
Побачиш, вийдеш в люди!
Це ж Блоксберг, наш німецький Парнас,
Усім тут місця буде.

Ц і к а в и й м а н д р і в н и к

Що то за один, скажіть,
Бундючний, гордовитий?
Все носом нишпорить, нюшить,
Чи є тут єзуїти.

Ж у р а в е л ь

Чи чиста, чи мутна вода, —
Люблю ловити рибку;
Й побожним часом випада
В чортів побути дрібку.

С и н с в і т у

Побожні йдуть на кожну путь.
Аби вела угору;
І Блоксберг скоро оберуть
За місце для собору.

Танцюрист

Що це? Ніби бубній
На багвах б'ють у бубни?
Та де там, ні! То бугай
Очеретолюбні.

Танцмейстер

Усі у круг — танцюй, нога!
Всі скачуть, як попало,
Кривий стриба, гладкий плига —
Байдуже, що невдало!

Скрипаль

Чорти! Один одного б тут
Смачніше, як людей, їв!
Та їх гамує голос дуд,
Як звірів — спів Орфеїв.

Догматик

Усякій критиці на зло
Я на своїм остався:
Бо якби чорта не було,
То де ж би він узявся?

Ідеаліст

Моя фантазія буя
Цей раз, як кінь безгнуздий;
Бігме, коли усе це — я,
То я таки безглуздий.

Реаліст

Шаліє дух, піднявши бунт;
Я лютий до нестями!
Уперше тут схитнувся ґрунт
У мене під ногами.

Супернатуралист

Таїть утіхи немалі
Новий для мене обрій;
Бо як існують духи злі,
То мусять бути й добрі.

Скептик

Шукавши чортових скарбів,
Вже не один збезумнів.
Я цього слова вмисне вжив,
Щоб зримувати свій сумнів.

Капельмейстер

Жаби й коники-сюрчки,
Клятущі дилетанти!
Комарі й жучки-гучки,
Які з вас музиканти!

Пронози

Ми звемося Sans souci,
Це не самохвальство;
Гориніж ходимо усі,
Коли велить начальство.

Невдахи

І нам перепадали, було, шматки,
Тепер не наздогониш:
Протанцювались у нас чобітки,
Ми біжимо босоніж.

Блудні вогні

Полюбуйтесь на нас,
Зродило нас болото.
Та блиском ми затьмарим враз
Усю оту голоту!

Падуча зірка

Ллючи іскри зореві,
Сюди я впала з неба;
Крижем тут лежу в траві —
Звести б на ноги треба.

Масивні

Гей, з дороги! Грубим путь!
Всі трави потолочим;
Духи йдуть, і духам буть
Опецьками не злочин.

Пук

Та не тупайте ви тут
Слонячою тупою,
Переважить всіх вас Пук
Сьогодні грубизною.

Аріель

Всяк, хто любить даль і шир,
Всяк, хто не безкрилий,
В літ за мною, до тих гір,
Що троянди вкрили!

Оркестр (*pianissimo*)

Імла рідкіш, хмарки світліш,
Край неба засвітало.
Шелеще лист, шумить комиш —
Усе немов потало.

ПОХМУРИЙ ДЕНЬ. ПОЛЕ

Фауст і Мefістофель.

Фауст

В недолі! В розpacі! Довго блукала, страждаючи, по землі, а тепер — у неволі. Як злочинницю, вкинуто в тюрму на люті муки — її, міле, безталанне створіння! Аж ось до чого дійшло! Ось до чого!.. — І ти, лукавий, нікчемний духу, таїв усе від мене! Стій — тепер, стій! Ворочай скажено своїми катанинськими вирлами! Стій наді мною нáвисом, осоружний! — У неволі! У безпросвітній недолі! У владі злих духів і безсердечно осудливої людськості! А ти заколихуєш тут мене відворотними розвагами, приховуєш од мене її гірке горе, — нехай гине в безпораді!

Мefістофель

Вона не перша!

Фауст

Собако! Потворо мерзенна! — Оберни його, безконачний духу! Оберни цього гробака знов у собачу постать, що в ній він любив гасати нічною добою, клубком підкочуватись під ноги мирному перехожому і кидатись на плечі поваленому. Оберни його знову в його улюблену подобу, хай плаває переді мною в пилу, хай я топтатиму його потоптом, падлюку! — Не перша! — Горе! Горе! Ні думкою здумати, ні гадкою згадати! Уже ж не одна загинула в безодні такого лиха, і смертною своєю нелюдською мукою не відпокутувала вини всіх інших перед очима всепрощаючого! Серце моє начетверо крається, як подумаю про одну оцю безталанну; а тобі байдуже — глузуєш з недолі тисячей істот!

Мефістофель

От і довеславали ми до того берега, де у вашого брата, людини, глузд за розум заходить. Нащо ж було вступати з нами в спілку, коли хисту нема? І літати кортить, і запаморочення боїться? Що ж, ми до тебе набивалися чи ти до нас?

Фауст

Чого вищиривсь на мене так людожерно?! Аж гидко! — Великий, могутній духу, ти, що ласкаво з'явивсь мені, ти, що знаєш серце моє й душу мою, навіщо ти прикував мене до цього ганебного супутника, що йому шкода за ласощі, а згуба за розкоші?

Мефістофель

Ти ще не виговорився?

Фауст

Врятуй її! А ні — горе тобі! Найтяжчі прокльони на твою голову на тисячі тисяч літ!

Мефістофель

Незмога мені розірвати пута месника, розбити його затвори. — Врятуй її! А хто довів її до загибелі? Я чи ти?

Фауст дико озирається.

Що, грому шукаєш? Шкода, не дано його вам, злидненим смертним! Бач, тиранська звичка: роздробити безвинного суперечника, коли загонить на слизьке.

Фауст

Веди мене до неї. її треба визволити!

Мефістофель

А про небезпеку свою забув? В місті ще свіжі сліди

твого кривавого злочину! Над могилою вбитого ши-
ряють духи помсти, чигаючи повороту душогуба!

Фауст

І тобі ще про це говорити! Смерть і погибель все-
світня на тебе, потворо! Веди мене до неї, чуєш, і
звільни її!

Мефістофель

Та поведу вже, зроблю що можу. Що ж у мене, вся
влада на небі й на землі? Я обмарю сторожу; добудь
ключа і виведи її звідти людською рукою. Я ж чату-
ватиму напоготові з чарівними кіньми, — умчу вас. Це
я можу.

Фауст

Швидше!

НІЧ. ЧИСТЕ ПОЛЕ

Фауст і Мефістофель летять навзводи
вороними кіньми.

Фауст

Чом в'ються вони круг шибениці?

Мефістофель

Не знаю, щось варятъ, щось творятъ.

Фауст

Висяться, низяться, клоняться, хиляться.

Мефістофель

Чарують, чаклють.

Фауст

І кадять, і святять.

Мефістофель

Вперед! Вперед!

В'ЯЗНИЦЯ

Фауст з низкою ключів і лампою перед
залізними дверима.

Фауст

Знов жаль мене проймає незборимий,
У серці знов весь біль всіх сердь людських.
Тут, тут вона, за мурами сирими,
Карається за свій безгрішний гріх!
Ти боїшся ввійти до неї?
Ти страшишся вини своєї?
Йди, не гайся! Смерть іде на поріг.

(Кидається до замка. Зсередини чути спів).

Пісня

Моя мати, ледащо,
Зарізала мене!
Мій батько, гультяй,
Із'їв мене!
А сестричка мала
Взяла й знесла
Кістки в зелений гай;

Я пташечкою полинула —
Вилітай! Вилітай!

Фауст
(відмикаючи)

Не думає вона, що милив тут,
Соломи шелест чує, брязкіт пут.

(Входить).

Маргарита
(ховаючись у солому)

Ой горе! Йдуть... Ой смерть, не йди!..

Фауст
(тихо)

Цить, цить! Я випущу тебе на волю.

Маргарита
(кидаючись йому до ніг)

Коли людина ти, зглянься на мою недолю!

Фауст

Та не кричи, сторожі не збуди!

(Схоплює кайдани, щоб відімкнути).

Маргарита
(навколошки)

А хто ж тобі цю владу дав
Наді мною, кате!
Крові вночі вже зажадав...
Ой зжалься, встигнеш ще скарати!
Чи ждати ранку тобі шкода?

(Підводиться).

Я ж молода ще, молода!
І мушу вмерти!

Я гарною була, і в тім причина смерти.
В мене був дружок, а тепер нема,
Хтось порвав вінок, квіти поламав...
Ой, пусти! За що така насила?
Пощади! Що я тобі зробила?
Вчуй мою благальну річ...
Та я ж не бачила тебе й навіч!

Фауст

Чи виживу я цю страждennу ніч!

Маргарита

Тепер твоя тут воля, кате.
Дай хоч дитя погодувати,
Всю ніч воно ще тут було;
Вони взяли його, мені на зло,
І кажуть, що я вбивця немовляти.
І я безрадісно помру.
Пісень про мене співають... То не люди — шакали.
Вони ту казочку стару
До мене приклали.

Фауст

(пагає їй до ніг)

Тобі до ніг упав коханий,
Прийшов розбити твої кайдани.

Маргарита

(кидається до нього)

Усім святым повинні помолитися ми!
Дивись! Під східцями
Горить огненна
Страшна геєна!
Лукавий,
Губитель кривавий,
Рикає, мов звірюга!

Фауст
(голосно)

Гретхен! Гретхен!

Маргарита
(наслухаючи)

Я чую голос друга!

(Зривається на ноги, кайдани спадають).

Де він, де? Я вчула слово кличне!
Вільна я! Зникає тло темничне!
Швидше, швидше пригорнути,
Упасти на груди!
Крикнув він: «Гретхен!» Той голос любовний
Крізь реріт глумливий і скрегіт зубовний,
Крізь ревіт пекельний, диявольський сказ —
Той голос коханий впізнала я враз!

Фауст

Це я!

Маргарита

Це ти! Ох, ще скажи! Ще раз!

(Обіймає його).

Це він, це він! Не стало мук, образ,
І тьми тюрми, й кайданів, і недолі!..
Це ти! Я знов на волі!
Ти мене спас!
Дивись, ось тая вулиця,
Де вперше ми ззорнулися,
А ось і той садок,
Де з Мартою тебе я ждала ввечорок.

Фауст
(хоче вивести її)
Ходім! Ходім!

Маргарита
(пестити його)

Лишись!
І я тут лишусь, як ти лишишся!

Фауст

Та не барись!
Як забаришся,
То нам на волі не буватъ.

Маргарита

Ти що? Не вмієш цілуватъ?
Зі мною тільки розлучився,
Вже й цілуватись розучився?
Чому ж такий страшний тепер став?
А ти ж було речами і очами
До мене небо прихиляв
І цілував-зацілувував до нестяями.
Цілуй мене!
Бо цілуватиму тебе!

(Обіймає його).

Ой! Уста твої холодні і німі!
Чого?
Не стало кохання
Зарання...
Хто відняв його?

(Одвертається).

Фауст

Ходім! За мною! Люба, схаменись!
Люблю тебе стократне, як колись,
Молю тебе, за мною лиш іди!

Маргарита

(обертається до нього)

Хіба це ти? Чи це ж і справді ти?

Фауст

Це я! Ходім!

Маргарита

Ти з мене пута зняв
І знов мене в обійми взяв.
Чого ж мовчать у тебе жах і гнів?
Чи знаєш ти, кого це ти звільнив?

Фауст

Ходім! Ходім! Тікає ночі мла!

Маргарита

Рідну неньку з світу я звела,
Втопила рідне дитя.
Твоє й мое було в нім життя.
Твоє... Це ти? Чи, може, ні?
Дай руку мені! То це не вві сні?!

Люба, мила рука! — Ой, вона ж вогка!
Обітри! Здається, мов
То кров.
Боже! Кого ти заколов?
В піхви сховай свій меч,
Не супереч!

Фауст

Що було — те пройшло, тому край!
Мене не карай!

Маргарита

Ні, будь живий і цілий,
Мусиш упорати могили;
Готуй для кожного ямку
З самого ранку.
Матері — крашу містину,
Поруч із нею — сину,
А мені — чутъ в стороні,
Недалеко од рідні!
А дитинку мені по праву грудь,
Більш там нікому не бути! —
Тебе до серця горнути,
То було щастя — повік не забути!
Але його вже більш не вернути,
Порив мій до тебе чимсь ніби скутий,
Ніби ти хочеш мене відштовхнуть;
А все ж — це ти, і добрий, як завжди.

Фауст

Ти ж бачиш, це я. Іди ж, іди.

Маргарита

Куди?

Фауст

На волю.

Маргарита

Коли нас жде там вічний дім,
Тоді ходім, ходім!
Піду я в тихий той куток,
І далі — ні на крок...
Ти йдеш?
О Гайнріху, коли б і я могла...

Фауст

Ти можеш, аби хіть!
Глянь, двері вже відкриті.

Маргарита

Нема мені надії на цім світі —
Впіймають скрізь, куди б я не втекла!
Ой тяжко-важко ходить попідтинням,
А ще до того з нечистим сумлінням...
Ой тяжко-важко в чужині блукати
І щогодини ждать розплати!

Фауст

Я лишусь з тобою!

Маргарита

Облиш! Облиш!
Дитя рятуй скоріш!
Туди, туди,
Під гору йди,
Понад ручай,
І прямо в гай,
І до ставка,
Де кладочка...
Витягай, витягай!
Воно ще виринає,
Воно ще б'ється!
Рятуй! Рятуй!

Фауст

Отямся! Чуй!
Один лиш крок — і вільна ти!

Маргарита

Коли б нам мимо гори пройти!
На камені там моя мати сидить,

Аж жах шибає мною!
На камені там моя мати сидить,
Хитає головою!
Ні, вже не кива... — ой, важка голова...
Спить — не проспиться, жива — нежива...
Спить, щоб ми вдвох раювали.
Щасні ті хвилі бували!

Фауст

Як ні впросити, ні вблагати,
То мушу силоміць узяти.

Маргарита

Пусти! Я насильства не буду терпіть!
Кинь мене, мов убивця, душить!
Все ж я робила тобі самохіть.

Фауст

День уже дніє! Мила! Мила!

Маргарита

День! Правда, що день! Останній день настає,
Це буде весілля мое!
Гляди ж, не кажи, що вже в Гретхен ти був!
Бідний мій віночку!
Прощай, прощай!
Ми зустрінемось, чекай,
Тільки не в таночку.
Кругом народу — аж загуло,
Площі й вулиць мало.
І враз тихо стало.
Ударили в дзвін, зламали жезло,
Волочать мене на плаху,
Руки зв'язавши назад.
Натовп здригнув від жаху —
Змахнув сокирою кат...
Весь світ, як німа могила!

Фауст

Ой нащо мене мати родила!

Мефістофель

(на порозі)

Швидше! Бо тут вам хвилина остання.
Годі вагання й словами змагання.
Коней моїх здригання
День провіщає близький.

Маргарита

Хто це, хто це такий?
Він! Він! Прожени!
Чого він прийшов сюди з глибини?
По мене!

Фауст

Ти будеш жити!

Маргарита

Суд Божий буде мене судить!

Мефістофель

(до Фауста)

Ходім! Бо кину тут тебе із нею!

Маргарита

Боже, зжальсь над рабою твоєю!
Ви, херувими і серафими,
Мене осініте крильми благими!
Гайнріху! Який ти страшний!

Мефістофель

Вона рокована!

Голос
(з неба)
Врятована!

Мефістофель
(го Фауста)

Мерщій!

(Зникає з Фаустом).

Голос
(зсередини, завмираючи)

Гайнріху! Гайнріху!

ЧАСТИНА ДРУГА

Дія перша

ГАРНА МІСТИНА

Фауст лежить серед квітучого лугу, зморений,
неспокійний, Сон його не бере. Смеркає. Навколо
кружляють граціозні малята-духи.

Аріель

(співає в супроводі еолової арфи)

Як весна прилине юна,
Все вбираючи у цвіт,
Як зелені пишні вруна
Звеселять цей земний світ, —
Всіх нещасних привітає
Дух великий — ельф малий,
Всім поможе, не спитає,
Хто з них добрий, хто лихий.

Ви, що в'єтесь над його головою,
Музикою надземно-чарівною
Втишіть печаль, журбу його німу!
Спиніть в душі докорів біль напругий
І спогадів розвійте хмуру тьму.
Всю ніч, усі чотири пруги
Спокою доглядаючи йому.
Приспіть його пестливістю своєю,
Скропіть його росою забуття,
Щоб він спочив і тілом і душою,

Набрався сил до нового життя.
Святий обов'язок звершіть —
На світлий світ його верніть!

Хор ельфів

(поодинці, вдвох, гуртом, — то по черзі, то разом)
(Серенада)

Теплий легіт тихо віє
І зелений пестить лан,
Сонну землю звільна криє
Запашний нічний туман.
Загойдаймо жаль у серці,
Мов в колисці маленя,
Очі страдника, мов дверці,
Зачинімо світу дня.

(Ноктиорн)

Зорі злотні, зорі срібні
Загорілися, яркі,
І великі й дрібні-дрібні,
І далекі і близькі.
У озер дзеркальнім лоні
Заяскріли, повні чар,
А на мирнім небосклоні
Плавле місяць-володар.

(Світанкова)

Горе й радість — все в минулім,
У безодні забуття:
Віруй, віруй серцем чулим
В день новий, нове життя!
Он долина зеленіє,
На узгір'ї мріє гай,
І на нивах зrimо зріє
І хвилює урожай.

(Побудка)

Щоб бажання всі здійснились,
Глянь у далеч ту ясну!
Пута змори вже зносились,
Скинь пусте лушпиння сну!
Встань, дерзай, не знай вагання.
Хай оспала жде юрма!
Все можливе для змагання
Благородного ума!

Громожкий гомін вістує появу сонця.

Аріель

Грімко, гучно грають Гори,
Чують, знають духів хори —
День новий заблісне скоро.
Вже гримкоче брама неба,
Вже гуркоче побіз Феба —
Світлу сонця — світлу путь!
Золотії сурми грають,
Зір стенають, слух вражаютъ,
Хоч не всім нечутне чутъ.
Швидше, швидше крийтесь, діти,
Глибше, глибше, в квіти, в віти,
В шпари скель, між трав густих, —
Бо оглухне, хто не встиг.

Фауст

Прокинулось життя кипуче знову,
Голубливо вітаючи світання;
Ти, земле, знов явила міць чудову —
Наснажує мене твое дихання,
Бажанням дії трепетно проймає,
Розбуджує нестримне поривання
В нове буття, високе і безкрає.

Хвилює все у досвітку рахманнім,
Многоголосим дзвоном гай лунає,
Долини мріють в мареві туманнім, —
Та світло неба бореться зі тьмою:
Вітки, що спали в застумі духмянім,
Малюються чіткіш передо мною,
І кольори вирізнюються чисто;
Квітки й листки жемчужаться росою;
Навколо мене рай цвіте барвисто.

Угору глянь — розжеврілись вершини,
Вістуючи нам сонця схід вроцісто;
До них раніш одвічне світло лине,
Що згодом лиш до нас дійде, веселе...
Ось на шумкі зелені полонини
Вже сонце килим світлотканий стеле,
Що шириться, все далі й далі йдучи;
Воно зійшло! — Я відвертаюсь, леле!
Бо ранить очі вид його сліпучий.

Буває так — після років шукання,
Пройшовши шлях тернистий та колючий,
Ти на порозі здійснення бажання
Враз спинишся налякано, бо звідти
Обдасть тебе палюче полихання;
Ти світоч жизні хочеш запалити —
Коли ж навкруг кипить огненне море!
Чи то любов, чи гнів — не зрозуміти,
Такі палкі і радощі і горе,
Що до землі твій погляд знову рветься,
Сховатись в запинало непрозоре.

Нехай же сонце ззаду зостається!
Ось водоспад все більш мій зір чарує.
Зі скель стрімких він нависом ілletється,
Мільйонами струмочків він вирує,

Клубочиться він хмарою сяйною,
В повітрі шумом розсипним шумує.
В його бризках розлогою дугою
Веселка грає змінно-переливна,
То мов різьблена, то пов'ється млою,
Відсвіжує навколо все, чарівна...
Дивись на неї й добре розмірковуй:
Вона нам каже, осяйна царівна,
Що все життя — лиш відсвіт кольоровий.

ЦІСАРСЬКИЙ ПАЛАЦ

Тронна зала. Державна рада чекає на цісаря. Сурми.
Увіходить цісар із пишним почтом, сідає на трон,
праворуч астролог.

Цісар

Зібралися, панове-радо?
Я всіх вас тут вітаю радо!
І мій мудрець сюди з'явись...
А де ж це дурень залишивсь?

Юнкер

Він за тобою ззаду плівся,
На сходах якось повалився;
Кудись однесли товстуна,
Чи він упивсь, чи вбивсь — хтозна.

Другий юнкер

Натомість зразу — ѿде він взявся? —
До нас другий якийсь пробрався
Препишно вбраний баламут;

Хоч і бридкий, а здавсь на жарти!
До входу кинувся, до варти,
А ті схрестили алебарди...
Та вже той смілий блазень тут!

М е ф і с т о ф е л ь
(навколошках перед троном)

Щó всі не люблять — і вітають?
Щó всі зовуть — і геть женуть?
Щó всі раз по раз захищають?
Щó всі і лають, і кленуть?
Кого ти не повинен звати?
Кого всяк радо спом'яне?
Що вдерлося в твої палати,
І що само себе жене?

Ц і с а р

Покинь свої химерні речі,
Вони тут зовсім не до речі!
То справа ось оцих панів,
Ти б краще ім клубок розплів.
Мій блазень зник, — то пеклу певна здобич, —
Зміни його і стань зі мною побіч.

М е ф і с т о ф е л ь стає ліворуч од трону.

Г о м і н у ю р б і

Блазень новий... Біда ізнов...
А звідки він?.. Як увійшов?..
Який бридкий!.. А де ж старий?..
Той був гладкий... А цей худий...

Ц і с а р

Вітаю вас, кохані друзі,
Що зблизька й здалека зібрались!
Навколо мене в вірнім крузі

Під щасною зорею ви з'єдналися.
Але скажіть, чому, коли
Від нас турботи відлягали,
Коли над все були б ми раді
Потішитись на маскараді, —
Чому нам мучитись на раді?
Ви кажете, не випада інак...
Ну що ж? Як так, нехай і так!

Канцлер

Скажи, яка найвища з всіх чеснот,
Що сяєвом царське чоло вінчає,
Що володар завжди являти має?
То справедливість! Всього, що народ
Бажає, любить, вимагає, просить,
Усього того в цісаря задосить.
Та що з того, що в нім є серця доброта,
І мудрість розуму, й правиці щедрота,
Коли неправда навкрути панує.
Лихеє лихо тут і там лютує?
Поглянь відціль, де твій пишає трон,
На весь свій край — страшний побачиш сон!
Біда біду в тім біднім царстві плодить,
Несправедливість всюди верховодить
І беззаконство стало за закон.

Той краде вівці, той дружину,
Той свічники й хрести з церков,
І злодіям немає впину —
Те споживуть і крадуть знов...
Ідуть до суду потерпілі,
Де сяє в мантії суддя, —
І там злочинці знахабнілі
Законом крутять без пуття;
Співвинуватці їм поможуть
(Скрізь має силу брат чи сват!)

І всю вину на того зложать,
Хто Богу душу винуват.
Весь світ у прівру западеться,
Коли сумління в нас мовчить;
Хіба ж чуття тут розів'ється,
Що справедливости навчить?
Перед хабарником підлесним
Усякий голову схилив;
Суддя ж, що покаратъ не вмів,
Уже не може бути чесним.
Я фарби згущую? Так ні ж!
Картина в нас іще чорніш.

Пауза.

Тут пильні заходи потрібні,
Бо серед тої ворохібні
Й клейноди цісарські впадуть.

Воєначальник

Тепер ніде нема спокою:
Всі тнуться, б'уться до убою,
Команди й вухом не ведуть;
А міщанин за кріпким муром
І рицар в замку, як в гнізді,
Сидять, мовчать в чеканні хмурім,
Нас залишаючи в біді.
Бунтують наймані солдати,
Що плату несповнá дали;
Якби ми їм були не винуваті,
Вони вже б досі всі втекли.
Попробуй їм чогось не дати —
Яриться осяче кубло;
Вони нас мають захищати,
А лиш плюндрують наголо.
Скрізь хазяйнують, все гайнують,
Півцарства зруйнували вже...

Хоч десь-не-десь ще королі панують,
Та їм якось до того байдужé.

Підскарбій

Що до союзників звертаться?
Від них субсидій не діждаться,
І наші труби без води...
А ще ж — хто ласкою твоєю
Заволодів тепер землею?
Скрізь пан новий, куди ти не піди;
Всяк хоче жити незалежно,
Всяк силу он яку забрав;
Народжували ми тих прав необережно
Що аж самі лишилися без прав...
А щодо партій, як не звуться,
На них надія теж мала,
Бо вже без дії зостаються
Й огуда їхня, і хвала,
Принишкли гвельфи й гібеліни,
їх потомила боротьба;
Щó їм до іншого руїни?
Усяк лише про себе дба.
До золота двері всі заперто;
Усяк собі згрібає вперто,
А ми біднієм з кожним днем.

Підчаший

Мені теж трудно з ділом зладить;
Щодня ми хочем заощадить —
Щодня все більше видаєм.
До столу треба все настачить,
Кухар нужди ні в чім не бачить:
І сарни, й свині, і бички,
І кури, й гуси, і качки...
Уся та натуральна підатъ
Порядно з наших дібр надходить,

А от вина недостає...
Колись в лъоху бочбк-бочбк, бувало,
Із винами найкращими стояло,
Тепер його все мало й мало,
А наше панство п'є та й п'є.
Вже й ратуша лъохи відкрила,
Та що ті кухви та барила?
На них питців як хмара б'є!
А я все мушу рахувати;
Од мене всі чекають плати;
Лихвар же буде втрічі драти
За те, що нині в борг дає...
Б'ємо ми невгодовані ще свині,
Спимо ми на заставленій перині,
Їмо ми ніби з'їдений обід...

Цісар

(помовчавши, до Мефістофеля)

І в тебе, блазню, мабуть, є сім бід?

Мефістофель

Ні одної! Я в захваті дивлюся
На блиск двора й напасті не боюся.
Твоя ж бо влада сильна і міцна,
І армія всім ворогам страшна;
А добра воля, й мисль, до дії скора,
І труд повсюдний — то твоя підпора.
Тут місця для побоювань нема;
Таких зірок не перекриє тьма!

Гомін у юрбі

Паливода... Зна, що почім...
А бреше як... Добро таким...
Я знаю вже... Куди він гне...
Проекти нам... Складать почне...

Мефістофель

Скрізь є в чімсь брак, хоч світ кругом хороший;
Та що кому, а вам бракує грошей.
Хоч долі й не валяються вони,
Та мудрий все дістане й з глибини.
У надрах гір, в підмур'ях під домами
Є золото в монетах і шматками;
А хто його добуде з тих темниць?
Природа й дух, людини творча міць.

Канцлер

Природа й дух противні християнам,
За них горіть невірам окаянним
Доводиться недарма на кострах.
Природа — гріх, а дух — нечиста сила,
Що сумніви потворні породила
Благочестивому на страх.
У нас є інші дві підпори,
Що проти злой непокори
Завжди за цісаря стоять;
Це — духовенство та лицарство,
Що їх уміє вдячне царство
Маєтностями дарувати.
Простолюдці, до лиха звичні,
Буває, опором стають:
То чаклуни все єретичні
Село і місто нам псууть.
Ти, певно, з ними накладаєш,
Як блазень, блазнів поважаєш,
Зухвалі жартики пускаєш,
Щоб їх сюди якось втягнути.

Мефістофель

Що ви учений муж, я пізнаю нараз!
Чого не мацнете — далеко те од вас,
Чого не візьмете — того нема зовсім,

Чого не злічите — числа немає в тім,
Чого не зважите — не важить та вага,
Чого не виб'єте — не варто ні шага.

Цісар

Знов пащекує без утаву блазень...
Навіщо ця великопісна казань?
Обридли вже мені оті «чого»;
В нас золота нема — дістань його!

Мефістофель

Знайду я те, що кожен з вас шука;
Це річ легка і воднораз важка.
Скарби самі нам не дадуться в руки,
Доводиться удастися на штуки.
Зміркуйте лиш: в страшну ту давнину,
Як орди скрізь проносили війну,
То люди всі, лякаючись навали,
Своє добро по тайниках ховали;
За римлян теж таке завжди велось,
Та й дотепер, можливо, дотяглось.
І все те у землі лежить, мов на схороні,
І, як сама земля, належить теж короні.

Підскарбій

Хоч дурень він, а добре зміркував;
Так, це одне із цісаревих прав.

Канцлер

То біс сильце із золота вам ставить,
Щоб пагубу незміряну направить.

Підчаший

Аби він дав потрібний нам запас,
То хай вина впаде уже й на нас.

Воєначальник

Розумний дурень, зна, що обіцяти:
Аби де взяти — не гребують солдати.

Мефістофель

Не думайте, що я вас одурив;
Спитайте мудреця без зайвих слів.
Він астролог, часу ходу пильнує,
Хай скаже тут, що небо нам віщує.

Гомін у юрбі

Два шахраї... Один то грець...
Край трону дурень... І мудрець...
Та сама пісня... знана всім...
Той шепче щось... А той за ним...

Астролог

(говорить те, що йому підшептує Мефістофель)

Над нами Сонце щиро золоте;
Меркурій-вісник нагороди жде;
Венера, нам зичлива кожну мить,
І рано й вечір любо всім зорить;
Цнотливий Місяць химерує знов;
Марс хоч не прийде, то стенає кров;
Юпітер сяє всіх світил ясніш;
Сатурн великий, хоч заледве вздриш.
Він як метал і небагато варт,
А на вазі заважить не на жарт.
Як Сонце з Місяцем зійдуться враз,
Тосрібло й золото — щасливий час!
А інше все прийде само тоді —
Двірці, сади, красуні молоді,
І все це дасть один великий муж,
Він зробить те, що з нас ніхто недуж.

Цісар

Це все я чую удвійні,
Але ж не віриться мені.

Гомін у юрбі

Що він плете?.. Це щось не те...
Це чортівня... Одна бридня...
Чували вже... Чекали вже...
Ізнов обман... Пуска туман...

Мефістофель

Стоять, бурмочуть щось там знишка
І ніби віри нам не ймуть;
Тому згадалась чорна кішка,
Той дума папороть добутъ,
Той хоче якось змудрувати,
А той на чари наріка,
А й ім часом лоскоче в п'яти,
Хода стає чомусь хитка...
То, знайте, дія невмируща
Природи таємничих сил
Струмує, мов вода живуща
З глибин найглибших, як з могил.
Коли занило в тебе тіло
І пояс раптом засвербів, —
Бери лопату, рийся сміло
І докопаєшся скарбів.

Гомін у юрбі

У мене ніє тіло все...
А мною трясця мов трясе...
У мене поперек свербитъ...
Мені за спиною знобить...
Це все недурно, так і знай,
Що тут скарбів хоч одбавляй.

Цісар

Словами годі вже блудити!
Ні, нас на місце те веди ти,
Вкажи, де скарб копать, скоріш!
Своєю власною рукою
Займусь роботою такою;
А брешеш — то таке укою,
Що в пекло зразу полетиш!

Мефістофель

Без тебе можу полетіти.
Та трудно все й перелічiti.
Щó дé сковалось, нічеi.
Буває, в полі бідний ратай
Виорює в горщечку скарб багатий;
Перш думає, що в нім селітра є,
А згодом бачить, радістю пойнятій,
Що золото там шире виграє!..
А скільки є незнаних склепів,
Підвалів, хідників, вертепів,
Куди знаючий хід проб'є!
Там, в глибині, в підземнім світі,
Мовчанням темрявим повиті,
Скарби блискочуть коштовиті:
Полумиски і тарілки
Стоять уряд, із злата литі,
А поруч — чаші і чарки
Жахтять в черленім самоцвіті,
І тут же прастаре вино:
Клепки потліли вже давно,
Та держить бочку камінь винний;
Шляхетні трунки старовинні,
Як і коштовності оті,
Укриті темрявою ночі,
Чекають на часи урочі;
Із чого вдень ми кпити охочі,
Чарує чаром в темноті.

Цісар

Що́ темнота! Пуття у ній немає.
Що ціну має — хай на сонці сяє!
Хто шахрая впізнає уночі?
Який же кіт у темряві не сірий?
Ні, вдень, при всіх ти скарб чудесний вирий,
Давай сюди чаровані ключі.

Мефістофель

Ні, сам візьмися до лопати,
І збагатишся ти стократ,
З землі зумівши накопати
Черідку золотих телят.
Тоді любен'ко, без ваги
Оздобиш ти себе й свою подругу;
Її красу й твою потугу
Підвищать ті клейноди дорогі.

Цісар

Скоріш! Скоріш! Та доки ж одкладати?!

Астролог

(як вище)

Бажанням, царю, треба міру дати;
Ти перше нам веселе свято справ:
Не слід хапацься враз за десять справ.
Подіймо зверху, щоб тоді спідсподу
Дістать певніше гідну нагороду.
Як хочеш благ, то будь благим в душі,
Як хочеш втіх — то кров буйну втиши,
Як прагнеш вин — до виноток берися,
Як ждеш чудес — то вірою вкріпися.

Цісар

Повеселімся ж лихові на злість,
Бо скоро зайде в нас великий піст.

А поки що нехай буяє шал —
Ми справимо бундючний карнавал.

Сурми. Усі виходять.

М е ф і с т о ф е л ь

Не може дурень зрозуміть,
Що щастя треба заслужить.
Хоч камінь мудрих він добуде,
Без мудрого той камінь буде.

МАСКАРАД

Просторий зал з бічними покоями, оздоблений
і причепурений до маскараду.

Г е р о л ъ д

Геть, давні вигадки німецькі,
Чорти, відьми, танки мертвецькі, —
Ми інших хочемо забав.
Наш володар у дні походів
Недарма Альпи переходив;
Собі на користь, всім на подив
Веселий край він там придбав.
До папського схилившись трону,
Добився ціsarських він прав
І звідтіля приніс собі корону.
Та й нам ковпак блазенський теж узяв.
І ми удруге народились:
Усі вельможі, всі пани
У той ковпак любенько нарядились;

Немов дурними поробились, —
По-своєму ж розумні всі вони.
Вони вже йдуть — де самотою,
Де парами, а там юрбою,
Тут за гуртком пливе гурток...
Сюди, сюди, тут стільки вражень!
Проте не йде мені з думок,
Що світ — один великий блазень,
Хоч знає безліч витівок.

Садівниці
(співають у супроводі мандолін)

Чепурились ми в надії,
Що сподобаємось вам —
Флорентинки молодії,
Вбрані з блиском двірських дам.

Закосичились квітками,
Вбрали пишні пояси,
І стрічками, і шовками
Додали собі краси.

Як до справи взяться зручно,
Можна всього досягти:
Квіти, виплекані штучно,
Будуть цілий рік цвісти.

Із шматочків різnobарвних
Симетричні пелюстки...
Глянь на квіти — скільки чар в них,
Хоч прості самі частки.

Юнь і врода — ніжні квіти,
Сmak і мода, все в нас є;
Трудно в жінці розрізнати,
Що в ній штучне, що своє.

Герольд

Час квітки з голів знімати,
Ставте кошики додолу,
Щоб усякий вибирати
Міг до свого задоволу.

Люди ринули юрбою;
Зразу й сад тут уродився,
Крам, напевне, полюбився —
Крамаркам нема віdboю.

Садівниці

Тільки цур, не торгуватись,
Хоч би й дорого здалось;
А щоб знали, за що братись,
Коротенько назвемось.

Маслинова гілка з плодами

Я нікого не чіпаю,
Ворожнечі уникаю
І не маю ворогів.
Я недарма символ миру,
Всюди ширю дружбу щиру
І пильнутиші нив.
Сподіваюся, що зможу
Уквітчать голівку гожу.

Золотий вінок із колосків

Краще віток, краще квіток
Дар Церери скрасить вас;
Те, що людям на пожиток —
Найлюбіша із окрас!

Фантастичний вінок

Квіти ніби рожі чайні,
Тільки з моху розцвілись;

Для природи — незвичайні,
А для моди — придались.

Фантастичний букет

Не питайте в Теофраста,
Що за суміш це квітчаста,
А проте я сподіваюсь,
Що красуням сподобаюсь.
Може, котра закосичить,
Як їй буду добре личити,
Може, хто ласкавий буде
Приколоть мене на груди.

Виклик

Хай красують горді й пишні
Ті букети дивовижні,
Вдовольняючи лиш моду,
Зневажаючи природу;
Хай дзвіночки златом сяють,
З-під кудерців виглядають.

Пуп'янки троянд

А ми в пуп'янку в цей час,
Та блажен, хто знайде нас!
Прийде літечко привітне,
Рожа з пуп'янка розквітне...
Що за втіха, що за щастя!
Що жадалося, те дастися,
Очарує Флори твір
Душу й розум, серце й зір.

Під зеленими вітами садівниці чепурно
порозкладали свій крам.

Садівники
(співають у супроводі теорб)

Всі любуються квітками,
Що за пишна з них оздоба!
А плоди їдять; плодами
Око тішить неподоба!

Вищні, сливи найсолодші
Вибирайте не глядінням,
Бо язик із піднебінням
Краї судді тут, ніж очі.

Груші, яблука незгірші —
Соковиті, медянисті;
Про квітки складайте вірші,
Що ж до яблук — краще їсти.

(До садівниць).

Тож приймайте нас, красуні,
В свій квітучий, пишний ряд:
Красні квіти ваші юні,
Щедрий наш розкішний сад.

Під наметом цим веселим,
Під рясним сплетінням віт
Для охочих ми розстелем
Брость і листя, цвіт і плід!

Обидва гурти проходять в глибину сцени, співаючи супроводі гітар і теорб, розкладаючи свій крам на продаж.

Мати й дочка.

Мати

Як тебе я привела,
В чепчик нарядила,
Мила личком ти була,

Ще і ніжнотіла...
Тільки доню сповила —
Вже у думці й віддала
За кого хотіла.
Рік за роком пролетів —
Тридцять літ затого!
І чимало женихів
Мáла ти, небого:
Танцювала із одним,
Жартувала із другим,
А все ні до чого.

Скільки гулянок, балів
Не вряжала мати,
Ти й посліднього з орлів
Не могла впіймати.
Нині дурнів повно скрізь:
До когось якось підлізь,
Мушу зятя мати!

Молоді й гарні дівчата приєднуються до них; починається галаслива невимушена розмова. Рибалки та птахолови з ятерами, вудками, липкими паличками та іншим знаряддям виходять і вмішуються в юрбу гарних молодят. Вони бігають навколо, ловлячи одне одного і весело перемовляючись.

Лісоруби
(входять галасливі, незграбні)

Гей, розступіться,
Ми лісоруби!
Стовбури грубі
Косимо з трюком,
Носимо з гуком:
Гей, бережіться!
Труд наш шануйте

І розміркуйте:
Якби не руки
Грубі робітні,
Зазнали б муки
Пани тендітні;
Якби ми плечі
В лісі не гріли,
То з холоднечі
Ви б подубіли.

Полішинелі
(вайлувато, якось благувато)

Вік вам згинаться —
Вас любить праця,
А ми — не дурні,
Завжди безжурні:
Легке, як пір'я,
Наше ганчір'я,
Ми все гуляєм,
Гадки не маєм;
Плащик накинем,
Ковпак надінем,
Капці узуєм
І чимчикуєм
Скрізь по базарах,
В одинці, в парах,
Ловимо ґави;
Людської слави
Не боїмся,
Жаво в'ємося
Поміж юрбою
З піснею, грою,
З сміхом шаленим,
Танцем скаженим.

Дармоїди
(услівово й ласо)

Ви, дроворуби, —
Людоњки любі,
І вуглероби
Нам до вподоби.
Що там схиляння
І потакання,
Милі усмішки,
Фрази-постишки?
Хвалячи, гудять,
Гріючи, студять, —
Пуття в них мало;
Хоч би до мене
Й море вогненне
Із неба впало —
Без дров, без гілля
І без вугілля
Його не вхопиш,
Печі не стопиш.
А тут вже варять,
Парять і жарять;
І ласогуби,
Розкошолюби
Носом вже чують
Рибку й індичку,
Побенкетують
Десь на дурничку.

П'яній
(заплітаючись)

Я нікого не боюся,
Я сьогодні вольний пан,
Я співаю і сміюся,
Хоч і випив тільки дзбан.
П'ю, п'ю сам, із вами,

Дзень-брязь чарочками;
П'ю на власне, на чуже,
Почаркуймось, та й уже!

Посварився я з старою,
Ще й побився під кінець,
Що назвала машкарою
За строкатий жупанець.
П'ю, п'ю з машкарами,
Дзень-брязь чарочками;
Хто там гроші береже?
Почаркуймось, та й уже.

Люди кажуть: заблудився, —
Я ж прибився до корчми.
Хоч і набір, та напився,
Почекають із грішми.
П'ю, п'ю з хазяями,
Дзень-брязь чарочками...
Що за смішки, хто ірже?
Почаркуймось, та й уже!

Чи я в шинку, чи я вдома,
Де захочу веселюсь,
А як зможе ноги втома,
Де захочу повалюсь!

Х о р

П'єм, п'єм за столами,
Дзень-брязь чарочками,
А вп'ємось — байдужé:
Геп додолу, та й уже!

Герольд об'являє про різних поетів, співців природи, двору та лицарства, ніжних ліриків та натхнених одолисців. Вони товпляться, змагаються і не дають один одному сказати слова. Один якось вихопився і проголосив кілька слів.

Сатирик

Одна мені відрада:
Співаю я охоче
Про те, про що громада
І слухати не хоче.

Співці ночі та могил не виступають, бо саме завели з новоявленим вампіром прецікаву розмову, — чи не повстане з неї новий поетичний напрямок; герольду нічого робити — викликає тим часом грецьку міфологію, що зберегла і в новітній масці свою самобутню принадність.

ГРАЦІЇ

Аглая

Граціозність скрізь являйте;
Граціозно дар давайте!

Гегемона

Любо всім бажане мати:
Граціозно слід приймати.

Євфросина

А прийнявши, в тихім щасті
Граціозно дяку скласти.

ПАРКИ

Атропос

Як найстарша, за прядіння
Я приймалася не зрідка;
Треба розуму й уміння,
Щоб життя снувалась нитка.

Щоб була вона м'якенька,
Треба гарно льон приладить,

Щоб була вона рівненька,
Треба пучкою пригладить.

Хто в розкошах мір не знає,
Хто занадто в пал вдається,
Уважайте: нитці край є!
Бережітесь, ще ввірветься!

Клото

А мені уже цим разом
Доля ножиці дала,
Бо найстарша наша часом
Нерозбірлива була.

Берегла нитки гнилії
Із старого кужелю,
А надії молодії
Підтинала без жалю.

Та і я часом недбала —
За всіма не доглядиш;
Тим я й ножиці сховала —
Так сьогодні безпечніш.

Подивлюся я з безділля
На кипучий вир життя;
Ну, а вам тепер привілля —
Веселітесь як хоті

Лахезіс

А мені одно робити —
Знай гляди ниткам ладу;
В мене погляд пильновитий,
Зроду ходу не зведу.
Кожній нитці тут потрібно
Прямування дать тверде,

Кожна нитка тут несхібно
В колі вказаному йде.
Я стряслаб весь світ широкий,
Занедбавши нагляд свій;
Йдуть години, линуть роки,
Вічний ткач снує навій.

Г е р о л ѿ д
(указує на фурій, що надходять)

Цих трьох, що йдуть, ви б, мабуть, не впізнали,
Хоч знаєтесь на міфах старовинних,
І злющих яг, в стількох нещастях винних,
Ви б як гостей жаданих привітали.
То — фурії; та хто б мені повірив?
Бо ж молоді, вродливі та ласкаві;
Та не заходь із ними в жодні справи, —
Ці горлички кусають гірше звірів.
Вони завжди облудні, а сьогодні
Найгірших вад не криють всі ледачі;
Так і вони — не янгольської вдачі,
А вочевидь катівки всенародні.

ФУРІЇ

Алекто

Однаково обдушим, як захочем,
Підкрадемось, як кішечки, влазливо;
А хто з дівчам кохається щасливо,
Тому до вух ми стільки натуркочем:

«Кохаєш ти; яка ж тобі шаноба?
Вона тайком на іншого моргає...
Вона й тупа, вона й сліпа, й кульгає —
На ній тобі женитись не подоба».

І молодій накажемо немало:
«Коханий твій на мові був з другою,
Ще й кепкував, сміявся над тобою!»
Мирись, як знай, а злагоди не стало...

Мегера

Це ще пусте! До мене, шлюб узявши,
Потрапите; мені ж завсіди вдасться
Химерами струїти світле щастя;
Мінливий час, мінливі люди завше.

Хто осягнув, до чого поривався,
Наситившись, деїнде мислі зносить;
Він іншого, незвіданого просить,
Від сонця б на морозі він склався.

Всьому цьому я вмію дати раду,
І в слушний час, гукнувши Асмодея,
Ходжу із ним незримо між людей я,
Скрізь сіючи незгоду, зваду й зраду.

Тісіфона

Не яzik, а ніж і трута
Хай зрадливця покарає;
Хто одразу двох кохає,
У того душа зіпсула.

За солодкі ті хвилини
Гірко, гірко ти заплатиш!
А благання марно тратиш —
Не спокутуєш провини.

Час надію вже покинуть!
Скарга рветься аж до хмари,
І луна волає: Ка-ри!
Той, хто зрадив, має згинуть.

Г е р о л ъ д

Тепер набік, будь ласка, гості гожі,
Бо інші йдуть, на вас зовсім не схожі.
Ось сунеться гора якась жива,
Пишнота килимів їй боки покрива;
Із хоботом, а ікла — страх дивиться!
Я вам скажу, у чому таємниця.
Вгорі — дві жінки; сидячи, одна
Скеровує спокійно крок слона;
Друга стоїть у величі могучій,
Від неї блиск навколо б'є сліпучий.
А збоку йдуть дві постаті хибкі,
Обидві скуті; тільки ж подивіться:
Одна сумна, а друга веселиться.
Почуєм, хто вони такі.

Б о я з н ь

Смолоскипи, лампи, свічі
Палахкочуть в штовхітні;
В кожнім схованім обличчі
Ворог бачиться мені.

Геть од мене, щирозуби!
Сміх ваш зрадний, певна річ;
Для моєї, знаю, згуби
Ви зібралися в цю ніч.

Друг колишній з мислю злою
Підкрадався, щоб убити;
Та лице й під машкарою
Я впізнала — щез він вмить.

Утекла б я світ за очі,
Та закута, в ланцюгах,
І чигає скрізь із ночі
Тъма і згуба, смерть і жах.

Надія

Добрий вечір, сестри милі!
Хоч обличчя ви й закрили,
Невпізнанні поробились —
А мені ви полюбились.
А як кожна з вас погляне
Не крізь ночі світло тъмяне,
А без маски, завтра зранку —
Ми подружим до останку.
В чистім полі на роздоллі
Погуляєм ми по волі,
Будем разом проживати,
Працювати й спочивати;
Все нам легко поведеться,
Бідувати не прийдеться;
Скрізь вітатимуть нас люди,
Наче рідні ті брати:
Щастя буде нам усюди,
Щастя мусимо знайти!

Мудрість

Гляньте, Боязнь і Надію
Я скувала ланцюгами:
Берегти людей умію
Перед тими ворогами.

На тварину-великану
Навантажила я вежу,
І ступа вона, слухняна,
Бо за кожним кроком стежу.

А на ній — ясна богиня,
Розпроставши дужі крила,
Сяйвом дивного проміння
Все навколо освітила.

Всюди їй пряма дорога,
Не зійти на манівець;
Їй наймення — Перемога,
Боротьбі й труду вінець!

Зоїло-Терсіт

Ух! Ух! Страйвай, триклятий рід,
Я всіх вас вилаю як слід!
Але найперше я кусну
Ту Перемогу навісну.
Летить вона, дзвенить крилом,
Дивіться, мов: орел орлом!
Куди її не понесе,
До ніг їй падає усе,
Богиню славлячи; мені ж
Усяка слава — в серце ніж.
Тоді б од серця одлягло,
Коли б на світі скрізь було
Лихе — добром, добро — лихим,
Криве — прямим, пряме — кривим.

Герольд

Як стукну я жезлом святим,
Личино зла, погана бридь, —
Ти в мене знітишся умить!
Ось карлик здвоєний як стій
В клубок звивається гідкий;
Клубок яйцем стає; а ось
Яйце набрякло, роздулось,
Надвоє тріснуло; й які
Із нього вийшли близнюки!
Он до дверей плаzuє вуж,
Кажан в вікно летить чимдуж, —
Спішать з'єднатись десь ізнов;
Ta я б туди й не підійшов.

Гомін у юрбі

Бач! Уже пішли в танець!..
Ні! Ходімо, хай їм грець...
Чи не чуєш, що навкруг
Розгулявсь нечистий дух?
Понад вухом щось дзвижчить...
Під ногами щось сичить...
Мов нічого і нема...
Тільки ляк усіх пройма...
Вже тепер не до гульні...
От тварюки навісні!

Герольд

Здавна вже на різних святах
Я стою в дверях на чатах,
Не було ж такого зроду,
Щоб пустив я вам на шкоду
Злого духа до покоїв,
Щоб він лиха вам накоїв.
Та боюсь, щоб через вікна
Сила вража не проникла,
Бо тоді вже від страхіття
Вас не зможу вборонить я.
Вже нам карлик взнаки дався,
Та не в ньому лиш біда вся!
Онде диво! Подивіться!
Я хотів би, як годиться,
Все народу з'ясувати,
Та не можу ради дати,
Бо й самому не до тями;
Розберімо ж разом з вами.
То четвіркою баскою
Повіз мчиться між юрбою
Рівно, плавно і без тиску;
Тільки скільки ж того блиску!
Іскри сиплються в просторі,

Різнобарвні ллються зорі,
Мріють образи прозорі,
Мов в ліхтарні чарівній.
Розступітесь! Страшно!

Хлопець - візник

Стій!

Стійте, коні полум'яні,
Ви ж завжди вузді слухняні, —
Враз замріть, коли спиняю,
Вітром мчіть, коли торкаю —
Тут же треба нам спинитися:
Вколо нас товпа тісниться;
Всі дивують-подивляють...
Ну ж, герольде, всі чекають!
Перш ніж зникнем в млі прозорій,
Розкажи народу, хто ми;
Ти вже звик до алегорій, —
Певно, й ми тобі відомі.

Герольд

Не зумію вас назвати;
Може, скажеш змалювати?

Хлопець - візник

Ну, малюй!

Герольд

Ти ось який:

Свіжий, гарний, молодий,
Ти ще зовсім хлоп'я, але байдуже —
Жінкам уже подобається дуже
І виростеш — я не скажу: розпусник,
А неабиякий спокусник.

Хлопець-візник

Це добре! Далі промовляй
І загадку веселу розгадай.

Герольд

Блискучий зір і кучері чорняви,
В них самоцвіти аж горять!
А з пліч спадають аж до п'ят
Одіння пишні та яскраві,
Червцем і злотом миготяТЬ!
Тендітний — дівчина, та й годі!
А сам — хоч зараз до дівчат;
Вже можеш з ними при нагоді
Кохання азбуку вивчать.

Хлопець-візник

А хто ж це гордий, ясношатий
На троні в повозі пиша?

Герольд

То ніби цар якийсь багатий;
Все є, чого бажа душа!
Та він ласкавий, щедровитий
І знай глядить: кому б ще дать?
Йому миліш дари дарити,
Аніж багатствами владать.

Хлопець-візник

Так малювати не пристало, —
Ти нам сказав занадто мало.

Герольд

Бо ж трудно змалювати це
Шляхетно-сяюче лице,
Рум'яні щоки, губи повні,
Тюрбан, оздоби в нім коштовні,

Зі злата витканий хітон!
Я впізнаю царську поставу —
Спокійну, гідну й величаву.

Хлопець-візник

Це — бог багатства, це Плутон!
Із ним давно бажав зустрітись
Ваш володар, тож веселітесь!

Герольд

Скажи ж тепер про себе, хто ти й що ти?

Хлопець-візник

Хто я? Поет. Поезії щедроти
Я розсипаю тут і там —
І багатію з того сам.
Багатством я Плутону рівен;
Чого не має при дворі він,
Те я даю; завжди поет
Живить і скрашуюс бенкет.

Герольд

Та на словах ти молодець,
А докажи, що ти митець!

Хлопець-візник

Ось гляньте: пальцями лиш лясну,
І все кругом засяє ясно.
Ось перлів сиплетесь разок,

(хрускоче пальцями)

Ось нате перснів, сережок,
Зап'ястя з золота ловіте,
Хапайте срібло, самоцвіти,
Та й вогники пускаю вам,
Чи займуться — не знаю й сам.

Герольд

І люди ринули юрбою,
Нема дарителю одбою!
Клейноди сипле, як вві сні,
І все хапають навісні...
Та схаменіться ж, добрі люди,
Хіба не бачите облуди?
Та це ж примарні все дари,
Хоч іх бері, хоч не бері.
Той думає, що скарб піймає,
Аж гульк — метелика тримає;
А той скопив намист разки —
Із них вродилися жуки;
Бідаха з серця кинув іх,
Вони ж гудуть кругом на сміх...
Наобіцяв ти золота тиск,
А дав не золото, тільки бліск!

Хлопець-візник

Хоч маски ти толкуєш як найліпше,
А не спромігсь у річ заглянути глибше,
Бо не герольдові збегнуть
Позверхніх явищ дійсну суть.
Та не люблю я ворожнечі;
Володарю! Тепер до тебе речі.

(Звертаючись до Плутона).

Чи не довірив ти мені
Ці коні — вихри вогняні?
Чи ж не керую завше ними
Я за вказівками твоїми?
Чи ж мій шалено-бистрий літ
Не дав тобі пальмових віт?
Чи ж я не став ув обороні
Твоєї слави до борні?
Чи ж не завдячуєш мені
Ті лаври, що твої вінчають скроні?

Плутон

Ти свідчення від мене хочеш? Слухай,
Що я скажу: ти дух від моого духа;
Мені до послуг ти стоїш,
Хоч сам од мене багатіш;
Отой вінок, що я від тебе маю,
Я над усі корони поважаю,
І мовлю я перед усіми:
Поете, ти єси мій син любимий.

Хлопець - візник

(до натовпу)

Свої найкращі дари
Розсипав рясно я згори;
То тут, то там на голові
Іскрини жевріють живі;
Літають вогники блудні,
Де затримаються, де й ні;
Лиш де-не-де ярке, ясне
На хвилю сяйво спалахне;
Та найчастіше та краса
Ще не помічена згаса.

Гомін жінок

А хто сидить там у задку?
Ви бачили мару таку?
Худий-худючий, мов сто днів
Нічого він не пив, не їв;
Коли поганця і вщипнуть,
Не заболить йому, мабуть.

Худий

Та гетьте, гаспідські баби!
Не вгодиш вам, що не роби.
Коли жінки в хазяйстві дбали,
Мене ще скнарою всі звали,

Тоді заможний був наш дім:
Все надбання лишалось в нім.
Добра набгав я повні скрині,
Та це за ваду мають нині!
Тепер такі жінки пішли,
Що все б із хати рознесли;
У них схотінок більш як грошей —
Це розрахунок нехороший.
Чоловікам нема снаги,
Куди не кинуться — борги...
А жінці що? Як щось там має,
Ганчір'я зразу накупляє,
Та ласо єсть, та п'є усмак
В гурті коханців-гольтіпак;
Тим золото нам цінніш здається:
Тепер не скнара, а скупець я.

Одна жінка

Скупуй собі, скнарюй, як хочеш,
З драконським кодищем скупим!
А чоловіків чом морочиш?
І так уже від них терпим.

Жінки гуртом

Та дай по писку кістякові!
Проява капосна яка!
Скривився, дума, що зляка!
Та й ті дракони — все цяцькові,
Трусніть — і дастъ він сторчака!

Герольд

Ось я жезлом вас втихомирю...
Та обійтесь я без жезла:
Розсердились потворні звірі,
Махнули крилами зі зла,
З страшених пащ огонь ригають,

Луска ж блискуча аж шумить...
І люди з жахом відбігають,
Усе навколо спустіло вмить.

Плутон зіходить із колісниці.

Герольд

Ось він зійшов, велично як!
Подав своїм драконам знак —
І сповнилось його велиння:
І золотом набита скриня,
І скнара — в нього біля ніг;
Це тільки чар зробити зміг.

Плутон
(до візника)

Скінчилися труди твої тяжкії,
Лети ж тепер до рідної стихії!
Ти тут чужий, ти згинеш серед них,
Серед машкар потворних і страшних.
Іди туди, де, вільний, незалежний,
Втопивши зір у світlostі безмежній,
Добро й красу побачиш в вічі ти —
Створи свій світ на лоні самоти.

Хлопець - візник

Я буду вік твоїм посланцем гідним,
Бо ти мені став другом, братом рідним.
Ти скрізь несеш достатку гойний дар,
Я всім даю життя найвищий чар.
Не раз людям доводиться вагатись:
Чи то тобі, чи то мені віддатись?
До тебе йдуть — неробами живуть,
До мене йдуть — в труді верстають путь.
Не тайкома звершаю я свій подвиг,
Бо зраджує мене мій перший подих.

Ну, прощавай! Від тебе я пішов,
Та лиш шепни — і я вернуся знов.

(Зникає так, як і з'явився).

Плутон

Вже час настав мої скарби явити!
Герольде, дай жезла, замки розбити.
Відкрилося! Глядіть, як все блискоче;
У казанах кров золота клекоче;
І ланцюжки, і персні, і корони —
Усе у ній розтане і потоне.

Крики з натовпу

Якого скарбу! Ай, ай, ай!
Вже скриня повна через край!
Он кубки злотні топляться!
Монети не потовляться!
Які дукати — дивний карб!
Якби мені добути той скарб!
Цього бажав я гаряче!
Додолу золото тече!
Чого стоїш? Нагнись мерщій
І зразу станеш багатій!
А ми, як грім, налетимо
І скриню всю заберемо!

Герольд

Ви з глузду з'їхали всі вряд:
Та це все жарти — маскарад.
І хто б насправді для юрби
Тут розсипав такі скарби?
Вас надурили жартома:
Та тут і шеляга нема!
Це вам облуда золота,
А ось і правда — хоч проста.
Та що вам правда? Кожен з вас

Химери ловить повсякчас...
Плутоне, ну-бо, всіх жени,
Бо аж нетямляться вони.

Плутон

Що ж, розігнат — це річ не зла;
А дай ізнов твого жезла!
Ось я його в огонь стромлю.
Гей! Начувайтесь! Всіх спалю!
Жезло тріщить, огнем блищить,
Навколо іскрами дощить...
Хто здума близько підйті,
Тому від смерти не втекти, —
Ось я почну кругом кропить.

Крики, тиснява

Ой лишенъко! Усе горить!
Тікай, тікай, хто жити рад!
Гей, хто там пре, подайсь назад!
В лицє мов приску хто сипнув!
Мене жезлом він навернув!
Усі пропали, хто не втік!
Назад, маскований потік!
Назад, скаженая юрма!
Я б полетів, та крил нема!

Плутон

Одразу плац попросторів,
Ніхто, здається, й не згорів —
Юрма біжить,
Усяк дрижить...
Щоб все гаразд було навкруг,
Окреслю я незримий пруг.

Герольд

Явив ти нам розумну міць,
Всяк перед нею пада ниць.

Плутон

Терпіння, друже! Вбачиш ти
Іще страхливіші бунти!

Скнара

Тепер послухайте мене:
Ми можем любо круг оглянути,
Бо ті жінки завжди кругом обстануть,
Як чують щось цікаве чи смачне.
А я ж таки не зовсім підтоптався,
Краса жіноча ще торка,
Сьогодні б я поженихався,
Бо день такий — усе надурняка.
Та тільки тут народу повно,
Не вчулють всі моїх розумних слів;
Я думаю, незгірше б я зумів
Все показати на мигах красномовно.
Та просто жест нічого тут не варт;
Я вигадав новий цікавий жарт:
Як глину, буду золото ліпити —
З цього металу можна все зробити.

Герольд

Кощавий дурень розходивсь;
Чи бач, на витівки пустивсь!
Бере він золото в грудках
І мне, як тісто, у руках;
Та, хоч воно м'яке й ліпке, —
Все, що він виліпити, — бридке;
А він показує жінкам,
А ті притьмом у крик, у гам,
У вихиляси сороміцькі...

Цей блазень — виродок несвітський;
Йому розпусту розсівать,
То ніби меду скоштуватъ.
Та я цього не подарую,
Жезлом нахабу почастую!

Плутон

Не знає він, що ще нас дожида;
Нехай собі що хоче котъ!
Недовго вже йому тут дурня стройть —
Закон міцний, та ще міцніш нужда.

Гармидер і спів

Ось дика рать, як бистрий плин,
Пливе до вас із гір, з долин;
Непереможний диких стан,
Бо з ними йде великий Пан;
Для них ніщо чарівний прут,
Ввіходять впрост в порожній круг.

Плутон

Я знаю вас, та й Пан мені не диво!
Сюди прийшли ви гордо і сміливо.
Я знаю те, що тайна багатьом,
І в круг тісний впускаю вас притъмом.
Нехай щастить вам доля щасно,
Хай путь ваш дивом процвіте,
Та вам самим не видно ясно,
Куди ж до чого ви йдете.

Спів дикунів

Чепуруни — крихкі, слабкі,
А дикуни — дерзкі, кріпкі;
Прудкий наш скок, швидкий наш крок,
Ми ринем так, немов поток!

Фавни

Ось фавнів рій
Веде танок,
В гриві густій
З дуба вінок,
Гостренькі вуха крізь лист стирчать,
І ласі очі вогнем блищають.
Що фавн кирпатий, то це дарма,
До того діла жінкам нема.
Кивне недбало, де гурт жінок, —
Найкраща радо іде в танок.

Сатир

А ось до гурту підбіга
Сатир — цапиняча нога.
Худий і жилавий сатир,
Як сарна, скаче поміж гір,
І вдаль і вшир пускає зір.
Як гарно тут, як вільно тут!
Десь там, внизу, химерний люд
Вони там скніють, не живуть,
Хоча життям те скніння звуть;
А він один, нарівні хмар,
Неначе світу володар!

Гноми

Ось гноми безбач дріботять,
Іти у парах не хотять;
На кожнім одіж мохова,
Під нею лампку він хова;
Одне другого наганя,
Неначе в кучі комашня,
Сюди й туди одно снує —
І всюди їм робота є.
Кобольдам родичі близькі,
Ми мов хірурги ті гірські:

Ми гори розтинаємо,
Ми з жил їм кров кидаємо,
Метал вергаєм на-гора,
Всім людям зичуши добра:
«У добрий час, у добрий час,
Усі багатства ці для вас!»
Та золото потрапля до рук
І перелюбців, і злодюк,
Залізо ж корисне для вбивць,
Для всьогосвітніх кровопивць;
А хто три заповіді вже
Зламав — до інших байдуже!
Та нас у тому не виніть;
Ми терпимо, то й ви терпіть.

Велетні

На Гарці велетні живуть,
Їх люди дикими зовуть;
Ідуть гольцем, кремезні всі,
Пишають в первісній красі;
Соснина в кожного в руках,
Пов'язка з віття на боках;
Таких фігур, таких постав
У варті й папа сам не мав.

Хор німф

(танцюючи навколо великого Пана)

Привіт, привіт,
Наш бог, наш пан —
Великий Пан!
В тобі ввесь світ!
Ідіть, летіть стрічать його,
Піснями величать його,
Бо добрий він, ласкавий він
І любить радощів розгін.
Під неба дахом голубим

Пильнує він свій красний дім,
Але струмок йому співа,
Вітрець дрімоту навіва...
І як опівдні він засне —
Ніде ж листок не шелеснє,
Замре в повітрі кожен рух,
Лиш чути квітів млосний дух;
Тоді і німфу, як закон,
Де б не була — змагає сон.
Коли ж зненацька гримне він,
Мов з неба грім, мов бурі дзвін, —
Охопить душу жах німий,
Всі розбігаються як стій,
І військо в полі никне вмить,
Герой збентежений тремтить...
Тож слава, слава славному!
Хвала йому і честь йому!

Депутація від гномів
(до великого Пана)

Там, де сяєвом блискучим
Опівнічної доби
Одкриваються знаю́чим
Зачаровані скарби, —
Ми вартуєм в темних норах,
У пічерній темності,
Ти ж на сонячних просторах
Роздаєш багатства ті.
Знов нашли ми в надрах темних
Багатюще джерело:
В володіннях попідземних
Ще такого не було.
Тож піди і скарб той вирий,
Що явила нам гора,
Царю щедрий, царю щирий,
До загального добра!

Плутон
(*го герольда*)

Тепер нам слід рішучості набратись,
Хай би там що, нічого не лякатись
І ждать, що нам ця хвиля принесе.
А щоб про це нащадки наші знали
І дійсности химерою не звали,
Ти в протокол пиши як єсть усе.

Герольд

(взявся за жезло, що його держить в руках Плутон)

Вже гноми Пана повели
До вогнедишної скали;
Гуде, гогоче в глибині:
То вгору жбухають вогні,
То враз щезають десь на дні,
І отвір мороком зія —
То знов шугає полум'я!
Стойть, чудуючися, Пан,
А справа й зліва б'є фонтан...
Куди не глянь — дива кругом! —
І Пан нагнувсь над джерелом,
Углиб цікаво загляда;
І раптом — пада борода!
Чис ж то підборіддя там?
Мерщій закривсь, не видно нам.
Та ось нечувана біда:
Летить назад та борода,
Уся в огні, і вже пала
Вінець круг царського чола,
І тлум тривога обняла...
Усі біжать вогонь гасить,
І всіх вогонь глитає вмить,
І маскарадна вся товпа
В огненнім морі потопа...
Та що за вістка проліта

Від вух до вух, із уст в уста?
О noche лята, noche зла,
Яке ти лихо принесла!
Настане день, і всяк узна,
Що склалася біда страшна;
Усюди чується мені:
«То цікар, цікар ув огні».
Бодай не чутъ таких новин! —
З усім двором загине він...
Будъ проклят, хто його призвів,
Щоб він смолистий хмиз одів
І нас завів в огонь і дим,
У гвалт і рев, на згубу всім...
О юність, юність! Та коли ж
Ти загнуздаєш буйність смілу?
О владо, владо! Та коли ж
Ти поєднаєш ум і силу?
Уже і ліс кругом зайнявсь,
Вогонь до стелі аж доп'явсь;
Усе жахтить, усе пала,
Усе згорить, усе дотла!
До краю будемо страждать,
Бо нізвідки рятунку ждать.
Цей пишний двір — жахлива річ! —
Візьметься попелом за ніч.

Плутон

Налякались — годі, годі,
Зараз стану я в пригоді!
Вдар, як грім, святе жезло,
Щоб землею затрясло!
Вітре, широко дмухни,
Прохолоди нажени!
Риньте хвилями, тумани,
Те кипіння полум'яне
Вогким валом обгорніть!

Ви, летючі хмари-тучі,
На підмогу поспішайте,
Все зрошайте, погашайте
Дику ярість огнєвиці,
І в зірниці-бліскавиці
Блудний пломінь оберніть!
Схочутъ духи нам нашкодить —
В поміч магія приходить.

САД ПРИ ПАЛАЦІ

Сонячний ранок.

Цісар, придворні, Фауст, Мефістофель,
одягнені пристойно і скромно, обидва навколошках.

Фауст

Ти нам простиш феєрію нічну?

Цісар
(дає знак уставати)

Я залюбки ізнов той жарт почну.
Враз опинивсь я в полум'ї буренім,
Мов той Плутон у царстві попідземнім.
Скелясте тло, мов вутіль уночі,
Ледь жевріло... А з надр, клекочучи,
Вогні, як вихри, жбухали в кипінні,
Зливаючись в полуянім склепінні.
Навколо нас вогнисто-пишний храм
То виростав, то западався сам.
Крізь просвіток витких колон пломінних
Я бачив тьми людей різноплемінних,
Що тислися до мене всі притьом

Ударити величності чолом.
І почет мій тих не цурався мандрів;
Здавалось, я — володар саламандрів.

Мефістофель

Так, ти ним був! Бо всі стихії тут
Твою величність, царю, визнають.
Ти мав уже вогонь в своїй покорі,
Тож випробуй те саме і на морі;
Впірни в той вир, стань на перлисте дно,
Побачиш ти там диво не одно.
Тебе обстануть, висячися, хвилі,
Самі зелені, вінця зчервонілі,
Тобі палати пишній зведуть,
Що за тобою хоч куди підуть,
Що й стіни в них живі, прудкі, рухливі,
Розвихрені й химерно-мерехтливі...
І до твоїх чарованих палат
Не пробереться жоден дивогляд;
Ані дракон з лискучою лускою,
Ані акула з пащею глиткою.
Хоч як блищить перед тобою двір —
Такого тлуму твій не бачив зір,
Бо будуть там і приязні сусіди —
Спливуться враз цікаві нереїди,
Молодшенькі — мов рибки полохкі.
Доросліші — розважливі такі;
Де візьметься й Фетіда; мов Пелею,
Дасть руку гостю милому, і з нею
Ти на Олімпа зійдеш висоту...

Ціsar

Тобі лишаю вищу сферу ту:
Не кваплюся я до такого трону.

Мефістофель

Земля ж тобі належить по закону.

Ціsar

Яке добро, що ти до нас прийшов
Із «Тисячі й одної ночі» мов!
Вигадько ти, як та Шехерезада,
Я ласками тебе обсиплю радо,
Аби мене ти завше розважав,
Коли стомлюсь я від щоденних справ.

Підчаший

(хутко увіходить)

Володарю, я не гадав, що вдастся
Мені таке тобі звістити щастя,
Як те, що нині як ясу
Сюди я радісно несу:
Рахунки ми вже всі сплатили,
З лихварських лап ми вийшли цілі
Самому пеклові на зло;
Мов небо враз до нас зійшло.

Воєначальник

(увіходить за ним, підхоплює)

І військо ми задовольнили.
Ізнов служити вговорили;
Мов ожили всі вояки,
Радіють шинкарі й дівки.

Ціsar

На повні груди ви зітхнули,
Тривоги й клопоти забули,
Мов юнаки, ви горите!

Підскарбій

(увіходить, показує на Фауста і Мефістофеля)
Спитай у них — вони зробили те.

Фауст

Ні, канцлер все повинен доповісти.

Канцлер

(повагом виступає вперед)

Рад бути носієм такої вісти.
Дивуйте всі — ось вікопомний лист,
Що обернув нам шкоду на користь.

(Читає).

«Цим ознаймуємо усім новий закон:
Один цей папірець варт тисячі корон;
Тому зарукою — незлічені скарби,
В землі поховані з прадавньої доби;
Вже срібло й золото зо схову дістають
І на вимогу враз за папірці дають».

Ціsar

Облуда це, отрута для умів!
Хто сфальшувати підпис наш посмів?
Злочинця я завдам на люту кару!

Підскарбій

Ні, підпис твій. Згадай-но, государю:
Коли вночі ти тут між нас стояв,
Убралися Паном, канцлер так сказав:
«Щедротним будь на цім вроцістім святі,
Черкни пером — і стануть всі багаті».
Ти підписав, і підпис ще вночі
Розмножено — їх стало тисячі;
А щоб усі ту ласку відчували,
Білетів силу ми надрукували,

По десять, тридцять, п'ятдесят, по сто,
І, вір мені, не скаржиться ніхто.
Поглянь на люд: то всі були охляді,
Тепер горячі в нестриманому шалі!
Твоє ім'я вже славить світ давно,
Та нині тричі славиться воно.
Той підпис твій — то знак новий в абетці;
Під знаком тим всім хороше живеться.

Цісар

То цей папір і справді злota варт?
То всі його приймають не на жарт?
Це чудасія — та нехай, про мене.

Підчаший

Порозліталось птаство навіжене
І царство все покрило з краю в край.
Де хочеш лист міняйлові подай —
Одержиш там чи злата, чи срібла,
Ну, знижка є, але зовсім мала.
Такий достаток всім удивовижу;
Півсвіту ніби вдарилось у їжу,
Півсвіту одіж кинулось справлять;
Шевці й кравці і день і ніч не сплять...
В склепах чарки й тарелі не вгавають,
І гості «Слава цісарю!» гукають.

Мефістофель

Блокаючи самотньо між терас,
Красуню пишну здібаєш нараз:
З-під віяла так і пряде очима —
Чи в тебе є цидулка та значима?
І якщо є, то й без палких промов
Здобудешся у неї на любов.
Ховатимуть за пазухою дами
Листочки ці з любовними листами,

У псалтири з собою панотці
Носитимуть побожно папірці,
І в чересі червінці та дукати
Вже вояків не будуть отягчати.
Пробач, якщо деталями дрібними
Я знижую цей чин неоцінимий.

Ф а у с т

Дармуючи у нутрощах землі,
Скарби лежать у тебе немалі:
І найсміліші поривання мислі
Тому багатству рамки надто стислі,
Й найвищої фантазії політ
Не сягоне у той безмірний світ,
Але для духу віщого провидця
Все втасне повинно проявиться.

М е ф і с т о ф е л ь

Цей папірець, що за метал стає,
Зручний такий — всі бачать, що в нім є;
Не треба тут мінятися, торгуватися,
Лиш знай вином чи ласками впивається.
Схотілось золота — до міняйла йди,
А там нема, то вириють завжди
Якийсь клейнод, любенько закладуть
І за папір, що треба, віддадуть;
Невіра набереться сорома —
Білети будуть визнані всіма,
І у твоїй державі, безумовно,
І золота, й паперу буде повно.

Ц і с а р

Це щастя край завдячує лиш вам,
І я за те винагороду дам.
Ви будете обидва з цеї миті
Охороняти надра скарбовиті.

Ви знаєте й місця, і слушний час —
Усі розкопки йтимуть через вас.
З'єднайте ж ревно ви свої зусилля,
Нехай навкруг розіллеться довілля,
Нехай земний і попідземний світ
Віщасливлюють у спілці людський рід.

Підскарбій
(go Фауста)

Вітаючи колегу-ворожбита,
Я обіцяю в злагоді з ним жити.

(Виходить з Фаустом).

Цісар

Я обділю все панство дворове,
Признайтесь лиш, хто як мій дар вживе.

Паж
(приймаючи)

Гулятиму я ввечері і вранці.

Другий
(те ж саме)

Я накуплю гостинчиків коханці.

Підкоморій
(бере)

Тепер я в'ина питиму не прості.

Другий
(теж)

Награюся я до несхочу в кості.

Васал
(подумавши)

Я викуплю свій замок і ґрунти.

Другий
(теж)

Я скарб у скові буду берегти.

Цісар

Я сподівався од вас нової дії.
Але, мабуть, не справдяється надії,
Бо бачу вже — хоч скарбу й набули,
Лишилися ви тими, що й були.

Блазень
(находить)

Ти ж ласкою й мене не обминай.

Цісар

Всім милостям один у тебе край.

Блазень

Що за листи — не втамлю я ніяк...

Цісар

Я знаю — все процвіндиш ти, пияк.

Блазень

Якісь чудні, непевні ті дари.

Цісар

Це все тобі; коли дають — бери.

(Виходить).

Блазень

То це б мені п'ять тисяч привалило!

Мефістофель

Що, вже воскрес, ходяче ти барило?

Блазень

Ще й як воскрес — з принесенням дарів!

Мефістофель

Ти з радощів великих аж упрів.

Блазень

Невже усяк за гроші це вважа?

Мефістофель

Купуй за них, чого живіт бажа!

Блазень

І дім, і поле зможу я купить?

Мефістофель

Авжеж, аби було чим заплатити.

Блазень

І замок, гай, і став, і сіножать?

Мефістофель

Іч, захотілось блазню панувати!

Блазень

Сьогодні ж я маєток загорну!

(Виходить).

Мефістофель

(один)

Губу наш дурень має не дурну.

ПОХМУРА ГАЛЕРЕЯ

Фауст, Мефістофель.

Мефістофель

Чом тягнеш ти мене в ці ходи хмурні?
Чи ж там не весело тобі,
У легковірній і без журній
Цяцькованій двірській юрбі?

Фауст

Облиш про те; мені ці фрази
Давно обридли до відрази;
Вживав ти їх, було, й колись,
Аби від діла відмогтись.
А тут нагальна справа є —
Вже каштелян просвітку не дає,
Бо цісар, каже, дав такий наказ,
Щоб вивели з тобою ми нараз
Взірці краси — Гелену та Паріса —
Перед вельможним панством напоказ.
А нум за гуж! Дав слово, то кріпися.

Мефістофель

Даремно ми за діло це взялися.

Фауст

Та це ж од витівок твоїх
Всі стали тут химерувати;
Ми спершу збагатили їх,
Тепера мусим розважати.

Мефістофель

Гадаєш ти, що це пусте?
Е, ні, круті нас ждуть пороги
І неторовані дороги, —
Ще й карка зломиш, як на те.
Гелену визвать — замисел хороший,
Та це тобі не паперові грощі.
Примари-мари і чортів-хортів
Я дам тобі, аби лиш захотів,
Але й найкраща вродою чортиця
На геройню, мабуть, не згодиться.

Фауст

Ну от, ізнов тієї заспівав!
Ти завше повен сумнівів, обав,
Знаходиш скрізь уявні перешкоди,
Щоб після братъ за ради нагороди.
Не огинайсь, негайно, без крутні
Повинен ти зробити все потрібне.

Мефістофель

Поганський світ не підляга мені,
І пекло там зовсім осібне;
Ta рада є.

Фауст

Кажи скоріше, ну!

Мефістофель

Одкрию я велику тайну:
Без простору й часу, у самотині
Царюють десь од правіку богині;
Про них я говорити зарікавсь.
To Materi!

Фауст
(жжається)
То Матері?

Мефістофель
Злякавсь?

Фауст

То Матері! — Чудуюсь тим словам...

Мефістофель

Богині ті недовідомі вам
І навіть майже незнайомі нам;
Глибини, де вони живуть, — незглибні.
Ти винен сам, що нам вони потрібні.

Фауст

Куди ж іти?

Мефістофель

Куди іти? В несходжене —
І несходиме; осягти невпрошене —
І невпросиме. Чи готовий ти?
Немає там замків, ані затворів;
Ти знаєш жах порожніх просторів
І вічне безгоміння самоти?

Фауст

Про це не будем говорить ми;
Чи ж ми на кухні знов у відьми,
Щоб нісенітниці верзти?
Я й сам незгірше зінавсь на тому —
Вивчав пусте, навчав пустому,
І що пильніш заглиблювався в річ,
То більше в ній являлось протиріч.
Щоб ту нудьгу приспати невспущу,

Утік од світу я у дику пущу.
І там таким самотнім почувався,
Що врешті з чортом навіть полигався.

М е ф і с т о ф е л ь

Коли б ти плив в безкрайм океані,
Що огортає нашу твердь,
Ти б хвилі бачив в грізному буянні,
Хоч би вони й несли для тебе смерть;
Ти б хмари, бачив сонце, місяць, зорі,
Вертких дельфінів у прищужлім морі, —
Що-небудь видно там завжди;
В порожняві ж не вбачиш ти нічого,
Не вчуєш власної ходи І не доступишся твердого.

Ф а у с т

Нагадуєш ти того містагога,
Що неофіта дурить запального;
На глум женеш мене ти в невідомість —
А я там сили наберусь натомість;
З вогню тягать каштани, мов на жарт,
Ти шлеш мене — я там добуду гарп.
Побачим, що майбутнє принесе:
В твоїм ніщо знайду я, може, все.

М е ф і с т о ф е л ь

Хвалю тебе за розум в час розлуки,
Збагнув ти добре всі бісівські штуки;
Ось на ключа.

Ф а у с т

Це ж патичок якийсь.

М е ф і с т о ф е л ь

Візьми попробуй, а тоді вже й смійсь.

Фауст

Росте в руці — ще й блиск од нього б'є!

Мефістофель

Побачиш ти, яка в нім сила є!
Нюшить той ключ і знає, що і де,
До Матерів тебе він доведе.

Фауст

(здригається)

До Матерів! Те слово, наче грім,
Аби почув — стрясає мною всім!

Мефістофель

Лякаєшся нових для тебе слів?
Ти б слухати лиш чуване хотів?
Тобі така обмеженість не личить,
Пора б уже себе до див привичити.

Фауст

Не по мені байдужний супокій;
Найкраще людське відчуття — бентежність;
Хоч як нам сушить серце світ плиткий,
Хвилюючись, ми чуємо безмежність.

Мефістофель

Лети ж униз! Я б міг сказати — вгору,
Це все одно... Покинь те, що повстало,
І там, серед безвічного простору,
Втішайся тим, чого давно не стало.
Тебе охмарить сила форм і схем,
Ta хмару ту розмаєш ти ключем.

Фауст

Держу цей ключ і чую — свіжа сила
Й жадоба дії в грудь мені вступила.

Мефістофель

Побачиш там полум'яний триніг —
То знак, що ти в найглибший глиб пристиг.
Там Матерів уздриш одвічний рід —
Сидять, стоять чи ходять — як їм слід,
І за одним зорятъ їх віщі зори,
Пильнуючи утвори й перетвори,
Хоронячи праформи всіх створінь;
Тебе ж не вбачать — зрима їм лиш тінь.
Тоді кріпись — бо близько до біди —
І на триніг одважливо іди,
Торкни його ключем!

Фауст владно має ключем.

Отак, гаразд! —

І за тобою піде він ураз;
А ти вертай зі здобиччю сюди —
Нехай тоді розшукують сліди...
Триніжок є — до діла приступай,
Героя й героїню викликай.
На славний подвиг перший ти спромігся,
Це зроблено — і ти цього домігся.
Усе довершать наші звичні чари —
Боги повстануть з фіміаму хмари.

Фауст

А що ж тепер?

Мефістофель

Тепер униз зривайся;
Спускайся з тупом, з тупом і здіймайся.

Фауст тупає і западається.

Нехай же ключ той дастъ усьому лад!
Цікаво знатъ, чи вернеш ти назад?

ОСЯЙНІ ЗАЛИ

Цісар і князі. Двір у хвилюванні.

Підкоморій
(*до Мефістофеля*)

Довгенько духів ваших ждать, одначе,
Вже й цісар сам чекає нетерпляче.

Каштелян

Він щойно знов питав мене про те,
Чого ж ви тут без діла сидите?

Мефістофель

Товариш мій якраз пішов для того,
Уже ж він знає, що до чого.
Узаперті один сидить,
Готує засоби мудречі,
Бо, щоб красу чудесну відродити,
Потрібні різні чорнокнижні речі.

Каштелян

Що тут потрібне, то вже вам видніш,
Але наказ виконуйте скоріш.

Білявка
(*до Мефістофеля*)

Дозвольте, пане, на одне слівце;
Дивіться, в мене чисте ж мов лице,
А влітку де й береться ластовиня —
Обсипле всю, як макове насіння.
Є лік на те?

Мефістофель

Це жаль — гарненька квітка,
А по весні — немов плямиста кітка!
Візьміть ікри із жаби й язика,
Перегоніть їх на молодика,
А на підловні будете втирати —
І ті веснянки зайдуть всі до цяти.

Чорнявка

Круг вас юрба вирує безугавно,
І я до вас — на ногу я терплю,
Ходжу й танцюю через те невправно,
Як слід і реверансу не зроблю.

Мефістофель

Нехай я вам на ніжку наступлю.

Чорнявка

За любоців буває лиш подібне.

Мефістофель

Мій дотик має значення осібне,
Бо схоже схожим лічиться завжди:
Нога — ногою, й інші члени тіла
Так само. Ну, давай її сюди!

Чорнявка

(скрикує)

Ой, ой, болить! Нога аж захрумтіла!
Мов копитом!

Мефістофель

Боліло? Півбіди!

Зате тепер безпечно йди до танцю
І тисни ногу під столом коханцю.

Д а м а
(протовплюється)

Пустіть, пустіть! Страждання нестерпуче
Мене мордує, щире серце рвучи:
Ще вчора він як тінь ходив за мною,
А нині зрадив — водиться з другою.

М е ф і с т о ф е л ь

Це дуже зло! Та слухай-но сюди:
До нього ти знеобачки підкрадься
Й цим вугликом тихенько проведи
На рукаві й на плечах — в три ряди,
І в ньому мусить каяття озваться;
А вугіль з'їж — але не запивай,
І вернеться до тебе той гультай,
Благаючи простити винуватця.

Д а м а

Він не отруйний?

М е ф і с т о ф е л ь
(ображено)

Вперше я зустрів,
Що славний лік підозрюють зухвало!
Та цей же вуглик з тих кострів,
Що ми розводили, бувало.

П а ж

Люблю я, а мені все кажуть: «Ти — хлоп'я».

М е ф і с т о ф е л ь
(набік)

Кого тут слухати — і сам не знаю я.
(До пажа).

Як з молодою справи не вдалися,
До літньої гарненько підкотися.

Інші протискуються до нього.

Од тих відмігся — інших піднесло;
Чи говорити правду їм на зло?
Та з правою гляди, щоб не вклепавсь ти...
От халепа! Та де ж ти дівся, Фаусте?

(Озирається).

Та притъмарились в залі вже свічки,
Заворушились рантом двораки
І розтеклися ген по коридорах,
По галереях довгих і просторих,
І повагом ідуть все далі й далі,
Аж от зібрались всі в лицарській залі;
Високі стіни в пищих килимах,
Скрізь старосвітська зброя по кутках...
В замовах тут не бачу я користі, —
Завжди є духи у такому місці.

ЛИЦАРСЬКА ЗАЛА

Тъмне світло. Цісар і придворні займають місця.

Герольд

Як довг велить, охоче б я промовив,
Що за вистава зараз тут почнеться,
Але не зважусь — духів чую повів,
Навкруг чудне й непевне щось снується.
Нанесено вже крісл і стільців,
Проти стіни якраз сам цісар сів
І розгляда на килимах прибитих
Зображення баталій знаменитих.
За ним посіли зверхники вельможні,

Та й далі в залі лави не порожні;
В урочій тиші не одна там любка
До любчика підсіла, як голубка.
Наставились цікаво зори й слухи:
Готові ми! Нехай приходять духи!

Сурмлять сурми.

Астролог

Почнися, драмо, — владар так велить,
Розсуньтеся, стіни, в цю вроčисту мить!
Нам магія полегшує ігру:
Ось килим звивсь, немов од пожару;
Кудись углиб занікли площі стін,
Простора сцена раптом уродилась,
Вся таємничим світлом освітилась, —
І я виходжу на передній кін.

Мефістофель

(висовується із суфлерської будки)

Я успіх матиму, раз роль у нас така:
У підшептах нема над чорта мастака.

(До астролога).

Усіх світил збагнув ти місце й час,
То зрозумієш добре мій підказ.

Астролог

Велінням чар здивованим очам
З'явився враз масивний древній храм;
Мов той Атлант, що небо підпирає,
Ряди колон тримають архітрав;
Вони напевне здержали б і гору,
Бо досить двох будові за опору.

Архітектор

Даремно носяться зі стилем тим античним!

Шляхетним грубе звуть, безпомічне — величним;
У ньому все — незgrabne і важке.
Мені миліш мистецтво не таке:
Гінких колон люблю в безкрай стремління,
Високий зліт стрілчастого склепіння.

Астролог

Прийміть як дар астральних дій мінути!
Хай словом чар ваш розум буде скутий,
Нехай натомість бездоріж буя
Фантазії свавільна течія.
Глядіть на те, за чим сюди прийшли ви;
Ми вірити повинні в неможливе.

Фауст підімається на сцену з другого боку.

Астролог

Ось чарівник в вінці, в плащі жерця,
Початому він доведе кінця.
Уже й триніг із глибу десь з'явивсь,
І фіміам над ним пахучий звивсь.
Небавом маг почне свої замови,
На щастя нам звершить він чин чудовий.

Фауст (високохмарно)

Я кличу вас, о Матері святі!
Ви в безмірі, в одвічній самоті —
І не одні! Над вами в зміні дивній
Життя подоби носяться безживні,
Усі ества, що тут колись були,
Побіля вас безсмертя осягли;
Ви ділите їх, владарки урочі,
Між світлом дня і темрявою ночі;
Одних захопить любий вир життя,
А других визве мага закляття:

Упевнено загляне він в невидне
Й охочому покаже дивугідне.

Астролог

Чарівний ключ об чашу ледь черкнув, —
І все туман пахучий огорнув,
Різноманітні поплили хмарки —
Стъожки, кружки, цівки, клубки, вінки...
Та що це знов нам дива додає?
Від того руху музика встає,
У ній бринить краса якась ясна,
Й повніє все мелодія рясна.
Дзвенять тригліфи, хор колон співа,
І храм увесь — мов музика жива.
Туман розстав; з прозорого серпанку
Юнак вродливий вийшов наостанку.
Навіщо тут слова мої здалися?
Хто ж не впізнав прекрасного Паріса?

Дама

Як сяє в нім краса, і сила, й юнь!

Друга

Мов персик свіжий, знадний цей красунь!

Третя

Які тендітні й соковиті губи!

Четверта

Пригубити б той келих кожній любо!

П'ята

Є врода, а субтильности нема.

Шоста

І грації у нім шукать дарма.

Лицар

Пастух, та й квіт, хоч і царського роду;
Манір шляхетних в нім нема й заводу.

Другий

Отак півголий — ніби й справді гожий;
А в панцирі на що він буде схожий?

Дама

Ось він сідає — лагідно та мило.

Лицар

А вам уже в обійми закортіло?

Друга дама

Як гарно він на руку обіперсь!

Підкоморій

Ото нечема! Тут же й розпростерсь...

Дама

Та вам, мужчинам, все невлад, відомо!

Підкоморій

Де ж пак — розлігсь при цісарі самому!

Дама

То роль така; по п'єсі він один.

Підкоморій

Чи роль, не роль, а пам'ятай же чин!

Дама

Ось сон легкий вродливця огортає.

Підкоморій

Уже й захріп; ну й натурально грас!

Молода дама (у захваті)

Не фіміам — якийсь знадніший пах
Війнув, дихнув — до серця аж досяг.

Літня

Ті пахощі мов душу підмивають,
Від нього то!

Стара

Той запах розливають
Зростання квіти — чаші нектарові,
Що зацвітають рясно в юнакові.

З'являється Гелена.

Мефістофель

Оце така! Тоді я не боюсь!
Не по мені вродливиця чомуусь.

Астролог

Я вражений без краю і без міри!
Немає слів, признаюся вам широко,
Ізмалювати божественну красу,
Оспівану з прадавнього часу.
Хто зрить її — дивує до нестями,
Хто мав її — був рівен із богами!

Фауст

Чи я не сню? В глибінь душі бурено
Влилось краси пресвітле джерело!
Трудне шукання красний плід дало,
І я жерцем зробився недарено.

Був світ мені нікчемним і пустим, —
Став бажаним, змістовним і тривким!
Нехай як дим у безвісти розплинусь,
Коли від тебе, владарко, відкинусь!
Той образ, що в свічаді чарівнім
Являвсь мені для насолоди, —
Лиш тінь бліда твоєї вроди!
Тобі, тобі до решти віddaю
Всю пристрасть огняну мою,
Любов, жагу, обожування, безум!

Мефістофель
(із будки)

Не випадай із ролі, будь тверезим!

Літня дама

Струнка й гінка — а голова мала.

Молода

Коли б нога доладна хоч була!

Дипломат

Принцес я бачив іноді таких;
Вродливиця од голови до ніг.

Придворний

Вона тихцем підходить до сонька.

Дама

Із краснем поруч надто вже бридка.

Поет

Її краса йому скрашає сон.

Дама

Вона — Діана, він — Ендіміон.

По е т

Ось підійшла богиня без вагання,
Схилилася і п'є його дихання,
І враз — цілунок! О жаданий рай!

Ду е н ъ я

Ще й привселядно! Це вже через край!

Фа у с т

Хлопчиську стільки милості!

Ме ф і с т о ф е л ь

Та цить!

Що хочуть, можуть привиди робить.

При д в о р и й

Він пробудивсь; вона підкралась, стала.

Д а м а

Оглянулась! Я так собі й гадала!

При д в о р и й

Здумився він: це що за дивина?

Д а м а

А їй те все уже не первина.

При д в о р и й

Тепер вона віч-на-віч стала з ним.

Д а м а

Я бачу вже — впаде він їй до верші,
І він же, мабуть, думає, що перший!
Усі мужчини — дурні в ділі цім.

Ли ц а р

Краси й кохання осяйна цариця...

Д а м а

Та ні, блудниця безсоромна, ница!

П а ж

Щасливець він! Чому я не Паріс!

П р и д в о р н и й

У сіть таку усякий би поліз!

Д а м а

Клейнод той мали всі, кому охота,
Вже непомалу стерлась позолота.

Д р у г а

Вона ж ізмалку віялася скрізь.

Л и ц а р

Шукай хто хоч свіжішої принади,
А я і цим послідкам буду радий.

У ч е н и й

Мені та постать ув очах ясна,
Та я сумнюсь, чи справді то вона.
Що бачим ми — оманливе надміру,
А в писане я непохитно вірю.
Тут сказано: «Вона у Трої всім
Подобалась — і сивим, і старим».
І опис той якраз сюди пасує:
Хоч я й старий — вона мене чарує.

А с т р о л о г

Вже він не хлопець, а одважний муж, —
Схопив, підняв вродливицю чимдуж,
Шкода в його міцних руках пручаться,
Він викраде її!

Фауст

Отак загнаться!

Як смієш ти, зухвалий блазню! Стій!

Мефістофель

Заплутався ти сам у грі пустій!

Астролог

Мені здається, мусимо ту сцену
Назвати ми: «Як викрали Гелену».

Фауст

Як викрали? А я ж стою тут нащо?
Чи ж я ключем, як треба, не махну?
Він вів мене крізь просторінь мовчашу,
Крізь хлань жахну — і став я на стану;
Я в дійсності, я на твердому ґрунті,
І дух мій духів подолає в бунті;
Собі я владу виборю двійну.
Далека стала близькою мені;
Спасу її — вона моя в двійні!
Сміліш! Мені міць Матерів поможе!
Хто взнав її — без неї жити не може!

Астролог

Що койш, Фаусте? Фаусте! Схаменись!
Схопив її — і постать ніби тане;
Махнув ключем — і нітиться Паріс!
Ой горе, горе! Лихо з нами стане!

Вибух. Фауст падає крижем. Духи здиміли.

Мефістофель

(виносить Фауста на плечах)

От халепа! Зв'яжися із дурним,
То будь ти й чорт — намучишся із ним!

Пітьма. Замішання.

Дія друга

Тісна ґотична кімната з високим склепінням —
колишній Фаустів кабінет, такий, як і був.

Мефістофель

(виходить із-за заслони, підіймає її й оглядається —
аж там Фауст лежить на старосвітському ліжку)

Лежи, бідахо! Знову страсть
Тебе обплутала шалена!
Кого вразить сама Гелена,
Тому не скоро пільгу дасть.

(Розглядається).

Дивлюсь сюди-туди, і ніби
Усе лишилось, як було,
Лиш потъмяніли кольорові шиби
Ta павутиння всюди прибуло.
Чорнило всхло, папір пожовклім взявся,
Але на місці все добро...
А он лежить і те перо,
Що Фауст ним чорту підписався,
І згусклу кров ще знати на пері,
Що ним була для підпису узята...
Чого б то не дали антикварі,
Щоб мати такого експоната!
Ось плащ старий ще висить на гачку;
Колись хлопчині-простачку
Я в ньому правив теревені-вені,
Що й досі має він за одкровення...
Мені аж закортіло знов
В цім теплім, хоч і грубім хутрі
Торочить речі хитромудрі,
Як той доцент чи богослов.

Учений муж на те здобувся,
А чорт уже давно забувся.

(Знімає зо стіни хутряного плаща і витрушує;
звідти вилізають цикади, жучки і всілякі комашки).

Х о р комах

Чолом, наш патроне,
Наш любий, чолом!
Тебе ми впізнали,
В'ємось кругом.
Ти ткнув поодинці нас,
Звідси йдучи,
Тепер нас, дивися,
Кишать тисячі!
Ховається погань
У грудях людей —
Скоріше в кожусі
Добачиш вошій.

М е ф і с т о ф е л ь

Молодняку радію я без меж!
Ти тільки сій — свого часу пожнеш.
Ще раз хламидою трусну —
Знов хмару кузьок сполохну.
Ховайтесь, любії тваринки,
В усі кутки, в усі шпаринки,
В припалі пилом коробки,
В крихкі посудні черепки,
В сухий, потрісканий пергамен,
У череп, в темінь очних ямин...
В цім трухлім мотлоху, в цвіллі
Привілля химородній тлі.

(Одягає плащ).

Знов мантія на плечі впала;
Зіграю ще раз принципала...

Та що кому в пустім званні?
Шаноби хочеться мені.

(Сінає дзвінка, що дзеленькоче розкотисто-пронизливо,
аж стіни задрижали, двері повідчинялися).

Ф а м у л у с

(плектається по довгому темному коридору)

Що так страшно дзеленькоче?
Сходи, стіни — все двигоче;
Крізь мальовані шиби
Бліскавки мигочуть ніби;
В стелю наче б'ють перуни —
Так і сиплються шпаруни.
І якась чудовна сила
Двері замкнені одкрила.
Леле! Велетень убравсь то
В старовинний одяг Фауста!
Владні зори, владні жести —
Я вже й ніг не годен звести...
Ні сховатись, ні втекти
Од такої жахоти!

М е ф і с т о ф е л ь

Ходіть сюди! Вас звати ж Nicodemus?

Ф а м у л у с

Добродію! Воістину... Огемус.

М е ф і с т о ф е л ь

Облишмо це!

Ф а м у л у с

Мене ви взнали вмент!

М е ф і с т о ф е л ь

Та як не взнати — старий, а все студент,

Аж мохом взявсь! Отак і вчений муж
Звікує вік, учившися чимдуж,
Будує звільна картяну будівлю,
Але навряд чи виведе покрівлю...
От ваш учитель — той усе розчовп,
Професор Вагнер високошановний,
Премудрості збирач непогамовний,
У вченім світі перший стовп.
Круг нього завше звідусюди
Юрбою стовплюються люди,
До краю спрагнені знання.
На кафедрі живий підручник,
Мов той Петро, небесний ключник,
Він рай і пекло відчиня.
Чи ж хто зрівняється з ним? Де там!
Він всіх і вся навік скорив
Непохибним авторитетом,
Він навіть Фауста затъмарив.

Ф а м у л у с

Е, ні, не так, хай пан мені дарує,
Учитель мій зовсім не гонорує
І вгору не несеться всує,
Бо скромність — то його благая часть.
Відколи муж великий щез непевно,
Він молить в Бога невтоленно й ревно
Повернення його, як визволу з нещасть.
І тут у Фаустовій кімнаті
Ніхто нічого не торка —
Вона господаря чека;
Я аж боюсь сюди вступати.
Та що нам зорі принесли?
Всі мури острах ніби стиснув,
Здригнулись двері, засув тріснув —
А то б і ви тут не були.

Мефістофель

А сам професор Вагнер де?
Ведіть до нього, раз не йде!

Фамулус

Ох! Він суворо наказав
Його не одривать од справ.
На самоті він місяцями
Над чимсь працює до нестями.
То був між вченими чистій —
Тепер мов сажотрус який.
Замурзав кіптем носа й вуха,
Опух увесь — на жар все дмуха.
Кліщами, склянками бряжчить
І жде великого щомить.

Мефістофель

Невже ж мене він тут чеканням зморить?
А я б йому роботу міг прискорить.

Фамулус виходить. Мефістофель велично
розсідається на кріслі.

Як тільки я на місце сів —
Ізнов знайомця онде бачу;
Та цей — з новітніх юнаків,
Зухвалий надто аж на вдачу.

Бакаляр

(галасуючи, йде по коридору)

Двері настіж розчахнулись,
Сподівання ворухнулись,
Що в цім пилі та в цій цвілі,
В цій пустелі омертвілій,
У могилі цього дому
Не заскліть живцем живому!

Ції мури, ції стіни
Недалеко од руїни,
Та й склепіння це химерне.
Не підходьте, бо наверне!..
Я нестремний часто в шалі,
Але тут — ні кроку далі.

Що я нині тут узнаю?
А колись же, пам'ятаю.
Першокурсник жовтодзьобий,
Повен щирої шаноби,
Вірив блазням бородатим,
Їхнім вигадкам проклятий.

Що казали їм шпаргали,
Те й мені вони брехали,
Нісенітницям учили,
І себе, й мене труїли...
Як! Ізнов в півтьмі кімнати
Щось замріло бородате?

Як і кілька років тому,
Він сидить в плаці рудому...
Це ж той самий баламут,
Що мене морочив тут!
Він дурив мене зухвало,
Бо тоді я тямив мало,
А тепер я підкувавсь —
Не на того він нарвавсь!

Добродію! Як мутний Лети плив
З-під лисини у вас не все ще змив,
То гляньте лиш — я ваш колишній учень,
Що переріс нуду шкільних напучень.
Я вас таким, як ви й були, застав,
А сам зате зовсім інакшим став.

Мефістофель

Я рад, що вас мій дзвін сюди призвав;
Вас і тоді я вельми цінував;
По гусені, по лялечці вже знати,
Який метелик буде цяцькуватий.
Вам змалку любі кучері хвилясті
Та комірці мережано-зірчасті,
І зроду не носили ви коси —
Вам шведський зачіс додає краси.
Поводитеся ви хвацько, резолютно,
Шкода лише, що надто абсолютно.

Бакаляр

Добродію! Ми на старому місці,
Але часи, вважайте, в нас нові.
Двозначних слів не тратьте без користі, —
Розвиднілось у нас у голові.
Забити баки у дитяти, —
Це кожен дурень може втяти,
Тепер спроста нас не вмалиш.

Мефістофель

Ta юнаку скажи всю правду лиш —
Хіба ж молокососа вдоволиш?
Згодя він пересвідчиться подвійно,
Що наша правда справедлива вкрай,
Але гада, що взнав те самостійно,
Ta ще й глузує: вчитель був вахлай.

Бакаляр

Або й шахрай! — Який же вчитель це
Казав коли нам істину в лиці?
Той щось прибавить, інший щось одбавить,
Аби дітей дурничками забавить.

Мефістофель

Щоб научитись, теж потрібен час,
Та вже навчати пориває вас.
Цих кілька років марно не пропало,
Ви досвіду набралися чимало.

Бакаляр

Що досвід той! Брехня й бридня
Проти всевидящого духу.
Признайтесь — ваше все знання
Не варте і табаки нюху.

Мефістофель (по якійсь хвилі)

А ѿ справді так. Я дурнем був
І лише оце нерозум свій збагнув.

Бакаляр

Радію я з розважних цих признань.
Це вперше стрівсь розумний старигань.

Мефістофель

Шукав я ревно скарбу-золоття,
А докопавсь нікчемного сміття.

Бакаляр

Признайтесь, череп голомозий ваш
Не більше варт од тих порожніх чаш.

Мефістофель (лагідно)

Ти, друже мій, страшенній грубіян.

Бакаляр

Увічливий у німців лиш обман.

Мефістофель

(пісновуючись на кріслі з коліщатами щораз ближче
на передній кін, до партеру)

Чи бачите, як кривдять тут старого?
Хоч ви мене не осудіть так строго.

Бакаляр

Біда, як хто переживе себе
Й гада, що він не знатъ яке цабе.
Життя живе, де кров кипить палка,
Палка ж вона не в кого — в юнака,
І свіжа міць, що в тій крові живе,
Утворює з життя життя нове,
Усе тут рух, напруга і розбіг —
Слабкий упав, а дужий переміг.
В той час як ми півсвіта звоювали,
Що ви робили? Плани планували,
Все думали, гадали — просто сміх!
Та старість — нидіння мізерне,
Хвороба, трясця, сон нудкий:
Кому за тридцять літ поверне,
Того пиши заупокій.
Найкраще всіх вас просто перебити.

Мефістофель

Як так — сам чорт не знає, що робити.

Бакаляр

Не схочу я — то й чорта вже чортма.

Мефістофель

(набік)

Той чорт тебе підсяде жартома.

Бакаляр

Це — юности покликання й порив!

Де взявся світ? Це ж я його створив,
Я вивів сонце із безодні вод,
Я місяця підняв на небозвод,
Для мене день засяв і щезла мла,
Земля зазеленіла, зацвіла,
І, щоб потішить мій натхнений зір,
Загralо небо безліччю сузір;
Не хто, як я, дав мислі вихід знов
З філістерства тісних, щімких оков;
А сам я повен благородних дум,
Іду, де зве мене свободний ум,
Іду — і дух угору підійма,
Переді мною світ, а ззаду тьма.

(Ige).

Мефістофель

Іди собі, чудний гордяче!
Сказав би я тобі, одначе:
Чи мислиш ти дурне, чи мудре щось, —
Ця мисль уже була колись в когось.
Та це ні крихти нам не шкодить,
Ще рік, ще два — і зміниться воно:
Хоч як безглуздо сусло бродить, —
Виходить все одно вино.

(До молоді в партері, що не аплодує).

Вам не до мислі виклад мій?
Ну, добре, добре, дітки милі...
Вважайте — чорт уже старий
І тільки старшим зрозумілий.

ЛАБОРАТОРІЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ СТИЛІ

Громіздкі й неоковирні пристрої
для фантастичних цілей.

Вагнер
(*край вогнища*)

Дзвенить дзвінок як в божевіллі,
Здригають стіни закоптілі;
Не можуть довго вже тривати
Чекання вимучені хвилі.
Струмує світло бліднувате,
Засяла колби середина —
Мов жевріє жива жарина,
Он, мов карбункул, вже блискоче
Проміння в темряві уроче.
А от і білий пломінь блима —
Коли б хоч цей раз не погас!
Ой, пробі! Грима хтось дверима...

Мефістофель

Вітаю вас у добрий час!

Вагнер
(*боязко*)

Вітаю й вас — це зоряна година!
Та тихше лиш, мовчіть і не дишіть!
Велике диво твориться в цю мить.

Мефістофель
(*тихше*)

Яке ж би то?

Вагнер
(ще тихше)

Тут робиться людина.

Мефістофель

Людина? Ну?! Та в димній тій дірі
Для любоців умови невигідні.

Вагнер

Бігме! Зачаття способи старі
Ми визнали за дурощі негідні.
Той ніжний пункт, звідкіль життя все йшло,
Те нутряної сили джерело,
Що для відтворень і давало й брало,
Близьке й чуже засвоюючи дбало, —
Це все здаю в архів однині я.
Хай плодиться по-давньому звір'я,
Шляхетніша ж натурою людина
Чистіш, гідніш родитися повинна.

(Повертається до вогнища).

Глядіть! Блищить! Усе, виходить, вірно:
Всі речовини скласти лиш домірно,
Тут суміш — от що головне;
Людське надіб'я скомпонуем,
У колбу добре залютуєм,
Його належно сублімуєм,
То діло, певно, не схибне.

(Знов повертається до вогнища).

Звершається! Оформлюється маса.
Тут видно вже, що спроба удалася.
От вам одна з природних таємниць,
Що зглиблює ума людського міць.
Все, що природа лиш організує,
Уміння наше теж кристалізує.

Мефістофель

Багато вінав, хто довго жив,
Тому не в дивину весь світ широкий.
Подиував я вже в мої мандрівні роки
Кристалізованих людців.

Вагнер

(все пильнуючи колби)

Шумує, грає, копошиться,
Іще хвилина — і звершиться.
Великий план чудний у першу мить,
Та розум наш всі випадки розчислить,
І мозок, що прекрасно мислить,
Мислитель здужає створить.

(Захоплено дивлячись на колбу).

Як любо, дзвінко склянка дзенька, дзінька,
Мутніє, сяє; значить, постає!
Вже ясно видно — виграє
У ній гарнесенька людинка.
Чого ще треба у житті?
Ось таємниця без покрова:
Услухайтесь у звуки ті,
Уже ж то голос, вже ж то мова.

Гомункул

(з колби *до Вагнера*)

Здоров, татусь! То ти мене створив?
Ну обійми ж, та стримуй свій порив,
Не дуже тисни, бо ще колба трісне.
Уже давно це діло звісне:
Природному відкриті всі пути,
А штучне має скніти взаперті.

(До Мефістофеля).

Ага! Це й ти тут, дядечку-шахраю?
Гаразд, мені потрібен ти до краю!
В щасливий час верстав сюди ти путь;
Раз я існую — мушу чинним буть.
Мені уже робота закортіла —
Навчи мене, як братися до діла.

Вагнер

Одне слівце! Мені аж сором навіть —
Старе й мале трудні питання ставить,
Наприклад, це: ніхто ще не докаже,
Що тіло й душу так докупи в'яже,
Що їх ніщо неначе й не розлучить,
Проте одне другого завше мучить;
Або...

Мефістофель

Пожди! Це не яка дивинка:
А чом не ладять чоловік і жінка?
Шкода над цим і міркуватъ, мій друже,
Тут діло є — кортить малому дуже.

Гомункул

Де діло є?

Мефістофель
(показуючи на бічні двері)

Там покажи свій хист.

Вагнер

(усе вдвигляючись у колбу)

Який же гарний хлопчик цей протист!

Бічні двері розчиняються, видно — Фауст на ліжку.

Гомункул
(зживовано)

Значуще.

Колба вислизає Вагнерові з рук, ширяє понад
Фаустом і освітлює його.

Гарне місце. Став прозорий
В густім гаю. Купальниці вже голі.
Які ж хороши! Так і ваблять зори...
Але одна аж сяє в їхнім колі —
З геройського, з божественного роду.
У хвили ось її ступають ноги
Охолодить пломінно-любу вроду
У ласці кришталевої вологи...
Та де взялись — залопотіли крила,
І біла зграя тихе плесо вкрила.
Дівчата врозтіч, лиш одна цариця
Спокійно жде, нічого не боїться
І радо бачить князя-лебедина,
Що вже підплів і лаштиться в коліна
І зважно, й ніжно... Ось він осмілів...
Та вже туман спустив густу куртину
І цю принадливу картину
Від моого погляду закрив.

Мефістофель

Чи ба, хлоп'я якого каверзує?
Таке мале, а хвацько фантазує!
Не бачив я нічого.

Гомункул

Та й не міг!

Ти зріс в країні десь північній,
У темноті середньовічній,
Між рицарства й попівщини вериг.

Твій зір до мороку лиш звичний.

(Розглядається).

Яке гидке слизьке каміння,
Яке витке низьке склепіння!
Прокинеться бідак — гай-гай!
Ізнов живцем у гроб лягай.
Гай, став, краса, дівчата голі
Йому ввижались в віщім сні,
І він би вживився в цій неволі,
Де не стас терпцю й мені?
Ходім відціль!

М е ф і с т о ф е л ь

Чи так, то й так, молодче!

Г о м у н к у л

Солдати радо йдуть у бій,
Дівчата йдуть в танець охоче,
Усяке потяг має свій.
Сьогодні ж саме празник роковий
Класичної Вальпуржиної ночі.
Там — не між цих противних стін —
В своїй стихії буде він.

М е ф і с т о ф е л ь

Такого свята щось я не чував.

Г о м у н к у л

Для здивування тут нема підстав:
Привиддя знаєш ти лише романтичні,
Але існують також і класичні.

М е ф і с т о ф е л ь

Куди ж це ми з тобою подамось?
Колег античних не люблю чогось.

Гомункул

Північний захід — край твій, Сатано,
Південний схід одвідати нам дано.
В долині там Пеней тече поволі
Через гаї й лани широкополі;
Там рівнява прослалась аж до скал,
Де вікопомний височить Фарсал.

Мефістофель

Стій, стій! Не хочу я оповіданнів
Про боротьбу рабів проти тиранів.
Аж нудно — ледве бій оце пройшов,
Вони знічев'я заведуться знов;
Ніхто з людей і не підозріває,
Що Асмодей усе те витіває.
Неначе йде за волю боротьба,
А придивись — дубасить раб раба.

Гомункул

Та цур їм всім — така вже людська вдача.
Ізмалку в них, як знаєш, бийсь, борись,
То, може, в люди й виб'єшся колись...
Цього б ось нам підвести — от задача.
Як маєш лік — давай сюди мерцій,
А якщо ні, я випробую свій.

Мефістофель

Я знаю штучки брокенські, германські,
Та не пройду крізь засуви поганські.
Мізерний люд та навісна гречва,
А почуття нестримно порива,
В гріхи веселі хоч кого принадить,
А в нас похмурість тим гріхам лиш вадить.
То що ж робить?

Гомункул

Та ти ж відомий зух,
До фессалійських чарівниць-відох
Ти б залюбки поженихався.

Мефістофель
(хтиво)

До фессалійських чарівниць? Авжеж!
Цього я здавна добивався.
Ніч в ніч із ними не вживеш,
Не хочу я тії турботи,
А для охоти, так, — не проти...

Гомункул

Розкинь свого плаща скоріш.
Він понесе, як і раніш,
Тебе із другом на зальоти;
Я присвічу.

Вагнер
(боязко)

А я?

Гомункул
А ти

Тут дома мусиш в лад все привести.
Бери старі пергамени у руки, —
Життя, мов, можна скласти так і так,
І щоб добрать потрібної сподіви,
Зважай на «що», ще більш зважай на «як».
А я піду в світі шукати пригоди,
Поставлю, може, крапку ту над «і».
Велику ціль досягнемо тоді,
За ревний труд діждемся нагороди, —
І чести, й слави, і добра без меж,
А може, ще знання й чесноти теж.
Прощай!

Вагнер
(смутно)

Прощай! Тяжке мені розстання.
Боюсь, що бачу я тебе востаннє.

Мефістофель

Нум до Пенею, та прямцем!
І дядько буде — родич милив.

(Ad spectatores).

Залежим ми, кінець кінцем,
Від тих, кого самі створили.

КЛАСИЧНА ВАЛЬПУРЖИНА НІЧ

Фарсальські поля. Темрява.

Еріхто

На свято цеї ночі урочистої
Прийшла я знов, Еріхто хмуровидая,
Та не така страшеннна, як ославили
Дуристі поети, меж не знаючи
В хвалі й хулі... Дивлюся, мов біліється
Широке поле шатрами примарними.
То привиди тієї ночі лютої...
Як часто повторялась ця жахлива річ
І буде, знать, довіку повторятися.
Ніхто ж ні кому владу, взяту силою,
Без бою не віддасть, і кожен думає
Під себе нахилити всіх сусід своїх,
Хоч сам не владний над своєю волею.
Тут бій відбувсь, що став великим прикладом,
Як сила переборюється силою,

Вінок квітчастий волі розривається
І строгий лавр чоло вінчає владарю.
Помпей тут снив про щастя слави й величи,
І Цезар з ним ігрався навпереваги...
Та знає світ, яка їм доля випала.
Огні дозорні скрізь палають червоно,
Земля мов диші кровію пролитою;
Принаджені такої ночі чарами,
Злетілися сюди всі міфи еллінські,
Проносяться від вогнища до вогнища
Або й сидять, казкові давні постаті...
Хоч місяць і щербатий, а розсяявся
Лагідно й світло, високо підбивши;
Примарні шатра чезнутъ, ватри синіють...
А що це угорі за метеор такий?
Виблискує він кулею тілесною...
Живим запахло... Ну, тепер не випада мені
Підходить до живого, щоб не вшкодити —
Обтяжена я й так лихою славою...
Спускається... Надумалась — піду собі.

(Іде геть).

Угорі повітроплавці.

Гомуникул

Облетімо ще раз колом
Понад блиски, понад хмари, —
Глянь, як там широким долом
Розгулялися примари.

Мефістофель

Вже й на півночі немало
Я набачився привидь, —
То і тут би випадало
З ними дружбу встановить.

Гомункул

Глянь, що тій довготелесій,
Що цибає так від нас?

Мефістофель

Нас уздрівши в піднебессі,
Налякалася нараз.

Гомункул

Та й байдуже, хай тікає...
Краще лицаря спусти;
Він же в цім казковім краї
Знов життя гада знайти.

Фауст

(готоркнувшись до землі)

Ну, де ж вона?

Гомункул

Іще не знаєм,
Але напевно розпитаєм.
Між вогнищ, поки світ свіне,
Блукай, шукай, стлумивши подив;
Бо, хто до Матерів доходив,
Тому нічого не страшне.

Фауст

Та я до того торгу й пішки!
А щоб не сталося замішки,
Хай кожен нарізно іде,
Чи де пригоди не знайде;
Коли ж нам треба буде знов зійтися,
Тоді, малий, заграй і засвітися.

Гомункул

Отак світити й грati буду!

Склянка заяскріла й задзвеніла.

Ідіть же всяк назустріч чуду!

Ф а у с т

(сам)

Де, де вона? Сказать іще несила...

Коли її земля ця не носила,

Коли її ця хвиля не гойдала,

То в цім повітрі річ її звучала!

У Греції я чудом опинивсь

І взнав те вмить, як тільки приземливсь

Ступивши, сонний ще, на ґрунт оцей,

Я сильним враз почувся, мов Антей.

Яких би див я на шляху не стрів, —

Обнишпорю весь лабірінт огнів.

(Подався вдаль).

НА ГОРІШНЬОМУ ПЕНЕЇ

М е ф і ст о ф е л ь

(никає туди й сюди)

Блокаючи поміж огнів, вивчаю

Й дивуюся тутешньому звичаю:

То зовсім голі, то вбрання нескромні,

Безстыдні сфінкси, грифи безсоромні,

Скрізь волохату здibaєш принаду, —

Все світиться і спереду, і ззаду.

І наше плем'я не завжди етичне,

А не таке нахабне, як античне.

Надати б їм сучаснішого строю

Та модою помазати новою...

Які ж бридкі! Але ми тут гостями...

Вітаю вас, мої прекрасні дами!
І вам чолом, премудрі сиві гриви!

Гриф
(клекоче)

Не гриви — грифи! Не толкуй нас криво —
Ти кривдиш нас. Так часто етимолог
Пучками слів нагонить просто полох:
Гризь — грижа — грізний — грузний — грубий —
гробний.
Ряд слів подібний — нам же невподобний.

Мефістофель

Та можна ж інший ряд тут навести:
Гриф — граф — грабіж — громадити — гребти.

Гриф
(клекоче й галі)

Спорідненість цих слів ми довели, —
Було ж за те й огуди і хвали!
Грабуй, греби дівчат, вінці, скарби!
Грабіжники — улюбленці судьби.

Мурашки - велетні

Річ про скарби — ми силу їх надбрали
І поховали все в печери, в скали,
Та арімаспи вислідили лаз,
Сміються, бач, — усе покрали в нас.

Грифи

Дізнаємось ми, де вони, чекайте.

Арімаспи

Але не в цю святкову ніч.
А вранці вже хоч як шукайте —
Не знайдете, даремна річ.

Мефістофель
(розсівся між сфінксами)

Я враз освоївся з цим краєм
І розумію геть усіх.

Сфінкс

Ми, духи, звуки видихаєм,
А ви утілюєте їх.
Та хто ти є — відкрийся перед нами.

Мефістофель

Я різними зовуся іменами.
Тут брити є? Вони ж мандрують скрізь
В краях цих історичних, екзотичних,
Серед руїн прославлених античних,
І мною зацікавляться, надісь;
Мене у давніх творах драматичних
Вони дражнили Old Iniquity.

Сфінкс

Чому?

Мефістофель

Цього не знаю, як і ти.

Сфінкс

Нехай! Поглянь на зорі угорі —
Що нам вони віщують в цій порі?

Мефістофель

Зоря в зорю, ще й місяць сяє ясно,
І при тобі я чуюся прекрасно,
Левина шкуро, у теплі й добри.
Чого ж нам попід зорями ширяти?
Загадуй краще загадки, шаради.

Сфінкс

Та загадку не штука б то завдатъ,
Чи ти ж себе зуміш розгадать?
«У знадобі і доброму й лихому,
Тому — мішень, поборюватъ лукаве,
Тому — товариш-друг у всьому злому,
І все то те — Зевесу для забави».

Перший гриф (клекоче)

Женітъ його!

Другий гриф (іще дужче)

Погана бридъ!

Обидва

Чого там з ним і говорить!

Мефістофель (огризається)

Ти думаєш, що, може, в гостя нігті
Так не вдряпнуть, як у самого кігті?
Попробуй лиш!

Сфінкс (лагідно)

Гаразд, як хоч, сиди,
Та не до речі втрапив ти сюди;
У себе вдома ти завжди утішний,
А тут чогось ніяковий, непишний.

Мефістофель

Ти зверху мов мальована картина,
А знизу глянь — страхітлива тварина.

Сфінкс

Говориш ти собі на безголов'я,
У нас у лапах — сила і здоров'я,
А в тебе — кінське копито,
І ти між нас ніщо й ніхто.

Сирени заспівують прелюдію вгорі.

Мефістофель

Що то за птиці на тополі
Гойдаючись заводять спів?

Сфінкс

Не слухай їх; людей доволі
Той зрадний спів із світу звів.

Сирени

Нащо вам потвори ниці,
Що торочать вам дурниці?
Ми літаєм знадним роєм,
Ми співаєм ладним строєм,
Ми сирени-чарівниці.

Сфінкси

(передражнюють їх на той самий голос)

Поховались там у листі
Ви, хижачки пазуристі, —
А істоту нещасливу,
Що заслухається співу,
Ви розшарпаєте враз!

Сирени

Гетьте, зависть і ненависть!
Голубливість і ласкавість
Хай панує проміж нас...
Чи на полі, чи на морі,

Чи в небесному просторі,
Ми привітні повсякчас.

М е ф і с т о ф е л ь

Оце іще мені новини!
За звуком звук іллеться, лине,
Неначе струни виграють...
Та хай виспівують як хочуть,
Хоч звуки вуха і лоскочуть,
До серця все ж не дістають.

С ф і н к с

До серця, кажеш, шарлатане?!
Якесь пуздерко шкуратяне
У тебе в грудях там, мабуть.

Ф а у с т
(находить)

Приємне це видовище незвичне:
В потворному угадуєш величне...
Усе мені віщує тут удачу;
Кого це я перед собою бачу?

(указуючи на сфінксів)

Із цими говорив Едіп колись,
(указуючи на сирен)
Між цими в путах корчився Улісс,
(указуючи на мурашок)

Оці скарбів найвищих осягли,
(указуючи на грифів)

А ці їх вірно й широ берегли...
В душі мої встають привабно-клиничні
І постаті, і спогади величні.

Мефістофель

Раніше їх прокляв би ти,
Тепер зробився менш суворим:
Де мілу думаєш найти,
Радієш часом і потворам.

Фауст (до сфінксів)

Озвітесь, левожони, ви до мене:
Чи хтось із вас не бачив тут Гелени?

Сфінкси

Ми не зазнали вже її часів,
Останніх з нас Геракл убив.
Удайся краще до Хірона,
Він десь гасає між духів —
Ото тобі помога й охорона.

Сирени

Тут добудешся ти всього!
Як Улісса ми приймали,
То наслухались од нього
Дивних повістей немало.
Ми тобі те все розкажем,
Будь лиш любим гостем нашим,
Гарне море в нас зелене.

Сфінкс

Ти не вір їм, то ж сирени!
Так, як Улісса чар зв'язав,
Тебе хай наша рада зв'яже:
Знайди Хірона, він покаже
Тобі усе, як я сказав.

Фауст відходить.

Мефістофель
(незадоволено)

Що то за птиці — крячуть бридко,
Лопочуть крильми швидко-швидко
І так летять, що ледве видко, —
Стрілець не влучить їм і в слід.

Сфінкс

То зграя бистрих стимфалід —
Летять, як вихор, прудокрилі,
Коли б не Геркулеса стріли,
То їх нічого не взяло б.
В них гусі ноги, орлій дзьоб,
Вони нас крякотом вітають,
Бо всіх за родичів вважають.

Мефістофель
(ніби аж злякається)

А що ж за погань там шипить?

Сфінкс

Та не турбуйся дуже нею,
То голови гадюки із Лернею,
До тулуба вже їх не приліпить.
Та що це сталося з тобою?
Уже нема в тобі спокою...
А, бачу, бачу... Ну, іди,
Коли схотілося туди;
Чого ж вертіти головою?
Красунь там є на всі лади:
То ламії, дівки любливі,
Усміхливі і жартівливі;
Усього діб'ється од них
Сатир, зухвалий козлоніг.

Мефістофель

А як вернусь, я ще вас тут застану?

Сфінкс

Іди собі до того каравану.
З Єгипту ще привикли ми царитъ
На протязі тисячоліть,
І як до себе слушну шану чуєм,
То днями сонця й місяця керуєм.
Як верховний суд народів,
Сидимо між пірамід,
І нічого нам не в подив —
Мир, війна, потоп, весь світ.

НА ДОЛІШНЬОМУ ПЕНЕЙ

Пеней, оточений потоками й німфами.

Пеней

Очерете, колихайся,
Ти, комишу, коливайся,
Верболози, шелестіте,
Ви, тополі, шарудіте,
Не доспав я, не доснив!
Бо якийсь непевний трепет,
Звідусіль таємний шепіт
Всі потоки пробудив.

Фауст

(виходячи на річку)

Чи примарилося знову,
Чи я чуло людську мову?

Понад берегом імлистим,
Поза хащем густолистим,
Хвиля лагідно хлюпоче,
Легіт любо щось шепоче.

Н і м ф и
(го Фауста)

Лягай та полежиш
В затишнім куточку,
Всі болі, всю втому
Приспи в холодочку.
Хто муки набрався,
Спочинути рад
Під шепіт, під шемріт,
Під журкіт наяд.

Ф а у с т

То я не сплю! Які розкоші!
О юні постаті хороші,
Це ж я насправді бачу вас,
Немов якого чару повен!
Чи це видіння, а чи спомин?
Являлись ви мені вже раз.
Між буйних зарослів долини
Тут не один струмочек лине —
Леліють тихо, ледь дзюрчать;
Та ось в одно злились потоки,
І став постав із них широкий,
Простора і прозора гладь.
Там молоді тіла жіночі
Подвійним чаром ваблять очі.
Свічадо вод відбило їх:
Ті поринають вглиб сміливо,
А ті ступають боязливо;
Гармидер, галас, гомін, сміх...
Чому б на них не любувати,

Жадібних зорів не втішати, —
Та мрія далі все біжить:
Там за рясним зеленим листям,
На ложі ніжнім, запашистім
Цариця-вродниця лежить...

Диво дивне! З бухт затишних
Випливає ґроно пишних,
Величавих лебедів.
Плинуть лагідно, спокволову,
Кожен повен задоволу,
Гордо голову підвів...
Ta один, за всіх гарніший,
І пишніший, і сміліший,
Обігнав товаришів,
Розпустивши пера білі,
Розгойдавши хвильно хвилі,
У святилище заплив...
Всі інші плавають по ставу,
Прибравши грізну поставу,
А ті й змагатись завелись,
Аж полякалися служниці,
Що їм уже не до цариці, —
Аби самим уберегтись.

Німфи

До лужка, до бережка
Прихилімо, сестри, вухо —
Бо, здається, здалекá
Кінський тупіт чути глухо.
Як би взнати, що за гість
І яку несе нам вість?

Фауст

Загуло, заколивало,
Справді, хтось там мчиться чвалом...

Яка краса!
Звершаться чудеса,
І я її дістану,
Єдину, незрівнянну.

Все ближче й ближче верхівець —
Сміливець, видно, і мудрець —
На сніжно-білім румакові.
Я знаю, що це за один —
Філіри славнозвісний син.
Хіроне, стій! Зі мною стань до мови!

Хірон

Чого тобі?

Фауст

Придерж лишенъ ходи!

Хірон

Не встою ж я.

Фауст

Ну, то мене зсади.

Хірон

Сідай! Тепер як слід ми поговорим.
Куди тобі? Туди, через потік?
Ми тїї хвилі миттю переборем.

Фауст

(сигає)

Вези, де хоч. Я вдячний буду вік...
Славетнику, відомо, як плекав ти
Героїв рід на шану у віках,
У тебе вчились мужні аргонавти
І інші всі, безсмертні у піснях.

Хірон

Облишмо це! Нащо Паллада, й то
Як Ментор шани мало щось находитить;
По-своєму усяк себе поводить,
Мов іх і не виховував ніхто.

Фауст

У лікаря, що все спізнав до краю,
Коріння силу і цілючість зіль,
Що гоїть рани і втишає біль,
І тіло й дух я щиро обіймаю.

Хірон

Колись пораненим в бою
Ставав і я в пригоді духом,
Тепер ту справу віддаю
Попам та бабам-шепотухам.

Фауст

Воїстину великий муж
До слави й почестей байдуж
І скромно хоче доказати,
Немов таких, як він, багато.

Хірон

Підлесник криється в тобі
Чи то цареві, чи юрбі.

Фауст

Героям ти найбільшим був сучасник
Великих діл і сам не раз учасник;
Багато бачив, і не менш зробив,
І як півбог розумно й чинно жив.
Скажи, кого б з усіх отих героїв
Ти вищої шаноби удостоїв?

Хірон

Всі аргонавти гідні похвали,
По-своєму героями були:
В одного те яскраво виступало,
Що в іншого нерідко бракувало.
Де брали гору юність і краса,
Там Діоскурів славила яса;
Де треба другу помочі і ради,
Вели перед одважні Бореади;
Де йшлось про розум, глибину думок, —
Царив Язон, улюбленець жінок;
Орфей був ніжний, лагідний і щирий,
Скоряв усіх дзвінкою грою ліри;
Лінкей зіркий, ні вдень ані вночі,
Було, не схибити, човна ведучи...
Ім небезпеки дружбу гартували:
Що діяв хто, те інші похваляли.

Фауст

Що скажеш ти про Геркулеса?

Хірон

О, не буди в мені жаги!
Не бачив Феба я, Ареса,
Не знаю, що то за боги,
Але не раз дививсь на того,
Що люди славили, як бога.
Хоч родом він і цар був сам,
Юнак, красою незрівнянний,
А брату старшому слухняний
І найвродливішим жінкам.
Такого не вродить вже Геї,
І Гебі в небо не підніять;
Даремно творять епопеї,
Даремно статуї різьблять.

Фауст

Таку ти змалював картинку,
Що і різьляр навряд би вдав.
Про мужа кращого сказав,
Скажи ж і про найкращу жінку.

Хірон

Красу жіночу славить годі.
Вона бува пуста й німа;
Яка ціна холодній вроді,
Де життєрадності нема?
Краса сама собі царює,
А грація усіх чарує,
От як Гелена, що я віз.

Фауст

Ти віз її?

Хірон

На цій ось спині.

Фауст

Куди і я оце заліз?
Від щастя я не тямлюсь нині.

Хірон

Вона й держалася отак,
Як ти, за гриву.

Фауст

Мов у сні я...
Вона ж моя єдина мрія!
Розказуй все мені, що й як,
Куди її і звідки віз ти?

Хірон

Про се цікаво розповісти.
Тож Діоскури, гідні похвали,
У розбишак сестричку відняли;
А ті не звикли до таких невдач,
Оговтавши́сь, в погонь пішли навскоч,
Та я з братами мало не застряг
На елевсинських болотах;
Вони йшли вбрід, а я з сестрою виплив.
Як дякувала там мені вона,
Розсуддива, поважна й приязнá;
По вогкій гриві гладила...
Та юнь старого знадила!

Фауст

Це в десять літ!

Хірон

Обман філологічний —

Літа лічить вродливиці міфічній!
Поет її усе одною зна:
Не зріє і не старіє вона,
Ізмалечку її вже викрадають,
За літньою герої упадають,
Чи втратить же вона коли красу?
Поет не визнає оков часу.

Фауст

Й вона хай буде часу непокірна!
Без часу бо, щасливий неймовірно,
Ахілл її у Ферах десь найшов,
На зло судьбі добув її любов.
Чи ж я не зможу силою чуття
Прекрасний образ визвати до життя,
Бесмертну ту істоту богорівну,
Величину й ніжну, владну і чарівну?

Де, де вона, скажи, богиня ця,
Прекрасна і жадана без кінця?
Одне бажання пориває душу —
Як не знайду її, то й жить не мушу.

Хірон

По-людському ти просто захопився,
А духам так здається — з глузду збився.
Але тобі щастить-таки, нівроку:
Я хоч на мить навідуєш щороку
У храм до Манто, доньки Ескулапа;
Там молиться отцю старенька баба,
Щоб він нарешті лікарів направив,
Цілити, а не вбивати людей наставив,
І тим себе на всі віки прославив.
Навряд чи є ще хоч одна сивіла,
Щоб так, як Манто, посодити уміла;
Вона вже певно дасть такого зілля,
Що вилічить тебе від божевілля.

Фауст

Не треба ліків! Розумом я світлий!
Хіба ж мій намір, як у інших, підлив?

Хірон

Не дай зневаги помочі святій.
Приїхали... Злізай мерщій!

Фауст

Ти мчав мене по рінявій ріці,
Куди, скажи, прибились ми вкінці?

Хірон

Отут, поміж Олімпом і Пенеєм,
Стялись колись Емілій із Персеєм;
За царство неосяжне йшла в них пря,

І переміг громадянин царя.
Дивися вгору! Бачиш, на вершині
Видніє храм у місячнім промінні.

Манто
(марить всередині храму)

Від тупу кінських ніг
Гуде святий поріг;
То півбоги серед ночі.

Хірон

Це ми!
Розплющуй лиш очі!

Манто
(прокидається)

Вітаю! Ти таки сюди.

Хірон

Твій храм на місці, як завжди.

Манто

Блukaєш, як раніш, невтомно?

Хірон

Ти все сидиш сумирно, скромно,
А я все мчусь, як той Пегас.

Манто

Я все сиджу, хай мчиться час.
А це хто?

Хірон

Ночі цей вир
Йому душевний збурив мир;
Гелени хоче цей шалений,

I, щоб добутися Гелени,
Удався він оце до мене;
Йому полікуватись випада.

Манто

Люблю, хто неможливого жада.

Хірон уже помчав далеко.

Манто

Ходи сюди і радуйся, причинний:
Цей темний хід веде до Прозерпіни;
Там під горою, в хмурій глибині,
Вона все жде на знаки потайні.
Туди вже раз Орфея я водила;
Не розгубись, як він... Сміліш до діла!

(Спускаються вглиб).

НА ГОРІШНЬОМУ ПЕНЕЇ

Як раніше.

Сирени

Гей у хвилі, у Пеней!
Поринаймо, виринаимо,
Любим співом потішаймо
Тих зневірених людей!
Без води нема пуття!
Линьмо всі в Егейське море,
Там потоне всяке горе
У відрadoщах буття!

Землетрус.

Сирени

Потекла вода назуспіт,
Берег рветься — тріскіт, лускіт,
Затрусилася земля,
Дим із глибу мов стріля...
Утікаймо! Живо, живо!
Не к добру те дивне диво...
З нами в море, любі гості,
На широкі широкості!
Хвиля грає там шумливо,
В берег плещеться грайливо,
Місяць сяє там подвійно,
Тихоструйно, ніжномрійно;
Там — свобода і краса,
Тут — тривога і труса.
Хто розумний, утікай!
Жаху сповнений цей край.

Сейсмос

(бурчить і гримає в глибині)

Знайте силу землетруса!
Раз плечима ще упруся
І нагору продеруся —
Хто ж подужає спинить?

Сфінкси

Що за прикра двиганина,
Осоружна хитанина,
Безнастанна трусанина,
Гуркотнеча безупинна, —
Як же нам те все терпіть!
Тільки сфінкси сіли стекло,
Їх не зрушить з місця й пекло.
От склепіння пнеться вгору,
Хто ж то править за підпору?
То ж той самий велет сивий,

Що колись під час бурхливий
Острів Делос здиг із хвилі
Для Латони-породілі.
Мов Атлант, він м'язи пружить,
Все здигає, рушить, крушить,
Підіймає купи мулу,
Рінь і твань, глейку гамулу,
Грунт і перстъ, пісок і глину...
Так розложисту долину
Поперек він розбувя —
І знічев'я гору сп'яв.
Ось колос той мускулястий
Камінь тирить, щоб покласти
На підмур'я до споруди,
У землі іще по груди;
Ну, та далі він не піде,
Сфінкси тут — рости вже ніде.

С е й с м о с

Я сам-один воздвиг цю гору,
Не може бути тут і спору:
Не мав би світ таких окрас,
Якби я не трусив, не тряс...
Чи то ж могли б велично звитись
В небесну синь верхів'я гір,
Коли б я їх з землі не витис,
Щоб земнородним тішить зір!
В часи прадавні Ночі та Хаосу,
З титанами змагання ведучи,
Перекидає я Пеліон і Оссу,
І гори в нас літали, як м'ячі.
Ми довго так скажено пустували,
Коли ж та гра вкінець знудила нас,
Ми нап'яли ті дві гори зухвало,
Немов подвійну шапку, на Парнас.
Тепер живуть там світлі музи

І їхній зверхник Аполлон,
І сам Зевес у громовій потузі
Посів піднятий мною трон.
Отак, напружившись, з безодні
І нині гору я воздвиг.
І закликаю вже сьогодні
В нове житло жильців нових.

Сфінкси

Глянь на гору цю велику —
Скажеш, тут стойть одвіку,
Але ми — наочні свідки,
Як вона постала й звідки.
Ще скаляться скрізь скали на горі,
А вже рости взялися чагарі,
Та сфінкс на те байдужливо погляне,
З святого місця зроду він не встане.

Грифи

Злота стяжки, злота кришки
Крізь щілини аж жахтять.
Ви, мурашки-чілконіжки,
Скарб той мусите дістать.

Хор мурашок

Аби де велети
Воздвигли гору,
Ви її встелете,
Мурашки, скоро...
В кожній тут щілочці
Скарбу багато,
В кожній тут жилочці
Набгом набгато.
Пильно обнишпормо
В кожнім куточку,
Золота вишпурмо

Всяк по шматочку.
Щоб не партолити,
Працюймо дружно:
Берімо золото,
Землі не рушмо!

Грифі

Аби хто золото знайшов, —
Під наші пазури на сков!
Із-під таких кріпких замків
Іще не крадено скарбів.

Пігмеї

Ось і ми тут опинились,
Як — незчулися й сами;
Не питай, відкіль прибились,
Раз уже на місці ми!
Для веселої оселі
Кожен шмат землі згодивсь,
Показалась щілка в скелі —
Гульк! — і карлик уродивсь.
Карлик з карлицею в парі
Дбало в'ють собі кубло
І живуть, не знавши свари...
Чи і в раї так було!
Кращого й шукати годі,
Вже не підем відділя,
І на заході, й на сході
Щедра мати всім земля.

Дактилі

Усе пішло від неї,
Як вивела пігмеї,
Вона й найменших сплодить
І рівню їм находитъ.

Старші над пігмеями
В зручному місці
Станом ставаймо
І без користі
Часу не гаймо:
Поки спокійно,
Кузню збудуймо;
Будуть же війни, —
Зброї накуймо!
Рийтесь, мурашки,
Щирі комашки,
Щоб нам дістали
Різні метали!
А ви, дактилі,
Малі та смілі,
В купу складайте
Дрова і гілля,
Жар розгнітайте,
Паліть вугілля!

Генералісимус

Стріли і луки
Швидко у руки!
Плавають озером
Селезні қозирем,
Дэъоб підімають,
Часом помають
Гордо крилом...
Всіх їх побийте,
В пера повийте
Кожен шолом!

Мурашки й дактилі

Гноблять нас хижо,
Мучать тиrани,
Наше залізо —

Нам же кайдани.
Ждемо ми спасу
Служного часу.

Івікові журавлі

Крики, зойки передсмертні —
Вороги немилосердні!
Лопіт крил, страшна яса
Устає під небеса.
Вже тих селезнів побили,
Що аж хвилі зчервоніли;
Ті потворні коротишкі,
Товстопузі кривоніжки,
Хижаки, до крові ласі,
Рвуть їх пір'я на окраси.
Гей до нас, пернаті друзі!
В непохитному союзі
Захищаймо спільну справу,
Відомщаймо всіх по праву.
Хай скарає лютий гнів
Наших ницих ворогів!

(Курличучи, розлітаються різно).

Мефістофель (на рівняві)

На півночі навик я до відьом,
А тут між духів чуюсь чужаком.
Нема як Блоксберг — ніби рідний дім,
Ти знаєш всіх, і сам відомий всім.
Там Ільза вік на камені сидить,
І Гайнріх на своїм шпилі не спить;
Хоч дмуть на Еленд пельки Хропунів,
Там все стоять десятками віків.
А тут ідеш, і хтозна-звідкіля
Беруться складки, брижиться земля.
По рівному я йшов, і, мов на зло,

У мене ззаду гору піднесло;
Воно не скільки там і висоти,
А сфінксів тих я можу й не знайти...
Долиною палають скрізь огні,
Навкруг снуються привиди чудні.
Ось гроно краль примхливо-чарівне
Гука й тіка — приваблює мене.
Гайда до них! У кого сильна хіть,
Той повсякчас до насолод спішить.

Ламії

(приваблюючи Мефістофеля)

Біжімо далі
В веселім шалі!
На хвилю станьмо,
Назад погляньмо...
Це ж насолода:
Той гріховода,
Старий, плюгавий
Та ще й кульгавий,
Летить за нами
Немов без тями.
Не раз спіткнеться,
Впаде не раз,
А все женеться —
Кортить до нас.

Мефістофель

(пристає)

Бодай вам грець! З Адама плем'я кляте
Привчилося чоловіків звабляти!
На старощах ізнов ума рішивсь...
Чи мало ж я іще у дурні шивсь?
І знаєш же, що швалъ то непутяща,
Шнуровані, фарбовані ледаща,
Аби схопив которую навмання, —

Посиплеється зусюди порохня...
Назнався вже, набачивсь я задосить,
А свиснути, стерви, — враз до танцю зносить.

Ламії
(спиняються)

Стій! Він стойть, задумався, поник...
Нум навперейми, щоб, бува, не втік!

Мефістофель
(рушає знов)

Вперед! Бо ще мене зашпорта
В тенета сумніву цілком;
Кий чорт хотів би бути за чорта
Коли б не малося відьом!

Ламії
(згадливо)

Задрібцюймо круг героя,
Може, в серці спалахне в нім
Почування до котрої.

Мефістофель

Та при світлі цім непевнім
Всі ви ніби непогані,
Не завдам ні кому гани.

Емпуза

От і я! В веселім крузі
Дайте місце і Емпузі.

Ламії

Вона в гурті у зайвину,
Жечтім причепу навісну.

Е м п у з а
(го Мефістофеля)

Братусю, я ж твоя кузина,
Емпуза б то, нога ослина,
А в тебе кінський, бач, копит;
Привіт, ріднесенський, привіт!

М е ф і с т о ф е л ь

В новім шукаючи одради,
Забивсь я з Гарцу до Еллади,
І тут усім я сват чи брат,
Уже я й родичам не рад.

Е м п у з а

На все я вдана, швидко дію,
В сто видів обертаться вмію;
Сьогодні в постаті осла
Я на поклін тобі прийшла.

М е ф і с т о ф е л ь

Я постеріг, що в цій країні
Шанують страх зв'язки родинні;
Та ще я з розуму не сплив,
Щоб родичатись до ослів.

Л а м і І

Та кинь ту капосну бридуху,
Вона краси не терпить духу;
Де що хороше й гоже є,
Вона одразу зіпсусє!

М е ф і с т о ф е л ь

Та й ви, красуні чулі й милі,
Сказати правду, підозрілі:
Од ваших ладних щічок-роз
Боюся вже й метаморфоз.

Ламії

Чи так, чи ні, ти спробуй щастя.
Багато ж нас, то, може, вдасться
Впіймати найкращу... Та скорій!
Розтеревенився ти хтиво,
Розхвастався — велике диво —
Жених підгоптаний, старий!
Ввійшов у круг — погратись можна;
Дійде черга — скинь маску кожна
І суть свою, як є, відкрий.

Мефістофель

Уже я вибрав. Ось найлучча...

(Хапає одну).

Ой лишенько! Яка худюча!

(Хапає іншу).

А це? Огидниця якась!

Ламії

Тобі, паскудо, кращих зась!

Мефістофель

Чи до малої піддобриться?
З рук вислизла, мов ящуриця,
Коса-змія, хоч ізневірсь...
Хай краще вже оця довганя...
Гай-гай! Даремні намагання!
Та це ж шишкоголовий тирс!
Хіба піdlісти до товстулі
Та з нею десь піти на гулі —
Хоч тут невдача не спітка!
Пухка й крихка — такі на сході
Завжди були в ціні і в моді...
Брр! Пирсла порхавка гідка!

Ламії

Гей, налітайте роєм чорним,
Грізною хмарою огорнем
Цього причепу відъмача!
У пику биймось кажанами!
Не схоче жартувати з нами,
Нехай удруте вибача!

Мефістофель (обтрушується)

Я й досі не набрався тями;
На північній півночі — те ж саме,
Як там, тут привиди бридкі,
Народ, поети теж гидкі.
І тут однакий маскарад,
Де кожен солдощам рад...
Під масками красунь шукав я —
Потвор жахливих одкривав...
Та від обману б не втікав я,
Аби лиш довше він тривав.

(Заблушився поміж каміння).

Та де ж це я? І що за знак,
Що не вхоплю тропи ніяк?
То по гладкому йшов неначе,
Тепер застряв між камінеччя;
І як я виберуся звідси,
І як найду ізнов ті сфінкси?
Чи це ж таки можлива річ —
Така гора в одну лиш ніч?
Е, тут народ не те, що наш,
І Блоксберг носять на шабаш.

Ореада (з природної скелі)

Ходи сюди! Моя гора,

Ти ж бачиш сам, як світ стара.
Вшануй мої круті пороги,
Це Пінда славного відроги
Отак далеко простяглись;
По них тікав Помпей колись...
А то — мара, уяви гра —
О півнях щезне та гора;
Таке тут часто постає
І раптом ніби розтає.

Мефістофель

Хвала тобі! Твоє чоло
Дубами густо заросло,
Що й сяйво місяця ясне
Між них пітьми не розжене.
Але яка то світлина
З-за хащів тихо вилина?
І як складається усе —
Та це ж Гомункула несе!
Ти звідки це, малий гультяю?

Гомункул

Та я собі туди-сюди літаю,
Страх хочеться розбити тюрму скляну,
Родиться справді, стати на стану,
Та ще не зважився до краю —
Аж боязко, як подивлюсь;
А це пішов на підслух, признаюсь:
Два мудреці між себе щось говорять
І про природу безнастанно спорятъ.
Хотів би я все до кінця почутъ —
Відома ж ім буття земного суть;
То й я нарешті, може, взнаю,
Що, власне, я вчинити маю.

Мефістофель

Ти дій завжди на власну руч.
Бо де заводиться привиддя,
Там для філософа угіддя.
Він їх натворить ще з десяток,
Щоб показать ума достаток...
Лиш блудячи до правди знайдеш ключ.
Родиться хоч — родись на власну руч.

Гомуникул

Чом не чинить, як радять мудрі люди?

Мефістофель

Ну що ж, лети! Побачимо, що буде.
(Розходяться різно).

Анаксагор

(до Фалеса)

То на своєму ти стойш несхібно;
Яких тобі ще доказів потрібно?

Фалес

Покірна хвиля волі вітерка,
А від скали крутой утіка.

Анаксагор

Вогнем земним гора ця спорядилася.

Фалес

Первінь життя в волозі зародилася.

Гомуникул *(між ними)*

Ведіть мене, уми ясні,
Кортить родитися й мені.

Анаксагор

Скажи, Фалесе, бачив ти коли,
Щоб води в ніч таку скалу звели?

Фалес

Живу природу ув одвічнім русі
Ні день, ні ніч не замикає в прузі,
Все певним ладом створює вона,
Насилля і в великому не зна.

Анаксагор

А тут не так! Плутона пал огнений
І дух Еола, в вибухах шалений,
Землі старої розпороли кору
Й на рівняві піднесли миттю гору.

Фалес

А що нам далі, зрештою, провадить?
Гора — горою, що кому те вадить.
Це спір такий — аби прогаять час
Та нудить тих, хто вислухає нас.

Анаксагор

Вже на горі кишать тубільці —
Там мірмідонці в кожній щілці,
Дактилі, карлики, мурашки —
Все запопадливі комашки.

(До Гомункула).

Ти до великого не рвавсь,
За склом одлюдником ховавсь.
Коли кохаєшся у владі,
Будь за царя отій громаді.

Гомункул

А як Фалес?

Фалес

Я б не хапавсь;
З малими змалієш навіки,
З великими й малий — великий.
Поглянь! Он хмара журавлів;
На той народ впаде їх гнів —
То й на царя були б у злобі.
Ось, пазурісті, гостродзьобі,
Вони обпали дробину,
Несучи згубу всім жахну.
Того пігмеї й заробили,
Як мирних селезнів побили,
Бо з душогубства вироста
Жорстока, невблаганна мста.
За кров пролиту вірні друзі
Катам одплатять по заслузі;
Не допоможуть їм щити,
Не захищать списи і стріли;
Мурашки трупом гору вкрили,
Дактилі вроztіч — хто куди.

Анаксагор

(по паузі, урочисто)

Донині я уславлював Гадес,
Тепер звернусь угору, до небес...
Ти благісна, ти добрісна,
Трийменна і триобразна,
Діано, Луно, Прозерпіно! —
Врятуй народ мій від загину!
Ти мрійно сяюча і сяйно мріюча,
Надійно знаюча і тайно діюча,
Бездію таємниць ти нам одкрий,
Явись без чар у моці віковій.

(Пауза).

То заклик допоміг?!

Мої слова
Вона вчува —
Природи зрушується біг.

Все ближче й ближче лине он
Богині круглий сяйний трон,
Кривавим відблиском багриться,
Росте безмірно — страх дивиться!
Спинись, кружало вогнезоре,
Ти знишиш нас, і землю, й море!
То правда, що чаклунський спів
Зухвалих фессалійських дів
Униз звертав твою дорогу
Діlam злочинним на помогу?
От світле коло потьмарилось,
Враз трісло, блислло, заіскрилось...
Який там гул, яке шипіння,
І grimotіння, й вітровіння!
Перед богинею впаду —
Даруйте! Я призвав біду.

(Падає ниць).

Фалес

Що чулося, що бачилось йому?
Що сталося, ніяк я не дійму.
Я все сприймав не так, як він, інакше
Це ніч якась химерлива, однак же
Наш місяць так, як за старих часів,
Висить спокійно, де й висів.

Гомункул

Поглянь на карликів жилля —
Раніш там не було шпіля.
Я чув — гора аж застогнала,
То скеля з місяця упала
І причавила всіх як стій,
Байдуже їй, чужий чи свій.

А все ж велика творча сила,
Що, низом діючи й верхом,
За ніч одну звести зуміла
Гори скелястої огром.

Фа л е с

Облиш те все! То лиш фантом!
Хай гине бридь — нам мало горя,
Хоч ти й хотів царем там буть.
Ходім на світле свято моря,
Чудних гостей уже там ждуть.

(Ідути геть).

Ме ф і ст о ф е л ь

(гряпаючись горою з другого боку)

Знов лізь по тій крутій тропі скалистій
Та спотикайсь об прикорні дубів!
У нас на Гарці дух такий смолистий,
Мов сірка тхне — той запах я злюбив.
А тут така вже сторона мізерна —
Нема нічого схожого ні зерна...
Чудні ці греки — нічим їм, либонь,
Роз'яtrювати пекельницький огонь.

Др і а да

Розумний вельми ти у себе дома,
А тут тобі звичайність невідома.
Чим згадувати весь час про рідний край,
Святим дубам пошану тут воздай.

Ме ф і ст о ф е л ь

Що втратимо, про те завжди гадаєм,
До чого звикнем, те здається раєм.
Але скажи — яка то там трійня
В печері тій, де світло ледве блима?

Дріада

То Форкіади. Познайомся з ними,
Якщо тебе перестрах не спinia.

Мефістофель

А чом би й ні! Та я ж до всього вправний,
Проте дивуюсь, дивлячись на них:
Вони бридкіші, як альравни,
Іще не бачив я таких.
Усі гріхи смертельні навіть,
Коли б їх поруч тут поставить,
Здалися б кращими за них.
Адже страховища подібні
І в нас у пеклі непотрібні,
А тут, у цім краю краси,
Їх як античних величають...
Та вже мене вампіри помічають,
Я чую їх шиплячі голоси.

Форкіада

Подайте око, сестри, хай спитає,
Хто це в наш храм зухвало так вступає.

Мефістофель

Добродійки! Дозвольте підійти
І в вас благословенства засягти.
Хоч я немов на чужині знаходжусь,
А вам далеким родичем доводжусь.
Вже бачив я усіх старих богів,
І Рею, й Опс поклоном я почтив,
І навіть Парок, теж дочок Хаоса,
Мені зустріть недавно довелося, —
Але скажу, ніхто не рівня вам;
Я захвату словами не віддам.

Форкіади

Цей дух говорить ніби щось тямуще.

Мефістофель

Дивуюсь я лиш одному — чому ще
Поет ні жоден вас не оспівав?
Зображені ваших теж я не видав,
А вас різець не згірше міг би вдати,
Як ті Венери, Гери та Паллади.

Форкіади

Занурені у ночі самоту,
Не думали ми втрьох про славу ту.

Мефістофель

Авжеж, ви живете собі самітно,
Нікого вам, нікому й вас не видно.
Та краще ж інше місце вам обратъ,
Де розкіш і мистецтво вдвох царятъ,
Де що не день різноманітних кроїв
Із мармуру увічнюють героїв,
Де...

Форкіади

Замовчи! Не спокушай дарма!
З усього того нам пуття нема...
В пітьмі ми зроджені, споріднені пітьмі,
Ніхто не знає нас — хіба себе самі.

Мефістофель

То байдуже! Ви ж можете на пробу
Другому передать свою подобу.
Одне в вас око, й зуб один на трьох,
Та суть трійну вмістили б ви і в двох, —
Це повністю в міфологічнім дусі;
А в третю я на час який вселюся.

Чи згодні ви на те?

Одна

Ну, сестри, як?

Інші

Аби без ока й зуба — хай і так.

Мефістофель

Позбавитись найкращої оздоби —
Не буде досконалої подоби.

Одна

Ти з двох очей одно собі заплющ
Та ікрою з рота вискали чимдужч, —
І, в профіль глянуть, будеш акурат
На нас похожий, ніби рідний брат.

Мефістофель

Я рад! Хай так.

Форкіади

Хай так!

Мефістофель

(як *Форкіада у профіль*)

Я мов картина —

Хаосова улюблена дитина!

Форкіади

Тут троє нас — і всі Хаоса діти.

Мефістофель

Пошився я — ганьба! — в гермафродити.

Форкіади

На нову трійцю просто глянуть любо —
Тепер у нас два ока і два зуби.

Мефістофель

Всіх поглядів я мушу уникати,
Хіба піду в адуд чертів лякати.

(Пішли геть).

СКЕЛЯСТИ ЗАТОКИ ЕГЕЙСЬКОГО МОРЯ

Місяць підбився в зеніт.

Сирени

(лежать по скелях, співають у супроводі флейт)
Як тебе колись, бувало,
З неба зводили зухвало
Фессалійські чарівниці, —
То й тепер поглянь, царице,
З пітьми ночі вниз на хвилі,
Млистим бліском заяскрілі,
І осяй в'юнкий народ,
Що вигулькує із вод.
Ми у тебе служба пильна,
Будь же, Луно, нам прихильна!

Нереїди і тритони

(як морські дивогляди)

Залунали дзвінко тони
На усі морські затони,
Добриніли аж до дна...
Ми покинули глибини,

Захист наш од хуртовини,
Зве нас пісня чарівна.
Для вроčистої нагоди —
Повдягали ми клейноди —
Злoto, перли, самоцвіти
І намисто коштовите,
Безліч рідкісних окрас...
Ви скарби ті наспівали,
Як мандрівців чарували, —
Все те маємо од вас.

Сирени

Знаєм ми, що в синім морі
Риби грають на просторі,
Ходять вільно вшир і вглиб.
Ви вдягли коштовні шати,
Тільки ми б хотіли взнати,
Що значніші ви од риб.

Нерейди і тритони

Щоб ті сумніви розбити,
Нашу вищість появити
Вже й раніше ми могли б.
Браття, сестри, нумо, швидко,
Попливімо — буде видко,
Що значніші ми од риб.

(Пливуть геть).

Сирени

Де й діліся вмить!
Їх рій в Самофракію мчить,
І вітер сприяє плавбі.
Чого ж то тягне так звірів
До царства величних кабірів?
Боги ті на всіх не походять,
Невпинно самі себе родять,

Незнані довіку й собі.
Стій на місці, стій,
Місяцю святий,
Щоб ще ніч потривала,
Щоб зоря нас не прогнала.

Ф а л е с

(на березі до Гомункула)

Тебе я до Нерея поведу,
Уже його печера на виду.
Примхливий, впертий то старик,
На всіх і все бурчати звик,
І що не чинить людський рід, —
Усе йому не так, як слід.
Та він в майбутнє прозира,
Чимало робить і добра.
Тому-то в світі немала
Йому пошана і хвала.

Г о м у н к у л

Постукаймося, хай би що було!
Ачей вціліє і вогонь, і скло.

Н е р е й

Чи й справді людський голос я почув?
Одразу гнів у серці спалахнув!
Створіння ті богам рівнятись хочуть,
Хоч вище себе зроду не підскочать.
Мені б, як богу, вже спочити пора,
А все бажаєш доброму добра;
Та всяк, нарешті, власним робом ходить
І тим нанівець всі поради зводить.

Ф а л е с

А все ж тобі звіряємося ми,
Ти, мудрий діду, нас напоуми!

Цей вогник-чоловічок буде рад
Послухатись у всім твоїх порад.

Н е р е й

Порад! Чи з них було пуття в людей?
Розумне слово не для їх ушей.
Хоч своєум і напита біди,
Держиться він свого ума завжди.
Паріса ж я, як батько, всовіщав,
Щоб він чужої жінки не чіпав.
Як він зарвавсь до грецьких берегів,
Йому я все прийдешнє провістив:
Пожар, і дим, і звалища будов,
Жахну різню, пролиту морем кров,
Страшний суд Трої, ввічнений в піснях
Потомним дням на подив і на жах.
Та він не слухав осторог моїх,
Зробив як знав: — тож Ілон поліг,
Гіантським трупом в муках розпластавсь,
Орلام із Пінда на поталу давсь.
Та й Одіссею я прорік в свій час
Цірцеї хитрість, Поліфема сказ
І нерозсудливість товаришів...
А він таки по-своєму рішив!
По волі хвиль він довгий час носивсь,
Аж випадком в гостинний край прибивсь.

Ф а л е с

Так, мудрецеві прикро все те бачить,
Та хтось колись за раду і віддячить,
А золотник удячности завжди
Переважа невдячности пуди.
У нас поважна справа, не дурниця;
Цей хлопчик хоче так як слід родиться.

Нерей

Найкращий настрій ви зіпсуете!
Мені сьогодні в голові не те:
Дочок Дорід я в гості запросив,
До мене прийдуть грації морів.
І сам Олімп — не тільки що земля —
Таких створінь повабних не явля;
Вони шугають, зграбні і знадні,
На водянім драконі чи коні,
З стихією зливаючись всуціль,
Мов ніжна піна на поверхні хвиль.
В перловій колісниці навзвід
Мчить Галатея, краща між Дорід;
Коли Кіпріда з Пафосу пішла,
Вона богині місце зайняла
І осягла по ній у спадок там
І колісницю, і престол, і храм.
Тож геть! Не хочу я цю світлу мить
Зненавистю і сварами тъмарить,
Йдіть до Протея! Знає той стовид
І створення, і перетворень хід.

(Подався до моря).

Фалес

Мабуть, ізнов порожняком повернем,
Бо той Протей удавсь собі химерним:
Його де стрінеш — він щезає вмить,
А й скаже що, то годі зрозуміть.
Та якщо конче хочеш раду мати,
То мусимо таки його спіймати.

(Bigдаляються).

Сирени

(уторі на скелях)

Що здалеку там біло
Над хвилями замріло?

Чи то човнів вітрила,
Мов лебедині крила,
Чи то морські невісти
Чудово-променисті?
Спустімся з кручі нижче,
Почуймо голос ближче.

Нереїди і тритони

Вернулись ми щасливо,
Везем вам дивне диво:
На черепашій броні
Кабіри, як на троні.
Богів усі стрічайте,
Гіснями величайте.

Сирени

Малі ви на тілі,
Великі на силі,
Надія корабельникам,
Рятунок потопельникам.

Нереїди і тритони

Із нами вже кабіри;
Святкуймо свято в мірі!
Од сили їх святої
Нептун засне в спокої.

Сирени

Ми проти них малі.
Як тонуть кораблі,
Їх сила, всім на подив,
Рятує мореходів.

Нереїди і тритони

Ми трьох взяли; четвертий
Не хтів іти, упертий,

Сказавши, що один
За всіх їх дума він.

Сирени

Глузую бог із бога —
Нічого їм від того,
А ми шануємо всіх,
Щоб не страждати від них.

Нереїди і тритони
Їх, власне, цілих сім.

Сирени

А де ж їм бути всім?

Нереїди і тритони
Цього не можем сказати,
Хіба на Олімпі спитати;
І думаєм чогось ми,
Що є вже там і восьмий.
Ті припливуть пізніше,
Розвинувшись повніше.
Вічно пориваються
В далечінь славути,
Неосяжне осягнути
Ревно сподіваються.

Сирени

Молитись нам
Усім богам,
Чи тут, чи там
Стойть їх храм.

Нереїди і тритони
Перед нам тут вести дано,
Хто б нашу славу змірив?

Сирени

Ви більші, ніж герої
Історії старої;
Вони дістали лише одно,
Якесь там золоте руно,
А ви — кабірів.

Загальний хор (пігхоплює)

Вони лише золоте руно,
А ми (ви) кабірів!

Нерейди й тритони пливуть далі.

Гомункул

Немов горшки потвори ці,
Поглянеш — глина гола,
А розбивають мудреці
Об них твердій чола.

Фалес

Усякий з них того й бажа:
В монеті ціниться іржа.

Протей (незримо)

І я, старий, скажу радніше,
Що чим чудніше, тим гідніше.

Фалес

Де ти, Протею?

Протей

(як черевомовець, то ніби здалеку, то зблизька)

Тут! І тут!

Фалес

Оддавна був ти бalamут!
 Та я ж тобі старий товариш,
 Мене так просто не обмариш.

Протей

(ніби здалеку)

Прощай!

Фалес

(нишком до Гомункула)

Він близько десь. Світи, світи-бо!
 Цікавий він, немов та риба;
 Огонь його сюди принадить,
 Хоч так, хоч так себе він зрадить.

Гомункул

Заллю я світлом радо все дотла,
 Але гляди, щоб не розбити скла.

Протей

(приймає вигляд здоровенної черепахи)

Що це воно так гарно блісъ та блісъ?

Фалес

(заступує Гомункула)

Як хочеш бачить — ближче підступись
 Та обернись гарнесенько в людину.
 Ти ж можеш це вчинити в мить єдину;
 Бо те, що ми від поглядів ховаєм,
 Покажемо, кому самі бажаєм.

Протей

(приймає людську подобу)

Та ти й хитрець, а не лише мудрець.

Ф а л е с

А ти на перетворення митець.

(*Відслоняє Гомункула*).

П р о т е й

(*зживовано*)

Світячий карлик! От мені дивниця!

Ф а л е с

Він просить ради, як би дородиться.
Мені він по секрету оповів,
Що створений поки що лиш напів.
У нього є вже якості духовні,
Але тілесні — надто аж умовні.
Його лиш скло од згуби береже,
Утілитись пора б йому уже.

П р о т е й

Це ніби непорочне зачаття:
Не народившись, маєш ти життя!

Ф а л е с

(*стиха*)

Іще одна є вада в цім дитяті:
Ніякої воно не має статі.

П р о т е й

Та це якраз йому на щастя,
Стать по бажанню нині дається.
Чого тут довго мудрувати —
Ти мусиш з моря починати!
Там зачинається дрібнота,
Що ще дрібніших знай глита;
Росте, росте — і вироста
Все досконаліша істота.

Гомункул

В повітрі чутъ живлющий запах брості,
Я плаваю в якісь приємній млості.

Протей

Так, правда, приязне маля!
А далі буде ще приємніше.
Ходім на заміль відціля,
Живлом там пахне ще таємніше.
Дивись, он перезва морська,
Ходім поглянемо зблизька,
Ходім!

Фалес

І я піду туди.

Гомункул

Три духи йдуть на три лади.

Тельхіни родосъкі підпливають на водяних конях
і драконах, з Нептуновим тризубцем у руках.

Хор

Нептуну ми гарний тризубець скували,
Щоб владно спиняв ним він хвилі зухвалі.
Як Зевс-громовержець гримає в перуни,
Нептун ім назустріч здіймає буруни,
Як блискавки в небі блискочуть між туч,
То й хвилі у морі клекочуть у ключ.
Що б'ється між ними в одчайнім змаганні,
Те згине, потоне в безодні, у хлані.
Тому-то сьогодні бог берло нам дав,
Щоб кожен на святі безпечно гуляв.

Сирени

Ви жерці ясного Феба,
Любленці денного неба,
Артеміду ми чтимо,
А привіт і вам шлемо.

Тельхіни

Прекрасна богиня нічного склепіння
Зичливо приймає і брату хваління,
На щасний Родос поглядає щомить,
Де вічний пеан Аполлону громить.
Як тільки задніє — блищить його промінь,
Нас пестить і гріє живий його пломінь,
І гори, і оселі, і берег, і хвилі
У світлі веселім Огнистому милі.
Туман на наш острів закрався б дарма —
Сяйне лиш, війне лиш — туману й нема.
Згори Феб там бачить усі свої лики —
Юнак він і велет, лагідний, великий...
Ми першими в світі в країні своїй
Поставили бога в подобі людській.

Протей

Нехай хизуються родосці!
Святому сонцю в високості
Кумири мертві — прах і дим.
Поставлять вражі остров'яни
Велике божище мідяне
Та й носяться не знати з чим.
А що ж їм справді удалося?
Стояв, стояв кумир-колобс,
А ледве в надрах затряслось —
Усе нанівець розплилося.
Та що й казать! Усе земне —
Нікчемне, хирне і дрібне;
В воді буйніш життя природи;

Замчить тебе на вічні води
Протей-дельфін.

(Скидається дельфіном).

Не бійся, сядь
Мені довірливо на спину!
Щастя нам, доле, цю дитину
Із Океаном поєднать.

Фалес

Виконуй мудрую пораду —
Творися з краю і по ряду!
До дій швидких готовий будь!
Ти перейди всі вічні норми,
Перебери незлічні форми,
Бо до людини довга путь.

(Гомункул злазить на Протея дельфіна).

Протей

Спрямуй свій дух в живу вологу,
Буяй в ній широко, розлого,
Зазнай життя до повноти.
Не квапся ввищі лиш одміни,
Бо вже як дійдеш до людини,
То далі нікуди іти.

Фалес

Та непогано б кожному із нас
Бути справжньою людиною в свій час.

Протей

(go Фалеса)

Та ти ж якраз таким і був,
Тому й свій час пересягнув;
Бо серед блідного привиддя
Тебе я бачу не одне століття.

Сирени
(на скелі)

Що за флер прозорий скраю
Коло місячне обвив?
Впізнаємо любу зграю
Білокрилих голубів.
Із Пафосу прилетіли,
До кохання запальні,
Бути свідками схотіли
Шаленистої гульні.

Нерей
(підступає до Фалеса)

Як людині подивиться,
То — проміння гра примхлива,
А у духа-ясновидця
Думка інша, справедлива.
Це — священні голуби,
Славний почет Галатеї,
Льоту навчені від неї
Із прадавньої доби.

Фалес

Пристаю і я на те,
Що цей мудрий муж мовляє,
У природу він вселяє
Щось живе і щось святе.

Псілли і Марси
(на морських биках, телятах і баранах)

На Кіпрі, в ясکинях підземних,
В повітря тремтіннях таємних,
Ми з давніх-давен гніздимося,
Безпечні Нептуна й Сейсмоса.
Там бережно нами храниться
Богині ясна колісниця,

Що іншим і в сні не присниться.
В цю ніч із тремким мерехтінням
Над хвиль мережастим плетінням,
Невидні новим поколінням,
Приводим царицю сюди.
Не боязно нам ні орла того,
Ні лева крилатого,
Ні хреста, ні півмісяця,
Що гордливо знай висяється,
Між собою воюючи,
Тут по черзі пануючи,
Край багатий руйнуючи.
Ми, як завжди,
Прекрасну царицю приводим сюди.

Сирени

Коливаючись повільно,
Близче й близче надплива,
Обліпивши повіз щільно,
Мальовнича перезва.
То дебелі Нереїди —
Дикий вигляд, добра суть,
І тендітнії Доріди
Галатею нам везуть:
Величава, богорівна,
Знак безсмертя на чолі,
Та ласкова і чарівна,
Як проста дочка землі.

Доріди

(хором, пропливаючи на дельфінах повз Нерея)

Лий нам, Луно, ласку світла,
Глянь, як любо юнь розквітла!
Тих, що візьмемо в мужі,
Панотцеві покажи.

(До Нерея).

Брятували з пащі виру
Ми цих гарних юнаків,
Доглядали потай миру
Між мохів та комишів.
Поцілунками палкими
З них одплату візьмем всі ми;
Привітай же красунів!

Нерей

За добродійство в нім же й нагорода,
У милосерді вам же й насолода.

Доріди

Якщо ми за благодію
Сподобилися похвал,
Ввічни, батьку, нашу мрію —
Їхню юнь і їхній пал.

Нерей

Радійте з цих чудесних сходин,
Із юнаків зробіть дружин,
Та я того їм дать не годен,
Що може дати Зевс один.
Під вами хвиля хистко гнеться,
Така ж хистка і та любов;
Як порив пристрасти минеться,
На берег вихлюпніть їх знов.

Доріди

Ви, гарні хлопці, нам дорогі,
Та вже нам розлуку кличуть...
Ми хочем вічної жаги,
Боги її не зичать!

Юнахи

Як любо лелієте ви нас
Ласкавим теплом дівочим!
Таке нам щастя в перший раз,
Ми кращого й не хочем.

Галатея надпливає на колісниці з мушлів.

Нерей

Це ти, моя дою!

Галатея

Мій любий татусь!
Спиніться, дельфіни, нехай подивлюсь!

Нерей

Вони не спинились; гучною юрбою
Йдуть далі у звичному крузі...
Коли б узяли і мене вже з собою!
Ах! Що їм по батьківській тузі!
Та цього стрічання щаслива мить
Річного чекання томління затъмить.

Фалес

Хвала вам, і прісно хвала!
У мене душа розцвіла
Великим, прекрасним, правдивим.
Усе із води з'явилось,
Все вічно водою живилось!
Будь нам, океане, зичливим!
Коли б не ти із тучами,
Рясні дощі несучими,
З потоками кипучими
І ріками могучими —
І гори, і доли були б без пуття,
Ти цілому світу струмуеш життя.

Е х о
(хор всіх кругів)

Ти цілому світу даруєш життя.

Н е р е й

Вони звертають вдалині —
Не пройдуть більше при мені;
Далеко протяглими гронами
За свята нічного законами
Збіговище плине в'юнке.
Ta жемчужний трон Галатеї
Все бачу в тій юрмі;
Він блискотить зорею
У пітьмі.
Що любим, те нам видно всюди!
Й далеко буде
Світле і ярке,
Дійсне і близьке.

Г о м у н к у л

В волозі цій розмайній
Вбачає дух мій сяйний
Найкращу красоту.

П р о т е й

В волозі життедайній
Осягне дух твій сяйний
Найвищу висоту.

Н е р е й

Яка нова тайна в тій зграї урочій
Засяяла сяйно і ловить нам очі?
По жемчугу грає огонь перебіжно —
To сильно й яскраво, то лагідно й ніжно,
Trіпоче любовно круг ніг Галатеї...

Фалес

То бідний Гомункул послухав Протея...
Охоплений владно одною жагою,
В життя він ірветься, тремтить з непокою...
Коли б він нагально об трон не розбивсь!
Спахнуло — сяйнуло — уже він розливсь...

Сирени

Яке ж то нам чудо явилось огнисто,
Що хвиля об хвилю черкає іскристо?
Всю просторінь полумінь вщерть пойняла,
Зажевріли в темряві ночі тіла,
Усе надовкола вогнем запалало...
Хай царствує Ерос — усьому начало!

Слався, море! Славтесь, хвилі,
Світлим блиском заіскрі!
Слався, вогне! Слався, водо!
Слався, дивная пригодо!

У весь хор

Слався, вітре, милий брате!
Слався, земле, щедра мати!
Всім стихіям чотирьом
Возсилаємо псалом!

Дія третя

ПЕРЕД ПАЛАЦОМ МЕНЕЛАЯ У СПАРТИ

Увіходить Гелена з хором бранок-трянок.

Провідниця хору Панталіда.

Гелена

На світ увесь прославлена й ославлена,
Приходжу я, Гелена, прямо з пристані,
Мов п'яна ще від плеску хвиль розгойданих,
Що з ласки Посейдона, Евра силою
Несли нас на хребтах високих, пінявих
З фригійських піль до батьківщини берега.
Цар Менелай із воями хоробрими
Святкує там внизу своє повернення.
Тож привітай мене, високий тереме,
Що Тіндарей, мій батько, повернувшись
Від пагорба Паллади, тут на кручі звів;
Ти був у Спарті всім домам окрасою,
Як, граючись, в тобі ми з Клітемнестрою
Росли з братами Кастором і Поллуксом.
Вітайте й ви мене, о двері бронзові!
Колись гостинно відчинились навстіжені
Ви Менелаю, в величі пресвітлому,
Обранцеві моєму, нареченому.
О, відчиніться знов, я мушу виконатъ
Царський наказ — подружній мій обов'язок.
Пустіть мене! Позаду хай лишаються
Всі буряні пригоди й хвильні злигодні!
Відколи я безжурно дім покинула,
Подавшись в храм Цитери по обітниці,
І вкрав мене фригійський розбішака там, —
Відтоді сталося багато дечого,

Про що так любо людям всюди славити
І так нелюбо нещасливцю слухати,
Про кого поговір у казку вибуяв.

Х о р

Не зневажай, царице з цариць,
Дарів найвищих, блага із благ!
Щастя найбільше тобі лиш дано,
Слава краси, що затъмарює все.
Гордий герой, бо славне ім'я
Іде перед ним, —
Та впертість сама схиляє чоло
Перед красою всесильною враз!

Г е л е н а

Доволі! З мужем ми плили разом сюди,
Тепер одну до міста він послав мене;
А що на мислі в нього — не вгадать мені.
Чи буду знов дружиною, царицею,
Чи жертвою за кривду Менелаєву,
За лихоліття довгочасне еллінів?
Взяли мене, а чи в полон — не відаю.
Бо славу й долю, — двох краси супутників
Непевних тих, — двозначно прорекли мені
Боги безсмертні; й навіть на порозі тут
Вони звелись навстріч мені погрозливо.
Уже й на кораблі дививсь на мене муж
Лиш порідку й не озивався приязно,
Немов на мене він лихе намислив щось.
Коли ж ввійшли човни в сагу Евротову,
То, ледь об землю їх носи черкнулися,
Промовив він, неначе богом зрушений:
«Тут всі мої в порядку вийдуть воїни,
Огляну їх я на морському березі,
А ти їдь далі вздовж Еврота славного,
Землею благодатною, плодючою,

Скеровуй коней луками квітчастими,
Аж виїдеш на ту прегарну рівняву,
Оточену узгір'ями величними,
Де наш святий Лакедемон красується.
Приїдь, іди в високовежий дім царський,
Збери усіх служебок, що лишив я там
Із бабою-шафаркою обачною;
Нехай вона покаже всі скарби тобі,
Від батька в спадок дістані і надбані
Пізніш трудами мирними і ратними;
Побачиш там ти все в порядку пильному,
Цареві ж бо подоба, повернувшись,
Знайти в господі все добро-майно своє
На тому місці, де колись лишив його;
Бо раб не змінить, що цarem заведено».

Х о р

Нехай ті всі чудові скарби
Тобі голублять серце і зір!
Кільця оздобні й корони сяйні
Гордо та пишно недвижно лежать.
Тільки ввійди і їх зажадай —
Вони оживуть;
Побачимо ми, як світла краса
З золотом, з перлами вступить у спір.

Г е л е н а

А далі так промовив повелитель мій:
«Коли усе, як водиться, оглянеш ти,
Візьми триніжків, скільки буде в надобі,
Й начиння все, що треба жертводієві
Для звершення обряду урочистого —
І казани, і чаші, і полумиски;
Налий води із джерела священного
В глеки високі; налаштуй доволі дров
Сухих, палких, із дерева горючого,

Та щоб ножа було як слід нагостreno;
А всьому іншому сама вже лад даси».
По тих словах додому відіслав мене;
А що за животвір богам гадає він
Офірувати — так і не сказав мені:
Непевне щось! Та що мені журитися —
Нехай усе так чиниться і діється,
Як вирішать безсмертні небожителі.
Чи добром, а чи злим здається вирок той,
Доводиться покірним бути смертному.
Не раз було, що зносивсь ніж офріника
Над шиєю похилою рокованця
Та й не спускавсь — являлось перешкодою
Втручання ворога чи й бога доброго.

Х о р

Як усе складеться — невгадна річ.
Сміло, царице, іди
Куди слід!
Людям добро і зло
Все неждано приходить;
Віщуванням віри не йем.
Троя ж горіла, й бачили ми
Смерть у вічі — ганебну смерть;
А зараз ми тут
Тобі радісно служим,
Бачимо в небі сонце сліпуче
І красу всьогосвітню —
Тебе! О, щасливі ми!

Г е л е н а

Ну що ж, нехай стається те, що станеться!
Я мушу йти не гаючись у дім царський,
Давно не бачений, жагуче бажаний,
Немов утрачений — і знов повернений.
Так легко не зійду я тими сходами.
Де я гуляла жвавою дитиною.

Х о р

Сестри коханії,
Бранки сумливії!
Жаль і туту забудьмо!
Разом з царицею,
Разом з Геленою
Возвеселімся, що вона
Хоч і пізно — вертається
Кроком твердим і радісним
Знов до отчого дому!
Слава святым богам,
Що сподобили нас
Путь верстати щасливо!
Линуть-бо звільнені,
Ніби окрілені,
Через безодні хоч які;
В'язень же бідний задарма
Руки благально простяга
До стін німої в'язниці.
А її із чужини,
Іздалеку,
Із троянських руїн
Боги вернули сюди
У старий, оздоблений знову
Отчий дім,
Щоб по безмірному
Щастю і горю
Літа дитинячі
Вона знову згадала.

Панталіда (провідниця хору)

Покиньте стежку співу сяйно-радісну
І до дверей ви зором обернітесь!
Що бачу, сестри? Це ж до нас вертається
Цариця кроком бистрим і схвилюваним!

Що скоїлось, царице? Що могло тобі
В твоїм дому замість вітання вірних слуг
Страшне спіткатися? Та ти й не криєшся —
Відраза на чолі твоїм малюється
І гордий гнів, що з дивуванням бореться.

Гелена

(не зачинивши дверей, збентежено)

Не личить переляк дочці Зевесовій,
І страх рукою знишка не торкне її.
Та жах, що народився в надрах темряви
І з правіку приймає різні постаті,
Мов полум'я з вулкана вогнедишного,
Нарине нагло — потрясе й герою дух.
Так і тепер знаменнями жахливими
Стігайці вхід у дім мені охмарили,
Що від порога рідного, жаданого
Радніша б я втекти, немов нелюбий гість.
Та ні, на світло вийшла я, і далі вже
Мене вам не прогнати, сили темнії!
Я освячу палати, і, очистившись,
Хай прийме вогнище царя з царицею.

Провідниця Хору

Відкрий слутням шановливим, владарко,
Що там тобі всередині спіткалося?

Гелена

Що бачила я там, і ви побачите,
Коли ще ніч своє потворне кодло те
Не поглинула в надра таємничії.
Та щоб ви знали, я скажу й словами вам:
Гадаючи про свій святий обов'язок,
Вступила я в хором царський, у присінок —
Дивуюся пустельності й мовчазності;
Нечує вухо походу поспішного,

Не бачить око порання поквапного,
Нема ніде ні служниці, ні ключниці,
Щоб привітала приязно прибулию.
Іду я далі, підійшла до вогнища,
Аж бачу, коло приску недотлілого
Сидить так, ніби жінка, щось, закутавшись, —
Велика, спить-не спить, а мов задумалась.
Недбалу владно я до праці збуджую,
Гадаю, що то ключниця, поставлена
Тут мужем, щоб усьому дому лад вести;
Вона ж сидить, закутавшись, недвигою.
Я погрожаю — руку підвела вона,
Немов мені тікати геть наказує.
Розгнівано від неї одвернулась я,
На сходи йду, що із покою спального
Ведуть до скарбосховища багатого;
Але ж яга з долівки тут зірвалася,
Мені дорогу грізно заступаючи, —
Худа, висока, з дико хмурим поглядом,
Що душу й зір жахає неоміряно.
Та річ моя тут марна, бо словами я
Не вималюю постаті потворної.
Дивіться, йде! І світла не злякалася!
Та наша влада тут, допоки верне цар.
Красоприхильник Феб те ночі твориво
Здоліє геть прогнати чи приборкати.

Форкіада виступає на порозі між одвірками.

Х о р

Всього зазнала я, хоч і юні
Кучері в'ються в мене круг чола;
Жахів немало бачила навіч —
Бою злигобдні, Трої пожар,
Згуби ніч.

Чула я гамір з'юрмлених воїв,
Чула безсмертних грізне гукання,
Чула мідяний Розбррату голос,
Що серед поля гучно лунав,
В мури бив.

Ох, ті мури стояли ще,
А вже полум'я ринуло,
Дім за домом руйнуючи,
Звідусіль налягаючи, —
Потрясло, мов ураган,
Місто, загорнене в морок.

Біжучи крізь вогонь і дим,
Я вбачала крізь заграву
Велетенській постаті
Олімпійців розгніваних;
Грізно, грізно йшли вони
В палахкотінні жахному.

Я не знаю — бачила
Все те справді я чи мій дух,
Жахом оплутаний, марив лиш.
Тільки знаю, що бачу
Перед собою нині щось
Несказанно жахливе;
Навіть могла б торкнутися
До страхіття руками я —
Ta побоююсь лиха.

Котра, скажи, ти
З Форкіса дочок?
Бо добре бачу вже —
Ти з його роду.
Мабуть, одна з Грай хмуротовидих,
Що вживають по черзі вдвох

Одне око й один зуб —
Жаховиті почвари!

Як же ти сміла
Поруч з красою
На очі Фебові,
Маро, з'явитись?
Ну що ж, виходь, виходь, як хочеш,
Все ж на огиду не гляне він;
Бо його священний зір
Зроду тіні не бачив.

Нас же, смертних, примушує
Доля зла, невблаганная
Муку тяжкую зносити —
Гірко на мерзоці, всіми зневажені,
Красолюбцям дивитися.

Ти, що стріла зухвало нас,
Слухай гану й прокльонів град,
Слухай лайку й погрози грім
З уст проклинаючих гордих щасливців тих,
Що боги сотворили їх!

Форкіада

Старе це слово, та довічна правда в нім,
Що стид з красою не живуть у приязні,
Не ходять поруч стежкою житеїською:
Одне із одним ворогують глибоко,
І де вони удвох собі зустрінуться,
То спинами навзаєм обертаються
І різно кроком поспішним розходяться,
Стид — з тугою, краса — з пихою гордою,
Поки обох не вкриє Орку темрява
Або дочасно староці не зборкають.
І ви, нахаби, з чужини приплентачі,

Сюди, мов журавлі оті, наринули,
Що з хриплим і пронизливим курлюканням
Над головами пролітають хмарою,
Аж треба вгору глянуть подорожньому, —
І знов вони своїм шляхом потягнуться,
А він — своїм; і з вами так же станеться...
Хто ж ви такі, що тут, в царській хоромині,
Буяете менадами сп'янілими?
Хто ж ви такі, що на поштиву ключницю,
Мов собачня на місяця, розгавкалисъ?
Гадаєте, не знаю, що за цяці ви?
В воєнний час і зроджені, і зрощені,
Лакомствами розпущені й розбещені,
І вояків, і громадян спокусниці!
Поглянуть — чисто сарана ненаситна,
Що ниви нам родючі поспіль нівечить,
Чужих трудів ледачії розхвійниці,
Добробуту ганебнії нищительки,
Товар обмінний, капосні запроданки!

Гелена

Хто лає слуг у паниній присутності —
Привласнює собі права господарки,
Бо їй одній хвалити годиться хвальнеє,
І їй одній карати за переступи.
А я своєю челяддю вдоволена;
Вони мені служили щиро й віддано,
І в Трої ще — і в цілій, і в зруйнованій, —
І в злигоднях непевних мореплавання,
Де часто й густо всяк за себе дбає лиш.
І тут од них добра я сподіваюся;
Не в тім річ, хто слуга, а в тім, як служить він.
Тож замовчи і більше не визвіройся;
Коли ти досі лад вела у палаці
Замість хазяйки — честь за те й хвала тобі;
Тепер прийшла хазяйка — уступися їй,
Бо замість дяки кари ще здобудешся!

Форкіада

Так, має право челяді погрожуватъ
Царська жона, ясна домодержавиця,
Що довгі роки мудро в домі правила.
Тепер, коли сюди ти, знову визнана,
Вступаєш господинею й царицею, —
Прийми до рук давно забуті поводи,
Всьому доброму і всім нам будь володарка.
Але благаю, захисти стару мене
Від ледащиць, що, мов гуски, гелгочучи,
Круг тебе в'яться, гарна лебедонько!

Панталіда

Яка гидка проти краси бридота ця!

Форкіада

Який дурний цей нетям проти розуму!

Далі хоретиди виходять із хору, відмовляючи поодинці.

Перша хоретида

Напевне, ти Ереба й ночі виплодок.

Форкіада

Ти Скіллі нібито сестра питимая.

Друга хоретида

Уесь твій рід — потвори та страховища.

Форкіада

Іди до Орку! Там уся рідня твоя!

Третя хоретида

Та й ті, що там живуть, молодші всі, як ти.

Форкіада

Іди підсуньсь до древнього Тірезія!

Четверта хоретида

Тобі за внучку мамка Оріонова.

Форкіада

Тебе кормили Гарпії з помийниці.

П'ята хоретида

А ти вже, худорба, чим ти годуєшся?

Форкіада

Та вже ж не кров'ю, що до неї ласа ти!

Шоста хоретида

Сама трупиця, трупами ти ласуєш.

Форкіада

У тебе й зуби в пельці мов вампірячі.

Панталіда

Скажу я, хто ти, щоб тобі заціпило!

Форкіада

Скажи, хто ти, і загадка розгадана.

Гелена

Не з гнівом, а із сумом я втишаю вас —
Забороняю навісні пересвари!
Володарю немає шкідливішого
Над розбрат і незлагоду між челяддю:
Тоді його накази не вертаються
Луною виконання незабарного, —
Буяють скрізь свавільники розгукані,
І він даремно лає їх, розгублений.

Та це не все ще: сварами та чварами
Ви лиховісних викликали привидів;
Вони мене обстали, ніби в Орку я,
А не до краю рідного вернулася.
Чи це мара, чи спогади минулого?
Чи я була, чи є, чи буду жахом тим,
Руїнницею міст, маною, маревом?
Тремтять дівчата, а тобі все байдуже,
Промов, стара, слова свої розважливі!

Форкіада

Хто довгих літ всіляке щастя згадує,
За сон тому богів найвищі милості.
Ти ж, долею прещасною впосажена,
В житті стрічала лиш коханців пристрасних,
Готових на які завгодно подвиги.
Тезей тебе запраг, тебе, дитину ще,
Сам гарний, дужий, рівня Геркулесові.

Гелена

Узяв мене, десятилітню сарноньку.
Сховав мене в Афідні-місті, в Аттиці.

Форкіада

Коли ж тебе звільнили Кастор з Поллуксом,
Геройства цвіт найкращий за тобою вивсь.

Гелена

Та підійшов під ласку перш, признаюся,
Патрокл одважний, побратим Ахіллові.

Форкіада

Тебе ж оддав твій батько Менелаєві,
Що був і морехід, і домолюб разом.

Гелена

Віддав йому дочку, а з нею й царство все,
І Герміона в шлюбі тім родилася.

Форкіада

А як пішов він в бій за критську спадщину,
Прекрасний гість явивсь тобі, самітниці.

Гелена

Нащо ти згадуєш напіввдівство мое
І лихо, що мені потому скoїлось?

Форкіада

Бо в тій війні і я, критянка вільная,
У бранку обернулась, у невільницю.

Гелена

Шафаркою тебе він враз поставив тут,
Звірючи на тебе все майно своє.

Форкіада

А ти його покинула і в Трої десь
Кохання насолодами впивалася.

Гелена

Не говори про насолоди! Безліч бо
Мені упало злигоднів на голову!

Форкіада

Ще славлять, ніби двійником являлась ти —
Тебе і в Трої, і в Єгипті бачили.

Гелена

Облиш химерні вигадки та вимисли,
Бо хто я є, уже й сама не тямлю я.

Форкіада

А ще говорять, що до тебе з Гадесу
Ахілл літав любовним перелесником,
Бо й за життя без долі був закоханий.

Гелена

Як тінь із його тінню я єдналася, —
То був лиш сон, те і слова потверджують:
Тепер уже й сама я тінню ницію.

(Омліває, падає на руки півхору).

Хор

Змовкни, змовкни,
Зловіснице, злорічнице ти!
Із пащеки однозубої,
Із гирла жахного
Тільки лихе можна почутъ.
Бо та злоба, що вдає з себе добрість,
Вовче нутро під овечим руном
Більше лякають мене, як трьох-головий

той Цербер

Ми тривожно слухаєм:
Чом? Як? Відки те взялось —
Тая лютість,
Що в потворі тайтесь десь?
Замість утішних, привітних, лагідних
Слів, що навіяли б нам забуття,
Ти із минулого згадуєш
Більше про нещастя,
Бліск теперішнього тим
Ти отъмарюєш разом
І в майбутнім
Світло надії криєш ясне.
Змовкни, змовкни!
Щоб душа із цариці
Геть не вилинула,

Щоб осталась надовго
В найпрекраснішім тілі,
Що понад нього в світі нема.

Гелена опритомніла і знову стає серед хору.

Форкіада

Із-за хмари, із-за тучі вийди, сонце золоте!
І сповите ти ясніло, а тепер — гори, палай!
Глянь ласково, як навколо розцвітає любо світ!
Хоч і звуть мене бридкою, я прекрасне визнаю.

Гелена

Хилитаючись виходжу я зі млюсної імли;
І радніша б відпочити, бо вже втома всю змага,
Та годиться нам, царицям, як і людям взагалі,
Бадьоритись, не коритись несподіваній біді.

Форкіада

Нині встала перед нами ти у величі краси;
В тебе в зорі — повеління; що велиш нам? Говори!

Гелена

Що ви згаяли у сварці, надолужте нині враз!
Все зготуйте для офіри, як загадано царем!

Форкіада

Все готове вже в хоромі: триніг, чащі, гострий ніж,
Чим кропити, чим кадити — тільки жертву укажи.

Гелена

Не назвав і цар офіри.

Форкіада

Не назвав? О горе нам!

Гелена

Що за горе прочуваєш?

Форкіада

О царице! Жертва — ти!

Гелена

Я?

Форкіада

І решта.

Хор

Горе й лихо!

Форкіада

Ти поляжеш під ножем.

Гелена

Це жахливо! Чуло серце!

Форкіада

Неминучий той кінець.

Хор

Ах! А ми? Що з нами буде?

Форкіада

Їй судилась гідна смерть,
Вам же всім упала доля — у піддаші на трямку,
Мов дроздам у западеньці, теліпатися рядком.

Гелена і хор стоять, уражені й перелякані,
своєрідною мальовничую групою.

Привиддя! Так усі й поціпли злякано,
Тремтять за те життя, що вже немає в них...

Отак і люди — ті ж нікчемні привиди,
Не люблять з сонця світом розлучатися,
Та від кінця — ні випросу, ні визволу,
І всі те знають, хоч бодай не знати його!
Так, ви пропащі! Нум, пора заходитись!

(*Плеще в голоні*).

Де не взялись у дверях замасковані карлики,
що жваво виконують усі загади.

Сюди, до мене, карлики кружалисті!
Підкочуйтесь! Тут досхочу нашкодите.
Ось місце вівтарю золоторогому;
На срібний пруг кладіть ножа блискучого,
Глеки поналивайте вщерть водою ви,
Щоб плями крові чорної було чим змить;
Долівку застеліть розкішним килимом,
Щоб жертві стать по-царському навколішки,
Нехай тоді її, обезголовлену,
Почесно, як годиться, поховаємо.

Панталіда

Стойте цариця остеронь, задумавшиесь,
Дівчата в'януть, мов трава підкошена...
Між них найстарша я, і мій обов'язок —
З тобою, щонайстарша, перемовитись.
Досвідчена ти, мудра й мов зичлива нам,
Хоч та безмізка челядь і сварилася.
Скажи, як можна лихові зарадити?

Форкіада

Це легка річ; залежить од цариці лиш
Себе спсти і вас зарятувати всіх,
Тут треба тільки швидкості й рішучості.

Х о р

Найчесніша поміж Парок, наймудріша між Сівіл,
Не вживай ти злотних ножиць, провісти нам
дovгий вік!

Бо мов чує вже гайдання, неприємне колихання
Наше тіло, що воліло б колихатись у таночку
Чи в обіймах любо мліть.

Г е л е н а

Їх страх бере; мені ж не страшно — боляче;
Даси рятунку, то прийму з подякою;
Бо мудрому, обачному стає не раз
Можливим неможливе. Говори мерщій!

Х о р

Говори ж ти, не барися: як нам, бідним,увільниться
Від тих зашморгів жорстоких, що намистом
ненависним
Нам от-от очеплять шиї? Вже ми чуєм, бідолашні,
Задихання, жах конання... Зжалься, змилуйся
над нами,
Рес, мати всіх богів!

Ф о р к і а д а

Чи стане ж вам терпцю на довгу оповідь?
Я б розказала вам про все, що трапилось.

Х о р

Ой стане! Поки слухатимем — житимем.

Ф о р к і а д а

Той, хто добра пильнує, дома сидячи,
Хто стіни житла дбало зашпаровує
І лагодить покрівлю, щоб не капав дощ, —
Той вік звікує в щасті і в добробуті!
Хто ж кине те святе домове огнище

І легковажно у світи повіється, —
Хоч місце й найде той старе, вернувшись,
В нім змінено усе, коли не знищено.

Гелена

Облиш стари, усім відомі приказки!
Розповідай, та не роз'ятрюй ран старих!

Форкіада

Це не докір, а вступ лиш до історії.
Цар Менелай блукав десь, все плюндрючи,
Ні суходолу не минав, ні острова,
Часами навертався лиш зі здобиччю.
Провоював аж десять літ під Троєю,
А скільки літ додому плив — не відаю.
А що ж ведеться в домі Тіндареєвім?
Що діється у царстві Менелаєвім?

Гелена

Невже ти так із лайкою зріднилася,
Що без докору й слова вже не вимовиш?

Форкіада

Не рік, не два гуляло пустовщиною
Міжгір'я, що лежить од Спарти к півночі,
За Тайgetом, звідкіль шумливим бистренем
Еврот біжить, до нас у діл спускається,
Лебежі стаї в комиших погайдус.
В міжгір'ї тім осілось плем'я сміливе,
Прийшовши з глибу пітьми кімерійської,
Ізмурували тверджу неприступну там
І верховодять краєм, як їм хочеться.

Гелена

Чи видано ж? І як вони зробили те?

Форкіада

Та мали час — затого буде двадцять літ.

Гелена

Один там пан? Чи зграя то розбійницька?

Форкіада

Вони не розбишки, й пан один у них.
Його не ганю, хоч сюди й навідувавсь;
Усе б забрати міг, а вдовольнивсь проте
Дарунками, мовляв, а не даниною.

Гелена

Який же він?

Форкіада

Та я його вподобала:

Хороший, жвавий, сміливий, освічений,
Розсудливий — не гурт таких між греками,
Хоч варварами звуть їх, я не думаю,
Щоб хто з них здатен був на ті жорстокості,
Що їх герої в Іліоні коїли.
Звіряюсь я його великодушності.
А замок той — аби ви тільки бачили!
Вже не того незgrabного муровання,
Що ваші предки так чи сяк виводили,
Нетесаними кам'яними брилами
Вергаючи безладно по-циклоп'ячі;
У них же замок — шнур у шнур розміreno.
Зокола глянь — до неба аж здіймається,
Гінкий, кріпкий, мов сталь гладка, поблизує,
І думкою полізеш — піде поковзом.
Всередині ж лежить просторе дворище,
Будівлями всілякими обсаджене;
Колони скрізь, колонки, арки й арочки,
Альтани, галереї, ходи й виходи,
Герби...

Хор
Герби? Які герби?

Форкіада

Ви ж бачили
Гадюку в'ючу на щиті Аяксовім;
Так само мали й семеро під Фівами
У себе на щитах значущі образи:
Чи місяць та зірки на небі темрявім,
А чи боги, герої, списи, факели,
Усе, що мирним городам погрожує.
Такі ж ото процвітані зображення
І ці герої мають з діда-прадіда:
Леви, й орли, дзьоби, і крила, й пазури,
Павиний хвіст, троянди, роги зуброві,
Смужки червоні й сині, злотні й сріберні;
І все то те у залах понавішано,
А в залах тих і просторо, і весело —
Бери й танцюй...

Хор
Скажи, чи є ж танцюри там?

Форкіада

Та ще й які! Золотокудрі красені!
Від них аж паше молодістю ярою,
Як од Паріса, що царицю...

Гелена

Годі вже!
Не відбігай від речі, до кінця доводь!

Форкіада

Тобі кінця доводити — погоджуйся,
І я тебе перенесу у замок той.

Х о р

Погоджуйся, себе і нас врятуєш ти!

Г е л е н а

Невже ж таки я маю сподіватися
Від Менелая лютої жорстокості?

Ф о р к і а д а

Забула, що вчинив він Деїфобові?
З тобою, братовбю завдовілою,
Він жив насильно, ласо розкошуючи,
Тож Менелай йому і носа, і вуха втяв,
Збагнітував, що страх було й дивитися.

Г е л е н а

За мене то він люто так скарав його.

Ф о р к і а д а

За нього ж то він люто так скара й тебе.
Красу ділить шкода; хто мав усю її,
Радніш уб'є її, як мати тільки частъ.

Здалека чути сурми. Хор здригається.

Як гук сурми у вуха вам вдирається,
Геть шарпаючи душу, так і ревнощі
Вгризаються у груди чоловікові,
Нагадують, що мав він і що втратив він.

Х о р

Чуєш, грають жоломійки? Бачиш, бліскають мечі?

Ф о р к і а д а

Здрастуй, царю-володарю! Радо я тобі вслужу.

Х о р

Ну, а ми?

Форкіада

А ви, відомо, вам рятунку вже нема:
Перш помре цариця ваша, потім згинете самі.

Пауза.

Гелена

Що зараз треба нам, я вже надумала.
Здаєшся ти мені облудним демоном,
Що і добро на зло оберне з капості.
Піду я поки за тобою в замок той,
Що буде далі — я про те є відаю,
Не вам відкрити помисли цариціні.
Ходімо всі! Стара, іди попереду!

Хор

Залюбки йдем ми туди,
Йдем, поспішаєм;
За нами — смерть,
Перед нами знов
Мури твердині,
Ворогам недоступні.
Хай вони нас бережуть
Так, як і наш Ілон, —
Він же врешті впав
Тільки від підліх хитрощів.

Підіймається туман, залягає глибину сцени, а як треба,
і передній кін.

Що це за знак?!
Сестри, поглядіть:
Був такий світливий день!
Де не взявся млистий туман
Із Еврота хвиль святих;
Вже не видно й берега,

Очеретом умаєного,
Вже почезли в імлі
Лебеді-білогруди,
Що гуртом лагідним
Поплески пили.

Чути здаля —
Лебедіють десь...
Лебедіють-ячать.
Все те, певно, віщує нам смерть;
Ми рятунку ждали вже —
Що ж натомість станеться?
Все грозить загибеллю нам,
Лебедятам дрібним,
Пташечкам білогрудим,
Нашій Лебедівні...
Горе, горе нам!

Все облягла кругом
Темна, густа імла;
Вже й одна одну не вгледимо!
Чи ми йдем, чи не йдем?
Чи по землі,
Чи над землею дріботимо?
Бачиш? То ж Гермес mrіє там
Спереду нам... Має злотним жезлом,
Мов завертає нас знову назад
До безвідрядного, похмурого,
Хоч повного невловних постатей,
Ta вічно-порожнього Аїда.

Ще темніше раптом стало, мла розвіялась без блиску,
Сірі, бурі, хмурі мури з'явились перед нами.
Замикають круговиди... Чи це двір такий, чи яма?
Страшно, страшно, любі сестри! Ми в неволі! I ніколи
Ми ще в тяжчій не були!

ВНУТРІШНЕ ЗАМКОВЕ ПОДВІР'Я, ОТОЧЕНЕ БАГАТИМИ ФАНТАСТИЧНИМИ СЕРЕДНЬОВІЧНИМИ БУДІВЛЯМИ

Провідниця хору

Поквапне й нерозумне те жіноцтво скрізь!
На всіх вітрах сюди й туди хитається,
Хвилюється і долею й недолею...
Завжди одна із одною в незлагоді,
Перечитесть — і тільки в горі й радоцах
Буває, що водно сміється й плачеться.
Мовчіть і ждіть, дивіться: наша владарка
Задумалась, вирішує, що діяти.

Гелена

Та де ж ти ділась, Піфіє, чи як тебе?
Виходь уже з склепінь твердині хмурої!
Як ти пішла до ватага славетного,
Щоб запобігти нам його прихильності, —
Хвала тобі! Веди мене до нього враз!
Спокою вже по всіх тривогах прагну я.

Провідниця хору

Даремно ти, царице, озираєшся;
Вже зникло десь непевне те страховище,
Запало, може, в надра тої темряви,
Що з неї ми так загадково вирнули;
А може, десь блукає лабіrintами
Чудного замка з тисячею пазамків,
Господаря питуючи для зустрічі.
Гляди, вгорі усе заворушилося,
Порталами, ходами, коридорами
Снують туди й сюди меткі прислужники —
Либонь, бучне вітання нам готується.

Х о р

Дух угору піднявсь! О, погляньте туди —
Як там чемно ідуть, сповільняючи хід,
Юнаки-двораки все улад та уряд...
На чие ж то веління, на чий то наказ
Наближає до нас в урочистій тиші
Гроно хистке чарівних молодят?
Залюбується всяк на ту гожу ходу,
І на кучерів май круг ясного чола,
І на лиця рум'яні, як персика плід,
Злігка засіяні ніжним пушком...
Аж кортить укусить, та боюся якось,
Бо бувало й раніш, що укусиш таке —
Попелом візьметься в роті!

Та ось найкращі
Підходять сюди:
Що ж то несуть?
Ступні під трон,
Килим до ніг,
Пишний понадtronний намет;
Він вінцем імлистим
Звивсь над головою
Нашої цариці,
Бо вона вже сіла
На оздобний розкішний престол.
Станьмо сюди
Всі попідніжжю —
Слуги її.
Славне, славне, триславне,
Благословенне вітання таке!

Все сказане хором поступово виконується. Після того як слуги та джури довгою вервечною поспускалися вниз, угорі на сходах з'являється Фауст у лицарських середньовічних пишних шатах і повагом зіходить униз.

Провідниця хору
(уважно розивляючись на нього)

Коли йому, як іноді трапляється,
Боги усього того не позичили, —
Величності, пристойності, люб'язності, —
А дарували, — скрізь удачу матиме:
В запеклому бою з мужами сильними
І у дрібній війні з жінками гожими.
Він перевершить щонайкращих витязів,
Яких, було, так високо цінили ми.
Ходою неспішною, шанобливою
Надходить князь; звернись до нього, владарко

Фауст

(підходить, побіч нього Лінкей у кайданах)

Замість яси, вітання-шанування
І зустрічі врочистої, як личить,
Веду тобі раба в важких кайданах,
Що, занедбавши власний обов'язок,
Мені не дав звершить мою повинність.
Впади до ніг володарці, винись!
Царице! Я поставив був його
Бачучого на вежу височенну,
Щоб він звідтіль уважно і обачно
Землі і неба далей пильнував
І вістував про все, що там побачить, —
Чи хмарою насуне десь отара,
Чи лавою надходить враже військо
Із гір у діл — отару захистим,
На військо вдарим. Нині ж він прошкодивсь:
Ти йдеш — а він про те не сповіщає,
І не змогли ми гідно вшануватъ
Достойну гостю. Цю тяжку провину
Він кров'ю б досі вже спокутував,
На горло скараний. Але тепер
В твоїх руках покара і пощада.

Гелена

Ти дарував мені високу властель
Судді й цариці, і хоч я гадаю,
Що ти мене лиш вивірити хочеш,
Звершу судді найперший обов'язок —
Послухати винуватця. Говори!

Баштовий Лінкей

Дай вклониться, подивиться,
Смерть моя, моє життя!
Богом послана цариця —
Лиш тобі мої чуття.

Ждав я рано, що на сході
Вирне світла джерело,
Та неждано в пишній вроді
Сонце з півдня ізійшло.

І в той бік звернувся весь я;
Замість падолів і гір,
Замість далі піднебесся
Лиш його вбачав мій зір.

Я удався винозорим,
Мов у лісі темнім рись,
Та серпанком півпрозорим
Очі раптом понялись.

Ледве мріє щось там тъмяне —
Вежа? Брама? Вал? Стіна?
Мла рідє, мла мов тане —
Аж богиня вирина!

Сяйво міле полонило
Серце й душу, все ество;
Нешчасливця осліпило
Красотою божество.

Я забув, що на сторожі,
Не трубив мій вірний ріг...
Вбий мене — і я без дрожі
Згину в тебе біля ніг.

Гелена

Не випада мені карать за злочин,
Що через мене стався... Скрізь і всюди,
Собі на безголов'я, пориваю
До безуму серця мужів, які
Себе й других ладні згубить за мене.
Боги й напівбоги, герої й демони
За мене бились, шарпались, боролись
І за собою по світах водили...
Первинна, вже накоїла я лиха,
Вторинна ж, і третинна, й четвертинна —
Ще більше! Увільни цього бідаху.
Кого знетямив бог, невинен той.

Лінкей виходить.

Фауст

Володарко! Здивовано я тут
І влучницею, і влученого бачу,
І лучницею, і враженого нею...
Ось стріли знов за стрілами летять
І в мене б'уть, дзижчати навкруг, пернаті,
Пронизуючи наскрізь замок мій.
Що я тепер? Бентежиш ти мені
Знічев'я вірні слуги й кріпкі мури;
Боюсь, що й військо скориться моє
Тобі, непереможно-переможній.
Що ж діяти? Мабуть, себе і все,
Що мав своїм, — тобі віддати мушу...
Дозволь мені до ніг твоїх схилитись
І вільно й широко визнати тебе
Царицею, єдиною віднині.

Лінкей

(несучи скриню; слуги за ним несуть ще декілька)

Могутня владарко, я знов
На тебе глянути прийшов!
Хай подивлюсь на вроди чар,
Убог, як раб, багат, як цар.

Чим був я перш? Чим став тепер?
Чи я вродивсь, чи я помер?
В очах моїх, немов крізь сон,
Мигоче твій сліпучий трон.

Зі сходу ми юрбою йшли
І захід весь мов залили;
Народ повсюди плив, як плав,
Передній заднього не знав.

Один поліг, другий надбіг,
І третій з ратищем настиг,
Скрізь за одним валило сто,
На вбитих не вважав ніхто.

Нестримний був той наш похід,
Ми йшли й горнули все під спід,
Де я сьогодні панував,
Там завтра інший плюндрував.

Усе ми брали на трапку:
Ті білу челядь, хто яку,
А ті — бики, а ті — воли,
А інші коней знов вели.

Я ж на абищо не хапавсь,
Я тільки в рідкіснім кохавсь,
І те, що в інших теж було,
Кидав я геть, як бите шкло.

Я всюди нишпорив скарбів,
І зір мене несхібно вів,
Бо він до всіх кишень сягав,
Крізь віко скрині прозирає.

Без ліку злата я надбав
І самоцвітів назбирав.
Бери що хоч — ось чудо з чуда,
Великий ярий ізумруд.

Найкращий жемчуг-жемчужок
Візьми собі для сережок;
На засоромлений рубін —
Зблід від твого рум'янцю він.

Візьми увесь коштовний скарб,
Що грає змінним блиском фарб;
Складаю я тобі до ніг
Набуток ратних діл моїх.

Багато скринь вже на виду,
А треба буде — ще знайду:
З твоєї ласки я б тут звів
Палату цілу з тих скарбів.

Лиш зійдеш ти на трон ясний,
І вже схиляються як стій
Багатство, розум, сила й міць
Перед царицею з цариць.

Те все добро було мое,
Тепер воно твоїм стає;
У чім я мав життя мету,
Вбачаю нині суєту.

Все те зів'яло й полягло,
Неначе скошене зело;
Та як привітно глянеш ти,
Все буде знов рости й цвісти.

Фауст

Неси назад набуток бойовий,
Коли без гани, то й без нагороди.
І так уже усе належить їй
У замку — чи заведено давати
Окремо щось? Іди порозкладай
Скарби всі влад! Небачену пишноту
Яви очам! Щоб замкове склепіння
Заграло чистим небом, щоб чудовно
І неживе в тім раї ожило!
Щоб їй під ноги славсь квітчастий килим,
Щоб їй долівка скрізь пушилась пухом,
Щоб їй усе промінним сяйвом сяло,
Таким, що не засліпить лиш богів!

Лінкей

Зайвий, пане, твій наказ —
Все слуга влаштує враз:
Тій красі добро й життя —
Все віддам без вороття...
Присмирніли вояки,
Притупилися клинки;
Взрівши той чудовний вид,
Сонця лик — і той поблід...
Проти кращої з богинь
Все на світі — прах і тлінь!

(Виходить).

Гелена
(до Фауста)

Бажаю я розмовиться з тобою;

Сядь при мені! Займи порожнє місце
І воднораз мені мое вбезпеч.

Фауст

Ні, перш дозволь навколішки упасті,
Зложити клятву вірності і руку,
Що підійма мене, поцілувати!
Хай буду я співвладником твоїм
В безмежній, неоміряній державі,
Приклонником, слutoю, оборонцем!

Гелена

Я бачу й чую тут немало див,
Хотілося б спитати не про одне.
Скажи, чому слуги твоого мова
Бриніла так незвично й милозвучно?
До звука звук пристроювався влад,
До слова слово ніби пригорталось,
Голубилось, голублячи мій слух.

Фауст

Коли тобі злюбилась наша мова,
То, певно, й спів сподобається теж
І зглибока схвилює, пройме душу...
Найкраще ми ту музику спізнаєм,
Обоє розмовляючи навзáєм.

Гелена

Хотіла б я навчитись тої мови.

Фауст

То мова серця й широї любови.
Як серце, мріючи, радіє і болить,
Тоді шукаємо...

Гелена

...з ким мрію поділить.

Фауст

В минулім чи вдалось, в майбутньому чи вдасться,
Лише в теперішнім...

Гелена

...знаходимо ми щастя.

Фауст

У нім одрада, влада в нім тривка,
Зарукою тому...

Гелена

...моя рука.

Хор

Хто закине щось цариці,
Що приймає так прихильно
Пана цього замку?
Вже ж нам правди ніде діти:
Всі ми бранки, ще й не вперше,
З часу Трої загибелі,
З часу мандрів тривожних
Та безвихідних злигоднів.

Жони, звичні до кохання,
Добре знають, хто що варт,
А не вибирають;
Пастухам золотокудрим
А чи й фавнам чорношерстим —
Як кому коли випаде —
На принадливе тіло
Рівне право дають вони.
Близче й близче зсуваються

Вже цариця та лицар, —
Коліно в коліно, плече в плече,
Рука в руці гойдаються
На подушках
Свого трону препишного.
Бо ж не бояться величні царі —
Тайній радоші
Сміливо виявить
Перед очі народу.

Гелена

Далеко десь і близько разом я,
І світ увесь по-новому сія.

Фауст

Душа в мені огнем жаги взялась;
Я мов у сні — зникає місце й час.

Гелена

Я віджила й відмолоділа знов;
Це все дала мені твоя любов.

Фауст

Як зрозуміть цю долю пречудну?
Ми мусим жити — бодай лиш мить одну...

Форкіада
(увіходить прожогом)

Киньте читанку кохання,
Пустотливе воркування,
Воркітиве пустування, —
Розважатися не час.
Чуйте — віє даль грозою,
Сурми грають десь до бою,
Згуба близиться до вас.
Менелай шикую лави

Змити в битві бруд неслави,
Загасити пал образ!
Переможця взнаєш злобу —
Буде те, що й Деїфобу,
За жіночий любий лас.
На гілках повиснуть зайди,
А на зрадну жінку, знай ти,
Жрець сокиру вже припас.

Фауст

Ізнов завада, знову неприємності!
І в небезпеці не люблю я кваплення.
Зла вість гінця й найкращого обриджує.
А ти, найбридша, в злих вістях кохаєшся.
Але у нас тобі не пощасливиться —
Пусті слова! Немає небезпеки тут.
А якщо є — то нам до неї байдуже.

Сигнали, постріли з веж, сурми й жоломійки, військова
музика, похід потужного війська.

Дивись, як одіб'ють удар той
Хоробрі витязі мої:
Лиш той любови жінки вартий,
Хто вміє захистити її.

(*До ватажків, що вирізняються із лав
і підходять до нього*).

В них погляд стримано-жагучий;
І переможна в них хода;
Це — порив півночі могучий,
Це — сила сходу молода.

Одіті в сталь, повиті в грози,
Де йдуть вони — усе паде,
І скрізь по тій жахній дорозі
Земля гуде — луна іде...

Перехопились через Пілос, —
І Нестор здергать не здолав,
Царків рушення розчепилось
Під ярим тиском буйних лав.

Женіть же звідси Менелая,
Зіпхніть у море знов мерщій!
Хай там добичником шмигляє,
Як до душі йому розбій.

Ви нині герцоги, владуйте,
Я вам весь край оддам у лен —
Цариці Спарти всі слугуйте,
Вона над вами сюзерен.

Германцю я Коринф лишаю,
Нехай затоки береже,
А готу звірюю Ахаю —
Хай крутояру стереже.

Хай франк іде собі в Еліду,
Мессену сакс бере в уділ,
Норман посяде Арголіду,
Морський очистивши окіл.

Для ворогів незламні в гарпі,
Між себе — мов одна сім'я,
Ви підкоряйтесь тільки Спарти,
Де трон володарки сія.

Вона вщасливить всю державу,
Зичливо дбаючи про всіх,
І суд, і право, і силу, і славу
Всяк найде в неї біля ніг.

(Сходить із престолу, князі обступають його навколо, щоб краще почути його накази й розпорядження).

Х о р

Той, хто красуні жадає собі, —
Передусім обачно
Доброї зброї хай припасе!
Словом лагідним він добув
Найцінніше на світі, —
Та здобуток непевний той;
Хитрий підлесник украв би його,
Смілий розбійник одняв би його, —
Тим зазіханням відсіч готуй!

Нашого князя за те я хвалю
І над усіх ціную,
Що так уміло й сміло з'єднав
Він дружину хороboroю,
Завше вірну й покірну.
Всі сповняють наказ його,
Кожен для себе на зиск і користь,
Для можновладця на дяку й хвалу,
Для обох разом на славу й честь.

Хто ж би відняв її
В нашого пана вже?
Хай володіє він нею один,
Владу ту радо ми всі визнаєм:
Він оборонить із нею і нас
Муром міцним, військом грізним.

Ф а у с т

Дарунки, роздані тобою,
Натхнули їх на бранний труд;
Нехай ідуть вони до бою,
А ми удвох лишімся тут!
Несхитним муром ставши вколо,
Вони вбезпечатьтишу й мир

Півострову, який із суходолом
Поєднує легеньке пасмо гір.

Це край щасливий, край блаженний,
Це рай для всіх земних племен,
Уділ прекрасної Гелени,
Що став в той день благословен.

Коли між комишів Еврота
Вона з яйця постала там,
Божественна, осяйна врода,
На диво матері й братам.

Цей край у радості безмірній
Тобі несе свої скарби;
Над світ увесь, тобі покірний,
Свою вітчизну возлюби!

Хай шпиль зубчастий ледве-ледве гріють
Холоднуваті сонця паруси,
Там нижче гори трохи зеленіють —
Вже є якась пожива для кози.

Джерела б'ють, дзюрчатъ гірські потоки,
Тут зелен кожен схил і кожен яр,
Тут полонини стеляться широкі,
Хвилюють руном лагідних отар.

Худоба ходить безбач там рогата,
Над урвищами бережко пнувшись,
Всім є тут тирло, хоч скота й багато,
Між скелями печер доволі скрізь.

Тут Пана храм, тут жвавих німф оселі,
Байраків свіжа, прохолодна тінь,

Дерева тут гілясті понад скелі
До неба пнуться, рвуться в височінь.

Це праліси! Пишає дуб крислатий,
Немов навік у землю вкоренивсь,
А явір, соком радісним наллятий,
Стрункий-гінкий, мов граючися, звівсь.

Там молоко струмує для маляток,
Здоров'ям віє тінявий намет,
Жахтять плоди — Помони щедрий даток,
І з борті капле запахущий мед.

Тут щастя дістають у спадку,
Рум'яні лиця і вуста,
І кожен тут в довіллі і в достатку
Немов безсмертним вироста.

Викохуються діти ніжним маєм,
Доходять мужньої снаги,
Дивуючись, ми віри не діймаєм,
Що люди то, а не боги.

Сам Аполлон у постаті пастушій
Ходив між ними взором красоти;
Коли природа опанує душі,
Водно зіллються всі світи.

(Сідаючи побіч неї).

Прийшла до нас сподівана година,
Минулого нехай потане й слід!
Найвищий бог зродив тебе, єдина,
Твій рідний край — прекрасний перший світ.

Навіщо ця тісна фортеця?
Лиш побажаймо — і для нас

Аркадія блаженна розцвітеться,
Ясна і юна повсякчас.

В той край коханий, рай жаданий
Дорога нам тепер лежить,
Змінивши трони на альтани,
В аркадськім щасті вільно жити!

Сцена нараз відміняється. До низки ґrotів притуляються позакривані альтани. Тінявий гай розкинувся аж до навколошніх стрімчастих скель. Фауста й Гелени не видко. Дівчата з хору полягали спати — хто де.

Форкіада

Чи довго ще оті дівчата спатимуть?
Таж ім, мабуть, і в сні того не снилося,
Що я отут на власні очі бачила.
Збуджу я їх — хай молоді чудуються,
Та й ви, бородані, що, долі сидячи,
Ждете розв'язки дивної історії, —
Вставайте, гей! Струсіте жваво кучері,
Пробуркайтесь і слухайте оповісті!

Xop

Говори нам, розкажи нам, що за чудо-диво склалось!
Найлюбіше те нам слухатъ, чому вірити незмога,
Бо уже ж нам осторідло, на ті скелі дивлячись.

Форкіада

Х о р

Що ти кажеш?

Ф о р к і а д а

Потаймиру

Там вони собі втішались — тільки я їм слугувала;
Мала побіч я стояти, та, як вірници і годиться,
За чимсь іншим я дивилась, часто-густо одвихалась,
Все шукала трав, коріння, розмаїтих зіль цілющих
І лишала їх одних.

Х о р

Ти таке говориш, ніби там, в альтані, світ є цілий —
Гай і луки, гори й ріки; байку баєш, та й уже!

Ф о р к і а д а

Правда, правда, неймовірні! Там глибини незглибимі,
Залів, ходів, коридорів там без ліку, без числа...
Коли чую — у печері залунало срібним сміхом;
Аж дивлюся — то хлоп'ятко од жони до мужа скаче,
А од батька знов до ненъки — там-то пестощів і ласок,
Там-то пустощів і жартів, там-то вигуків щасливих —
Аж не тямишся од них!

Ніби геній — так безкрилий, ніби фавн —

не звірюватий,

Ось уже й на землю скочив, та аби землі черкнувся,
Враз його кидає вгору, і за другим-третім скоком
Аж до стелі вже достав.

Мати злякано гукає: «Ти плигай собі як знаєш,
А літати стережися, раз літати не дано!»

Батько лагідно вмовляє: «У землі є рвійна сила,
Що тебе угору зносить; лиш ногою стань на землю —
Зразу сили наберешся, як той син землі Антей».

Так скакає жвавий хлопчик сміло з каменя на камінь,
Наче м'ячик скрізь літає, пружний, бистрий і в'юнкий.
Аж нараз в глибоку прірву провалився — і немає...

Мати плаче і голосить, батько хоче утішати,
Я не знаю, що робити... Коли раптом — що це знову?!
Чи наховано скарбів там? Вбраний в красні,
барвні шати,

Він з'явився знов очам.

Весь розцвічений стрічками, ще й рукава з торочками,
В ручках — ліра злотострунна, — Аполлон малий,
та й годі, —

Він виходить радий, жвавий і стає на скелі-кручі;
Аж нетямлячись од щастя, батько й мати обнялися...
А в малого понад чолом дивне сяйво засніло —
Чи оздоба то златиста, а чи генія вінець?
І в його поставі гордій видно віщу силу духа,
Що обійме все прекрасне, зродить музику безсмертну;
Ось почуєте її ви, ось побачите його ви, —
Дивуватимете дивом з тої сили і краси.

Х о р

Все це за чудо ти
Маєш, критянко?
Віщих поетових слів
Ти, певне, зроду не чула,
Старожитніх дум Еллади
Та легенд іонійських,
Переказів прадавніх
Про богів та про героїв.

Все бо, що діється
Нашого часу, —
Відгомін тільки сумний
Дивних епох предковічних...
Що твоє оповідання
Проти вигадок красних,
Правдивіших за правду
Про Гермеса, сина Маї.

І вродливим, і дужим був
Хлопець, щойно родившись;
Повили в пелюшки його,
Затягнули сповивачем —
Пустуна б то приборкали
Вже няньки-цокотухи...
Та гарненько поводить тут
Хлопчик ручками-ніжками,
Всім тільцем, ніжним, пружним,
І, дивись, уже випручавсь
Із-під гніту дошкульного,
З пурпuroвих покровів, —
Мов метелик, що радісно
Виривається з лялечки,
Жваво крильця розкрилює
І у сонячну просторінь
Лине буйно і сміло.

Тож недарма і став з нього
Бог, довічно зичливий
Всім пронозам і злодіям,
Хитрунам і пройдисвітам —
Сам із пуп'янка коїв він
Неабиякі штуки:
В Посейдона тризубця вкрав,
У Арея меча з піхов,
У Гефеста обценъки,
В Аполлона і стріли, й лук;
В Зевса-батька й у того він
Перуна з рук би вихопив,
Та вогню ізлякався;
Із Еротом боровшися,
Підставляв йому ніжку,
А з Кіпрідою бавлячись,
З неї пояса зняв він.

З печери чути чарівно-світлу струнну мелодію. Всі наслухають, глибоко зворушені. Відси аж до відміченої паузи гра йде під музику.

Форкіада

Любі згуки наслухайте,
Киньте вигадки старі!
Всіх богів своїх цурайте —
Інше стало на порі.
Вас ніхто не розуміє,
Нам потрібна дань нова:
Тільки те на серце діє,
Що із серця виплива.

(Іде на скелі).

Хор

Раз тебе, страшна потворо,
Те грання так дійняло,
То з очей нам близне скоро
Сліз блаженних джерело.
Хай померкне сонце ясне —
У душі в нас світло є;
Дасть усе нам серце власне,
Чого світ нам не дає.

Гелена, Фауст і Евфоріон в описаному
вище вбранні

Евфоріон

Чи веду я спів дитинний —
Вам одрада то з одрад,
Чи піду я в танчик звинний —
Ваше серце б'ється влад.

Гелена

Де любов єднає двоє,
Вище людське щастя там;
Де кохання створить троє,
То небесна розкіш нам.

Фауст

Те, що снилось, все здійснилось:
Твій-бо я, а ти моя!
Лиш би все те не змінилось —
Одного бажаю я!

Хор

В любім, лагіднім маляті
Світлі мрії багатьох літ;
Хай розквітне в благодаті
Тої спілки красний цвіт!

Евфоріон

Дайте побігать,
Дайте погратись,
У високості
Безмежні знятись
Смілим бажанням
Повен я вкрай.

Фауст

Ой стиха, стиха,
Землі держися,
Падіння й лиха
Постережися;
Сину коханий,
Нас не вражай!

Евфоріон

Не хочу долі
Нудьги та скуки!
Пустіте одіж,
Пустіте руки,
Пустіте кудрі —
Все ж це мое!

Гелена

Подумай, чий ти,
Кому належиш!
Що може вийти,
Коли збентежиш
Його блаженство,
Мое й твоє!

Хор

Боюсь, що спілку
Він розіб'є!

Гелена і Фауст

Будь же покірливий,
Сину любимий,
Порив невмірливий
Лагідно стримуй!
Тіш свою вроду
В тиши долин!

Евфоріон

Вам на дододу
Дам собі впин.

(В'ючися поміж хором і пориваючи його до танцю).
В жвавім народі я
В'юся навкруг;
Гарна мелодія,
Гарний танечний рух!

Гелена

Добре єси вчинив —
Коло красунь повів
В ладний танець!

Фауст

Ні, в тім нема добра —
Якась непевна гра...
Де ж їй кінець?

Евфоріон і Хор, танцюючи й співаючи,
в'ються-переплітаються в колі.

Хор

Влад підіймаючи
Ручки тендітні,
Кудрями маючи
В грі самоцвітній,
Діл ледь торкаючи
Ніжкою зграбною,
Всюди зринаючи
Постаттю звабною,
Причарувало нас
Любе дитя
І полонило враз
Наші чуття!

Пауза.

Евфоріон

Найшов я зграю
Прудких газелей
І з ними граю,
Радий-веселий:
Вже я мисливець,
Ви — дичина!

Х о р

Біжи тихіше,
Щоб нас піймати,
Ми всі радніші
Тебе обняти...
У нас, красунчику,
Мета одна!

Е в ф о р і о н

Ні, пошугаєм
Полем і гаєм!
Я ж бо не милую
Здобич легку,
Що взято силою,
Те до смаку!

Г е л е н а і Ф а у с т

Ну й шаленство, ну й свавілля!
Годі ждать од нього вину;
Стогне гай, луна поділля,
Мов роги гудуть гучливі...
Що за гамір! Що за гам!

Х о р

(швидко пробігаючи поодинці)

Мимо нас усіх пробіг він,
Гордівливий і глузливий,
Найдикішу ось настиг він
І скопив на заздрість нам.

Е в ф о р і о н

(несучи молоде дівчатко)

Я маленьку гордівницю
Приголублю силоміццю;
Вперті губи поцілую,
Пружні груди помилую,

Силу сильного явлю,
Волю вільного вволю!

Дівча

Геть од мене! В цьому тілі
Теж є смілий, вільний дух;
Наші волі рівні в силі,
Ми не зносимо нарут.
Із зухвалого насильця
Насміюся я сама:
Обпалю тобі я крильця,
Загорівши жартома.

(Займається, здіймаючись угору).

Линь за мною в синь безжурну,
Линь за мною в тінь похмурну,
Линь за тим, чого нема!

Евфоріон

(обтрушуєчи рештки полум'я)

Тут гущина лісів,
Хмура тіснота скал;
Рве мене в шир морів
Рвійний юнацький пал.
Буйного вітру квиль,
Буряний рокіт хвиль
Манять мене завжди, —
Хочу туди!

(Стрибає все вище по скелях).

Гелена, Фауст і хор

Він дедалі пнеться ввись!
Ой дитино, бережись!

Евфоріон

Вище, вище підіймуся,
Ширше, ширше подивлюся.

Знаю вже, де це я:
Між островів сія
Пелопса любий край,
Хвиль і вітрів розмай.

Хор

Якщо ці гори й ліс
Тобі немилі —
Глянь, виноград поріс
Всюди по схилі,
Мов у земнім раю,
Віття плоди аж гнутъ...
В лагіднім цім краю
Лагідним будь!

Евфоріон

Мрієте ви про мир?
Віриш у мрії — вір!
Бій — нині оклик мій,
Бій, переможний бій!

Хор

Хто прагне воєн
І зневажа спокій,
Той недостойн
Щастя надій.

Евфоріон

Краю цього сини
Знають огонь війни;
В бій вони сміло йдуть,
Кров свою щиро ллють.
Дух їх не скориться

Зроду ярму;
Хто з гнітом бореться,
Слава тому!

Х о р

Знявся вгору — подивіться,
А здається, не малий.
Весь іскриться, ніби криця,
У побідний рветься бій.

Е в ф о р і о н

Що там стіни, що там мури —
Сам собою кожен будь!
Кращий захист проти бурі —
Чоловіка мужня грудь.
Хочеш в вільній жити крайні —
Зброю звір і в бою вир!
Кожна жінка — геройня,
Кожен хлопчик — богатир.

Х о р

Слава поезії,
Вись до небес її!
Хай мов ясна зоря
Звідти вона сія!
І з далини луна
Всім нам чутна, гучна
Пісня твоя!

Е в ф о р і о н

Ні, вже не лагідна дитина,
Юнак озброєний гряде,
А з ним хоробрая дружина —
Все сильне, вільне, молоде.
Мерщій
У бій!
Той шлях до слави приведе.

Гелена і Фауст

На порозі існування,
Ледь узрівши світло дня,
Десь до горя, до страждання
Ти вже рвешся навмання...
Ти ж нам свій
Чи чужий?
Чи союз наш — маячня?

Евфоріон

Вам чути з моря грім прибою?
Вам чути з поля грізний клич?
То рать на рать іде стіною
На смертну брань, на люту січ.
В бій піти
Й полягти —
Це ж така звичайна річ.

Гелена, Фауст і хор

Бійся заміру страшного!
В бій іти і полягти!

Евфоріон

Ні, дивитись неспромога!
Мушу браттям помогти!

Гелена, Фауст і хор

Там небезпека, жах,
Певний загин!

Евфоріон

Хай! Крил могутній змах!
Втору! У гін!
Далі! Вперед! Вперед!
В бою пожар!

(Кидається в повітря; одіння якусь хвилю несе його; голова йому сяє; за ним лягла смуга світла).

Х о р

Згубний, безумний лет!
Ікар! Ікар!

Прекрасний юнак падає до ніг батькам; у загиблому ніби впізнають знайому постать; але тілесне миттю щезає, в небо кометою зноситься ореол, долі лишається тільки одіж, ліра і мантія.

Г е л е н а і Ф а у с т

Щастя втеряли ми,
Горе прийшло жахне.

Е в ф о р і о н
(голос із глибини)

Мати! У царстві тьми
Не покидай мене!

Пауза.

Х о р
(жалібний спів)

Не покинем! Де б не був ти,
Не журися самотою —
Хоч од нас і полинув ти,
Серцем завше ми з тобою.
Ні, талан твій не нещасний,
Геть тужіння жалібні!
Дух великий, спів прекрасний
Мав ти в ясні й хмурі дні.

Родом славний, міццю сильний
Ти життя земне любив,
Та, бентежний і свавільний,

Рано сам себе згубив.
Мав ти зір очей всезрячих,
Серце — світу навстіжень,
Мав любов жінок найкращих,
Неповторний дар пісень.

Ти ж зірвався в даль сміливо,
Все пустивши на одчай,
Занедбавши бунтіливо
І закони, і звичай.
Мов натхнений духом віщим,
Аж до неба шутонув...
Ти погнався за найвищим,
Та його не осягнув.

Хто ж осягне? Хто зуміє
Темну долю побороть,
Як у злигоднях німіє,
Кров'ю сходячи, народ?
Нумо ж нôвої співати,
Хто в жалобі там поник?!
Таж земля, всеплідна мати,
Родить співи з віку в вік.

Повна пауза. Музика вривається.

Гелена
(go Фауста)

Немов про мене древнє слово сказано:
З красою щастя довго не вживається.
Життя й кохання ниті розриваються,
І з тим, і з тим прощаюсь я, сумуючи.
Востаннє, друже, міцно обнімімося...
Прийми мене, о Персефона, з отроком!

(Обіймає Фауста; тіло її зникає, одіння лишається
у нього в руках).

Форкіада
(го Фауста)

Держи хоч, що лишилося тобі.
Не випускай одіння! Бо, гляди,
Ще демони розшарпають його
І десь замчать в Аїд. Держи міцніш!
Це не богиня вже, що ти втеряв,
А все ж божественне. Візьми собі
Коштовний дар і вгору підіймись!
Знесе тебе він над усе земне
В ефірну вись, — ширяй там досхочу.
Побачимось пізніше — вже не тут.

Одіння Гелени розпливаються хмарою, огортають
Фауста, підіймають його вгору і линуть із ним удалину.

Форкіада

(бере з землі ліру й шати Евфоріона, виступає
на передній кін, підіймає останки вверх і мовить)

Так часом найдеш не шукавши!
Щоправда, полум'я нема вже,
Та нам не жаль таких утрат.
Є чим і так поетів наставляти,
Під'юджуватъ до розбрата і згад.
Не можу я талантів наділяти —
Даватиму хоч одяг напрокат.

(Сигає на передньому коні під коленою).

Панталіда

Спішіть, дівчата! Вже тепер звільнились ми
Від чар страшної відьми фессалійської;
Ущух і гам тих звуків, хитро сплетених,
Що різав слух і розум заморочував.
Біжім в Аїд! Туди-бо подалася вже
Сама цариця — випадає й челяді
Вступити вірно й щиро у сліди її.
Вона вже там, край трону Незглибимої.

Х о р

Добре царицям, добре їм скрізь,
Навіть в Аїді зверху вони,
З рівними ріvnі сходяться там
І з Персефоною в дружбі живуть;
Нам же йти в глушінь, у нетрі,
В оболоні асфоделей;
Між сумнimi тополями
Та посохлими вербами
Невеликі нам радоші —
Кажанами шарудіти
Смутно, безживно, примарно...

Панталіда

Хто імени не має й благородности,
Належить той стихіям — розплівіться в них!
А я піти бажаю за царицею,
Бо вірність може стати безсмертним подвигом.

Іде геть.

Всі разом

Знову прийшли ми до світлого світу,
Хоч не істоти ми —
Чуємо, знаємо,
А до Аїду не вернемо більш.
Вічно живуща природа
Право над нами взяла;
Ми знов, як духи, над нею.

Перша частина Хору

В гіллі, в вітті ми розбудим шумний шепіт,
томний трепет,
Од коріння до верхів'я сік погоним живодайний;
І листками, і квітками рясно й красно закосичим
Кучерявій дерева на багатий урожай.
Вспіє овоч — враз зберуться юрби люду, юрми скоту;

Всі хапають, всі ласують, набігають і юртують,
Перед нами, як богами, всі схиляються кругом.

Друга частина хору

Ми огорнем ніжним валом ті дзеркальні стіни скельні,
Колихатимемось любо, приголублюючи їх;
Вчуєм, вловим кожен звук ми — щебет птахів,
шепіт плавнів
Чи страшливий окрик Пана, — й тут же відгук
свій шлемо,
Ми відшумлюємо шуму, ми відгромлюємо грому,
Стосоткротною луною кожен голос oddамо.

Третя частина хору

Ми, сестрички, моторніші, побіжімо ручаями,
Нас бо надять, нас бо ваблять дальні пагорби квітучі;
Поллємося далі й далі, пов'ємося закруткаами,
Все лугами-морогами до садів та до осель,
Там, де пишні кипариси гінко в небо піднялися
Понад берег, понад води, понад весь той круговид.

Четверта частина хору

Ви гуляйте всі де знайте; ми ж окриєм шумним роєм
Горб, де лози виноградні повилися по тичках;
Там щоднини й щогодини видно працю винороба,
Клопотання ревне й щире за непевний урожай.
Він копає, він сапає, підгортає, в'яже, ріже,
Всіх богів о поміч молить, бога сонця більше всіх.
Тільки Вакх розкошолюбний про слугу свого не дбає,
Все лежить у холодочку, з фавном грається малим.
Щоби мрій йому навіять і приємно захмелити,
Досить є для нього завше у міках, глеках, у кінвах,
Справа й зліва в темних гротах узапасено навік...
Всі ж боги тим часом добрі, а найпаче Феб пресвітлий,
Віють, гріють, поять, живлять ягід кетяги рясні;
Де винар трудився тихий, там стойть веселий гамір,

Серед лоззя, поміж листям всюди чути жвавий шелест,
Скрип кошів, бряжчання відер і кректання повних нош:
Все те йде в велику кадку, до давильників під ноги,
Свіжі, чисті виногrona топчуть потоптом вони;
З ягід чавлених струмує, аж шумує сік п'янкий.
Ось озвалися кімвали, міdnі вдарили літаври —
Бо з містерій вже свавільно розповився Діоніс:
З козлоногами танцює, з козлоніжками дрібцює,
А між ними репетує ще й Сіленів довговух...
Всюди ратиці зухвалі без жалю пристойність топчуть,
Заморочується розум, вуха ревнява глушить.
Голова й живіт вже повні, а п'яниць до чарки тягне,
А як хто й не втратив тями — лиш посилює гармидер;
Щоб налить вина нового, спорожній старі лихи!

Заслона спадає.

Форкіада випростовується велетенськи на передньому коні, сходить із котурнів, відслоняє маску й покривало і являється у вигляді Мефістофеля, щоб у разі потреби витлумачити п'єсу в епілозі.

Дія четверта

ВЕРХОГІР'Я

Стрімчасті шпилі. До них надливає хмара і спускається на виступі скелі, з неї виходить Фауст.

Фауст

Вбачаючи внизу пустельні урвища,
Ступаю я на верхогір'я бережно,
Пустивши хмару-птицю, що так лагідно
Несла мене широкими просторами.
Вона від мене звільна відділяється
І на схід сонця лине в даль, клубочучись,
За нею вслід мій зір біжить захоплено.
Пливе вона, хвилюється, міняється,
Формується, стає чудовим видивом:
На сонячній перині спочиваючи,
Жона якась ввижаеться божественна;
Юнона то, чи Леда, чи Гелена там
Чарує око вродою величною?
Ой леле! Образ тане, розпливається,
Зливається з верхів'ями далекими,
Великий смисл минуших днів нагадує.
А вколо мене віє світле марево,
Леліє, прохолодою голублячи,
І легко, й плавно вгору підіймається
І там стає новим знадивим образом
Великого, святого блага юности...
Скарби моого серця прокидаються,
Любов Аврори згадую окрилено
І перший милий погляд, ледве вловлений,
Що згодом засліпив усіх клейнодів блиск.
Душевною красою любо сяючи,

Видіння те в ефір ясний здіймається
Й несе з собою краще все, що є в мені.

На гору ступає чобіт-скорохід, за ним другий. Із них
зіходить Мefістоfель. Чоботи крокують далі.

Мefістоfель

Оце махнули те, що треба!
Але скажи, навіщо ти
Якраз сюди спустився з неба,
В ці звори, повні жахоти?
Я добре знаю урвище це скельне —
Було тут спервовіку дно пекельне.

Фауст

Тобі казок ніколи не бракує,
Але мені безглуздя не смакує.

Мefістоfель (поважно)

Коли Господь — за віщо, не питай —
Нас вигнав з неба в глиб, у земні надра,
Де, з центру розогнівши, з краю в край
Розбурхано палає вічна ватра, —
Жилося нам не дуже зручно, звісно:
І гаряче, і боляче, і тісно.
Давай чорти тут кашлять, дмухать, хукать,
Хропти, сопти, з усеї сили пукать,
Аж сіркою все пекло засмерділо;
Ото був газ! Несосвітенне діло!
З усіх усюдів так і напира, —
Потріскалась гладка земна кора,
Все обернулось догори ногами,
Спід верхом став, горами стали ями.
Так деякі учені — круть і верть —
В теоріях все ставлять шкеребертъ.
Як ми звільнились з темного затвору

І вирвались на свіжий дух, нагору —
Все це була велика таїна,
Пізніш людям відкрилася вона.

(Ефес. 6, 12)

Фауст

Вдивляючись в громаду гір німу,
Я не питаю: звідки? і чому?
Природа, що сама себе створила,
І землю всім, що є на ній, укрила,
Звела шпилі і вирила яри,
Поставила тут гору до гори,
Там пагорби, вже лагідніші схили,
А там долини тихі їх змінили...
Радіє мати всім — і все то те
Без вибухів собі росте й цвіте.

Мефістофель

Куди ж тобі! Усе тут ясно вам!
Не вчи мене, я був при тому сам.
Я бачив сам той полох і той колот,
Коли вогонь з безодні плив, як плав,
Коли Молоха невмолимий молот,
Куючи гори, скелі роздробляв.
Ще й досі видно всюди каменюки,
А поспитай — хто кинув їх туди?
Хоч як учені бралися на штуки,
Але, на стид і сором для науки,
Не довели нічого їх труди.
І тільки прості темні люди
Збагнули істину давно;
Ті твердо знають: все це чудо,
І чортом зроблене воно.
Покаже всякий вам скиталець
Тут чортів міст і чортів палець.

Фауст

Цікаво справді нам постерегти,
Як на природу дивляться чорти.

Мефістофель

А як би ми на неї ще дивились?
Тут головне, що ми їй прислужились.
Чорти — народ, на все велике здібний,
Їм скрізь давай розгардіяш подібний.
Але невже на обширі земному
Ти не знайшов принадності ні в чому?
Відкрили ж бо тобі оці висоти
«Земні царства і їхні всі пишноти».

(Матв. 4)

Але тебе нелегко вдовольнить,
Либонь, тобі нічого й не кортить?

Фауст

О, маю я велику мрію!
Вгадай, яку.

Мефістофель

Та це я вмію.

Побудувати собі столицю,
Міщенам клітку-годівницю;
Тісні в ній вулички й домки,
Базар, капуста, буряки,
Різниці й ятки, сало й м'ясо,
Де мухи в'ються роєм ласо,
І скрізь по городу всі дні
Багато смороду й крутні.
Там площі й вулиці широкі,
Будинки пишні та високі,
А там, де брама запада, —
За слободою слобода...

Поглянуть любо: скрізь коляси,
І пішоходи, й тарантаси,
Гармидер, галас, метушня,
Кишать людці, як комашня;
А ти покажешся між ними,
І натовп криками гучними
Тебе захоплено віта.

Фауст

Е, ні, то витівка пуста!
Годуй народ, учи, виховуй,
Держи його в теплі, в добрі,
На дяку все ж не розраховуй;
Ледь що — бунтар на бунтарі.

Мефістофель

А потім би, препишний і розкішний,
Побудував собі дворець потішний;
Серед полів, лугів, горбів
Я б сад небачений розбив,
А в ньому бархатні альтани,
Прехитро вряджені фонтани,
Алеї тіняві прямі
Гроти в лагідній півтьмі.
Між скель криштальні водоспади,
Перлисто-піняві каскади...
У затишку там не один домок
Ховав би найпрекрасніших жінок;
Я б насолоджуався грою
То із одною, то з другою;
Не знаю, як кому — мені
Жінки любіш у множині.

Фауст

Модерна гідъ, Сарданапале!

Мефістофель

Та хто ж їх може осягти,
Твої величні ідеали?
Чи не на місяць часом ти
Тепер скеруєш літ зухвалий?

Фауст

Ізнов не те! І на землі
Для діл великих місця стане,
Звершиться диво несказанне;
Чи в мене сили замалі?

Мефістофель

То слави ти бажаєш нині...
Недарма був при героїні!

Фауст

Я влади прагну, володінь.
Діла — це суть, а слава — тінь.

Мефістофель

І все ж — де візьмуться піти
Твої діла вікам явити
І дуром в інших дур живити.

Фауст

Де знати тобі, ницак лихий,
Чого бажає дух людський?
Не зрозуміть тобі ні в вік,
До чого прагне чоловік.

Мефістофель

Гаразд, як хочеш, так і буде!
Одкрий мені свої причуди.

Фауст

На море я дивився неозоре,
Що ненастаним виром вирувало,
Розгойдувало крутко хвилі-гори
І плоский берег рвійно штурмувало.
Тоді мене досада узяла,
Бо вільний дух, що цінить всі права,
Обурюється щиро проти зла,
Не терплячи сваволі торжества.
Гадав я перш — то просто гра випадку;
Дивлюсь — вода назуспіт геть пішла,
Покинувши все те, що здобула;
А приайде час, то почина з початку.

Мефістофель (до глядачів)

Подумаєш — велика новина!
Наш брат це сотні тисяч років зна.

Фауст (провадить запально далі)

Отак вода, безплодна, як безвіддя,
На береги поширює неплідня,
Здіймає хвилю раз у раз страшну
Й затоплює пустельну мілину;
Пограються вали ті шаленисті
І йдуть назад без жодної користі.
До розпачу доводить розум мій
Безцільна сила яросних стихій...
І рветься вже туди мій дух крилатий:
От з чим боротись, от що подолати!
І це можливо! Хай хоч як буя
Славільна й дика водна течія,
А є й на неї греблі та загати:
Найменший горбик мусить оббігати,
В найменшу ямку мусить уступати...

Отож і став я думать і гадатъ,
Як осягти рідкої насолоди,
Як одвести від узбережжя води,
Як побороти непокірний вир
І звузити вологи тої шир.
Обміркував я зріло це завдання,
Ти ж поможи здійснить моє жадання.

Праворуч, позаду глядачів, здалека чути звуки барабанів
і військової музики.

М е ф і с т о ф е л ъ

Це річ легка! Ти чуєш, що за гам?

Ф а у с т

Ізнов війна! Це прикро мудрецям.

М е ф і с т о ф е л ъ

Війна чи мир — розумним треба бути
І все собі на вжиток повернути.
Хто скористав нагоду — той і прав;
Сприяє доля — Фаусте, не прогав!

Ф а у с т

Ти загадки мудровані облиш,
Висловлюйся простіше і ясніш.

М е ф і с т о ф е л ъ

Дізнався я, як був іще в дорозі,
Що добрий цісар нині у тривозі...
Його колись удвох ми веселили,
Йому скарбів облудних уділили,
І він гадав — його ввесь світ.
Він трон обняв за юних літ
І з того виснував фальшиво,
Що нібито цілком можливо
Великим царством правуватъ
І водночас розкошуватъ.

Фауст

Яка помилка! Хто тримає владу,
Її саму хай має за відраду,
Хай у собі високий дух плека,
Що не збегне ані душа людська;
Найближчим тільки задум свій з'ясує, —
Звершилося, і цілий світ дивує.
Так буде він найвищий над всіма,
Розкошування ж гідність одніма.

Мефістофель

Розкошував незгірше ціsar наш!
А в царстві тут постав розгардіяш;
Старе й мале бунтує; свари, чвари,
Гризня, різня, грабунки і пожари,
Міста повстали на міста,
А на дворянство чернь проста,
В мирян з попами ворожнечा,
Усюди розбрат, колотнечा,
Розбій, убивство, бешкет у церквах,
Купці й мандрівці гинуть по шляхах.
Усяке тут за зброю узялося,
Бо жить — бороться... Так воно і йшлося.

Фауст

Ішлося, кульгало, падало, вставало,
Аж поки врешті покотом упало.

Мефістофель

Нікого перше не вражав цей стан,
Бо кожен думав: сам собі я пан.
Найменші й ті поводились зухвало,
І от найкращим тут терпцю не стало.
Розумні встали й кажуть: «Де та влада,
Що нам життя спокійне, мирне дасть?
Не може ціsar чи не хоче того,

То оберімо іншого якого,
Нехай сваволю усмирить
І буде нами володіть,
Спокою глядючи святого!»

Фауст

Попівщина!

Мефістофель

Попи й зробили це,
Щоб убезпечить повне черевце;
Вони поспільство сколотили
І ворохобню освятили.
От цісар той, наш приятель старий,
Іде сюди чи не в останній бій.

Фауст

А жаль його: він добрий був і щирий.

Мефістофель

Покіль живий, не трать у щастя віри.
Ходім сердегу визволим з біди,
Врятуймо раз, а може, й назавжди;
Хтозна, що в небі зорі написали?
Всміхнеться доля — знайдуться й васали.

Виходять на середгір'я і оглядають військо, розташоване
в долині. Знизу чути барабанний бій і військову музику.

Позицію обрали дуже вдало;
Щоб виграти бій, за нами діло стало.

Фауст

Якого тут чекати добра?
Це все мана, це все мара.

М е ф і с т о ф е л ь

Перемагає завше вмілий!
Не забувай великих цілей
І ні на що не потурай.
Як цісарю на поміч станеш,
У вічну дέржаву дістанеш
Безмежний прибережний край.

Ф а у с т

Ти діяв скрізь — і тут подій,
Візьмись на штуки й виграй бій.

М е ф і с т о ф е л ь

Тепер тобі можливість дам:
Цим разом ти командуй сам.

Ф а у с т

Висока честь, хоч і для кого,
Командувати, не тямлячи нічого.

М е ф і с т о ф е л ь

Як генеральний штаб працює,
Фельдмаршал втоми не відчує.
Давно я ждав великих справ,
Військову раду сформував
Я з сил гірських заздалегідь;
Тепер їх знай у хід пустить.

Ф а у с т

Я бачу онде збройний стан.
Чи ти підняв усіх горян?

М е ф і с т о ф е л ь

Ні, квінтесенцію саму,
Як Пітер Сквінс, я з них візьму.

Увіходять Троє Дужих.
(Сам. II, 23, 8)

М е ф і с т о ф е л ь

Дивись, ідуть мої герої;
Вони, як бачиш, різних літ,
У різнім одязі і зброй,
Та всі воюють так як слід.

(До глядачів).

В наш час скорили всі смаки
Лицарські панцири і лати;
Алегоричні вояки
Напевне будуть успіх мати.

Р у б а й

(молодий, легко озброєний, строкато вбраний)

Хто йде на мене — смільчака
Одним ударом перекину,
А боягуза, що втіка,
Однак піймаю за чуприну.

Х а п а й

(середніх літ, добре озброєний, багато вбраний)

Та бійка — байка, ні до чого,
Даремний перевід часу.
Бери, хапай, що тільки мога,
В цім бачу я життя красу.

Т р и м а й

(старий, важко озброєний, просто вбраний)

I в тому теж пугтя немає,
Добро не знать куди спливає,
Коли не вмієш берегти.
Братъ добрѣ, а тримати краще;
Я не пущу напризволяще,
Чого вдалося осягти.

Всі сходять у долину.

НА ПЕРЕДГІР'Ї

Знизу чути барабани й військову музику. Напинають
цісарський намет. Цісар, головнокомандувач,
гайдуки.

Головнокомандувач

Тут буде непогане бойовисько.
В цей діл, закритий із усіх боків,
Стягнули ми все наше військо;
Найкращий вибір я зробив.

Цісар

Чи добрий він, саме покаже діло;
Та відступать, як і тікатъ, немило.

Головнокомандувач

Дивись, як правий фланг розташувавсь!
Для тактика цей кут якраз придавсь:
Не дуже круто, та й нестак приступно,
Нам вигідно, а ворогу погубно;
Поміж оцих хвилястих кучугур
Нам не страшний кіннотників алюр.

Цісар

Я задоволений тобою.
Гаразд, отут і бути бою.

Головнокомандувач

А он в самій долині, на краю,
Стоїть фаланга в бойовім строю;
Мечі булатні і списи сталльні
Виблискують у раннім тумані;
Клекоче грізно вже потужна рать,
Усі жагою подвигів горять.
Побачиш скоро міць рішучих мас,
Зухвалий ворог не здолає нас.

Цісар

Уперше бачу цей незламний гарт.
Тут кожен воїн двох напевне варт.

Головнокомандувач

Про лівий фланг то нічого й казать,
Самі богатирі — ні втять, ні взять,
Окрили блиском зброї кручі скал,
Загородили щільно перевал.
Я бачу вже, що тут-то вороги
В кривавій сіці згинуть до ноги.

Цісар

То все мої лукаві родаки,
Брати й свати, кузени і дядьки;
Славоячи, ламаючи закон,
Вони гуртом розхитували трон,
Усобицями царство потрясли
І врешті бунт на мене підняли;
Сюди-туди хитався перш народ,
А там пристав до ницих воєвод.

Головнокомандувач

Ось вістовник біжить із гір уристь;
Якби він нам приніс хорошу вість!

Перший вістовник

Ми на вивідки ходили,
І туди й сюди пройшли,
Та новини лиш немилі
Вам із краю принесли.
Зберегло багато вірність
Владі цісарській твоїй,
Тільки ж черні непокірність
Їх утримує від дій.

Ціsar

Себе лише тепер пильнує всякий;
Ні чести, ні обов'язку, ні дяки.
І невтамки всім себелюбцям тим —
Горить сусід, і в них займеться дім.

Головнокомандувач

Ось другий вісник ледве суне схилом,
Здорожився, тремтить бідак всім тілом.

Другий вістовник

Ми дізналися, як зчинився,
Закрутися веремій:
В них зненацька появився
Імператор там новий.
А за ним, як темна хмара,
Йде затурканя юрба,
Мов овець дурних отара
За баранчиком стриба.

Ціsar

Цей самозванець на руку мені,
Свій сан тепер ціную я вдвійні.
Лиш як солдат одяг я цю броню —
Велику справу нині бороню.
Серед близкучих гульбищ і забав
Завжди по небезпеці я скучав:
За радою недбалих двораків
Я грав в кільце, а про турніри снив.
Не одвертай од воєн ви мене,
Було б уже ім'я моє гучне.
Як полум'я круг мене вирувало,
В грудях відчув я силу небувалу;
Стіхія йшла на мене в люті дикій,
То був міраж, але міраж великий.
Свою колишню здержаність байдужу

Я славним ділом нині надолужу.

(Висилає герольдів викликати на герць самозванця).

Увіходить Фауст у панцирі, в шоломі з напівопущеним заборолом. Троє Духів, одягнені й озброєні, як було вказано вище.

Фауст

Прийшла до вас неждана допомога,
І дужим не завадить осторога.
Ти знаєш, може, що гірські народи
Очитані в святім письмі природи.
Покинувши давно рівнини біdnі,
Ці духи стали горам ніби ріdnі;
Серед ущелин темних і проваллів,
У благородних випарах металів
То зводять речовини, то розводять
І досвідом завжди нове знаходять.
Вони легкими пучками узори
Із мінералів створюють прозорі,
І крізь кристал мовчазний захарі
Вбачають все, що діється вгорі.

Ціsar

Я вислухав усе, що ти казав,
Але, мій друже, переходить до справ.

Фауст

Нурційський славний некромант, сабінець,
Твій вірний раб, прислав тобі гостинець.
Вже смерть його надходила зловіще,
Вже хмиз тріщав, курилося кострище,
Сухі дрова горіти почали,
Видаючи дух сірки і смоли;
Де люди б не спасли, ні Бог, ні біс,
Там ти йому визволення приніс.
Він лиш тобі завдячує життя

І відданий до самозабуття;
Від того дня про себе він не дбає,
Зірки і глиб про тебе лиш питає.
Він повелів, щоб ми сюди летіли
Тобі на поміч. В гір велиki сили,
Живці природи в них нестремно б'ють;
Тупі попи все те чаклунством звуть.

Ціsar

В день радошів, коли гостей багато
До нас приходить на веселе свято,
Хвилюючися натовпом безкрайм, —
Ми раді всім і кожного вітаєм.
Але ще більше той для нас жаданий,
Хто нам одважно у пригоді стане,
Кого і небезпека не лякає,
Коли непевна доля нас чекає.
Проте прошу вас, в цю вроčисту мить
Охочі руки від мечів прийміть;
Шануйте час, коли тут тисячі
Знесуть за нас чи проти нас мечі.
Всяк стій за себе! Хочеш мати корону,
Сам докажи, що ти достойн трону.
Я хочу вбити власною рукою
Напасника, порушника спокою,
Що зве себе країни владарем,
Васалів паном, армії вождем.

Фауст

Похвальна річ — великих діл жадоба,
Та головою важить неподоба.
Недаром же оздоблений шолом
Блищить над мужнім, сміливим чолом.
Таж тіло все — нішо без голови:
Засне вона — всі члени неживі,
Болить вона — все тіло біль зборов,

Одужає — й воно здорове знов.
Тоді й рука вершить свої діла:
Там щит над головою підняла,
А там пустила в хід уже й меча
І на удар ударом одвіча;
Тоді удачу має і стопа —
Поверженим на шию наступа.

Цісар

Такий і в мене гнів на супостата,
Я хочу ланця потоптом стоптати.

Герольди (вертаються)

Нас, герольдів, там сьогодні
Прийняли не по заслuzі,
Наші речі благородні
Підняли усі на глузі:
«Цісар ваш? Його ж немає!
Він пропав, він щез, ізслiz!
Хто ж його і спогадає,
Як не казка: жив колись...»

Фауст

Що не приймають виклику до герцю,
Це нам, твоїм прибічникам, по серцю.
Надходить ворог, рветься в бій дружина,
Вели почать: сприяє нам хвилина.

Цісар

Командувати не буду цього разу,
(до головнокомандувача)

Ти будеш війську за привідця, князю.

Головнокомандувач

Хай правий фланг на ворога руша,
Що лівим флангом саме вгору суне;
Хай шире й вірне військо наше юне
Напаснику дасть добре одкоша.

Фауст

Хай цей герой відважний, запальний
Не гаючись до тебе стане в стрій,
Ввілеться в цю громаду бойову
І всім покаже звагу вогневу.

(Показує направо).

Рубай

(виступає наперед)

Хто з ворогів навернеться лицем,
Тому я миттю обіб'ю всі щоки,
Хто тил покаже — повалю мигцем,
Не розбере, де плечі, а де боки.
Коли усі бійці твої
Мене наслідувати готові,
То скоро вражі гультай
Потонуть геть у власній крові.

(Пішов).

Головнокомандувач

Середня рать нехай іде у діло,
Являючи свою розумну силу;
Правіше вже змішались вороги —
Спинити нас у них нема снаги.

Фауст

(показуючи на середульшого)

Нехай і цей пристане у загін:
Прудкий, меткий, усіх захопить він.

Х а п а й

(виступає наперед)

З геройством війська мусить побіч
Стоять сподіванка на здобич.
Хай буде всім одна із мет
Вождя ворожого намет.
Йому недовго там пишаться,
Я в першій лаві — знай завзятця!

П і д б и р а й к а

(маркітантка, тулилась до нього)

Хоч я йому і не жона,
Проте й не зовсім чужина.
Багатий визрів урожай,
А жінці, звісно, тільки дай,
Вона ні на що не зважа.
Вперед, у бій! Гуляй, душа!

Обоє пішли.

Г о л о в н о к о м а н д у в а ч

На лівий фланг, під тії стромовини
Свій правий фланг напевно ворог двине,
Стоятимуть там наші валом вал,
Щоб захистити узенький перевал.

Ф а у с т

(показує наліво)

Прийми й цього до себе у солдати,
Не вадить сили сильному додати.

Т р и м а й

(виступає наперед)

Про лівий фланг не клопочіться!
Держать, що є, мені не вчиться.
Що береже старий вояк,
Того і грім не втне ніяк.

(Пішов).

Мефістофель
(сходить згори)

Дивіться, з-поза скель стрімчастих
І з-поза виступів зубчастих
Ідуть, розсипавшись горою,
Нові бійці при добрій зброй.
Щити, мечі, шоломи, лати...
Нам варто їх у бій послати,
І миттю зроблена робота.

(Тихо до тих, що знають).

А хто й відкіль — моя турбота.
Я не ловив даремно гав,
Всі арсенали обшутив;
А там у незворушній тиші
Вони стояли кінні, піші,
Колись — владики грізні та вельможні,
Тепер — слимачі домики порожні.
Я поселив усяких там привидь,
Середньовіччя треба ж підживить!
Нехай у них чорти із різних сект,
Вони незгірший справлять тут ефект.

(Уголос).

Чи чуєте, вперед вони вже мчать
І зброею погрозливо бряжчатъ;
Вже майорять пошарпані праپори,
Що вирвались нарешті на простори.
Ви бачите, народ старий
Охоче йде на бій новий.

Зверху чути грізний суренний гук; вороже військо
непомалу завагалося.

Фауст

Вже затьмарився вколо обрій,
Лиш де-не-де грізний, недобрий
Червоний сполох спалахне;
Кривавим блиском зброя грає;
Ліс, гори, небо — все вступає
У це побоїще жахне.

Мефістофель

Наш правий фланг хоробро б'ється,
Та над усіми видається
Завзятий велет Ганс Рубай:
До нього й чорт не підступай.

Ціsar

Одна рука знялася вгору
Й здеятерилася в ту ж пору...
Непевні творяться діла.

Фауст

Ти чув про маревні мережі
На сицилійськім узбережжі?
У білий день химерна мла
Там коливається в повітрі,
Виводить візерунки хитрі,
Снує видіння без числа:
То колихливими містами,
То мерехтливими садами
Порожній простір вистила.

Ціsar

Що то за знак? На гострі піки
Упали раптом світлі бліки,
І наших лав списи блискучі
Окрили вогники скакучі;
Я бачу в цім якийся чар.

Фауст

Розхмур, о царю, чоло хмуре:
То знак зичливої натури,
Нам світять дивні Діоскури,
Що бережуть плавців од бурі;
Вони підсилять наш удар.

Цісар

А хто, скажи, і задля чого
Нам шле природу на помогу,
Який незнаний володар?

Мефістофель

Не хто, як той мудрець великий,
Що відданий тобі навіки.
У нього аж душа болить,
Що йдуть на тебе супостати.
Щоб добродійця врятувати,
Готов він голову зложить.

Цісар

У час коронаційного параду
Хотів я зразу вивірити владу.
На чим — не став я довго обирати,
Звільнив сивобородого од страти.
Я зіпсував попівству насолоду.
Хоч добре знаю, сам собі на шкоду.
Невже аж нині, через стільки літ,
Пожну я діла радісного плід?

Фауст

Добро сторицею воздається;
Зверни свій зір у неба вись:
То знамення тобі, дивись,
Воно віщує певне щастя.

Ціsar

Орел ширяє в небесах,
А слідом — гриф, потворний птах.

Фауст

Вважай, то справді добрий знак,
Бо гриф — то міф, чи так чи сяк;
Та де б та вигадка могла
Здолати справжнього орла?

Ціsar

Кружляють широко кругами
І раптом — блись! — уже зійшлися,
Один у одного впились,
Зчепились люто пазурами.

Фауст

Дивися, гриф уже підбивсь,
Узнав, що значить хист орлиний,
І, опустивши хвіст левиний,
За верховіттям бору скривсь.

Ціsar

Нехай по цьому знаку й буде,
Приймаю з радістю це чудо.

Мефістофель

(праворуч)

Наших воїв тиск завзятий
Крушить міць ворожих ратей.
Гуркіт, клекіт, брязкіт, торох,
Вже подавсь направо ворог,
І безладна ця навала
Й інші лави захитала...
Наше військо невгавуше
Вправо вдарило ще дужче

На фаланги ослабілі,
Як розбурхані хвилі,
Сила з силою другою
Шаленіють у двобою...
Краще й вигадать незмога,
Наша буде перемога.

Ціsar
(зліва до Фауста)

Глянь! Чи ж нашому загону
Утримати оборону?
Чи каміння їм не стало?
Вже узято нижні скали,
З верхніх теж одходять наші,
Лізуть, сунуть маси вражі
Вище й вище, далі й далі,
Може, вже на перевалі...
Ваші засоби нечисті,
З них немає нам користі.

Пауза.

Мефістофель

Ось мій один і другий ворон.
Летять похмуро і суворо,
Боюсь, що вісті злі несуть.

Ціsar

Їх вигляд збуджує неспокій...
Від скель, де бій кипить жорстокий,
Вітрила чорні їх женуть.

Мефістофель
(до воронів)

Сідайте лиш мені над вуха!
Той не загине, хто вас слуха,
Ви спрavите на вірну путь.

Фауст
(го цісаря)

Ти чув про пошту голубину?
До рідних гнізд, в свою країну
Ті птахи линуть з далини.
І ці нам служать службу щиру;
Лиш голуб — вісник задля миру,
А ворон — вісник для війни.

Мефістофель

Діла у нас, як мідний шеляг...
Глядіть, на тих стрімчастих скелях
Героям трудно припада!
Вже вороги взяли висоти,
А вдастся ім прохід збороти,
То буде нам гірка біда.

Ціsar

Отак мене ви підманули,
В сильце лукаво затягнули,
Аж страшно на душі стає.

Мефістофель

Держись, кріпись! Ще вихід є!
Терпіння й хитрощі в притузі!
Кінець завжди бува трудний.
Ще є у мене вірні друзі,
Лиш дай мені свободу дій.

Головнокомандувач
(увіходить)

Ти з дуросвітами зв'язався,
Весь час я сумнівом терзався;
Їх поміч лихо принесла.
Від ходу бою я в відчай;
Хто починав, нехай кінчай,
Я відмовляюсь від жезла.

Ці сар

Сховай його до кращих днів,
Іще ж нам доля усміхнеться!
А щодо цих чарівників,
У них зневірився вкінець я.

(До Мефістофеля).

Жезла тобі я не віддам,
Його інакші носять люди.
А зрештою, командуй сам,
Побачимо, що з того буде.

(Іде в шатро з головнокомандувачем).

Мефістофель

Ну що ж! Я не помру з жалю!
Нехай тобі патик хрещатий,
А нам з ним нічого почати.

Фауст

То що ж робить?

Мефістофель

Я все зроблю!

Гей, ворони, не гаючи й хвилини,
До озера, де траються Ундіни, —
Нехай сюди уяні води шлють.
Жіночі штуки трудно нам збагнути:
Так відділяють видимість од суті,
Що видимість покажеться за суть.

Пауза.

Фауст

Озерним дівам наші чорнокрили
Напевне непомалу підлестили;
Вода вже проступає тут і там.
Там, де були сухі і голі скали,

Джерела бистрі буйно бити стали...
Неждане лихо ворогам!

М е ф і с т о ф е л ь

Така диковина зляка
І боягуза й смільчака.

Ф а у с т

Джерела ті зливаються в потоки,
Що ринуть невтриманно на всі боки;
Вирує шумовиння хвильове.
Вже поняла вода площини скальні
І, пінячись у ярості навальний,
Каскадами лункими в діл реве.
Тут геройчний опір неможливий,
Усіх знese могутня сила зливи;
Мене самого острах огорта.

М е ф і с т о ф е л ь

Уже й злякавсь! Ця водяна морока
Не для мого, а для людського ока,
Мені ж дивиться — просто сміхота.
Всі мечуться, як в пеклі грішні душі,
І плавають кумедно так на суші,
Бо думають, щотонуть у воді,
Що їм уже залляло рот і вуші...
Усі в страшному сум'ятті.

Ворони вернулись.

Володарю ви добре послужили,
Та спробуйте тепер і власні сили.
Летіть у таємничі кузні,
Де карли трудяться союзні,
Метал і камінь куючи;
Нехай скуютъ огонь пекучий,
Яркий, блискучий і тріскучий

Ті чарівничі ковачі.
Хоча могутчі блискавиці
Й падучі зорі-зорянниці
У літню ніч не дивина,
Та блискавки поміж кущами,
Зірки шипучі під ногами —
То буде ява чарівна.
Добийтесь того відразу,
Уживши просьби чи наказу.

Ворони летять. Усе робиться, як велено.

М е ф і с т о ф е л ь

Окрила тьма ряди ворожі,
Ідуть немов на бездорожжі.
То тут, то там, в'юнкі, сліпучі,
Мигочуть вогники летючі.
Та до таких жахливих штук
Потрібний ще несвітський гук.

Ф а у с т

Ті лати, що німіли в склепній тиші,
На вільнім вітрі стали здоровіші;
Забрязкали, завили, загули,
Різноголосий шарварок звели.

М е ф і с т о ф е л ь

Тепер не буде їм утаву;
Зчепились за лицарську славу,
Як у блаженну давнину.
І рук і ніг блискочуть шини,
Неначе гвельфи й гібеліни
Продовжують свою війну.
В них ворожда спадкова, вічна,
Непримиренна й невідклична —
Зчинили бійку знов страшну.

В чортівських гульбищах до речі
Оті партійні ворожнечі
Та одчайдушная гризня;
І тут той дух ляка панічно,
Регоче дико, сатанічно,
Долину жахом ісповня.

В оркестрі бойовий шум, що врешті переходить
у бадьорі маршові мотиви.

У ШАТРІ САМОЗВАНЦЯ

Трон, пишна обстановка. **Х а п а й**, **П і д б и р а й к а**.

П і д б и р а й к а

Сюди ми першими прийшли.

Х а п а й

Летіли швидше, ніж орли.

П і д б и р а й к а

Які багатства тут лежать!
З чого почать і чим кінчатъ?

Х а п а й

Немає ліку тут скарбам.
Що потягнуть, не знаю й сам.

П і д б и р а й к а

Ті килими собі візьмім,
Незручно спати на твердім.

Хапай

Ота крицева булава
Мене до себе порива.

Підбираїка

Он позолотистий кармазин,
Мені давно вже снився він.

Хапай

(бере зброю)

Ця штука виручить завжди:
Махнув, убив і далі йди.
А ти вже силу нагребла,
Та все якогось барахла.
Покинь одежу й килими,
Цю скриньку краще підніми!
Одне лиш золото щире там
На плату найманим полкам.

Підбираїка

Такої вбивчої ваги
Не підійму, нема снаги.

Хапай

Ось нахилися на хвилину,
То я піддам тобі на спину.

Підбираїка

Ой, ой! Зніми його скоріш!
Важкий тягар ламає криж.

Скринька падає і розчиняється.

Хапай

Ото добро! Ото скарби!
Ну ж налітай, хапай, греби!

Підбираїка
(присідає навпочілки)

Якби хоч пелену набрать,
То буде на що погулять.

Хапай

Ну годі! Йди, бо час мина.
(Вона встає).

Гай-гай! Дірява пелена...
Іще розгубиш на путі
Усі монети золоті.

Гайдуки

Чого залізли ви в шатро?
Це імператорське добро!

Хапай

Ми в битві важили життям,
Трофеїв часть належить нам.
Споконвіків ведеться так —
Бере із ворога вояк.

Гайдуки

А в нас такий звичай невлад,
Не мусить грабити солдат.
Узявся цісарю служить,
То честю треба дорожить.

Хапай

Та чесність вашу знаю я;
Їй контрибуція ім'я.
Того ж ви поля ягоди,
І в вас пароль: давай сюди!

(До Підбираїки).

Тікай, не кидай, що взяла,
Нам зіпсували тут діла.

(Ігуть геть).

Перший гайдук

Чи ба, нахаба, ще й повча!
Чом ти не дав йому ляща?

Другий

Мені мов силу одняло,
У них непевне щось було.

Третій

Мені аж світ в очах затъмивсь,
То я гаразд не роздививсь.

Четвертий

Скажу без зайвих балачок —
Гарячий випав нам деньок!
У моторошній духоті,
В несосвітеннім сум'ятті
Вперед ми рвались без ваги,
І никли всюди вороги;
Імлою очі повило,
В ушах дзвеніло і гуло...
Хоч ми в бою перемогли,
А як — сказати б не могли.

Увіходять ціsar з чотирма князями, гайдуки виходять.

Ціsar

Ну, хоч би як було, а наша перемога,
Розбиті вороги тікають якомога.
Стойть порожній трон — зрадливее добро.
У пишних килимах блищить на все шатро.
В повазі ціsarській ми будем тут чекати,
Поки прийдуть до нас народу депутати.

Утішні вісті вже ідуть з усіх усюд:
Все втихомирилось, до нас прихильний люд.
Хоча зв'язались ми в бою з чарівниками.
Проте подужали ми власними руками.
Буває, в боротьбі випадком пощастиТЬ:
На ворогів згори каміння й кров дощить,
Печери загудуть од громового хору.
Дух в'яне в недруга, а в нас росте угору.
Подоланий терпить наругу і хулу.
Звитяжець-гордівник до неба шле хвалу.
Вторує все йому, покірне і слухняне,
«Te Deum laudamus» з мільйонів глоток гряне.
Та в цей вроčистий час я радше зазирну
Смиренно у душі своєї глибину.
Хай замолоду принц недбало час гайнує,
Дійшовши повних літ, його він оцінує.
Із вами чотирма до спілки я стаю,
Щоб правити в дому, в дворі і всім краю.

(До первого).

Ти, князю, всі війська розсудливо розставив
І в виришальну мить геройськи їх направив;
Нехай і в мирний час твій досвід їх навча:
Тобі, фельдмаршале, вручаю я меча.

Фельдмаршал

Так, вірна армія спасла тобі корону
І пильнуватиме твоїх земель кордону.
Вбезпечим супокій та й будем пити мед,
У замку прадіднім справляючи бенкет.
Тоді з оцим мечем я побіч тебе стану,
Твоїй величності являючи пошану.

Ціsar

(go другого)

Ти смілий чоловік і ввічливий разом,
Будь оберкамергер, керуй моїм двором.

Двірською челяддю нелегко управляти,
Не служать, як би слід, через одвічні звади.
Ти прикладом своїм зумієш напутити,
Як цісарю й двору належиться годить.

Оберкамергер

Я буду діяти по загаду царському,
Сприяти доброму, не шкодити й лихому,
Буть щирим і прямим, без хитrosti й крутні;
Ти не зневіришся, володарю, в мені.
А перед учиою мені дозволиш потім ...
Подать тобі води у тазі щирозлотім
І персні потримати; ти руки освіжиш,
І врадує мій зір твій вид іще світліш.

Цісар

У мене сила справ, і зараз не до свята,
Але попереду ще радощів багато.

(До третього).

Ти будеш стольником — за ловами гляди,
Піклуйся птичнею, в фільварках лад веди;
Я обиратиму улюблені потрави,
А ти по всякий час пильний своєї справи.

Стольник

Я з радістю готов томитися постом,
Поки величності не вдовольню цілком.
Настачим з кухарем тобі всього до строку,
Далеке зблизимо, прискорим пору року.
Ta їжа рідкісна тебе не приверта.
Тобі понад усе здоров'я й простота.

Цісар
(до четвертого)

Коли вже в нас якось про учи тільки й мови,

Ти будеш чашником, юначе мій бідовий!
Ти пильно дбатимеш, щоб наші погреби
Смачними винами повніли щодоби,
Та щоб не втратити високої довіри,
Сам у веселощах завжди дотримуй міри.

Чашник

Мій пане, честь таку приймаючи, юнак
Стає мужчиною, незчується і як.
Бенкету славного чекаючи терпливо,
Я цісарський буфет обставлю напродиво,
Надбаю посуду — все золота та сріблá,
Тобі ж я виберу бокал з тонкого скла,
Зі скла венецького, що дивну силу має —
Вино в нім кріпшає, проте не оп'яняє.
Звіряймось сміливо на дію чудо-чар,
Ta здержанливість твоя — то ще цінніший дар.

Цісар

Усе, що я сказав у цей момент важливий,
Як істину святу надійно сприйняли ви,
На слово цісаря ви можете вповати;
Ta є в нас грамоти, і підпис, і печать,
Щоб слово ствердiti. А ось, мов нарочито,
Сановний муж іде цю справу докінчити.

Увіходить канцлер-архієпископ.

Цісар

Коли в склепіння пруг останній камінь ліг,
Говорить чоловік: «Я дім навік воздвиг».
Ось четверо князів; ми міркували пильно,
Як нам двірські діла уряджувати спільно;
А для провадження державних суто справ
Собі я п'ятеро довірених обрав.
Маєтностями ви усіх затъмить повинні,
Тому й поширюю я ваші володіння,

Всі добра зрадників між вами поділю,
Вас можновладдями потужними зроблю.
Даю вам привілей збільшать наділи віном,
Міньбою, куплею чи іншим правим чином;
Вживайте повністю всіх вольностей і прав,
Що здавна наш закон князям удільним дав:
Хай вашим присудам скоряються підданці,
Не апелюючи до жодних більш інстанцій
Нехай подушне й чинш ідуть вам звідусіль,
Карбуйте золото, беріть руду і сіль.
За вірну службу вам подякувати маю,
Тож вас до зверхника найближче підіймаю.

Архієпископ

Ми вдячні глибоко за все, що дав ти нам!
Підсилюючи нас, ти дужчаєш і сам.

Ціsar

Ще й вищий привілей вам хочу доловити:
Для царства я живу і ще бажаю жити,
Ta тіні пращурів нагадують мені
Про неминучий край земної суетні.
Настане і моя година помирати,
Тоді ви мусите наступника обрати,
Хай пануватиме вінчаний володар
У мирі й лагоді, без міжусобних чвар.

Канцлер

Із гордістю в душі, з покорою в поставі
Вклоняються тобі державці величаві;
Допоки щира кров по жилах творить круг,
Ми — тіло, що твій дух приводить легко в рух.

Ціsar

Нехай ці рішення несхібні і незломні
Увічнить грамота на всі часи потомні.

В своїх маєтностях ви вільні володіть,
Але з умовою — нічого не ділить;
Хоч як побільшите ви згодом дар монарший,
Усе те в спадщину хай син дістане старший.

Канцлер

Я на пергамені спишу оцей устав,
Щоб він імперії благим законом став;
Хай канцелярія тоді печать приліпить
І підпис твій святий усе навіки скріпить.

Цісар

Тепер ідіть собі й міркуйте в самоті
Про цей великий день, єдиний у житті.
Світські князі виходять.

Духовний

(залишається і промовляє патетично)

Твій канцлер геть пішов, єпископ тут лишився,
Пересторогу дать володарю рішився,
Уболіваючи по-батьківськи за ним.

Цісар

У цей веселий час чи ж можна буть сумним?

Архієпископ

Вбачати мушу я зі скрухою гіркою
Помазану голову в союзі з сатаною!
Хоч ти й посів престол, на тому не кінець.
Чи прийме те Господь і папа, наш отець?
Коли про ці діла Петрів намісник взнає,
Він царство грішне святым огнем скарає,
Бо в ньому ти збудив іще в ту пору гнів,
Коли в вінчання день чарівника звільнив.
З твого вінця упав найперший промінь ласки
На кляту голову не з Божої указки.

Покайся ж хоч тепер і не гніви святынь,
З добра неправого посильну лепту кинь.
Оддай ті пагорби, де твій намет пишався,
Де з злими духами блузнірськи ти єднався,
Де слухав ти словес лихого князя лжі,
Ти монастир святий побожно заложи;
Ліси навколоїшні, що ген у далі мріють,
Гірські пасовиська, що буйно зеленіють,
Озера рибнії, і ріки, і струмки,
Що у долину мчать, ізвивисті й шумкі,
Й долину всю даруй обителі священній,
За щире каяття сподобишся прощення.

Цісар

За ці тяжкі гріхи я й сам себе виню.
Постав же сам, як знай, границі наданню.

Архієпископ

На місці, де тебе уведено в спокусу,
Вели спорудити храм Господу Ісусу.
Вже бачу духом я — утору мур росте,
Промінно світиться убранство золоте,
Встає олтар і неф, вивершуються хори,
І хрест зове мирян до віри і покори.
Благочестивий люд прямує в Божий дім,
Бо перший дзвін загув, як благовісний грім,
З дзвіниці гострої, що в небо гінко рветься, —
І грішник, молячись, людиною стається.
У день освячення — то буде втіха нам! —
Вшануй присутністю своєю новий храм.

Цісар

Нехай же здійснятися ці намисли натхненні
Во славу Господу, мені на розгрішення;
Діяння те мій дух утору піднесе.

Архієпископ

Як канцлер, я б хотів оформити це все.

Ціsar

Виписуй грамоту на займища церковні,
Я підпишу її в одраді молитовній.

Архієпископ

(пішов був уже, при виході обертається)

Та дай церковникам довічний привілей
На всякі податі й відбутки від людей:
Щоб храм оздобити велично, благоліпно,
Чимало буде нам коштовностей потрібно.
А щоб на пустоші воздвигнути храм скоріш,
Ти частку здобичі віддати нам велиш.
Та ще розпорядись, щоб люди приставляли
Нам камінь, дерево та й інші матер'яли,
А ми з амвону їх, як треба, навчимо,
Благословення їм на ревний труд дамо.

(Виходить).

Ціsar

Таких тяжких гріхів я не робив ще зроду,
Оті кудесники ввели мене у шкоду.

Архієпископ

(ще раз повертається, низенько вклоняється)

Ти берег моря дав єретику тому,
Погрожує од нас анафема йому,
Як не одлишеш ти і звідти на святиню
Усі повинності, і чинш, і десятину.

Ціsar

(прикро)

Але ж бо землю ту ще море покрива.

Архієпископ

То почекаємо, аби були права;
Да не промовиться владичне слово всує.

(Виходить).

Цісар
(сам)

Як так чинитиму — все царство роздарую.

Дія п'ята

ВІДКРИТА МІСЦЕВІСТЬ.

Мандрівник

Ось він, тінявий, привітний
Холодок од лип старих...
По мандрівці довголітній
Знов потрапив я до них!
Ось хатина та гостинна,
Що скитальця прийняла,
Як його на цю містину
Вергla з моря хвиля зла.
Де ж господар, господиня,
Люди щирі, помічні?
Чи ж моє благословіння
Їм продовжує ще дні?
Чи ж у всьому мають вдачу,
Чи живуть в теплі, в добрі?
Чи побачу, чи віддячу?
Вже й тоді були старі...

Бавкіда
(ревня бабуся)

Тихше, тихше, гостю миць!
Цить! Дідуня не збуди!
Довгий сон старому сили
На короткі дасті труди!

Мандрівник

Ой, це ж ти, бабусю люба,
Що з дружиною колись
Вдвох мене од смерти-згуби
Рятувати піднялися!..
Ти, Бавкідо, одходила
Потопельника тоді...

Увіходить дід.

Філемон! Ти скарб мій сміло
Видер з пащі злій воді!
Вздрів ваш вогник я в тумані,
Вчув ваш дзвоник крізь борвій.
Вам завдячую, кохані,
Тільки вам, рятунок свій.
Хай же ще раз подивлюся
Я на хвиль морських розмай;
Поклонюся, помолюся —
Серце повне через край!

(Іде вперед по дюні).

Філемон
(до Бавкіди)

Приготуй вечерю живо;
Подаси в садочок нам...
Він же хай дивує диву,
Хай чудує чудесам.

(Стоячи побіч подорожнього).

Подивися: там, де хвилі
Грізно били з краю в край,
Там сади вже посадили,
Нарядили справжній рай.
Не під силу вже старому
Рятівниче ремесло...
Але що мені по тому —
Море далі одійшло.
Пан умілий, челядь сміла
Рили рів, гатили гать;
Де царила моря сила,
Стали люди панувать.
Глянь — навкруг сади, городи,
Ниви, села, хутори...
Та ходімо до господи,
Сонце вже надвечори.
Мерехтливо мріє далеч —
То вітрила майорять,
Поспішають в гавань на ніч,
Як пташки в гніздо летять.
Море синьою стягою
Ледве мріється здаля,
Де не глянь, перед тобою
Скрізь видніється жилля.

В САДКУ

При вечері утрьох.

Бавкіда
(до мандрівника)

Чом сидиш, мовчиш думливо?
Чом нічого не їси?

Філемон

Хоче знати він про диво,
Ти ж йому розповіси?

Бавкіда

Диво дивне, що й казати,
Я не стямлюся й сама,
Та якесь химерувате —
Знатъ, добра у нім нема.

Філемон

Ні ж бо! Цікар в займанщину
Берег цей оддав йому,
І герольд на всю крайну
Просурмив про це в сурму.
Де взялись на узбережжі
Зразу шатра, курені,
Далі замок, мури, вежі
І сади кругом рясні.

Бавкіда

Вдень, бувало, дарма праця,
Як ті люди не пихтять;
А вночі вогні іскряться,
Вранці глянь — готова гать!
Жертв упало тут немало,
Ніччю — крики, зойки, шквал...
Море полум'ям хитало...
Вранці глянь — готов канал.
Ох, безбожник він, завида,
Вже й на наше зазіха...
Од непевного сусіда
Недалеко до гріха.

Філемон

Він же нас до себе кличе:

Скільки хоч землі бери!

Бавкіда

Бійся моря, чоловіче,
І не кидаєшся гори!

Філемон

Ну, ходімо до каплиці,
Поки захід не погас,
Подзвонити, помолитися —
Бог старий не зрадить нас!

ПАЛАЦ

Просторий розкішний сад, широкий, рівно виведений
канал. Фауст, старий, аж древній,ходить, думає.

Баштовий Лінкей
(в рупор)

Сідає сонце; до причалу
Човнів несеться батова:
Останнім жваво до каналу
Байдак великий заплива.
Не гнуться щогли в нім добротні,
Грайливо мають прaporці,
На нім досвідчені й зальотні
Щасливо маються плавці.

На дюні дзвонить дзвін.

Фауст
(жахається)

Проклятий дзвін! Він невлічимо,
Мов зрадний стріл, у серце б'є!

Усе мое перед очима,
А за плечима б то чие?
Бринить у нім злорадність хижак,
Що всякий владі межі є:
Отой липняк, та вбога хижак,
Та церквіця — то не мое...
Радніший я туди податься,
Та грізно тінь чужа встає;
То сіль в очу, то скабка в п'ятці,
Що всі відрadoщі псує!

Б а ш т о в и й
(як вище)

З вечірнім вітром прудко як
Летить процвітаний байдак,
Хоч наладований з верхом
Всіляким скарбом і добром!

Процвітаний байдак, наладований ущерть чужоземними
виробами. М е ф і с т о ф е л ь . Т р о є Д у ж и х .

Х о р

Вернули ми,
Та ще й з добром...
Вельможний пане,
Б'єм чолом!

(Виходять на берег, вивантажують добро).

М е ф і с т о ф е л ь

Вернули ми не порожнем
І похвали од пана ждем.
Ми звідси два судна взяли —
Сюди аж двадцять привели.
Що нам доводилось долать,
Нехай посвідчить наша кладь.
На вольнім морі — вольний дух.

Гляди навкруг, не будь ліньюх!
Бери, не гербуй, все одно,
Чи рибу вгледиш, чи судно!
Вдалося третє підчепити —
Четверте легше захопить,
А п'яте й одсічі не дастъ —
У кого сила, в того власть!
Важливо — що, байдуже — як...
У мореплавстві я мастак:
Війна, торгівля і розбій —
Одно сукно, троякий крій.

Троє Дужих

Хвали нема!
Нема хвали!
Немов сміття
Ми привезли.
Чогось нахмурив пан лиць:
Не до душі
Йому все це.

Мефістофель

Ніхто платні
Більш не чекай!
Уже ж ви всі
Взяли свій пай.

Троє

Та то бридня!
Попросим — дастъ.
Усім належить
Рівна часть.

Мефістофель

Знесіть спочатку
В погреби

Усі коштовнії
Скарби.
Розгляне він
Усе пильніш
І порахує
Все точніш —
Не пожалкує
Він і сам,
Дасть учту пишну
Морякам.

Я завтра всяких птиць побачу,
Усіх обмислю, всім оддячу.

Вантаж відносять.

(до Фауста)

Не зсуплюй брів, не хмур чола,
Прекрасно йдуть твої діла.
Усе ти мудрістю скорив
І землю з морем помирив —
Охоче море од землі
Плавкі приймає кораблі.
Тут у палаці ти сидиш
І цілий світ в руках держиш;
Тут, де була лиш гола рінь,
Звели ми перший наш курінь;
Де ми прорили перший рів,
Тепер простір для веслярів...
І землю й море повнить слух
Твоїх трудів, твоїх заслуг.
І нині тут...

Ф а у с т

Прокляте тут! —

Мені отрута із отрут.
У серце наче колька коле,
Скажу бувалому тобі:

Бодай не знатъ того ніколи!
І гріх, і сором, далебі!
Коли вже тих старих посяду
І сам осяду між лип'я?
Воно чуже — і світовладу
Від того ніби трачу я.
Коли вже там поставлю вежу
І все побачу, все простежу,
Окину зором широчінь
Трудом набутих володінь,
І подивлюся, як навкруг
Прекрасно творить людський дух,
І ради мудрої додам
На поміч сміливим трудам.
Отак-то муки перенось,
Коли в багатстві брак чогось.
І дзвону гук, і запах лип —
Мені мов церква, цвінтар, гріб...
Невже всесильну волю тут
Оцей пісок заб'є до пут?
О, як те збути, як забути?
Почую дзвін — я лютий, лютий!

М е ф і с т о ф е л ь

Так, через прикроці оті
Смаку не чуєш у житті.
Огидний, що й казать, той дзвін,
Шляхетне вухо ріже він.
Отой ненавидний бов-лив
Все небо жовчю мов залив
І від хрестин до похорон
Тобі ясue свій закон,
Немовбито між «бов» і «лив»
Ти і не жив, а тільки снив.

Фауст

Непослушенство й перекір
 Мені струїли владу й мир;
 Тут увірветься під кінець
 І справедливості терпець.

Мефістофель

Чого ж тобі на них дивиться?
 Вели сюди переселиться!

Фауст

Жени їх звідти, хай їм грець!
 І тут їм добре буде житися —
 Я дам прегарний хуторець.

Мефістофель

Та ми їх миттю переселим
 І схаменутись не дамо,
 І в новім селищі веселім
 Старе забудеться само.

(Свиснув).

Приходять Троє Дужих.

Ходімо виконатъ наказ,
 А завтра буде свято в нас!

Троє

Сьогодні пан не був ласкав,
 Коли б хоч завтра бенкет дав.

Мефістофель

(до глядачів)

Ну що ж, не перший цей дідок:
 І в Навуфея був садок.

(Царств. I, 21)

ГЛУПА НІЧ

Лінкей - баштовий
(співає, чатуючи)

Стою я на вежі
Немало вже літ,
В прекраснім безмежжі
Я бачу весь світ.
Поля неозорі,
І темні ліси,
І місяць, і зорі —
Все повне краси.
Скрізь вічні оздоби,
Скрізь вічне буття,
А в нім до вподоби
І власне життя.
Чи світле, чи хмарне
Було воно там,
Здавалося гарне
Щасливим очам.

Пауза.

Ні, не лиш одне щасливе
Бачить випало мені:
Щось зловісне, щось страшиливе
Піднялося вдалині,
Загорілось, заіскрилось
Поміж віття темних лип,
Ще й од вітру розгнітилось —
Розлилося вшир і вглиб.
То палає хата вбога,
Мохувата, вогка стріха;
А впинить огню незмога,
Де рятунку взятий од лиха?
Вам, стареньким, дітись ніде;

Як же ви не впильнували?
Весь ваш статок димом піде —
Безголов'я небувале!
Підлітають вище й вище
Хвилі полум'я страшного...
Чи старенькі там живі ще,
Чи втекли із пекла того?
Ось вогні прудкі, стрілисті
Геть розбіглись в гіллі, в листі;
Вітки миттю зайнялися,
Вниз посипались, хрусткі...
Ой, нашо мені далися
Очі надто аж зіркі!
З хряском валиться каплиця,
Бо ж на неї все летить...
Вище полум'я зміїться —
Аж до самих верховіть.
Багрянисто палахкоче
Все стовбур'я наголо...

Довга пауза. Спів.

Що голубило тут очі,
Те навіки загуло.

Фауст
(на балконі проти дюни)

То хто там тужить, хто там плаче?
Лінкей виспівує печаль.
Я діяв надто нетерпляче —
Уже бере й самого жаль.
Ну що ж, нехай лип'я згорить те,
Візьметься попелом нехай —
Поставлю башту там і звідти
Дивитись буду у безкрай.
Побачу я нову оселю,
А в ній бабусю і дідка,

Що тихо, раді та веселі,
Там доживатимуть вікá.

Мефістофель і Трос Дужих
(внизу)

Прибігли ми у повну ристь,
Пробач! Несем неладну вістъ.
Ми в двері стук, ми в двері грюк —
Вони защепнуті на крюк;
Один потряс, другий натис —
Вони зірвалися з завіс.
Ми кричимо, ми грозимо,
А впертим ради не дамо —
Такі вдалися вже, мабуть,
Нікого й вухом не ведуть.
Тоді ми годі тих дурниць —
Давай тягти їх силоміць;
Старі, що кпили із недуг,
Із ляку визівнули дух...
Іще у них чужак там був,
Поліз у бійку — смерть добув.
Та поки билось і сіклось,
Жар на солому впав якось,
І запалало все кругом,
Горить костром тим трупам трьом.

Фауст

Чи ви ж моїх не чули слів?
Не гвалту я — міньби хотів.
Кляну я ваш кривавий чин!
Діліть між себе той проклін.

Хор

Старі слова ізнов збулися:
Перед насильником хились!

Коли ж устав із ним на бій,
Майна й життя вже не жалій.

(Виходять).

Фауст
(на балконі)

На небі змеркло сяйво зір,
Вогонь притих, як ситий звір...
Війнуло вітерцем нічним,
Я чую смалятину й дим...
Непевний вчинок цей спішний
Та що за привид там страшний?

ОПІВНІЧНА ДОБА

Виступають чотири сиві жінки.

Перша
Мене звуть Тіснота.

Друга
Мене звуть Нужда.

Третя
Мене звуть Турбота.

Четверта
Мене звуть Біда.

Троє

Тут замкнуті двері — нам ходу нема,
Живе тут багатий — він нас не прийма.

Біда

Я тінню тут стану.

Тіснота

Я димом піду.

Нужда

Пестій і не гляне на мене бліду.

Турбота

Сестриці, сюди вам невільно ввійти,
Та може Турбота і в щілку вповзти.

(*Турбота щезає*).

Тіснота

Ходімо вже, сестри мої хмурозорі!

Біда

Іде за тобою, як завше, Біда.

Нужда

Од вас не одстане ніколи Нужда.

Утрьох

Насунули хмари, не жевріють зорі,
І стайна з простору, де темріє смерк,
Злітає сувора сестра наша — Смерть.

Фауст

(*у палаці*)

Учотирьох прийшли, а втрьох пішли;
Якусь чудну, непевну річ вели...
«Біда», «нужда», щось ніби «смерк»,
І знов зловісна рима «смерть».
Глухий той згук страшну віщує долю

І досі я не виборовсь на волю.
Коли б зумів я магію прогнать,
Забути химери чарів і заклять
І сам на сам бороть природи гарт —
Людиною б і справді бути варт.

Таким я й був, поки тих чар не знав,
Поки себе і світу не прокляв.
Тепер тих чар в повітрі аж кишиТЬ,
Не знаю вже, де дітись од привидь.
Чи сяє день, поману женучи, —
Мара мене обмарює вночі;
Чи весело додому з поля йду —
Закряче крук, закряче на біду...
Оплутує кругом нас забобон:
То примха десь, то знамення, то сон,
І моторош нам душу обійма.
Щось рипнуло — й нікого мов нема.

(Здригнувся).

Чи тут хто є?

Турбота
Та є, тобі ж чутно!

Фауст

А хто ти, хто?

Турбота
Хіба не все одно?

Фауст

Геть звідси!

Турбота
Ні, я втрапила сюди.

Фауст

(спершу гнівний, потім впинив серце, тихо)

Не заклиной, не накликай біди!

Турбота

Хай нечутна я для вуха,
Та душа мій голос слуха;
В різних постатях встає
Грізне марище моє.
В полі, в морі, завше, всюди
Серцем чують мене люди,
Не шукаючи, знайдуть,
Улещаючи, кленуть.
Чи ти Турботи вік не знат?

Фауст

Я все життя не йшов, а гнав
І брав з нальоту кожну насолоду,
Кидав, що стало не в догоду,
А що пручалося, пускав.
Я лиш жадав, задовольняв жаду,
І знов бажав, і так, мов у чаду,
По світу мчав бурхливо і бентежно;
Тепер іду розважно, обережно.
Доволі вже спізняв я зéмний круг,
Шкода мені потойбіч зносить дух.
Безумний той, хто в мріях непотрібних
За хмарами шука собі подібних!
Тут твердо стій і пильний зір одкрій;
Допитливим і цей світ не німий.
Навіщо нам до вічності ширяти!
Що знаємо, рукою можна взяти.
Отак мудрець ітиме у житті,
І не зіб'є мара його з путі;
У русі тім йому розкоші й болі,
Й на хвилю він не стане в задоволі.

Турбота

Під моїм страшливим гнітом
Хоч би хто, той нудить світом,
Той не бачить за пітьмою
Навіть сонця над собою;
Хоч, дивіться, притаманий —
Дух охмарюють тумани;
Хоч скарбами володіє —
Користати з них не вміє;
В щасті, в горі він страждає,
У достатку голодає;
Всім утіхам і скорботам
Безпорадно каже: «потім»,
Завше завтрашнього жде він
І в сьогоднішнім не певен.

Фауст

Облиш, улізлива змія,
Ті нісенітниці торочить!
Геть, геть! Літанія твоя
І мудреця, нівроку, обморочить.

Турбота

Він не знає, що робити,
На яку йому ступити:
Пройде трохи по дорозі
І заточиться в знемозі;
В твань улипши, йде все глибше,
Не надіється на ліпше,
І собі, й другим немилій,
Ніби й сильний, а безсилій;
І без віри, й без відчаю
Не живе, а доживає.
Ті вагання, ті змагання,
Бунтування й підлягання,
Підіймання і зривання,

Напівсон, напівчування --
Держать його цупко й стекло,
Щоб зіпхнути врешті в пекло.

Фауст

О привиди зловісні! Ви караєте
Наш рід людський мільйонами терзань
І низку днів байдужих обертаєте
У лабіrint нечуваних страждань.
Від демонів нелегко утекти,
На пута їх кріпкі немає ради,
Та ти, Турбото ница, ти
Не діждеш наді мною влади!

Турбота

Щоб з мене більш не насміхавсь ти —
Піду, лишивши прокляття!
Сліпують люди все життя,
Ти ж під кінець осліпни, Фаусте!

(Дмухає на нього).

Фауст

(осліпши)

Навкруг лягає ніч кромішним адом,
Але не згасла розуму зоря;
Ще встигну я здійснить великий задум
Усе рішає слово владаря.
До праці, люди, шарварком умілим!
Сміливу мисль явіть чудовим ділом!
Намічене нам виконати слід —
Беріть знаряддя, заступи, лопати!
За щирий труд, за щедрий піт
Ждіть неабиякої плати;
Одна душа та рук сто сот
Досягнуть творчости висот!

ПРОСТОРЕ ДВОРИЩЕ ПЕРЕД ПАЛАЦОМ

Смолоскипи.

Мефістофель

Сюди, сюди! Шкитиль, шкитиль,
Розхитані лемури,
З кісток, в'язок і сухожиль
Латковані понури!

Лемури (хором)

Зачули ми твій голос лиш —
І вмить сюди примчали;
Либонь, прирізать нам велиш
Ти шмат землі чималий.
Сюди з вимірним ланцюгом
І гострими кілками
На клич прибігли ми біgom,
А нащо? — Не до тями.

Мефістофель

Та тут робота не яка —
Ви тільки власну міру знайте!
Найдовший хай ляга за мертвяка,
А інші — дерн навколо обкопайте,
А потім рийте яму там,
Як рили вже батькам, дідам!
З палати до тісної хати,
Хоч круть, хоч верть, доводиться махати.

Лемури (копають із глузливими вихилясами)

Я молод був, я жив, любив —
За мед життя здавалось;

Гуляй, душа, без кунтуша! —
Співалось, танцювалось...
Підкралась старість тайкома,
Ціпком мене утріла,
Я, бідний, носом заорав,
Та не куди — в могилу!

Фауст

(виходить із палацу полапки, держачись одвірків)

Яка то втіха — чути брязк лопат!
Юрба, моїм покірна цілям,
Землі дає належний лад,
Виводить перепони хвилям
І морю творить строгу грань.

Мефістофель
(набік)

Шкода, старий, твоїх старань,
Шкода тих насипів і гатей!
Поживок матиме багатий
Нептун із того, чорт морський.
Усе те з вашим муравлищем
Кінець кінцем дотла ми знищим
Союзом пекла і стихій.

Фауст

Пригінчий!

Мефістофель
Я!

Фауст

Ти ж добре дбай,
Бери де хоч робочі руки, —
Вживай принади і принуки,
Плати, лести і підганяй!

Та щоб мені щодня ти говорив,
Наскільки посугається той рів.

М е ф і с т о ф е л ь
(півголосом)

Що треба буде, все ми зробим,
Та тут не ровом пахне — гробом.

Ф а у с т

Край гір лежить гниле багно,
Весь край струйть грозить воно;
Його ми мусим осушити
І тим наш подвиг довершили.
Мільйонам ми настачим місця тут —
Стихію зборе їх свободний труд.
Простеляться лани широкополі,
Стада рясні заграють на роздоллі,
Круті горби зведе трудящий люд,
Укриє їх узорами споруд —
І заживе в цім краї, як у раї...
Нехай лютують хвиль скажені зграї,
Хай спробують де греблю ту прорвати —
Здолає гурт прорив затамувати.
Служить цій справі заповідній —
Це верх премудрощів земних:
Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється день у день за них.
Нехай же вік і молоде й старе
Життєві блага з бою тут бере.
Коли б побачив, що стою
З народом вільним в вільному краю,
Тоді гукнув би до хвилини:
Постій, хвилино, гарна ти!
Ніяка вічність не поглине
Мої діла, мої труди!
Провидячи те щасне майбуття,
Вкушаю я найвищу мить життя.

Фауст заточується. Лемури підхоплюють його і кладуть на землю.

М е ф і с т о ф е л ь

Утіхи, щастя — все йому в ненасить,
Жаги ніколи спрагнений не вгасить;
Бідаха рветься зупинить
Пусту, благу останню мить!
Боровся він зо мною скільки сил,
Та час — за нас: упав старий на діл.
Годинник став...

Х о р

Вже став! Мовчить, немов могила.
Стрілки зронив.

М е ф і с т о ф е л ь

Зронив! Прийшла жадана хвиля.

Х о р

Усе пройшло.

М е ф і с т о ф е л ь

Пройшло! То звук пустий.
Як так пройшло?
Адже ж пройшло — це те ж, що й не було.
Все, що твориться, що існує,
Колись у нівець поверну я!
«Пройшло, пройшло!» І що б це означало?
Усе одно, що й зовсім не бувало,
А крутиться все круга — мов і є...
Одвічна пустота — прихилище моє.

ГРОБОКЛАДИНИ

Лемур
(соло)

Це хто спорудив тут мені
Хоромину ледачу?

Лемури
(хор)

Лежи там мовчки в савані,
Ще маєш ти удачу!

(соло)

Де ж дівся бархат, де брокат?
Чом меблів тут не бачу?

Лемури
(хор)

Усе те бралось напрокат,
І все пішло на віддачу.

Мефістофель

Ось тіло вже лежить, а дух втекти готов,
Криваву підписку я пред'явити мушу;
На жаль, тепер є тисячі відмов,
Аби відняти в чорта душу.
Пустились ми старих шляхів,
А по нових — слизька дорога;
Колись би все я сам зробив,
Тепер потрібна підпомога.
Щодня нам лиха прибува:
Старі звичаї і права —
Все повертається в насмішку.
Раніш, було, почую смертний хрип
І жду душі; ледь вилинула — хіп!

Запазурю її, як кішка мишку.
Тепер вона вп'ялася в ту гниль і цвіль,
У труп гідкий — лишитись там воліє,
Аж супротивній стихії
Не витурять її відтіль.
Мордуєсь я щоднини й щогодини:
Коли, де й як дізнає хто кончини,
І навіть чи й дізнає взагалі?
В старої смерті сили замалі...
Поглянеш — так мов задубіло тіло,
Аж ні — ізнов ворушиться остило.

(Заклинає, фантастично розкрилюючи руки).

Агов, скоріш! Наддайте ходу в ноги,
Панове прямороги й кривороги,
Представники всіх дідькових порідь!
Мерщій сюди пекельну пащу пріть.
Щоправда, пащ у пекла єсть багато —
Глитає кожна певний стан і чин,
Та відтепер ми будем вимагати
Унесення в той лад на краще змін.

Лівобіч розверзається страшенна пекельна паща.

Із челюстів між вищирені ікла
Б'є полум'я у вихрі палахтінь,
Та і в диму кипучому не зникла
Од Міста Мук одвічних грізна тінь.
Вихоплюється звідти шум огнений;
І виплеснувся б грішник за любки,
Та знов його вертає зуб гісни
У чорторий пломінної ріки.
Що ж робиться в куточках окремішних,
Там тьма тортур од одного вогню!
Лякайте муками пекельницькими грішних —
Вони ж те мають за брехню й бриджу!

(До чортів-тovстунів із короткими прямими рогами).

Гей, пузані, лайдаки здоровецькі,
З шияками товстенними опецьки,
Що в адській сірці ласо пасетесь!
Глядіть, чи не забліма фосфор десь:
То — душен'ка, Псіхея б то крилата;
Підборкайте, то й стане як черва та;
Тоді на ній поставлю я печать,
Щоб тим певніш в огнистий вир помчать.

Пильнуйте спідньої частини —
Ось вам завдання гуртове;
Хто знає, де вона живе?
Можливо, навіть нижче спини...
А може, буде і в пупку —
Ловіть її, хлоп'ята, на трапку.

(До худючих чортів із довгими закарлюченими рогами).

А вам, довготелесі, накажу
Охоронять повітряну межу:
Держіть напоготові руки й кіті,
Не дайте їй хтозна-куди забігти, —
Вона ж от-от вже вилине з нори,
Бо геній завше рветься догори.

Сяєво згори правобіч.

Небесне воїнство

Неба обранці,
Раю посланці,
Линьмо туди!
Гріх викупляймо,
Прах оживляймо,
Всіх просвітляймо,
Возвеселяймо,
Благословляймо
В наші сліди!

Мефістофель

Згори до нас злітає світло кляте,
Я чую лемент, крикняву гідку...
То ж осоружні дівчури-писклята,
Що святобожним блазням до смаку.
Коли в зловісну прокляту годину
Ми пагубу кували на людину,
То наше найлютіше зло
Ханжам до любості було.
Їм тільки рвать — не низом, так горою!
Не раз від них ми вже терпіли крах;
Однакова у них із нами зброя,
Це ті ж чорти, лиш в каптурах.
Програти тут нам буде вічний сором;
Згуртуймося дружніше — й ми поборем!

Хор ангелів (сплючи троянди)

Рози квітучії,
Роси пахучії,
Сяйно-живущії,
Тайно-зцілющії,
Вкрийте листочками
І пелюсточками
Вколо весь край!
Червоно й зелено
Пестися, май!
Вмерлому велено
Знестися в рай!

Мефістофель (го бісів)

Чом нітитесь? Де ж ваш пекельний гарп?
Хай сплеться квіття несамовите, —
Держись, бісівський авангард!
Чи ж можуть ті благененькі квіти

Чортів гарячих засніжити?
Дихніть — і все зів'ялите за жарт.
Гей, дмухачі, дмухніть! — Ну, буде, буде!
У тім чаду уже весь рій побляк...
По ширості ви дули, на всі груди —
Занадто вже! Не треба ж так!
Не знаєте ніколи міри й краю!
Все в'яне, сохне, корчиться, палає
І нас отруйним обдає огнем...
Тримаймося! Хоч що там, не здригнем!
Чорти тремтять! Завзяття підупало!
Їх пройняло незвично млосним палом.

Хор ангелів

Цвітіння благісне,
Горіння радісне,
Живить усе воно,
Всюди несе воно
Ласку й любов.
Праведний, вірний
Світ невечірній
В висі ефірній
Тихо зійшов.

Мефістофель

Ганьба поганцям боягузним!
Гориніж стали всі чорти,
Біси ж пішли в переверти
І в пекло гепаються гузном...
Ну що ж, нехай вам огняна купіль,
А я не рушуся звідціль!

(Розмаюючи летючі троянди).

Гей, вогнику, не вийсь перед лицем,
Бо як схоплю, то сядеш холодцем!
Геть, відчепися, іскорко мала!

Пече у скронь, мов сірка і смола...

Хор ангелів

Що не належить вам,
То й не займайте,
Що дух бентежить вам,
Те оминайте.
Воїнство, гублячим
Відсіч готов!
Владна над люблячим
Тільки любов!

Мефістофель

Пече в печінку, в серце, в скронь!
Це ж наддиявольський огонь!
Сильніш пекельних тії врази!
Так ось чому зітхають цілі дні
Відкинуті коханці, що ладні
За милою зорить, звихнувши в'язи.
І я!.. Куди я очі пориваю?
Раніш мені були бридкі без краю
Вони, мої одвічні вороги.
Та чимсь чужим душа моя обнята:
Мені до мислі ті любесенькі хлоп'ята,
І їх клясти не маю вже снаги...
Коли пошиюся я в дурні,
То більших дурнів не знайти.
Малята вредні, шурубурні,
Над вас немає люботи!
Скажіть мені, кохані голуб'ята, —
Ви ж також люциферський рід і плід?
Кортить мені вас всіх розцілувати,
Воно, здається, так і слід...
Такі мені ви люб'язні і рідні,
Мов тисячі разів я бачив вас:
На постаті дивлюся миловидні

І відчуваю мов котячий лас.
Ходіть до мене, дітоньки, благаю ж...

Ангели

Ось ми йдемо — чого ж ти відбігаєш?
Ми близимось — а ти од нас в підскок!

Ангели заходять круга і окривають всю просторінь.

Мефістофель (остиснутий на передній кін)

Ви звикли нас лукавими взвивати,
А вмісте незгірше чаклувати —
Чоловіків звабляти і жінок...
Оце так так! Оце так діло!
Мов любощів мені дано...
Пойнято полум'ям все тіло,
А голови вже й не чутно...
Ну, опускайтесь, не вийтесь без кінця!
Але ж поводьтесь хоч трохи по-мирському.
Хоча поважний вид вам личить як нікому,
Але усміхнений ще краще до лиця.
Мене така усмішка пориває,
Як часто між закоханих буває —
Ледь світиться в куточках любих уст.
За всіх миліш ти, рóславий молодче;
Поглянь на мене хтивіше, солодче —
І на попів приходить м'якопуст!
Не вадило б вам дещо оголитись,
Нема пуття з цнотливих тих хламид.
Ось одвернулись... Ззаду подивитись —
Ще дужче розбирає апетит.

Хор ангелів

Люблічий пломінь,
Лагідний промінь!
Сяєвом правди

Грішних направ ти
І, від погуби пут
Збавивши їх,
Виведи їх на путь
Райських утіх.

М е ф і с т о ф е л ь
(схаменувшись)

Що сталося? Весь я в виразках, як Йов,
Самого страх бере при огляданні,
Та, обдививши, я торжествую знов:
Так, моого роду сили нездоланні —
Зберіг я часті, чорту притаманні,
На шкурі лиш прикинулась любов.
Загасло вже ненавиднє багаття,
Тож навздогін я всім вам шлю прокляття!

Х о р а н г е л і в

Кого скупає
Пломінь священий,
Той у блаженний
Сонм уступає.
Хором вроцистим
Злинемо ввись!
Аером чистим,
Душа, живись!

(Здіймаються в небо, забираючи з собою
бесмертну частину Фауста).

М е ф і с т о ф е л ь
(озираючись)

Та що за лихо? Де ви ділісъ?
Ви, пульверінки, чорта підвели...
Зі здобиччю своєю в небі скрилисъ —
Так ось чого ви справді тут були!
Невже ж я скарб такий втеряти мушу —

Запродану мені високу душу,
Що лестками ви в мене відняли?!
Шкода тут позивати небо.
Доводить право набуття...
Обдурано старого — так і треба!
Нехай не розм'якає без пуття.
А я ж на те вгратив великі кошти...
Яка ганьба! Усе пішло на дим...
Бувалий чорт! Та чого ж ти
Піддався любощам пустим?
Коли вже навіть битий жак
Зміг, як дитина, підманитися,
То я собі міркую так,
Що тая дурість — не дурниця.

УЩЕЛИНИ, ЛІС, СКЕЛІ, ПУСТИНЯ

Святі відлюдники на схилі гори поміж ущелин

Хор і луна

Склі стоять стрімкі,
Сосни шумлять дзвінкі, —
Корені в них чілкі,
Стовбури в них гінкі.
Хвилі прудкі біжать,
Надра гірські мовчать;
Тигри навкруг снують,
Лагідно муркають:
Тут ворожди нема,
Тільки любов сама.

Pater extaticus

(ширяючи в повітрі вгору-вниз)

Вічний блаженства пал,
Буйний любови шал,
Серця відчайний біль,
Бог, як осяйна ціль!
Стріли, жаліть мене,
Списи, коліть мене,
Шаблі, січіть мене,
Громи, печіть мене!
Згинь, наче хмарна тінь,
Зовнішня марна тлінь!
Сонцем ясним заграй,
Вічний любови рай!

Pater profundus

(у глибині)

Понад безоднею в задумі
Звисає скель стрімчастих ряд,
Клекочутъ хвилі в сяйнім шумі,
Гримкоче грізно водоспад;
Налита соком деревина
До неба тягнеться, струнка —
І скрізь любов, любов єдина,
Що все це творить і плека.
О, як тут грозяно і буйно —
Двигочутъ скелі, бір тремтить!
А глянь — вода вже тихоструйно
Любенько далі дзюркотить,
Зрошає миролюбні доли;
А блискавок жахні вогні
Оздоровляють видноколи,
Спаляють сопухи чадні.
Це все — провісники любові,
Її всесильний, творчий рух...
В її полум'яній обнові

Прокинься, мій скололий дух!
В кайдани пристрастей закутий,
Зболівся, змучився ти вкрай...
Втамуй, о Боже, біль мій лютий
І серце ласкою осяй!

Pater seraphicus
(середня сфера)

Що там грає-виграває
В світлій хмарці ранковій,
Що з-за бору випливає?
То маленьких духів рій.

Хор блаженних немовлят
Батьку любий! Де ми? Хто ми?
І куди нам путь лежить?
Ми нічого не свідомі,
Тільки знаєм: щастя жити!

Pater seraphicus

Опівночі ви вродились,
В зеленочку відцвіли;
Батько-мати там лишились,
Вас же ангели взяли.
Ви зближаєтесь сміливо —
Той, хто любить, вас притяг;
Ta — щасливі! Не були ви
На крутых земных путях.
Щоб освоїтися з ними,
В очі досвідні ввійдіть
І моїми — як своїми —
Наоколо поглядіть.

(Сприймає їх у себе).

Ось дерева, гори-кручі,
Онде бистрень клекотить,

Прямо висно вниз летючи,
Щоб дорогу скоротить.

**Хор блаженних немовлят
(зсередини)**

Все тут грізне і зловісне,
Хоч і повне красоти...
Вже нам острах серце тисне,
Любий, добрий, відпусти!

Pater seraphicus

Ввищі сфери підійміться,
Ростучи там без кінця,
Наскрізь силою пройміться,
Що виходить од Творця.
В оболоні ефіровій,
Духом благісним натхненні,
В вічнім сяєві любові
Вічно будете блажені.

**Хор блаженних немовлят
(в'ючись круг найвищої вершини)**

Взявши за руки,
Побожний хор створім,
Врочисті звуки
У небеса знесім!
І nelukавим
Вірмо словам:
Той, кого славим,
Явиться нам.

Ангели

*(ширяють у вищій атмосфері, несучи безсмертну
частину Фауста)*

Далося нам із лиха пут
Шляхетний дух розкути:

Стремління вічне й ревний труд
Сподобляться покути.
Любов одвічна над ним,
Пильнуючи, витає,
І сонм святих псалом гучним
Прибулого вітає.

Молодші аngeли

Ці троянди, дар покутний
Грішниць, що страждають щиро,
Тут явили чар могутній —
Довершили подвиг віри:
Врятували скарб душевний.
Де кидали ми ті квіти,
Упадали пекла діти;
Вже не злобу — смуток ревний
Відчували вражі духи;
У Диявола самого
Серце мліло, повне скрухи.
Торжествуймо перемогу!

Повні аngeли

Як тяжко нам нести
Ці земні лишки,
Святої чистоти
Тлінні домішки!
Дух до матерії
Приріс там щільно,
Зняти тепер її
І нам невільно.
Міцний зв'язок єдна
Єство подвійне,
Вічна любов одна
Його роздійме.

Молодші ангели

В'ється імлистий круг
Понад горою,
В нім ми вчуваєм рух
Звінного рою.
Хмарки світлішають,
В них вже виднішають
Діти блаженні,
Вільні від земних бід,
В весен новітніх цвіт
Преображенні.
Хай же і ця душа
З гроном ясним руша
В радісний літ,
В сфері священні,
У горній світ!

Блаженні немовлята

Радо приймаємо
Духа сповитого,
В ньому вбачаємо
Ангела скритого.
Пелен земних розрив —
Мука остання:
Вже він достиг, дозрів
До раювання!

Doctor Magianus
(в найвищій, найчистішій келії)

Вгору здіймають дух
Обрії чисті...
Хором звершають круг
Свіtlі невісти.
Чий то з зірок вінок
Золотом яскриться?

То ж серед тих жінок
Неба цариця!

(В екстазі).

О владичице, молю,
Хай у неба сині
Тайну благісну твою
Я побачу нині.
Що плекав у грудях муж
Ніжно і суверо,
Ти прийми, як принос душ,
Як любов-покору.
Волю вишнюю твою
Радісно ми творим,
Укріпившись вірою,
Пал гріховний борем, —
Діво-мати пресвята,
Вічно чиста й чесна,
Осіянна красота,
Владарко небесна!

Круг неї в'яться
Хмарки прозорі:
Душі покутні,
Тихі в покорі,
В каянні щирі,
Линуть за нею
В чистім ефірі.
Ти, приснодівочная,
Їх не проганяєш,
Ти, пренепорочная,
Їм гріхи прощаєш.
Не в одної сильна плоть
Слабий дух скусила,
Хіть гріховну побороть
Їм самим несила:
То знадливи пестощі

Їх спасінню шкодять,
То зрадливі лестощі
У спокусу вводять.
Mater gloriosa ширяє вгорі.

Хор покутниць

Ти незрівнянна,
Ти благостинна!
Вчуй же благання,
Вчуй же моління —
Дай нам спасіння!

Magna recessatrix (St. Lucae VII, 36)

Ради щирої любові,
Що скропила сліз слеєм
Ноги страдницькі Христові
На глумління фарисеям;
Ради мира, що лилося
Щедрим струменем на нього,
Ради ніжного волосся,
Що втирато тіло Бога —

Mulier Samaritana (St. Joh. IV)

Ради чистої криниці,
Де пили аврамлі вівці,
Де я Господу водиці
Подала колись в конівці;
Ради джерела святого,
Що забило щедро звідти
І пресвітло, і розлого
Розлилося по всім світі —

Maria Aegyptiaca
(*Acta sanctorum*)

Ради темної яскині,
Де спочив розп'ятий Спас,
Ради рук, що до святині
Не впустили грішну раз;
Ради посту, що в пустелі
Я постила сорок літ,
Ради слів, що я на скелі
Начертала, як завіт.

Всі утрьох

Ти, що світлим сяєш ликом,
Всім одрада, благостиня,
Ти, що й грішницям великим
Стежку вказуєш спасіння, —
Глянь на душу цю зболілу,
Що єдиний раз згрішила;
Ти прости її й помилуй,
Бо не знала, що творила!

Una poenitentium
(що звалась колись Гретхен, лише до них)

Пречиста Діво,
Глянь милостиво
На світле диво —
Щаслива я, щаслива знов!
Вернувсь мій милив
Одмолоділий —
Прийшов, прийшов!

Блаженні немовлята
(наближаючися круга)

Звівся над нами він,
Високий, сильний;
Воздасть ділами він

За догляд пильний.
Рано судилось нам
Землю лишити;
Він же, навчившись там,
Нас буде вчити.

Одна покутниця
(колишня Гретхен)

Між цього сонму пресвятого
Він сам себе ще не впізнав,
Та в прочутті життя нового
Уже блаженним з ними став.
Глянь, вже він тліну рве покрови,
Земне веретище своє,
І в світлій ризі ефіровій
Могутня юність повстає!
Хай я введу його у двері! —
Його ще сліпить райський світ.

Mater gloriosa

Іди! Здіймися в вищі сфери!
Він за тобою піде вслід.

Doctor Marianus
(молиться, павши ниць)

Душі, повні каяття,
Ось вам рятівниця,
До блаженного життя
Певна провідниця!
Світлий сонм тебе віта
У чеканні дива;
Діво-мати пресвята,
Будь нам милостива!

C h o r u s   m y s t i c u s

Яви минущого
Нам ніби сняться;
То — символ сущого,
Де сни здійсняться,
Де все урочес
Діє й живе;
Вічно жіночес
Нас туди зве.

F i n i s

Післямова

ДОКТОР ФАУСТ. «ФАУСТ» ГЕТЕ. «ФАУСТ» МИКОЛИ ЛУКАША

I

Знаний режисер Ейзенштейн за своїм і національним, а також інтелектуальним походженням — питоме дитя германської культури. Всіх її епох і напрямів. Річ не лише у тому, що рідною мовою мистця була німецька: рідною для нього була сама стихія німецької культури з її невпинним і невтомним інтересом до всієї процесуальності світу цього, до його розвою і його тягlostі.

Отож, у своїй ролі педагога, коментуючи студентам той розвій, професор московського кіновишу Сергій Ейзенштейн показував там німецьку, за його словами, «давно облюбовану гравюрку XVI сторіччя», що на ній мандрівник-чернець тамтого часу заглядає — аж за край всесвіту.

Тая німецька «гравюрка» при всій наївності своєї композиції — то ніби оптично узагальнена заставка, чи не геніальне візуальне «мотто» до всієї духової (а зрештою і подієвої) суми згаданого століття.

І не лише німецького, а й усього європейського.

Власне, ново-європейського.

То була доба, коли з гуркотом на весь континент, від Ельби до Тахо, обвалилася грандіозна, по-своєму гранично впорядкована будівля Середньовіччя. З його суворими табу на будь-які та будь-чий спроби зазирнути за будь-який край.

XVI сторіччя — тектонічна катастрофа тієї надбудівлі; світоглядний землетрус, що її руйнує саме у напрямі і намірі «заглянути-через-край». За край будь-чого, за межі будь-якого явища, положення, тези. Донедавна світоглядно недоторканних.

Мандрівник на тій «гравюрці» зазирає за край світу. А то вже й планетарна картина світу цього — аж радикально оновлена, — як сказав один дослідник, у «географічних екстазах Колумбової доби».

Великі виміри світового простору вже запротокольовано-закартографовано на тогочасних «портуланах», накреслених у тих екстазах. А проте оновлена європейська зінниця не обмежується тією «макрографією». Розпочинається її, тієї зінниці, і «мікрографія»: геройчний новоєвропейський епос входження уже в глибини світової речовини.

Телескоп і мікроскоп, що з'явилися трохи пізніше, то емблематичні наслідки оцих макро— і мікрографій.

Картина світу у XVI сторіччі, отже, перемінилася — з енергією, яка чи не дорівнювала великим космічним новотворенням...

То була доба, коли свіжо усамостійнений європейський інтелект зазирав «через край» рішуче всюди і в усьому. Доба повсюдного «ревізіонізму» (якщо пригадати більш пізнє словечко, пізніше винайдене ображеною відомою догмою), доба радикального перегляду всіх попередніх уявлень про основи буття. Усього його попреднього і світоглядного, і матеріального інвентаря.

Колись інший питомий не-германський син германської ж культури, росіянин Михайло Бахтін, сказав, що культура взагалі «здійснюється на границі» XVI сторіччя, здійснюється саме на межах, на кордонах-«границях» — усіх проявів тодішньої феноменології тодішнього духу. Який немовби зірвався з усіх своїх підвалин, зі своїх основ, зі своїх стапелів. Здійснюється на пограниччі: поміж тим, що було — упродовж чи не тисячоліть, — і тим, що бути має.

Отже, поміж чітко окресленим і тим, що має ще невиразні, гіпотетичні, гадані контури.

Ось так і вибухнув новоєвропейський вулкан, що його робота вочевидь продовжується і понині. З певного часу приводячи в рух — і як руйницький, так і формотворчий — уже всю нашу Землю. А то й, уже зачіпаючи суміжні — космічні — світи-сусіди (на згаданій німецькій «гравюрці» її персонаж зазирає вже й «студі», «по той бік зірок», пояснював Ейзенштейн).

Зрозуміло, однак, інтелектуальна революція XVI ст. мала бути узагальнена не лише в тій стільки ж багатозначній, скільки ж і лубочній композиції-примітиві.

Але теж у лубочній...

...На «високих», горішніх поверхах культури незрідка забувають, що найсуттєвіші ознаки і риси людського буття, ці чи ті його першоістини — помічають передовсім на поверхах, топологічно розташованих нібито набагато нижче. Але саме тому особливо міцно вбудованих у товщу буття. Нібито досучасне (може, навіть з «горішнього» погляду чи не «докультурне») — насправді, внизу помічене-осмислене, має найвищу буттєву ціну. Міф, фольклор, найперші, найбільш ранні сплески і спалахи релігійної свідомості мають — саме таку ціну.

Чого вже там: «горішнє» в культурі, весь її нині неозорий «музейон» тримався і тримається на тій давній і несхитній основі.

І тому особливого значення набуває найостанніший, найвищий чи там найглибший, мотив-сюжет світового (а чи принаймні європейського) фольклору. Сюжет про доктора Фауста. Цей автентичний народний рефлекс на збурений ландшафт збуреного сторіччя.

...На самому схилку того сторіччя, року 1587-го, у Німеччині з'являється книга «Історія про доктора Йоганна Фауста, славутного чарівника і чорнокнижника». Так звана «народна книга». Себто книга-лубок, із тих, що у них поставали друком донедавна найпоширеніші теми і сюжети, скажімо так, масового усного спілкування, зідеологізованого у цьому чи тому напрямі.

Вважається, що книгу ту видав (і, напевне, зафіксував-записав ту історію) протестант-лютеранин на імення Шпіс(с).

Зазначимо, що в одному вельми авторитетному сучасному виданні про Шекспірового колегу і ровесника — Крістофера Марло — простодушно сказано, що його п'єсу «Трагічна історія доктора Фаустуса» створено 1588—1589-го року, а у ній виведений образ, що «про нього вперше повідомляє німецька народна книга Й. Шпісса (1587-й рік), відома Марло в англійському перекладі 1558-го року». Що ж, як сказав відомий герой

відомого ровесника Марло, Гамлет: щось воно не зовсім зрозуміло, але хай так і буде...

Зрозуміло, однак, лише одне: згадана «народна книга» — то ніби друковане реферування давно вже поширеного усного сюжету, чи не «синхронного» початку того століття, «ровесного» останньому. Принаймні, про витівки доктора Фауста йдеться вже у «застільних бесідах» доктора Лютера, який одним із перших змістив-зсунув духовий, а по тому і весь інший пейзаж століття.

Але то вже справа академічної історії літератури — дослідити усну і друковану «фаустіану» епохи, подати неміфологізовану історію останнього великого європейського міфу, власне, конкретну історію його друкованої фіксації.

Тут же ідеться про інше. Про сам характер цього міфу. Характер, що про нього аж несподівано повідомляє сама форма його інформаційної подачі. Книга. Друкована. І ось ще й «народна»...

Ми, сучасники, якось уже звикли до усного першопобутування міфів узагалі, що їх цивілізація видрукувала лише тисячоліття по тому. А тут міф потрапляє в друкарню — приблизно десь через кілька десятків років після своєї появи чи, принаймні, остаточного сюжетного оформлення!

Що ж спонукало масу (або, як пізніше, набагато пізніше, мовить герой роману Томаса Манна «Доктор Фаустус», «висловлюючись романтично, народ») витворити той міф, а за тим негайно віднести його у поліграфічно ще зовсім молоду друкарню? Давній — усно-міфологічний — спосіб осмислення світу і всіх його сенсів тут якось аж загадково зустрічається з тоді ще «новітнім», але вже суто технологічним способом фіксації та поширення (тиражування) людських думок...

Нагадаємо, що Відродження — і питоме, себто італійське, і його «північний» відгомін — зустріли шойно винайдений друк, м'яко кажучи, без особливого ентузіазму.

Відродження, ця світоглядна репетиція шістнадцятого століття у столітті п'ятнадцятому, дійства свої облаштовувала здебільшого на аристократичному кону. Замок. Палаццо. Монастир. Центральні квартали ренесансного міста...

А так званий народ, «вульгус», залишався десь за лаштунками розкішного ренесансного спектаклю.

А по тому вже і друга дія останнього. Подальше століття. «Ідея вийшла на вулицю», — пізніше скаже Достоєвський, полемізуючи з лютими крайнощами індивідуалізму (у його термінах, з «індивідуацією» з «власним хотінням»). Відтак маса — XVI ст. на всіх тогочасних «вулицях» — і не тільки — і зустрілася впритул з «ідеєю», з тією «індивідуацією», з геройчними, але й моторошними крайнощами-зразками «власного хотіння».

...Приміром, ландскнехти «християнського імператора», відтісняючи військо «християнійшого короля», вдерлися у світову столицю християнства і влаштували там таке, що перевершило колишні погроми варварських королів... У тих війнах «найхристияніший» же укладає з турками договір про спільні воєнні дії. По тому католики, воюючи поміж собою, розпочинають війну з протестантами. «Стояла, — скаже пізніший епіграматист, — тиха варфоломіївська ніч».

А все це і супроводжується затятим, неймовірним за своєю психологічною температурою прагненням, візуально означеним на згаданій «гравюрці»: заглянути за край світу. І взагалі за край усього того, що в ньому є.

Народ повинен був теж зазирати — у ті розпеченні історію стихії. Адже вони вже зачіпали його безпосередньо. Принаймні, бурхали у всій своїй ексцентриці на його очах. Подивованих тією ексцентрикою.

Отак народ — німецький народ — і скомпонував свою «фаустіану», свою народно-міфологічну версію біжучої історії, всієї у ній спазматики. На неймовірні ситуативні гіперболи останньої він, отже, відповів своїми гіперболами. Саме міфологічними.

Отож, семантично, світоглядно найбільш відповідними тій спазматиці.

У своєму діагностично геніальному інстинкті цей колективний автор-міфотворець і здогадався узабезпечити геніальний сюжет друком, цією, за тих умов, компенсацією за швидку тоді вже ерозію недавньої (точніш, саме давньої) і такої важливої ознаки міфу як його нормативність, себто його обов'язкова всеприсутність.

Народ-міфотворець — якраз напередодні остаточної руйнації великих форм міфотворення — встиг своєчасно

закарбувати в друкарському шрифті (котрий, фігуально кажучи, ще не встиг охолонути після того, як його відлив Йоганн Гуттенберг) отої свій гіперсюжет...

Далі Європа неминуче пішла вже шляхом «індивідуалії», себто вже саме індивідуальних версій великого міфу.

Від згаданого Марло до згаданого ж «Доктора Фаустуса» Томаса Манна.

Але перше друковане слово про доктора Фаустуса — німецько-народне слово, — відкриваючи і національну, і світову «фаустіану», постає у ній не лише як літературний, а й ідеологічний феномен колосального світоглядного значення.

Оте «слово» вгадало те, що стало першозмістом усього подальшого Нового часу. А ось тепер і часу Новітнього. Біжучого. Вгадало у тематичних, сюжетних, композиційних конфігураціях «народного» словотвору. Вгадало у всій системі провідних у ньому образів — абсолютно відповідних усьому тому, що наскрізним чином і понині проходить-сповнює той Час.

...Популярна свідомість ниньки аж загіпнотизована іншими пророцтвами іншого доктора із того ж сторіччя. Мішеля Нострадамуса. Який безперестану звідтіль посылав у своїх «центуріях» прогностичні сигнали майбутньому (себто нам з вами) — про ті чи ті, скажімо так, «інциденти» у ньому. А відтак оскільки «новочасна» історія поспіль складається із безлічі різного роду інцидентів, великих і малих катастроф, то майстерна полісемія, хитра многозначність пророцтв-центурій придворного лікаря чи не галюцинаторно, але ж зовсім як у наївній «прогностиці» карточного чи там циганського ворожіння «збігається» з подіевими контурами тих чи інших наших нещасть.

Але ж насправді автентичною прогностикою майбутнього, ніби світоглядною його перфокартою виявилася, як тепер уже належить визнати, саме германська фабула про загадкового германського ж інтелектуала, про німецького доктора, який безупину «заглядав-через-край»...

А вслід за ним відтак — і вся подальша Європа. Весь Новий час у усьому своєму цивілізаційному обсязі. Аж до часу Новітнього. Себто до нинішнього постмодерністського злободення, яке тільки те й робить, що зазирає за

будь-який край... Будь-яких предметів, явищ, будь-якої подієвості.

Тільки робить це, сказати б, ніби позіхаючи... Від своєї ніглістичної втоми чи просто нудьги.

Що ж. Лихоманку давньої фаустівської допитливості, схоже, нині вже збuto. Нині вже призабутий і сам героїчний характер, сам неймовірний тонус героїчного ж фаустівського тексту, палка фізіологія палкої його спрямованості.

Отож, Фауст — це ніби персона-матриця європейського розвою! Так само, як і пізньоєвропейського, нинішнього його ступору, від'ємна його людина-одиниця. Ключ до багатьох дверей континентального дому. І давніх, і навіть новітніх.

У зв'язку з цим прояснюється і справжній характер Faustового пакту з демонічною стихією, пакту, що так вразив його сучасників.

Розпочнімо з того, що ми живемо в добу всепроникли-
вого, але водночас вже ніби і впорядкованого, вочевидь інституалізованого знання. І спеціального цехового, і популярного.

Загадки світової речовини нині без особливої патетики розшифровуються в обладнаних для того місцях і середовищах, а по тому потрапляють і на «дисплей» масової свідомості. Нікого і нічим там особливо вже не дивуючи. А то й взагалі не вельми цікавлячи.

Фаустове ж сторіччя перебувало у зовсім іншому психологочному вимірі, аж унікальному в обсязі людського досвіду. Йдеться не просто про інтерес доби до тих чи тих «цикавинок» (термін епохи). Сторіччя це заглядає за край світу зовсім з іншої причини.

... Так звані «темні сторіччя» (Середньовіччя), всупереч тому — оптично і не тільки — образливому епітету, насправді вибудували залиту сліпучим космічним світом Абсолюта, Господаря світу, на диво впорядковану, наскрізь прозору модель універсуму. Один із головних архітекторів тієї світоглядної будівлі, святий Тома Аквінат, за словами одного його коментатора, аж «молився Ясності»...

... Впала чи поруйнувалась ота будівля! І світ одразу ж став не просто не-світлим, непрозорим. Він став і грізно таємничим, ніби якимось лабіринтом (образ, який відтак стає вельми поширеним символом). І відразу ж тодішню

людину аж струшує лютий гносеологічний азарт, палке епістомологічне намагання — розгадати ті загадки.

Доктор Фауст — уособлення того пізнавального темпераменту епохи, його найбільш густа персоніфікація: згаданий азарт по вінця переповнює його.

І необхідно веде до спілки з демонічними силами, які і мають прояснити йому структуру цього відтак «наскрізь непрозорого», до краю загадкового світу. «Фауст, — йдеться у «народній книзі» про нього, — забажав проникнути і вивчити всі «основи неба і землі». Адже попередні «основи» того й другого вже лежали у світоглядних руїнах, а «небо» і «земля» відтак постають у вигляді колосальної енігми, загадкового лабіринту, закутаного в пітьму, і щойно емансилювана європейська свідомість з особливою пристрастю намагається щось та розгледіти у тій пітьмі.

Астрологія ще не стала астрономією; алхімія ще не стала хімією; «ельдорадо логіки», як пізніше назвали пізнавальні засоби часів десь того ж Томи Аквіната, викликає повсюдну недовіру; а водночас — як же тій свідомості хочеться дізнатися про згадані «основи»!

Отак в особі Фауста вона і звертається за «науковою» та іншою поміччю до демонічних сил, до гаданих їхніх всесилля і всевідання.

Взагалі-то людина зроду-звіку, передовсім ще у часи поганства, шляхом різних магічних операцій, намагалася перетворити оті сили на свого асистента, «замолити» їх. Від доби найдавнішої обрядовості до недавньої гуцульсько-карпатської переконаності, що чорта можна зробити своїм наймитом, аби тільки не шкодувати для нього молока й цукру...

Фаустів же пакт — то щось зовсім іншого, раніше небаченого у цій прагматичній народній демонології: демонське потрібне йому як компетентний носій автентичної інформації про світобудову...

Наша сучасність, геть потомлена тепер уже неозорими огромами цієї інформації, схоже, що не в змозі оцінити всю неймовірну напругу Фаустової жадоби справжнього, немістикованого, як нині кажуть «реального» знання — і всю глибину ситуативної метафори того пакту, що у ній вповні віддзеркалена та жадоба, вся та напруга.

Разом з тим, сама оця метафора, як і все інше в ту епоху, теж зазирає-за-край. А власне — у наш з вами бік. У наш з вами час.

І йдеться не лише про те, що біжуча історія лише зовсім недавно бодай трохи, але вже охолола від недавнього ж пекельного азарту держав, цілих народів, тих чи тих політичних сил, які чи не ентузіастично укладали пакт зі Злом найстрашнішої проби, «тоталітарним» чи якимось іншим.

У розлогій німецько-народній сюжетній сумі довкола Фауста є сюжет, який за своєю вже зовсім неймовірною глибиною перевершує всі прогностичні інтуїції тогочасного людства, всіх його тодішніх «нострадамусів»: доктор, що його аж струшує жадоба пізнання, досліджуючи речовину, влаштовує якийсь загадковий експеримент над нею. І — гине чи не внаслідок її вибуху.

...Нуклеарна злободенна — кода згаданого гносеологічного азарту. Азарту, започаткованого століттям, що в ньому постала та сюжетна сума, та фольклорна (чи напівфольклорна) приповідка про той Фаустів експеримент і його наслідки.

Наша доба, що переживає ту коду у вигляді двох її страхітливих гіперкатастроф, мала б зупинити свою зініцію на тому приголомшивому сюжеті XVI сторіччя. Доби, коли фізики — зусиллями того століття, ось-ось відклалася від метафізики. У майбутньому напрямі — аж до відомої репліки відомого Енріко Фермі, який, виправдовуючись після Хіросими, кинув: атомна бомба — погана етика, але зате ж яка фізика!

Що ж. Популярна свідомість пізніше, у легенді про Фауста, незупинно помічала інше, не стільки «світоглядане», скільки «чуттєве». А чи, точніше кажучи, еротичне...

Тут ідеться зрештою, не стільки про слухачів відомої опери, скільки про самого її автора (композитор Шарль Гуно, у розпалі «бель епок», створив, скажімо так, зворушливу, але до краю спрощену музичну версію великого сюжету).

Лише сьогодні, у розпалі вже зовсім іншої епохи, вочевидь постає неймовірного рівня ступінь того давнього німецько-фольклорного прозріння — щодо неймовірних можливостей «фаустіади» в її футурумах.

Сюжет про загибель доктора Фауста-експериментатора взагалі вже можна сприймати або як найвищий інтелектуальний рекорд у світовій, у широкому значенні, «футурології», або ж як такої ж прогностичної сили інтелектуальний ехолот, закинутий у глибини прийдешності. Що відтак стала нашою сучасністю — та ще й злободенною...

Зрозуміло, що легендарій довкола доктора Фауста, зважаючи весь колосальний обсяг усіх його змістів, рано чи пізно, мав зустрітися не просто з красним письменством найвищих його поверхів, а й з найбільшою там художньою величиною найпочутнішою у всьому новоєвропейському літературному часі художницькою персоною. Йоганном Вольфгантом Гете.

Бібліотеки, присвячені європейській, а тепер уже і світовій, «фаустіані!» «Гетеанум», довжелезні полиці там, присвячені спеціально гетевській рецепції того легенда-рію. Це в тому обсязі, що вже все там і не прореферуєш і взагалі не оглянеш. А втім є в тому огромі очевидне-невідпорне одне, так би мовити, порозуміння і самих гетезнавців поміж собою, і їх самих — з самим Гете...

А є в тому огромі очевидне-невідпорне одне так би мовити, порозуміння і самих гетезнавців поміж собою, і їх самих — з самим Гете.

Композитор Глінка колись сказав, що музику творить народ. «А ми, композитори, лише її аранжуємо».

Оце, схоже, наймісткіша формула всієї художньої архітектури витвору Гете. Трагедія «Фауст» (1771—1831). Все неймовірно її смислове, образне, сюжетно-композиційне багатство, весь її художній ансамбль — це особливе продовження-перетворення того, що містять усі, широко кажучи, «народні книги» про Фауста, рішуче всі у них мотиви. Світоглядні, ситуативно-фабульні. І так далі.

Все у трагедії послідовно-поглиблено відлунює всією семантикою останнього великого європейського фольклорного витвору. Фольклор — «народна мудрість». Гетевський шедевр, отож, саме аранжує музику тієї мудрості.

З огляду на це «Фауст» чи не перевершує навіть Шекспіра і Сервантеса, що вони, кажуть, ніби першими зафіксували новий європейський час, першими осягнули нові його якості.

Адже театр Шекспіра і роман Сервантеса вочевидь перебувають здебільшого по той бік власне фольклору — себто потойбіч суто масових, народно-колективних уявлень про світ. Та ще й полемізуючи з ними.

Гете ж у нових художніх засобах продовжує народно-фольклорні інтуїції, Продовжує світоглядно, мовно-стилістично, фабульно. І так далі. Нагадуючи нині, серед іншого, історику і теоретику літератури, що минулих часів аж обрядово поширенна категорія «народності», до краю спустошена кон'юнктурою тих часів, насправді у великому літературному часі може бути наповнена невідпорним буттєвим смислом.

З огляду на цю обставину два шедеври світової поезії, ніби зовсім різні за своєю конкретною генезою — «Фауст» і «Кобзар» — належать усе ж таки до одного й того ж естетичного виміру.

Два шедеври двох «народностей». Звідси вже кілька кроків до унікальної долі українського «Фауста».

В перекладі Миколи Олексійовича Лукаша.

II

Поява української версії «Фауста» — у самій середині тепер уже минулого століття (1955-й рік) — нині видається видатною подією не лише в історії українського перекладу, українського красного письменства, української культури, а й української історії взагалі. До Лукаша до перекладу «Фауста» бралися І. Франко, М. Уlezко тощо.

Переклад Миколи Лукаша з'явився десь на схилку одного із найчорніших періодів не лише в історії української літератури, а й української історії взагалі...

Демографічно і географічно колосальний український огром був тоді наглуго запечатаний у колосальну кризу, хоча й приховану у відомий квазіоптимістичний догмат. Абсолютно обов'язковий. Поліційно аж люто нормативний.

Стільки ж приховані тим догматом, скільки й очевидні травми світових війн. Геноцидів. Страхітливих соціальних експериментів радянської диктатури. Поспіль поруйнований тими ранами національний організм.

І одна із найболючіших ран — відгородженість країни, географічно розташованої якраз посередині Європи, від самої Європи.

«Червоне відродження» двадцятих з його широким — світовим — кругозором давно вже потоплене в крові і в непам'яті.

Жменька високоінтелектуальної діаспорної культури перебуває десь «у світах» — безпросвітно поза тутешнім «кругозором». Відродження ж у майбутньому десятиріччі — ще десь у далекому (не хронологічно, а світоглядно) майбутньому. І до того ж повоєнна мовно-лінгвістична катастрофа — повоєнне неухильне зросійщення тутешнього міста. Чи не тотальне.

І ось у розпалі цієї гіперкризи і народжується з-під пера скромного харківського філолога український «Фауст». Себто повний курс європейму по-українському. З'являється у країні, що її вбогі книжкові полиці вщерть заставлені канонічним «Коротким курсом» — курсом зовсім іншого — сталінського — напряму.

Микола Лукаш, — сказав нього його старший колега Григорій Кочур, — не любив канонічних форм. Йшлося, зрозуміло, ніби про сuto літературні форми. Разом з тим, коли Гете наприкінці бурхливого схилку XVIII сторіччя, після багаторічної перерви знову та повернувся до роботи над «Фаустом», молодший його колега, Шіллер, написав: «Und die alten Formen stürzen ein» («А старі форми руйнуються»). Старі канонічні форми...

«Фауст» Гете — найповніший ліро-епічно-драматичний компендіум новоєвропейської перезви шлюбних мандрів новоєвропейської людини з новознайденою свободою. Твір, який подає то спазматичну, то притищену, але вочевидь методичну руйнацію застиглих канонів. Усе це з появою Лукашевого перекладу і входить до українського вжитку. У роки, коли тоталітарний час ніби остаточно зупинився. У роки, коли в'язні, скажімо, «Комі УРСР» ще не поверталися звідти, з півночі. Так само, як ще не поверталися імена загиблих — у до краю понищенну національну пам'ять.

Національна ніч ніби тривала-продовжувалася.

А проте українське слово у тому перекладі вже було звільнене. Під патронатом «таємного радника Європи»,

як колись Богдан-Ігор Антонич назвав Йоганна Вольфганга Гете. Це слово тут усамостійнилося-суверенізувалося задовго до відповідних сuto суспільно-історичних процесів.

Йдеться при цьому не лише про історію українського (власне, новоукраїнського) перекладу. Поетичного й іншого. Йдеться про саме українське слово, про його вікову драму і трагедію, подолану українським мистцем якраз у його перекладі трагедії німецького мистця.

...Колись ленінсько-сталінський нарком Чичерін (який у відому епоху доволі-таки «посприяв» продовженню української бездержавності), відправляючи свого дипломата до масариковської Чехословаччини, попереджував його: «ви побачите, наскільки ще недавно чехи були виключно селянською масою без буржуазії та інтелігенції».

Большевицький сановник не дуже-то перебільшував: тубільні за походженням городяни й інтелігенти у тій країні донедавна були поспіль германізовані. Так само як у нас — чи не поспіль зросійщені?

Отож, національно автентичною залишалася — «виключно селянська маса». А чому б і ні?

Українська селянська маса впродовж століть і століть зберігала національно-мовний тезаурус, попри всі не-українські авантюри і аватари тутешніх еліт. Зберігала, попри пістрявість привнесених сюди чужою політичною волею кордонів, попри неуникальну власну діалектальну пістрявість.

Отож, рано чи пізно те безбереге українське мовне море повинне було зустрітися з сильною національною художньою волею, яка й спрямувала його стихії у ті чи ті художні річища, «канонічні» чи там не-канонічні. Так і постало у своїх художніх формах українське літературне народництво, від Котляревського, від харківських романтиків, а потім Шевченка, до їхніх останніх спадкоємців. Що у них аж підкреслене естетично-індивідуальне безвідмовно-органічно поєднувалося з родовим — з чуттям тих мовних стихій. Чуттям, рівним геніальності.

Тесленко. Васильченко. Григор Тютюнник.

«Народ-языкотворец» (вислів Маяковського) тут зустрівся з індивідуальним «аранжуванням» його мовного й іншого досвіду. Передовсім саме у просторах його мови.

Але ж межі цього досвіду неуникно-історично мали розширюватися. І відповідно мали побільшитися також обсяги самої мови, семантичний її виднокруг.

Шевченко задля цього з дивовижною майстерністю використав церковнослов'янську, фонетично — і не тільки — «українізуючи» її.

Свої особливі засоби задля того розширення мали Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Леся Українка.

Усе це було ніби надбудовою над народною мовою, особливою, але здоровою ін'єкцією до її складу.

Були, зрештою, ще й інші способи до створення спільнотної мовної картини національного буття.

Скажімо, Михайло Коцюбинський у славнозвісній своїй повісті «із селянських настроїв», спостерігаючи їх на Чернігівщині, замість тамтешніх поліських діалектизмів, озвучив ті «настрої» подільською говіркою...

Отак українське літературне слово і готувалося до подальшої, гіпотетичної, естетично особливо переконливої майбутньої фіксації і народного, і світового буття — у всій їхній цілісності.

...Склалося, однаке, так, що всі ті мовнотворчі зусилля української літератури по тому були брутално призупинені знавіснілою історією—ХХ: євразійський тоталітарний догмат приступив до нещадного усунення із будь-яких текстів цієї літератури будь-якої реальної семантики того століття. Будь-якої реальної його дійсності. Підмінивши ту дійсність її симуляром. Її імітацією, сервільно узгодженою з усемогутнім тоді догматом.

Йдеться не лише про нечувану в літературній історії тутешню тиранію цензури чи «редактури». Йдеться про справжню літературну катастрофу, що її автентичні масштаби, схоже, ще й сьогодні далеко не зовсім осмислено-виміряно. Український літературний процес, — кількісно доволі розлогий — був відчужений від автентичного, немістифікованого відтворення реальності. Будь-якої...

Оточ, можна зрозуміти критика, який у розпалі тієї міфологізації довколишнього світу, сказав одним духом з приводу вітчизняного «міського» та «колгоспного» роману: романи ці — брехня в один мільйон слів...

Але ж сама мова продовжувала жити! Але ж, при наймні, згадана сільська маса, ця критична маса аж нуклеарної сили національного мовного процесу, продовжувала спілкуватися по-українському. І на бібліотечних полицях залишалася-таки літературна класика цієї мови — всі її попередні індивідуальні версії.

Це грандіозне мовлення десь та повинно було зустрітися з непідробною і не сфальшованою семантикою людського буття — знов-таки за посередництва сильної художньої волі.

І зустрілися всі вони — у царині перекладу. Поетичного й іншого.

Система, внаслідок своєї питомої бюрократичної сліпоти й глухоти, не відразу здогадалася, що цей переклад — то чи не єдиний залишок української культурної тожsamості.

Тож не зачеплений ще згаданим централістським терором, який люто нищив будь-яку іншу літературну самостійність, український переклад так чи інакше, але продовжував цю самостійність. Зрозуміло, що пізніше, на схилку і без того сумнівної «відлиги» і на початку так званого «застою» система про це здогадалася. І поліційно спохопилася.

Але то — пізніше. А тепер про цю художню волю, про її носія.

Микола Олексійович Лукаш (1919 — 1988) — явище, яке нині видається абсолютно унікальним не лише в українському контексті, а й в усьому світовому часі.

...Для розуміння цього явища, схоже, не зайве згадати зворушливу легенду про сімдесят (чи сімдесят два?) толковників, що на прохання царя Птоломея Філадельфа з'явились до нього зі своїми перекладами Старого Заповіту (так звана «септуагінта», «переклад сімдесяти»). Микола Олексійович же особисто, власноруч, подав величезний масив перекладів пізнішої «біблії», біблії новоєвропейської літературної класики «Від Боккаччо до Аполлінера» (скористаємося тут назвою його посмертної збірки). Від перших сплесків цієї класики аж до її великого поетичного епілогу у тепер уже минулому столітті.

Часова, жанрова, стильова, зрештою сама географічна амплітуда доробку Лукаша аж вражає. Проза і поезія.

Відродження, романтизм і недавній «авангард». Боккаччо. Сервантес. Лопе де Вега. Бернс. Гете. Шіллер. Гайне. Гюго. Верлен. Рембо. Флобер. Міцкевич. Рільке. Тувім. Лорка. Мадач. Ендре Аді. Аттіла Йожеф. Безруч. Волькер. Працовав Лукаш і над перекладами «Пісні про Нібелунгів», барокового Гріммельсгаузена, ба навіть японських середньовічних поетів. Зрозуміло, що ця номенклатура далеко не повна: часто-густо зініця великого майстра ніби мимохіть зупинялася на вже зовсім екзотичних авторах і текстах, аж до найвної чужинецької солдатської пісеньки чи... одного-єдиного рядка італійця Умберто Саби. Зате ж якого!

Лише зовні таке багатство перекладів, така їх «септуагінта», — виконана, однак, однією творчою особистістю! — спрямлює враження якогось смакового імпресіонізму, ніби-то надміру примхливої селекції. Аж ніяк! Насправді перед нами чи не вся літературна карта Європи, позначена тими великими іменами — у всій їхній цілісності-співдружності.

Так, Лукаш не любив канонічних форм, але літературний канон Європи, Західної і Середньої, він віддав у своїх перекладах — у всій його смисловій повноті. Віднайшовши для кожного із цих імен відповідний йому стильовий та інший мовний еквівалент.

Тим самим українське слово, що було разом з усім іншим українським буттям відламане, відчужене від Європи, мистець повертає туди, у тамтешню мисленну і естетичну структуру.

Він був ніби якимось Атлантом від цього слова — підняв його небо до всіх рівнів слова всесвітнього.

Будь-який патріотизм, звісно, полюбляє ті або інші гіперболи. Ale у справді унікальному випадку великого українського мистця не до них. Патетика тут — ніби робочий матеріал теми: *адже у світовому обігу іншого такого перекладача, схоже, просто не було.*

...Справді, ось в уявному стомовному лісі людства, — принаймні, європейського — стоїть людина-артист, (як Олександр Блок зазвичай називав поетів), і слухає-чує шелест того словолистя. Що ж, таке зрідка, втім буває в людському обігу. Кільканадцять (чи навіть кілька) носіїв

такого абсолютноного лінгвістичного слуху. Від «стомовного» кардинала Меццофанті до стомовних же славнозвісних славістів В'ячеслава Іванова чи Андрія Залізняка, нашого співвітчизника. Словом, таке справді трапляється.

Але ж ось той шелест світового словодерева, плинучи «музичною рікою», обертається на ті чи ті музичні «вітри» світової поезії — всіх її національних і художніх тонів і обертонів. І знов-таки загадана людина-артист чує їхню звукову речовину, розуміє кожний їхній подих, їхнє зітхання-струмування. І таке — уже зовсім нечасто, але все ж таки трапляється.

Втім, треба добре-таки напружити філологічну пам'ять, щоб згадати відповідну персону.

Але потому розпочинається явище, що вже дорівнює — чуду. Явище, яке вже перебуває нібито поза компетенцією філології-лінгвістики-психолінгвістики і так далі: поряд з такою неймовірною за гостротою рецепцією «чужого» слова та людина може по тому його спрямувати, у всьому його семантичному огромі, у всіх його національних вимірах і сенсах у річище свого рідного слова. Рідної мови і культури. Повністю зберігаючи всі тони, фарби та відтінки перекладеного.

Тут без патетики, з огляду на таке обдаровання-«гіперболу», справді не обійтися.

...По війні Микола Олексійович, за деяких драматичних обставин, рятуючи життя якогось військовополоненого мадьяра-гонведа, впродовж кількох тижнів вивчив таку визивно не-індоєвропейську мову як угорська. Що у ній, приміром, слово «кінь» має кілька сот синонімів. На Хрещатику ж Микола Олексійович на циганське жебрання відразу ж відповідав циганською говіркою. В ресторанах «Інтурист» легко переходив на діалекти іспанської, скажімо, чи італійської мови...

Так, той аж загадковий за своєю проникливістю слух на всі мови, включаючи екзотичні. Але ж і слух на художнє оформлене слово у тих мовах! Але ж і ще загадковіша здатність віднайти відповідник йому у рідній мові!

При цьому українському перекладачеві однаково корилися стільки ж суміжні, скільки ж і несхожі «аристотелівські» види словесних мистецтв. Світовий епос — і у

вірші, і у прозі. Світова лірика і драма. Вся їхня ціннісна амплітуда, будь-яка їхня «оптична» позиція Чи то патетика, чи то сатира. І сповнене трансцендентної туги «потойбічне», «піднебесне». І цілком «поцейбічне» — цілком тутешнє, побутове, буденне. І меланхолійне, й іронічне. І те, що позначене надвитонченою ускладненістю — і благородно-просте.

Короткими словами, весь емоційний і весь інтонаційний діапазон світової літератури — до снаги тому Атлантові від літератури. Української.

Ось таке явище постало у цій літературі в епоху її нібито безпросвітної кризи. Так і хочеться нагадати, що взагалі-то слово «епоха» означає «зупинка»... Внаслідок нещадних інтриг і диверсій історії тутешній літературний процес тих років справді призупинився в автентичному освоєнні довколишнього світу. Доволі пригадати, що одразу по війні сама поява приміром поеми «Мандрівка в молодість» Максима Рильського, «Живої води» Юрія Яновського, навіть зворушливої ліро-епічної мініатюри «Любіть Україну» Володимира Сосюри закінчується чи не катастрофою. Яка ще раз нагадала сучасникам про цілковиту неможливість того освоєння.

Щось схоже, зрештою, мало місце і в інших «літературах народів СРСР» — від російської до вже зовсім екзотичних, навіть «молодописьменних». Всюди зневіснілі «ідеологи» знаходили там ті або ті дефекти — аж у вигляді прямих ворожих дій...

Але ж в УРСР-Україні цей черговий всеімперський ідеологічний погром доповнювався ще й драмою самого існування української мови, кремлівським продовженням давньої романовської політики — в напрямі якщо не тотального зросійщення всієї країни, то принаймні, всього її міського сегменту. Вже на початку 1950-х тутешнє сільське вчительство пошепки повторювало невеселий жарт україномовного «Голосу Америки»: на вулицях Нью-Йорка українську можна почути частіше, аніж на вулицях Києва... За «акустикою» тодішнього мовного побуту країни — дуже точне «соціолінгвістичне» спостереження!

Принаймні, саме міського побуту. Хисткий же материк сервільної псевдолітератури аж неозорої конформістської

словесності, упокореної догматом, попри її немалі наклади, попри її примусову, сказати б, «колпортацію» (чи не поліційно обов'язкове розповсюдження), — це аж ніяк не допомогло українському слову. Радше навпаки.

Отож, треба було це слово рятувати, зберегти його. Зберегти його фонетику, семантику, синтаксичні конструкції. Саму його репутацію. І зберегти його, зрозуміло, високою художньою ціною.

Отак і постає доволі короткий, але ж і очевидний розквіт українського перекладу — у понурому зеніті тепер уже минулого такого понурого століття.

Отак свого часу з'явився «Пан Тадеуш», а по тому і «Євгеній Онегін» — перекладацькі подвиги Максима Рильського; а також висококультурний переклад «Війни і миру» Олексія Кундзіча. Словом, українське слово тими світовими авторитетами і дивовижною майстерністю своїх перекладачів боронило саму свою екзистенцію...

Емблематично саме в тому «зеніті» 1955-го, з'явилися і «Фауст» і «Пані Боварі». Перші друковані шедеври доти нікому особливо не відомого слобожанського філолога Миколи Олексійовича Лукаша.

Роман Гюстава Флобера — то абсолютний стилістичний шедевр французької літератури, що у ній, впродовж усього її існування, одверто кажучи, не було прийнято припуститися будь-яких стилювих огріхів... Проза Флобера — еталон такого стилю. Відповідно переклад Лукаша — то ніби лабораторний експеримент, який мав за мету довести, що українська мова таки має всі засоби до створення вітчизняного еквіваленту того близкучого стилю.

Експеримент фантастичний! Який проманіфестував готовність української літературної мови до відтворення найдовершенніших європейських зразків.

Переклад же «Фауста» — то явище ще вищого значення: і за драматичними обставинами його появи, і за його, сказати б, поетикою, за особливою художньою технікою. І взагалі за місцем його в історії. І, повторюємо, не лише українського письменства, а й самої України.

Цей чіби дебют гросмайстра справді постає, схоже, найвищим і естетичним, і світоглядним його досягненням. Ба навіть у контексті майбутньої появи його вершинних

«Декамерона», Мадачевої «Трагедії людини», надвіртуозних перекладів германської, французької (і взагалі романської) лірики, великих новослов'янських поетів.

Серед цього грандіозного пасма — ще одне над ним узвишшя. Той переклад. Який у тоталітарній ночі «епохи» (зайвий раз нагадаємо першозначення — призупинений час) спалахнув у всій незрівнянній світовій силі європейського духу — спалахнув в енергетичному полі Українського Слова.

Отож, сигнальний характер появи цього надтвору у ніби-то вже надовго загальмованій національній історії.

Гете (мимоволі немов) сам спрогнозував цю появу у своїй славнозвісній репліці про майбутній усесвітній літературний концерт! «Ми вступаємо в добу світової літератури, — кинув він 1827-го року літературному секретареві, — і кожен із нас повинен тепер сприяти тому, щоб прискорити появу цієї епохи».

Здається, найгучнішим голосом із цього планетарного літературного хору вирізнився — саме «Фауст» германського корифея.

Адже відтак переклад його трагедії стає на часі — «ранішому» чи «пізнішому» часі — чи не кожної національної літератури світу. Справою фахової честі цієї літератури.

Сам Гете вже встиг прочитати (і похвалити) французький переклад своєї трагедії зовсім молоденького тоді Жерара де Нерваля. А далі у світовій літературі постає світова ж система — світова послідовність-почережність таких перекладів. Вправних і, може, не завжди вправних. Але завжди виконуваних з великою учтю до великого автора великого твору.

Отже, рано чи пізно, мала надійти черга і України до її письменства.

Тут, зрозуміло, неможливо детально простежити історію українських «Фаустів» «до Лукаша», перші героїчні спроби українського слова наблизитися до гетевської трагедії. Але можна простежити бодай деякі характерні мізансцени всієї драми цього наближення.

...Десь починаючи свій російськомовний щоденник (червень 1857-го), Шевченко цитує, за його словами, «покойника Гете» («надеждою живут ничтожные умы»).

Власне, він цитує першу частину «Фауста» у російському перекладі свого доброго петербурзького знайомого, зросійщеного німця Едуарда Грубера. Той переклад вийшов у знаменний для Шевченка рік. 1838-й. Переклад, який має свою власну, справді драматичну історію.

Адже першу його версію цензура не пропустила; і ображений цим перекладач — спалив рукопис (як по тому Микола Олексійович спалив — з тих же причин — свої переклади мадьярських поетів...) Пушкін, однак, умовив Грубера поновити роботу над «Фаустом», а потім, за передказом, навіть власноруч дещо там підредагував.

Інженер і поет Едуард Іванович Грубер, вольсько-саратовський німець, ровесник і приятель Шевченка. Ба навіть товариш по петербурзькій богемі кінця 1830-х. Він загадково помирає саме у ті квітневі дні 1847-го, коли заарештованих «братчиків» привезли у каземати Третього відділу... Шевченко, отож, приязно згадає його у наскрізь автобіографічній повісті «Художник», а по тому і в Щоденнику, цитуючи саме Груберового «Фауста». Понад те, закоханий у «мотиль-актрису Піунову» (Іван Драч), Шевченко у Нижньому Новгороді знайшов для її концертного виконання саме сцену з «Фауста» («...выбор мой пал на последнюю сцену из «Фауста», перевод Грубера», запис від 16 лютого 1858-го).

Не зайве взагалі звернути увагу на жіночий образ у цій сцені, себто образ зганьбленої, безмежно нещасної, вже божевільної від горя німецької покритки: разюче схожий образ — саме в рік появи «Фауста» Шевченкового доброго знайомого — входить у творчість поета українського.

...У повісті «Художник» розповідається, серед іншого, як у майстерні Карла Павловича Брюллова, у присутності того «художника», Грубер читає Василеві Жуковському «последнюю сцену из «Фауста» — «впечатление было полное и поэт был награжден искренним поцелуем поэта».

Що ж. Можливо, тоді Жуковський і нагадав присутнім про свою колись зустріч з Гете у Ваймарі? І, можливо, тоді Жуковський — про себе — згадав також слова Гете, кинуті про нього і для нього: «Жуковському варто більше звертатися до об'єктивного». Згадав, дивлячись у тій

майстерні на неймовірно обдарованого хлопчика-кріпака, осягаючи вкрай нагальну «об'єктивну» необхідність звільнення його з рабства...

Ось так велична германська тінь і зачепила великого українського поета...

А по тому, всього через кілька десятиріч, над сторінками «Фауста» вже схилився ще один його читач, а за тим і перекладач — інший великий український поет. Іван Франко... Фаховий філолог-германіст...

А сам Гете — чи знов він, зрештою, щось про Україну? Ну, напевне щось там знов. Серед іншого, завдяки своєму старшому другу страсбурзьких часів — Йоганну Готфріду Гердеру. Гердер — батько романтичного народознавства, який першим на Заході заговорив про своєрідність українського простору та українського етносу. (Доволі сказати, що Михайло Максимович і Амвросій Метлинський, піонери наукової україністики, були стимульовані до відповідних своїх зусиль саме Гердером). А окрім того, десь на порозі XIX сторіччя Гете особисто підбирає у німецькому вченому середовищі професуру для щойно заснованого на Слобожанщині університету. Харківського. Сказати б, гетеєвська ж «матриця» у цьому університеті, від тих його висококваліфікованих професорів, що їх був рекомендував поет, до (в широкому значенні) авангардистської філології у ньому, — від Олександра Потебні до молодого Олександра Білецького — то, зрештою, вже окрема тема.

Зовсім невипадково П. Гулак-Артемовський перший переспівав Гете українською мовою (балада «Рибалка», 1827 р.). Невипадково, мабуть, тогож таки 1827 р. Гете обрали почесним членом Ради Харківського університету. Втім, тут ідеться про подальше інше. Десь 1947-го року Микола Лукаш закінчує Харківський педагогічний інститут, цей ніби-то «анклав»-виш Харківського університету. І схоже, що десь саме у ті роки робота над перекладом «Фауста» (розпочата, зрештою ще до війни — і навіть не студентом, а школяриком!) іде повним ходом...

Ось такий перегук — у контексті вищезгаданого всесвітнього літературного суголосся, у контексті гетеєвського поняття «світової літератури» — перегук різнопросторових культур, персон, сенсів, що про них, схоже,

можна сказати передовсім такими гетівсько-лукашівськими словами:

Як все тут діє в колі вічнім,
У многолікій красоті,
Як сили горні в льоті стрічнім
Міняють кінви золоті!
На благовісних крилах мають,
Споруду всесвіту проймають
У гармонійній повноті!

Отже, у явищі перекладу зустрічаються різнонаціональні стихії, відбувається їхнє взаємопроникнення і взаємопрояснення (себто процес, який і становить першооснову «світової літератури»). При цьому одне з одним зустрічаються і літератури, які, здавалося б, мають зовсім несходжу генезу, які поставали за необхідно зовсім різних історичних умов. Літератури, що формувалися за обставин, що їхня «температура», їхні інститути, їхні традиції і т. д., уявляються зовсім відмінними одне від одного.

...І ось перед нами дивовижна еквівалентність оригіналу і перекладу. Тож звідки вона? Де її джерела?

Мова. Тут, зрозуміло, передовсім українська.

А проте будь-якому мовному багатству — національному й іншому — передує ще одне загадкове начало, що його зрештою, годилося б назвати — першоначалом.

Десь на початку 1950-х у дивовижній «ноосферній» синхронії з перекладацьким подвигом Лукаша, ще зовсім молодий американський вчений Аврам Ноам Хомський запропонував свою, чи не геніальну версію лінгвістики, у відповідності з якою будь-яке мовне поле — то антропологічне похідне від притаманної кожній людині особливої компетенції до індивідуального входження в це поле, до творчого використання особистістю його, того поля, комунікативного огromу.

Зрозуміло, що тут ми неуникно спрошуємо вельми складні побудови філадельфійсько-масачусетського вченого-«вундеркінда», але загальна його аргументація справді переконливо доводить: в антропологічних глибинах людства ховається якась загадкова спільна енергетика

всіх наших мовних зусиль. Якийсь спільний для всіх нас мовнотворчий знаменник.

То виходить, що будь-яка мова у цьому світі потенційно відгукується — на будь-яку іншу свою посестру?

Саме так. Тільки в продовження цієї тези належить зрозуміти: така їхня зустріч можлива лише за умови гранично інтенсивного використання всіх можливих ресурсів відповідної мови. Всієї вертикалі її історії і всієї горизонталі її актуального буття.

Весь простір і весь час цієї мови.

Як от у Лукашевому перекладі-шедеврі гетеевського шедевру.

III

Зрозуміло, що бодай скромне метаописання мови великої німецької трагедії — річ неможлива у не-монографічному жанрі. Отже, скажемо лише, що німецький поет, увійшовши в національну літературу і по тому у головну свою тему, постав перед необхідністю власними силами мовно-стильового реформування цієї літератури. Адже колишнє її барокове стилеве могуття тоді вже було призабуте. Внаслідок доволі довгого у ній панування «француженого», як казав Куліш, класицизму. З його безчисленними мовними табу. І взагалі з його безоглядною лінгвістичною, чи не поліційною регламентацією.

Гете ж і його генерація відкрили німецькій літературі всі стихії, всі невичерпні ресурси німецької мови.

А передовсім це відбулося у «Фаусті». Робота над ним, над усіма його змістами — то ще й робота німецької мови над собою. Над усіма її образними й іншими можливостями. Над її, як визначив славнозвісний романтик Фрідріх Шлегель, «сигнатурою».

Словом, Гете зрештою виконав цю титанічну роботу. Поряд з іншою, так само мегалічною.

...Його «Фауст» віддає найглибше і найсуггестівіше у новонімецькій (себто посередньовічній) думці: відчуття гераклітівського потоку людського і всього іншого буття,

його діалектичний розвій. Нескінченне його становлення. Нескінченні ж переміни у ньому.

...Звернімо увагу на дзеркальну симетрію початку твору та його коди — останньої, завершальної ноти: пролог «посвята» там постає як образ попереднього, ще індивідуально-біографічного часу, а тая кода — як образ уже вселюдського, всесвітнього майбутнього часу. Стільки ж загадковий, скільки ж і грандіозний його космічний «футурум».

А поміж цим прологом і таким епілогом вирує буття. Людське і природне. У всіх його твореннях і пере-сотовреннях. Усіх формах і праформах. Представлене у слові такого ж нечуваного розмаїття...

Трагедія Гете здійснюється саме через цей колосальний часово-просторовий мовний огром, через усю аж неозору систему германських лінгвістичних координат. Тут і захмарні мовні узвишшя, і побутові гутірки-говірки, і міріади різнопідвидів жаргонізмів-арготизмів. (Аж навіть той зухвалий жаргон, що на ньому — набагато пізніше — зважилося заговорити лише хвацьке німецьке кабаре дофашистської доби...) Але куди тій «естраді» до неймовірної акробатики, до неймовірної віртуозності сатиріазмів, іронізмів «Фауста» (напевне, вони потому і надихнули Гайнріха Гайне-початківця?)!

Ось на якому мовному полі мав виконати свою — українську — роботу український перекладач. Задля цієї роботи насамперед йому треба було до краю напружити отой загадковий психологічний устрій, що і приводить у рух згадану вище «генеративну граматику», у триби якої зважився колись заглянути той великий вчений із США.

Власне, сuto метафорично відповідну ситуацію може означити — сам «Фауст». Точніше, одна із найглибших його мізансцен: споряджаючи героя у трансцендентну мандрівку за Геленою, Мефістофель заводить розмову про якихось таємничих господинь світового буття. Про — «Матерів». Які у його незвіданих глибинах і розпоряджаються ним. По суті, йдеться про найглибші джерела людської свідомості і поведінки. Серед іншого, про джерела саме мовної свідомості і поведінки.

Зрозуміло, що напевне задалеко заведе нас та гіпотеза — у напрямі чи не безприкладної у світовому обігу обда-

рованості українського майстра як лінгвіста, як «підслуховувача» численних мов. Та ще й у поетичному їх оформленні! Але ж, тримаючися тих метафор, належить усे�таки погодитись: «Матері» українського поета чимось та споріднені «Матерям» поета німецького...

Дивовижна за своєю енергетикою когнітивна сила — а чи навіть могуття — українського тут вслухування у мовну архітектуру німецької трагедії, у всі її звучання, всі її звукоряди!

Патетика і чуттєві її протилежності. Аж до «обсценних», напівцензурних і просто позацензурних, визивно звульгаризованих — і поведінкових, і суто мовних — сигналів тих протилежностей. (Зазначімо, що у німецькому побуті ще донедавна можна було почути щось таке «несподіване» для цивілізованого вуха — з подальшим обрядовим посиланням — «так це ж із гетеевського «Геза фон Берліхінгена»...).

Отож, усі лексичні, фонетичні, синтаксичні рівні тієї патетики — від неуникно гіперболізованого «ідеостилю» аж особливо обраного панства, від вищуканої там світської «комунікації» аж до краю штучної-робленої, «лицемірної». А майже поряд мова, що нею розмовляють з Богом. І якою розмовляє сам Бог... Літургія на Його честь, що нею завершується твір. І — селянська та міська говірки. Фаховий жаргон тодішнього університету, тодішніх у ньому катедер і лабораторій. І — круте солдатське арго. З нетрохи бандитсько-хуліганськими іmplікаціями до нього. І знову спалахи-напади візіонерства; містицизм і янголів, і взагалі святих. І... звабленої, заляканої своїм «падінням» міщеночки. А також «діалект» демонічних сил і стихій, що у їхньому страшному вихорі опинився герой. А ще й «глотогенез» (мовонародження) геть досучасних, ще ніби аж «палеонтологічних» створінь, які лише навчаються першокомунікації. А далі вже народження довершеннішого мовлення найдавнішніх богів і героїв. Аж до геніального німецького відтворення головного пароля класичної античності — гекзаметра.

Відтворення, доведеного до вже зовсім фантастичної довершеності. Нагадаємо, однак, що перші зразки «свого» німецького гекзаметру Гете подав на експертизу одному із абсолютних авторитетів німецької класичної

філології з проханням підкреслити, «коли щось не так». Авторитет по тому, зітхнувши, у відповідь: на жаль, треба підкреслити — все.

Що ж, перед нами, однак, геніальні транспозиції і транспортування давньогрецької у німецьку, гекзаметра автентичного до його особливої музично-мовної імітації.

А сам «Фауст» — після «прологів» до нього — розпочинається зі зворушливої стилізації під давній німецький версифікаторський примітив (ніби «дитинство» великої німецької віршової культури).

А до всього цього, у найширшому значенні стилювого багатства належить додати, зрозуміло, його теж геніальний — драматургічний, семантичний, сюжетно-фабульний та інший — розподіл. Подієва архітектура «Фауста». Приміром, сцени у «цісарському палаці»; карнавал там — то дивовижна «карнавалізація» зустрічі на світовому кону двох, кажучи по-марксистському, формацій. Пізньо-середньовічної і ранньокапіталістичної. Стільки ж патетична, скільки сатирична. Ба навіть зловісно-гумористично-пародійна. Сказати б, ніби смішна соціологічна мініатюра — а втім перипетія всесвітньо-історичного значення.

Такого ж значення, але вже вкрай трагедійного, епізод з патріархально селянським подружжям Філемона і Бавкіди, що їхне крихітне затишне обійстя Faust уперто хоче приєднати до своїх вже чи не «технотронних», індустриально-торговельних володінь.

Отож, урбанізуючи стареньких, Faustові фактотуми на чолі з Мefістофелем «мимохіт» їх убивають, а їхню хатинку спалюють...

Чи не найсильніший у світовому обігу образ планетарної катастрофи світового селянства Нового часу. І от уже Новітнього...

Зрештою, неможливо бодай частинно відреферувати все це інтелектуальне і драматургічне багатство. Але виявилося, що можливо його перекласти — українською.

Що мав зробити для цього перекладач? Передовсім він, метафорично кажучи, повністю, аж до найдальших вітчизняних лінгвістично-географічних меж, розгорнув мовний сувій України. Всю немалу мапу її «сигнатури». Від Карпат до Слобожанщини. Від київсько-полтавського

її, ще й досі застиглого канону до ще більш рухомих стихій південноукраїнського спілкування.

Словник Лукашевого перекладу — то ніби тезаурус чи не всього українського мовного ресурсу. І золотий його запас, і ніби вже призабуте, ніби зовсім давні «словникові холодини», які насправді тут вибухають несподіваними семантичними сюрпризами, горять, ніби мовними жаринками.

Так само несподівані синтаксичні конструкції. Так само ніби теж призабуті і просто забуті, але ж вони теж тут оживають за питомими законами якоїсь особливої мовної анамнези (пригадування). Набувають невідпорного значення тих або тих — абсолютних смислових сигналів.

До того ж український «Фауст» — це ще і мовний степ, на якому просто-таки буяють «префіксальні» та «флективні» стихії, котрі вщерть переповнюють українську як жодну іншу. Їхня гнучкість, їхне зазвичай зичливе, дозволене, не-догматичне ставлення до індивідуального мовлення тут, у гросмайстра, який абсолютно володіє всією тією лінгвістичною обрядовістю і так віртуозно (і саме недогматично) розпоряджається нею, постає дивовижною художньою картиною — «іншомовним» дзеркалом, яке щонайпереконливіше віддає німецьку картину смислів, перипетій, колізій німецької ж трагедії.

І серед іншого, теж рухома «акцентологія» Лукашевого шедевру. Яка ніби аж грається з давньою динамікою українських наголосів, з їхньою особливою, сказати б, комбінаторикою, котрі незрідка творять уже художній не стільки ефект, скільки афект. Оглушливий.

Створений українським мистцем оцей незвичайний мовний концерт чи «килим», рішуче зітканий з безлічі лексичних, граматичних, синтаксичних, фонетичних та інших можливостей, нагромаджених і, всупереч усім історичним нещастям, збережених у згаданому лінгвістично-географічному просторі, постає не лише як «переклад-у-собі» (перефразуючи відомий німецький філософський термін), а й як «метамова» чи ж «післямова» до всієї книги новоукраїнського красного письменства — від Котляревського і далі аж до тих трагічних її авторів, які залишили цей світ десь тоді, коли у ньому з'явився цей митець...

Микола Лукаш уповні використав нагромаджені тим письменством мовні скарби. Приміром, його переклад у необхідних випадках, коли семантика має грати на пониження, а то й навіть приниження певних персон чи колізій — аж резонує (у необразливому значенні) «котляревщиною»: антипатетикою, пародійними «мінусами» тих персон-колізій, представленням їх, сказати б, карнавальним «навиворіт».

І тут переклад знову вибухає «чуттєвою», підкреслено матеріальною компрометацією тієї чи іншої патетики. А Лукашів Мефістофель — то вже зовсім акробат на мовній арені такої компрометації...

Але ось перекладачеві вже потрібні саме патетичні мовні ряди, патетичні лексеми-узагальнення, якісь ледве чи не абстракції... Що ж, якщо це «поезія серця», то тут у пригоді стає український пісенний фольклор. До краю насичений такими узагальненнями. Але ж є для цього і призабутий скарб українського письменства — переклади Пантелеймона Куліша, а особливо — шекспірівські...

Та, зрештою, перекладач не обходить і всю іншу мовну суму національного. І усного, і писемного, і, зрозуміло, друкованого. Включаючи, зрозуміло, «Кобзар». Що у ньому геніально була продовжена перша робота над мовно-національною самоідентичністю.

Як бачимо, переклад Лукаша — це і продовження цієї роботи, і її, так би мовити, особливе резюме. Що посеред усіх незліченних національних нещасть тих часів нагадувало у вкрай зраненому-поруйнованому домі національного буття про інший, попри всі ті нещастья, «дім буття». Про мову. Мову дивовижної сили, дивовижної енергетики. І от — нездоланності у тих нещастях.

Водночас твір цей — саме переклад. Він у режимі своєї жорсткої естетичної волі і дисципліни орієнтований на інший текст. Та ще й такого рівня і класу....

Колись видатний італійський митець П'єр-Паоло Пазоліні (серед інших своїх занять — ще й поет-перекладач) так сказав про кіносценарій: це структура, яка хоче стати іншою структурою.

Що ж. Переклад — це структура, яка з усіх своїх художніх сил прагне стати ніби не «іншою», а саме такою

ж структурою. Себто всі зусилля перекладача відповідно мають бути спрямовані до відповідної подоби, до тієї першоструктури...

І тут Микола Лукаш не має собі рівних. Принаймні на всесвітній полиці «фаустових» перекладів. У жодному разі не понижуючи заслуг тих десятків і десятків ентузіастів (включаючи вище згаданих Івана Франка, де Нерваля — чи от Ніколая Холодковського та Бориса Пастернака), відзначимо: український переклад Миколи Лукаша з надзвичайною достеменністю шукає і, як правило, віднаходить гранично точний стильовий, а також світоглядний відповідник кожній сцені, кожному епізоду германської трагедії.

І останнє (зрозуміло у межах цих нотаток). Те, що по суті, вже не підлягає точній інтерпретації: «музичною рікою» плине Лукашів переклад, «музичною рікою»...

І ось при читанні його перекладу (що йому колись дорікали — за надмірну «архаїзацію») у пам'яті зринає окрім безберегової музичності волинської «Лісової пісні», ще один шедевр «волинської» ж зустрічі архаїки і абсолютноного модерну: героїчний дебют, — по суті, нашого земляка, — Ігоря Стравінського. Який геніально поєднав різночасові полюси музичної культури... Давнє, дуже давнє — і нове, аж новітнє.

На багатьох ділянках Лукашевого перекладу діється щось дуже схоже. Тільки, ясна річ, у просторі слова.

Українського слова.

Яке свого часу тут проспівало — своїми засобами — німецьку пісню пісень Європи.

Але ж ніхто не скаже, коли воно проспіває — останню?

*Вадим Скуратівський
2013*

Додатки

«ФАУСТ» ГЕТЕ В ПЕРЕКЛАДІ М. ЛУКАША *Замітки на полях рукопису*

Кожне покоління перекладачів, інакше кажучи — кожна епоха прочитує великі твори світової літератури по-своєму, спираючись на свій соціальний досвід, на розвиток своєї національної мови, стан поетичної культури і т. д. Проте приходить час, коли конче повинен з'явитися переклад геніального твору, що пережив би свою епоху так само, як пережив свою добу оригінал, і на довгі роки став би зразком, що задовольняє смаки усе нових і нових поколінь.

Щоб такий переклад з'явився, треба, крім особистої обдарованості перекладача як умови першої і обов'язкової, щоб склався ряд об'єктивних умов, а саме — високо-розвинена літературна мова, високий рівень національної поезії і всебічний попередній досвід її в галузі перекладу.

Твори Пушкіна не раз перекладалися на українську мову. Та тільки в наш час розвиток загальнолітературної української мови, порівняно високий рівень нашої поезії, її багатий перекладницький досвід і особиста обдарованість основних перекладачів Пушкіна обумовили появу майстерних перекладів багатьох пушкінських творів (хоч і не всіх, і навіть не багатьох!), які, можна сподіватися, досить довгий час задовольнятимуть читачів.

М. Лукаш — талановитий поет. Його версифікаційні здібності не викликають сумніву. Інструмент мови, в межах того творчого завдання, яке він перед собою ставить, кориться йому безвідмовно. Для нього як для перекладача майже не існує труднощів віршування. Він з легкістю відтворює найрізноманітніші ритми трагедії Гете, її

склади; строфіку, знаходить повнозвучні й глибокі рими. Вірш його тече легко й невимушено. Багато сторінок перекладу вірно й глибоко відтворюють оригінал, дають читачеві велику естетичну насолоду.

В перекладі чимало чудових, а часом і прекрасних сторінок, але в цілому його не можна вважати повною і безсумнівною перемогою М. Лукаша. Точніше кажучи — переклад цей довершений і не вимагає додаткової роботи, можливо, за винятком дрібниць, якщо оцінювати його, виходячи з тих принципових засад, які поклав в основу своєї праці перекладач. Але я не поділяю тих засад.

Виразно окреслений мовний стиль кожного художнього твору, складаючись з різноманітних елементів, має свою домінанту, свій провідний мотив. Постійне повторення цього провідного мотиву, домінанти, що не губиться серед інших елементів, а, навпаки, надає їм свого забарвлення, звучання, власне, і визначає стиль в цілому.

В чому ж стилюва домінанта Лукашевого перекладу «Фауста»?

М. Лукаш спирається в своєму перекладі на основний словниковий склад української мови, широко використовує сучасну лексику, аж до таких слів включно, як «лахудра», «халтурник», «початківець», «свиноматка», «приземливсь» і т. п. Та, незважаючи на це, мова його перекладу не стає виразно сучасною. Причина тут у тому, що стиль — це питання якісне, а не кількісне. Можна широко користуватися сучасною лексикою, але якщо домінанта стилю буде архаїчна — весь переклад буде архаїчним.

Стилюва домінанта Лукашевого перекладу виявляється насамперед у лексиці довільним групуванням архаїзмів, вульгаризмів та діалектизмів там, де це не викликається конкретною потребою, де завдання художності може бути досягнуте вживанням розвиненої і точної лексики сучасної української літературної мови; по-друге — в намаганні за всяку ціну для кожного ідіоматичного німецького вислову знайти українську ідіому переважно в мові селянській давно минулих часів; по-третє — в «українізації» середньовічного німецького побуту, образно-художнього мислення, термінології; і нарешті (час-

тково) — в архаїзованому синтаксисі, фразеології та схильності перекладача до архаїчних наголосів.

Переклад відомого поетичного твору може вважатися досконалим і довершеним, коли мова перекладу не вступає в суперечність, по-перше, з мовою оригіналу, по-друге, з сучасною перекладачеві загальнолітературною мовою, на яку твір перекладається. В таких випадках, коли перекладач ставить перед собою завдання повністю відтворити мову твору, писаного кілька століть тому, труд його перетворюється на безцільну формалістичну вправу, сумнівну за своїми наслідками.

Дивно було б поему Руставелі «Витязь в тигровій шкурі» перекладати мовою «Слова о полку Ігоревім» на тій підставі, що обидва твори писані приблизно в один час, — адже переклад «Витязя» робиться не для Ігоревих дружинників, а для сучасного читача.

Так само дивно було б перекладачеві «Фауста» на українську мову обмежувати себе лексикою «Енеїди» Котляревського на тій-таки підставі, що твори ці писалися також приблизно в один час.

Ми перекладаємо класичні твори для сучасного читача, і якщо перед перекладачем постає проблема відтворення в тій чи іншій мірі мови доби, віддаленої від нього значним відтинком часу, розв'язання цієї проблеми слід шукати не в сліпому копіюванні мовних особливостей оригіналу, не в архаїзації мови перекладу.

Розв'язання цієї проблеми можна знайти лише в сумі художніх засобів, якими володіє перекладач, в умінні його поєднати в єдине гармонійне ціле різні елементи рідної мови, включаючи і її архаїчну верству, для створення стилю перекладу, який би відповідав мовному стилю оригіналу.

Що ж стосується до «Фауста», то цієї проблеми не існує взагалі.

«Значення «Фауста» і його живий зміст читач може відчути хоч би з такого факту: близько півтора століття, лежить між нами і цією книгою; за такий довгий час старіє, звичайно, сама мова письменника, стає важко читати її, виступає виразно той відтінок часу в мові, який ми звемо стилем і який ми наслідуємо в своїх історичних

романах, «стилізуючи» мову під ту епоху, для котрої вона була природною.

Багато письменників і поетів, що писали геть пізніше, ніж Гете, здаються нам тепер застарілими. Але даремно намагались би ми шукати це старіння чи хоча б відтінок його в живій і надзвичайно близькій нам поетичній мові «Фауста». Вона, як мова «Іліади», вийшла з горна свого творця такою «вогнетривкою», такою непіддатливою перед роз'їдаючою течією часу, що, ймовірно, їй судилося ще віки зберігати свою «молодість» (*M. Шагінян. «Гете»*).

Перекладач, який ставиться до свого завдання без попередньо виробленої апріорної мовностильової установки і шукає засобів адекватного художнього відтворення оригіналу, виходячи з його об'єктивних даних, мусив би замислитись над питанням довговічності Гетевої мови. Ця довговічність не випадкова.

Мова Гете сформувалася тоді, коли «життєво необхідно було для самого буття народу закласти фундамент раціональної єдності, створити загальнолітературну німецьку мову, театр, драматургію, звільнивши їх від штучного французького впливу, від обмеженості в свідомості, місцевих вузьких провінціалізмів у мові. Це велике національне завдання, розпочате Готшедом, Клопштоком, Гердером та Лессінгом, виконав Гете» (*M. Шагінян, «Гете»*).

Шагінян, вказуючи на те, що майже кожний твір Гете, який з'являвся друком, його сучасники зустрічали з величезними суперечками, а часто-густо і з прямим опором, і відзначаючи, що і за темою, і за сміливістю, і за мовою це були твори новаторські, пише далі в тій же роботі:

«Він ненавидів усякого роду стилізацію, чіпляння за віджиле, бальзамування трупів, втечу в минуле...» І трохи далі: «Беручи терпкі народні вислови і впроваджуючи їх до літературної мови, Гете у своїй роботі ніколи не захоплювався архаїзмами».

Всього цього М. Лукаш не враховує.

Справді, чим можна пояснити той факт, що перекладач вживає замість слова «головнокомандуючий» — гетьман, «імператор» — цісар, «економ» — підкоморій, «скарбник» — підскарбій, «бакалавр» — бакаляр, «селітра» —

салітра і т. д. і т. п. Що це, коли не стилізація, хапання за віджиле, бальзамування трупів, втеча в минуле?

Було б півбіди, коли б уся ця віджила мовна бутафорія лежала тільки на поверхні перекладу, не просякаючи його наскрізь. Але, ставши на шлях стилізації мовної, перекладач неминуче повинен був піти також і шляхом стилізації загальнопоетичної, а це призвело загалом до зниження стилю — «Фауст» у Лукаша часом звучить як трансвестія або бурлеск.

Фауст

(до атаманів (?), що вирізняються із лав
і підходять до нього).

Перехопилось через Пілос —
І Нестор здергать не здолав,
Царків рушення розчепилось
Під ярим тиском буйних лав.
Женіть же звідси Менелая,
Зіпхніть у море знов мерщій!
Хай там добичником шмигляє,
Як до душі йому розбій.
Ви нині, герцоги, владуйте,
Я вам весь край віддам у лен, —
Цариці Спарти всі голдуйте,
Вона над вами сюзерен.

.....

Фауст

(до Мефістофеля).

Який це дрік тебе вджигнув?
Чого це ти так чудно кривиш морду?

.....

Ти ж не макуха — чортом будь!

.....

Чи не тинявся я з бурлакою бездомним.

.....

Ну й шарварок — аж голова дуріє!

.....

Ти світіч жизні хочеш запалити.

Та це од кунштиків твоїх
Всі стали тут химерувати.

Подібний мовний стиль при усьому бажанні важко визнати закономірним для образу Фауста. Але можливо, що тільки Фауст говорить у перекладі такою мовою? На превеликий жаль, так говорять всі як реальні, так і фантастичні персонажі трагедії, без огляду на значну мовну диференціацію образів, яку провадить Гете в своїй трагедії.

Наприклад, Мефістофель протягом усього твору висловлюється так:

Та що? Убір, що Гретхен я дістав,
Піп загребущий обібрал!
Побачила тут штучку мати
І зразу стала потерпати.

.....

А Гретонька закопилила губи,
Даровому коню мов дивиться в зуби?
Та мати батюшку приводять.

.....

Ой горе, дей же його кату!..

Я успіх матиму отут напевняка.
У підшептах нема над чорта мастака.

.....

Мізерний люд та навісна гречва.

.....

Бодай вам грець! З Адама цьохлі кляті
Морочать змисли чоловічій статі!
На старошах ізнов ума рішивсь...
Чи мало ж я іще у дурні шивсь?
І знаєш же, що шваль то непутяща,
Шнуровані, фарбовані ледаща,
Аби скопив которую навмання...

.....

Покіль живий, не трать у серце віри,
Ходім сердегу визволим з біди.

А от приклади того, як розмовляє в перекладі Лукаша Маргарита:

О голубе! Я так тебе люблю,
Що воленьку у всім твою вволю!

Ой тяжко-важко ходить попідтинням,
А ще до того з нечистим сумлінням...
Ой тяжко-важко в чужині блукати
І шогодини дожидати розплати.

От маємо зразок мови канцлера при імператорському дворі:

Той краде вівці, той дружину,
Той свічники й хрести з церков,
І злодіям немає впину —
Те поживуть і крадуть знов...
Ідуть до суду потерпілі,
Де сяє в мантії суддя, —
І там злочинці знахабнілі
Законом крутьять, як хотЯ;
Співвинуватці їм поможуть,
(Скрізь має силу брат, чи сват!)
І всю вину на того зложать,
Хто богу душу винуват.

Цісар, тобто імператор, висловлюється в такому стилі:

З обличчів зникла тінь зануди.
.....

Це чудасія — та нехай про мене!
.....

Такий у мене гнів на супостата.
Я хочу ланця потоптом стоптати.

Гетьман, тобто головнокомандуючий, у повній відповідності до свого титулу висловлюється:

І війська ми вконтентували.

Якщо так висловлюються цісар-імператор, канцлер та гетьман-головнокомандуючий, то немає нічого дивного в тому, що Валентин — брат Маргарити; солдат — стримується ще менше:

Коли це він, той шалапут,
То я зроблю йому капут!

.....
Ти, Гретонько, ще молода,
Ума в тобі шукать шкода, —
Ідеш ти не туди...
Що робиш — треба дороблять:
Коли вже з тебе вийшла б...,
То хоч навсю блуди.

В такому ж дусі висловлюються персонажі Вальпургієвої ночі, Єлена Прекрасна, Марта — сусідка Маргарити, Форкіада, Ламії, одним словом — всі персонажі великої трагедії.

Тінь travestованого Енея стояла за спиною перекладача. Але під час читання виникає ще й інша аналогія, саме — з Кулішевими перекладами з Шекспіра.

Франко писав у статті «Наш театр» (1892 рік):

«Нині нас не дивує вже, коли герої Шекспірових, Гетеших та Шіллерових драм говорять по-українськи (звісно, вони не мусять говорити чудернацьким (розрядка Франкова. — Л. П.) українським діалектом, як Гамлет Старицького або Кулішева Дездемона».

Мова Лукашевого «Фауста» часом мало відрізняється від того чудернацького діалекту, від тих «екстраваганцій», якими, за висловом Івана Франка, сповнені Кулішеві переклади.

У Куліша читаємо:

Гонерілья
Не вчи нас довгу нашого.

Регана
Подумай,
Як ти свого владику вконтентуєш,
Що взяв тебе, мов подаяння щастя.
Ти панотцю скоритись не хотіла
І добре бідування заслужила.

Порівняння цих рядків з паралельними рядками в перекладі Максима Рильського дає зrozуміти, наскільки да-

лекий цей мовний стиль від мовної установки радянського перекладного мистецтва:

Гонерілья

Твоя наука про повинність нашу
Нам не потрібна.

Регана

Краще ти повчись,
Як дододжати мужу своєму,
Що взяв тебе, жаліючи. Замало
Покірності у тебе, і свою
Покару ти по правді заслужила.

Всі вищенаведені «екстраваганції» з перекладу Лукаша поруч з уже згадуваними: «гетьман», «підскарбій», «підкоморій», «підчаший», «лицар», «цісар», «бакаляр», «салітра» і т. д. — мають своїм джерелом того ж таки Куліша, який перекладав ще й так:

Дурень
(до Ліра)

Козаче, тобі лучче всього було б надіти мою
шапку.

(В перекладі Рильського це звучить трохи інакше: «Ta візьми ж но мого ковпака»).

Лір
(до блазня)

Остерігайсь, козаче, канчука.

(В перекладі Рильського: «Стережись, малий, ось прут!»)

Освальд
Сей старий гайдамака...

(В перекладі Рильського: «Оцей старий заводіяка...»)

Кент

Кому ж він припоручив своє гетьманування?

(В перекладі Рильського: «Хто ж керує військом?»)

Таке «окозачення» Шекспіра, перенесення в іншу добу і в побут іншого народу всіх оцих «гайдамаків», «козаків», «гетьманів» і т. д. здавалося смішним уже Іванові Франкові більше ніж сім десятиліть тому. Тим більш дивує воно нас сьогодні.

Це тільки приклади. Коли б справа зводилася лише до них, було б дуже, легко віправити переклад. Але в інших випадках справа куди складніша. Кількість переходить в якість — мовна домінанта починає звучати фальшиво.

У Лукаша:

Глянь, пане-брате! Ну й дівульки!
Гайда слідом, підчепим хто яку.
Хмільного пива дзбан, кріпкий тютюн до люльки
Та дівка при боку — оце нам до смаку!

Переклад на перший погляд точний, навіть «панебрате» є в оригіналі. Але точний він лише на перший погляд. Він стилізований в дусі загальної установки перекладача, стилізований надзвичайно тонко (в цьому перекладачеві не можна відмовити), але ця стилізація суперечить вимогам оригіналу. Звичайну фразу «Ходімо, друже, треба було б їх провести» замінено на «підчепим хто яку»; до «міцного пива» додано «дзбан»; «кріпкий тютюн» потрібний школяреві «для люльки», а «гарно вдягнена дівчина — от що мені подобається» за допомогою відсутньої в оригіналі внутрішньої рими перетворюється на «дівку при боку — оце нам до смаку!» — і цих стилістичних дрібниць цілком досить для того, щоб перетворити німецького середньовічного школяра (тобто студента) навіть не на київського бурсака (це зовсім інший стиль, згадаймо хоч би Хому Брута та Тіберія Горобця!), а на справжнього козарлюгу-запорожця.

Не дивно, що дівчина-горожанка в цьому ж дусі підхоплює діалог:

...Нівроку, хлопці дженджуристі,
Та легковажні, просто жах:
Де б погулять в пристойнім товаристві —
Так ні, побігли по дівках.

Звичайно, в оригіналі зовсім інший тон, що, як відомо, й робить музику. Зовсім інший тон, далекий від Гете, відчувається і в мові Мефістофеля, якому найбільш не пощастило в перекладі.

У Лукаша:

От за це люблю!
Дійдем до злагоди ми духом.
Дивись, яким прийшов я зухом:
В червець убрався, в блаватас,
Плащем обвинувся єдвабним,
Вдяг капелюш з пером привабним,
Ще й шаблю взяв на шабельтас.
Послухай дружньої поради:
Вдягни й собі такі наряди,
Гуляй на волі як хоті —
Узнаєш, що таке життя.

Не говорячи вже про те, що останні чотири рядки звучать як пряма ремінісценція з «Енеїди» і перші сім не відповідають ні букві, ні духові оригіналу, перемальовують на зовсім інший лад, ніж у Гете, образ (на цей раз зовнішній, але чи тільки зовнішній?) Мефістофеля.

В Ауербаховій корчмі в Лейпцигу Мефістофель скаже, що вони з Фаустом прибули з Іспанії. Вони обидва в так званому іспанському одязі того часу, якого обов'язковими прикметами були: червоний камзол, шовковий короткий плащик, півняче перо на капелюсі і довга вузька шпага. Всі відомі нам перекладачі так і малюють образ Мефістофеля. Франко також дуже точно, з тонкою іронією, яка повинна почуватися в мові Мефістофеля, малює його портрет.

У Франка:

Так-то гарно! Чень
Погодимось з собов ми ниньки!
Бо щоб твої прогнати примхи,

Я вбравсь шляхетним паничем:
В червоний златокрай стрій,
У плащик з чиновати-шовку,
З косицев когута крисак,
Прип'яв кінчасту шпагу довгу,
І радив би-м тобі як стій
Собі убратись також так,
Щоб, вирвавшись на вольний світ,
Пізнав ти, що жите значить.

Лишаймо поза увагою Франкову лексику — вона така, як є, й не могла бути іншою. Франко й сам розумів, що «вона, можливо, не має майбутнього в українській загальнолітературній мові». Але поза тим, користуючись тією лексикою, що була в його розпорядженні, Франко перекладає точніше й близче до духу оригіналу, ніж Лукаш. Лукаш, вірний своїй мовній тенденції, начиняє малий уривок тексту (одинадцять рядків!) недоречними і відсутніми в оригіналі «чевзцем», «єдвабом», «блаватасом» (коли у Гете мова йде про звичайний шовк), замість шпаги, чіпляв Мефістофелю на бік шаблю, як доброму козарюзі, та ще й бере її на шабельлас. Тепер вже можна й запрошувати Фауста «гулять на волі, як хоті́». В устах шляхетського Куця чи Кульгавого (був колись такий чорт у давно забутій мелодрамі «Зачароване коло») ця репліка не викликала б заперечень.

І останній приклад — на цей раз з мови доктора Фауста.

Лукаш:

Як буду змушений сказати:
«Спинися, мить! Прекрасна ти!»,
Тоді закуй мене у пута,
Тоді я рад на згубу йти,
Тоді хай дзвін на вмерле дзвонить,
Тоді хай послух твій мине,
Годинник стане, стрілку зронить,
І безвік поглине мене!

Як відомо, це одне з найважливіших місць трагедії, як і останній монолог Фауста з другої частини. На жаль, філо-

софський Його зміст поховано під цілою купою лексичних штампів або «екстраваганцій». Умовно поетичне — «на згубу йти», побутове — «на вмерле дзвонити», мало зрозуміле — «хай послух твій мінє», — усе це не пасує ні до «духа заперечення» Мефістофеля, ні до безбожника Faуста, замість простісінського «тоді скінчиться твоя служба» — таємниче «стрілку зронить» і «безвік поглине мене» (замість — «час скінчиться для мене» — «время минет для меня», у Холодковського) — все це лише затемняє філософську суть угоди Faуста з Мефістофелем.

Не надають близьку перекладові і такі широко вживані М. Лукашем форми, як «свідом», «багат», «несит», «убог»; викликають сумнів щодо їх закономірності в мовній тканині «Fausta», з одного боку, такі архаїзми, як «звинні», «дружі» (дружні), «злудити», «кінви», «вакує», «ожаждиво», «в гостя», «бідня», «скусом» (замість — спокусою), «куси» (замість — спокушай), «Мальт», (замість «Мальта» — назва острова), «толкувати», «завсіди», «сердувати» (сердитись, гніватись, лютувати), «застум», «лицарство», «салітра», «безрічний» (замість — безмовний), «погонь» (замість — погоня), «утік» (замість — утеча), «лас» (замість — ласоші), принада, приваба), «копит» (замість — копито), «послі» (замість — потім, згодом, пізніше), «виспа» (замість — острів), «вогнедихатий» (?), «слугині» (?), «збагнітував», «ізумрудъ», «дивить» (замість — дивуватися), «жизня» (замість — життя), «отуха», «плець» (замість — земля, ґрунт), а з другого — такі невмотивовано вжиті елементи сучасної побутової лексики («новотвори») та безпідставні русизми, як «красота», «спори», «влазливець», (?) «стряпня», «під час» (замість — часом), «струй» (замість — струменів), «нарушу», «сучінка» (замість — навчання), «напевняка», «одрада», «пустак» (очевидно, — замість пустун), «дурло», «празник», «свиноматка», «лахудри», «чуть» (замість — трохи), «фрази-пустишки», «чепчик», «приземливсь», «шваль», «барахло», «звиняй» (замість — вибачай), «початківець», «науковець» «коварство», «теревені-вені», «ладно, ладно, дітки милі» і т. д. і т. п.

Звичайно, не можна оголошувати «поза законом» жодне окремо взяте слово. Кожне слово в системі художньої мови може бути виправданим. Коли ж колекціону-

вання маловживаних слів, архаїзмів та вульгаризмів перетворюється на самоціль, а повторність їх вживання не викликається художньою необхідністю і суперечить завданню художності, тоді слід рішуче повстати проти подібної мовностильової тенденції.

Пережитком звучать і також викликають заперечення конструкції на взірець: «І йдуть сюди тендітні на чуття», «У вас не закохатись годі», «Обговорити нам повинно», «Мені до любої вподоби», «А ваше серце як ся чує», «Та в тебе ж витримки не гурт» і «Півстоліття ждать дано», «Бажаю я розмовиться з тобою», «Ти надумав щось страшного» і т. д.

Є в Лукаша улюблені вирази, якими він без розбору наділяє усіх персонажів трагедій. До таких належить «жалю по кисілю!», вкладене в уста і Лізхен, і Мефістофеля, а також канцелярський зворот «їй, йому, нам, їм дано», який виручає перекладача в багатьох випадках; як, наприклад, — «між нігтів згинуть їй дано» (про блоху), «Півстоліття ждать дано» (Герольд).

Є ж зовсім погані, позбавлені смаку рядки й цілі строфи:

Привіт, привіт,
Наш бог кохан
Великий Пан!

(Хор Німф)

Плавають озером
Селезні козирем.
Ждемо ми спасу
Служного часу.

(Мурашки і Дактилі)

Ті в поміч стануть послі,
Бо ж зовсім не дорослі.
Вічно пориваються
В далечінь словути,
Неосяжне осягнути
Ревно сподіваються.

(Нереїди і Тритони)

Шкода, що М. Лукаш, який має всі можливості для створення такого перекладу «Фауста», що був би не лише

одним із етапів засвоєння в українській мові цього видатного твору, але на довгі роки виключив би потребу поновних зусиль нових перекладачів, не використав можливостей свого обдаровання.

Але, здається, тут не стільки його провина, скільки біда кожного, хто забуває, що «в кареті минулого далеко не пойдеш».

Я склав ці нотатки на початку 1956 року, але не передав у видавництво, яке запросило мене висловитись про Лукашів переклад. Траплялися випадки, коли навіть доброзичліва рецензія ставала непереборною перешкодою для друкування того чи іншого твору. Легше відмовити авторові, спершись на висновки рецензента, ніж працювати над рукописом, використовуючи всі слушні його зауваження та поради.

М. Лукаш прийшов до мене, і я прочитав йому свою рецензію.

«Фауст» вийшов з друку і знайшов прихильну зустріч у читачів та критики.

Не знаю, чи сталося це внаслідок моєї рецензії, чи з ідентичних вимог видавництва, але в друкованому перекладі хоч Цісар і залишився цісарем, проте Головнокомандуючий став уже головнокомандуючим.

На жаль, залишилося те, що вимагало найбільшої роботи, — загальний мовний стиль.

Тепер, коли переклад вже опублікований і став фактом нашого літературного життя, одверте обговорення його недоліків не може йому пошкодити. Поза всякими сумнівами, можна чекати від такого обговорення тільки користі як для цього твору, так і для усієї нашої перекладацької практики.

Тому я й вважаю можливим опублікувати ці давні нотатки.

Леонід Первомайський
1966

«ФАУСТ» ПО-УКРАИНСКИ

Великая поэзия не знает пределов ни во времени, ни в пространстве. Именно это — то-есть беспредельность и бессмертие — самое надежное и точное мерило истинности искусства, самое очевидное проявление его волшебного воздействия на людей.

Труды ученых исследователей могут объяснить лишь некоторые особенности того, что создают первоначально художники-творцы, что продолжают создавать их творческие наследники — художники-переводчики, художники-ученики — и что вновь и вновь оживает в мыслях и чувствах читателей и зрителей в иных краях, в иных веках и — так же или по-иному, но всегда по-настоящему — радует и печалит, вдохновляет и волнует причащением святых тайн искусства.

Живое взаимодействие разнородных творческих сил: поэта-автора, поэтов-соавторов (переводчиков) и несчетного множества читателей, не сознающих своей причастности к поэзии, но жизненно ей необходимых, — создает бессмертие поэтического творения и величие страны, его породившей.

Когда стихи, романы, драмы проникают в другой язык, в другую страну, они обогащают ее народ, становятся неотъемлемой частью новой национальной культуры. Но тем самым одновременно возрастает и мировое значение того народа, которому принадлежат переведенные произведения, и языка, на котором они написаны.

Величие эллинской культуры создавали не только Гомер, Эсхил, Аристофан и Платон, но и все их римские, средневековые и новейшие переводчики, постановщики, ученики и читатели.

Бессмертие Шекспира, а с ним и всей английской гуманистической культуры и создавалось и создается столько же в Англии, сколько и в Германии, и в России, и во всех странах, где переводят и ставят, читают и смотрят Шекспира, учатся у него и наслаждаются его творчеством.

Без Шекспира немыслимы ни Гёте, ни Пушкин, такими, как мы их знаем; без Шекспира иными были бы и русская и немецкая культура. Но без Гёте и Пушкина немыслим тот Шекспир, которого сегодня знает человечество; без Германии, России и многих других стран не было бы ни современного развития английской культуры, ни современного значения ее шекспировского прошлого.

Каждый по-настоящему художественный перевод, живое воссоздание значительного литературного произведения на другом языке — это событие, связывающее и обогащающее два народа и вместе с ними всю мировую культуру.

Фауст — образ, созданный немецким народным преданием, претворенный гением Гёте в могучую философскую и лирическую трагедию, — давно уже стал достоянием национальных культур всех передовых стран. Однако процесс непрерывно расширяющегося и возрастающего значения «Фауста» — и любого другого великого творения — бесконечен, как бесконечна жизнь на земле. Каждый новый, по-настоящему поэтический перевод — новый этап этого благодатного развития. И поэт-переводчик не только ведет своих соотечественников к сокровищам мировой поэзии, но и сам приумножает ее богатство.

«Фауст» Гёте, воспроизведенный на украинском языке Миколой Лукашом¹, обогащает и украинскую литературу и мировую Фаустиану.

Впервые на Украине переводил «Фауста» великий просветитель — поэт и ученый Иван Франко в 1880 — 1889 годах. Но в его переводе ученый-филолог слишком часто отгеснял поэта. Стремление к дословной точности ослабляло художественную выразительность. Позднее к Фаусту обращались еще несколько украинских писателей. Наиболее серьезным из дореволюционных переводчиков был М. Старицкий, но он перевел только несколько сцен первой части.

В 1926 году первая часть «Фауста» была опубликована в переводе М. Улезко. Академик А. И. Белецкий справедливо назвал этот перевод «довольно точным, но тяжеловесным²».

¹ Гете. Фауст. Переклад з німецької Миколи Лукаша. Вступна стаття О. І. Білецького. Київ, Держлітвидав, 1955.

² Там же, стр. IV.

Микола Лукаш несомненно и значительно превзошел всех своих предшественников. Его перевод весь в целом воссоздает и передает основные черты подлинника, размах и глубину мыслей, поэтическую силу и обаяние, музыкальный лад стиха и многогликий образный строй.

Поэту-переводчику приходилось решать трудные, сложные задачи, Философская и вместе с тем лирическая трагедия Гёте отражает и воплощает весь долгий и сложный путь идеино-творческого развития поэта и мыслителя и вместе с тем целую эпоху истории человечества. «Фауст» — творение почти целой жизни: начатый в 1772 году, он был закончен только в 1831 году, за полгода до смерти автора. На протяжении более полувека Гёте несколько раз вновь и вновь возвращался к образу Фауста. Многое изменилось за это время в Европе, в Германии и в личной судьбе и в характере самого поэта... Движение истории и развитие его взглядов отразились в многообразии отдельных элементов и в переменной динамике действия.

Две части «Фауста» — необычайно своеобразное сочетание самих разных, казалось бы, вовсе несовместимых явлений. Земной реальный мир соседствует, чередуется с миром причудливой фантастики. Реальный мир причудливо и красочно многообразен; в драматических сценах предстают шумные города и тихие лесные убежища, пышные дворцы и убогие лачуги, океаны и пустыни, горы и равнины... Сменяются ночи и дни, времена года и исторические эпохи, люди всех родов и состояний любят, сражаются, трудятся, веселятся, страдают, торжествуют, гибнут... А рядом с этим разномодным и разноцветным реальным миром, вокруг и внутри него раскрываются сказочные миры и мирки древних и новых мифов, легенд, преданий, философских аллегорий и символов.

В «Фаусте» отражены не только основные принципы, но и многие мельчайшие оттенки мировоззрения Гёте, и притом не в окончательном итоговом состоянии, а в их долголетнем противоречивом развитии, становлении.

Однако при всей огромности, многоплановости, даже громоздкости эта поэтическая драма сохраняет и вполне определенное живое единство формы и содержания.

Все очень разные, несхожие между собой части огромного строения объединяет стройная общая основа. Не просто общая идея, потому что в драме воплощена не одна, а много идей, и не только образ главного героя, потому что он непрерывно видоизменяется.

Это именно общая основа — постоянство авторского отношения к действительности, отношения, которое в самом главном остается неизменным на протяжении всей жизни Гёте. Прежде всего это — неослабное стремление к творческой деятельности, неутолимая жажда познания и неразрешимость трагических, внутренних противоречий, определявших развитие самого Гёте и его героя.

Субъективное жизнелюбие Фауста, жажда личного счастья и неистребимое желание утвердить свою творческую индивидуальность противоречат его же страстному желанию бороться за гармоническую, разумную жизнь для всех людей.

Либеральные и консервативные представления Гёте о постепенности развития истории, о незыблемости вечных нравственных законов он сам же отрицает острой революционной критикой общественного строя и сознанием необходимости великих переворотов. Утверждая историческую необходимость и благотворность буржуазного прогресса, трагедия вместе с тем раскрывает его жестокость, корыстную бесчеловечность и безнравственность.

Такая противоречивая — и именно в противоречивости постоянная — общая идейная основа «Фауста» образовалась как следствие того, что развитие мировосприятия и мировоззрения Гёте в течение всей его жизни было стихийно-материалистическим и стихийно-диалектическим.

Гёте взял старинный и очень популярный сюжет — легенду о Фаусте, знакомую даже неграмотным, даже детям, посещавшим ярмарочные балаганы, — взял так же уверенно и свободно, как некогда греческие трагики брали коллизии из общеизвестных мифов и поэм Гомера, как Шекспир брал фабулы для своих драм из популярных летописей, новелл и даже из пьес других авторов.

И драма Гёте поглотила все, что было создано ранее изустной легендой, книгами, пьесами и песнями о Фау-

сте; поглотила и необычайно расширила и преобразовала в нечто совершенно иное, новое.

Скрытые подземные родники истории и горячие ключи легенды были непосредственными, живыми, но только первоначальными источниками великого потока философской лирической трагедии. Потому что главными, основными силами, создавшими его причудливое русло и могучие стремнинны, были события, образы и идеи современности, того мира, к которому принадлежал не прототип героя, а сам автор.

По-настоящему воссоздать «Фауста» на другом языке означает сохранить все эти многообразные и противоречивые особенности идей и мыслей, сталкивающихся и переплетающихся в обеих частях трагедии, и вместе с тем передать все великолепное разнообразие поэтического воплощения этих идей и мыслей. Потому что одно без другого немыслимо — весь идеиный строй «Фауста» немыслим вне тех образных и музыкальных форм, в которых он выражен.

Маргарита и Елена, Вагнер и Мефистофель, Гомункулус и Эвфорион — это образы-идеи, в них живут поэтически рожденные, поэтически развивающиеся и поэтически олицетворенные мысли. Так же как во всех коллизиях, всех решающих драматических конфликтах и в отдельных эпизодах.

Осуществить такой перевод под силу только поэту-ученому, художнику-мыслителю, который в равной мере способен и понимать глубокий смысл, и чувствовать — слышать, ощущать внутренний лад поэзии Гёте, способен обозреть огромное целое и не упустить мельчайшей подробности.

Микола Лукаш оказался таким переводчиком.

Первый отзыв о Фаусте дает Мефистофель в прологе на небе:

Vom Himmel fordert er die schönsten Sterne
Und von der Erde jede höchste Lust,
Und alle Näh und alle Ferne
Befriedigt nicht die tiefbewegte Brust¹.

¹ Goethe. Faust Gesamtausgabe. Im Insel-Verlag, 1958. S. 137. Все дальнейшие ссылки на подлинник по этому изданию.

Перевод точно передает эту характеристику, и вместе с тем свободно звучит живая разговорная интонация украинской речи. Звонкая аллитерация, в данном случае отсутствующая в подлиннике, но органически присущая немецкому стихосложению, здесь вполне уместна:

То з неба б він зірвав найкращі зорі
То пив би він всі радощі земні,
Та ні земля, ні далі неозорі
Не вдовольнять тієї маячні.

Первый монолог Фауста — грубоватые, спотыкающиеся «книттельферзе» — традиционный силлаботонический стих немецкого фольклора — Гёте наполнил философскими размышлениями и лирическими порывами:

Habe nun, ach Philosophie,
Juristerei und Medizin,
Und leider auch Theologie
Durchaus studiert mit heißem Bemühn.
Da steh ich nun, ich armer Tor
Und bin so klug als wie zuvor;
.....
.....

Переходы от насмешки, иронии к печальным сетованиям, от скорбного отчаяния к дерзновенным надеждам и гордой уверенности в себе внезапны и резки, но вместе с тем естественны, непринужденны. Богатую оттенками настроений и мыслями поэтическую выразительность подлинника воссоздает украинский стих:

У філософію я вник,
До краю всіх наук дійшов —
Як дурнем був так і лишивсь.
Хоч маю докторське звання
І десять років навчання
Туди й сюди, накрив-навскіс
Воджу я учнів своїх за ніс, —
А серце крається в самого:
Не можем знати ми нічого

Перевод воспроизводит ряд характерных особенностей подлинника, в частности женские рифмы, внезапно возникающие после нескольких мужских именно в строках печального вывода (*können verbrennen*).

Ритмический строй — преобладание четырехстопного ямба — передан в основном точно. Однако характерные перебои ритма, спотыкающиеся удлиненные строки в переводе несколько сглажены. Сравните, например, в четвертой строке:

...auch Theologie
Durchaus studiert mit heißem Bemühn (S. 141).

Перевод укорачивает, упрощает и облегчает:

I, на нещастя, богослов...

В другом случае:

Und sehe, daß wir nichts wissen können —

Не можем знати ми нічого

Тем не менее украинский текст в целом с поразительной точностью передает и логическое и поэтическое, эмоциональное содержание подлинника.

Это можно явственно ощутить при сопоставлении такого, например, характерного и существенно важного отрывка из середины монолога:

Flieh! auf! hinaus ins weite Land!
Und dies geheimnisvolle Buch
Von Nostradamus eigner Hand
Ist dir es nicht Geleit genug?
Erkennest dann der Sterne Lauf,
Und wenn Natur dich unterweist,
Dann geht die Seelenkraft dir auf,
Wie spricht ein Geist zum andern Geist.

Тікай. На волю, на простір.
Візьми цю книгу чарівну;

Цей Нострадамів віщий твір
Збагнеш природи вічний рух,
І в душу вступить повінь сил,
Коли промовить духу дух.

Противоречивая сущность мироощущения Фауста поэтически выражена в его беседе с Вагнером в сцене «У городских ворот». Это известные, часто цитируемые слова о двух душах в одной груди:

Du bist dir nur des einen Triebs bewußt,
O lerne nie den andern kennen!
Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust,
Die eine will sich von der andern trennen;
Die eine hält in derber Liebeslust,
Sich an die Welt mit klammernden Organen;
Die andre hebt gewaltsam sich vom Dust
Zu den Gefilden hoher Ahnen.

Сопоставляя четыре разных перевода этих строк, можно ясственно почувствовать существенные особенности разных творческих методов. Холодковский перевел так:

Тебе знакомо лишь одно стремленье,
Другое знать — несчастье для людей.
Ах, две души живут в большой груди моей,
Друг другу чуждые — и жаждут разделенья.
Из них одной мила земля, —
И здесь ей любо — в этом мире,
Другой — небесные поля,
Где духи носятся в эфире.

В первой строфе перевод почти дословный, а во второй, напротив, очень вольный, но все же только перевод, а не воссоздание, не воспроизведение поэтической сути оригинала. Предметный образ и заключенная в нем логическая абстракция — раздвоение мироощущения — неотделимы от вполне определенного душевного состояния, настроения, связанного с мелодическим и ритмиче-

ским строем стиха, с многообразными представлениями, которые создаются определенными словосочетаниями.

Точно воспроизведенное «ах» в русском тексте звучит совсем по-иному, чем в немецком, — расслабленно и сентиментально, тогда как в речи пылко-чувствительных литераторов «бури и натиска» это междометие не сходило с уст «бурных гениев». К тому же и самый порядок — в начале или в середине фразы — резко меняет характер этого восклицания. Во второй строфе утрачены не только стопы (вместо пятистопного ямба в каждой строке возник четырехстопный), но и совершенно изменен предметно-образный строй: нет ни любовной страсти (*Liebeslust*), ни «цепких» или «цепляющихся» членов (души) — *klammernde Organen*, ни «праха» и т. п. И вся интонация иная, облегченная, и с ней связан уже совершенно иной предметный образ духов, носящихся в эфире.

В переводе Бориса Пастернака уже с самого начала возникает иной предметный образ:

Ты верен весь одной струне
И не задет другим недугом,
Но две души живут во мне,
И обе не в ладах друг с другом.

Сохраняя общий смысл и интонацию, современный русский поэт совсем по-иному, по-своему воспринимает и передает ощущение неразрешимого противоречия. Вместе с тем он оказывается значительно ближе и к духу и к поэтическому строю мыслей Гёте, чем в прошлом веке Холодковский. И хотя Пастернак также сокращает число стоп, но точнее, чем Холодковский, передает природу рифм и образный и словарный строй второй строфы. Пастернак ближе к реалистической, земной страстности Гёте, чем «эфирные духи»:

...Одна, как страсть любви, пылка
И жадно льнет к земле всецело,
Другая вся за облака
Так и рванулась бы из тела.

В переводе Улезко стремление передать точное, буквальное значение слов подлинника приводит к необходимости заполнять возникающие «пустоты». И то и другое осуществляется с помощью украинской лексики прошлого века.

Єдине знав ти поривання на віку,
Ой, не бажай же з другим знатись.
В моїх грудях, ох, дві душі в однім кутку,
Й одна від другої не хоче відрватись.
Одна кремезно власно любляче
За землю держиться мов би кігтьми й щипцями.
А та — з праху до неба рветься горяче
В елізій за великими дідами.

С точки зрения формальной дословной точности Улезко, пожалуй, ближе всех к оригиналу, но лишь очень приблизительно передает его общий поэтический строй. Лукаш, напротив, не столько переводит слова и не столько озабочен сохранением ритмического строя подлинника, сколько передает его общий дух и смысл, стремится воссоздать основной тон стихов Гёте, смело применяя для этого живые поэтические средства современного литературного языка.

Тобі одна знайома путь,
А я — стою на роздорожжі...
У мене в грудях дві душі живуть.
Меж себе вкрай не схожі — і ворожі.
Одна впилась жаждиво в світ земний
І розкошує з ним в любовній млості,
А друга рветься в тузі огневій
У неба рідні високості.

То же соотношение разных переводов можно обнаружить и в других, так сказать, ключевых сценах.

Слова Фауста, исправляющего свой перевод евангелия, слова, в которых провозглашено ясно осознанное творческое материалистическое мировосприятие Гёте, чрезвычайно важны для понимания всей драмы:

Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat
Und schreibe getrost: Im Anfang war die Tat!

Холодковский перевел их торжественно, приподнято:

Но свет блеснул, и выход вижу я —
В деянии начало бытия.

Пастернак использует живую разговорную речь, его стих проще, будничнее, но в целом значительно ближе к подлиннику, чем патетические слова о «деянии» и «бытии».

Я был опять, как вижу, с толку сбит,
«В начале было дело» стих гласит.

Улезко стремится переводить слово в слово и на этом теряет рифмовку:

Дав поміч дух. Ось я вже догадавсь
І сміливо пишу: «Було в почині діло».

Лукаш, подобно Холодковскому, заменяет «дух» — «светом», но вторую строку передает абсолютно точно и вместе с тем поэтично:

Та світ свінув — не зрадила надія,
І я пишу: «Була спочатку дія».

Существенное значение для понимания всей многослойной лирико-философской трагедии имеет монолог Фауста в сцене второй встречи с Мефистофелем:

In jedem Kleide werd ich wohl die Pein
Des engen Erdelebens fühlen.
Ich bin zu alt, um nur zu spielen,
Zu jung, um ohne Wunsch zu sein.
Was kann die Welt mir wohl gewähren?
Entbehren sollst du! sollst entbehren

Холодковский добросовестно и вдумчиво перевел:

Что ни надень, — все мучусь я хандрою,
И уз земных не в силах я забыть.
Я слишком стар, чтоб тешиться игрою,
И слишком юн, чтоб без желаний быть.
Свет ничего не даст мне, я уверен;
«Умерен будь. Лишь, будь умерен».

Перевод стремится к точности, даже рифмы (в 5-й и 6-й строках)озвучны, но неудачное слово «хандра», громоздкие сочетания согласных — «чтоб без желаний», нарочитый напряженный порядок слов снижают поэтическую выразительность. А понятие «умерен» придает Фаусту совершенно несвойственные ему качества филистинского самоограничения.

Пастернак переводит смелее, свободнее и неизмеримо поэтичней, но едва ли точней:

В любом наряде буду я по праву
Тоску существованья сознавать.
Я слишком стар, чтоб знать одни забавы,
И слишком юн, чтоб вовсе не желать.
Что даст мне свет, чего я сам не знаю?
«Смирий себя». Вот мудрость прописная.

«Смирение» лучше умеренности, но все же не передает действительного смысла понятия «entbehren».

У Пастернака столько же перевод, сколько другие стихи на ту же тему. Внешне они проще, будничней, ироничней. Это другой Фауст, другого века, хотя он так же неуемно страстен и тоже мыслит не рассудочно, а поэтично.

Улезко, который обычно упорно добивается буквально-го соответствия частностей, даже за счет целостной поэтической выразительности, здесь утрачивает и то и другое:

Як не вберусь, все буду я на кручі тісний
Життя земного жалкувати,
Старий я, в іграшки щоб грati,
А для безстрастя — дуже молодий.
Й чого б я міг від сніту дожидатись,
«Зрікатись мусиш ти, зrікатись».

Уже в первых двух строках перевод просто уходит прочь от подлинника (откуда «круча»? Почему приходится жалеть о земной жизни?). Неточно по смыслу и интонации передано противопоставление молодости и старости. Но понятие «entbehren» Улезко передает, пожалуй, точнее всех, хотя «зрікатись» (отказываться, отрекаться), в отличие от «entbehren», может иметь и другой смысл, то есть собственно отречения.

Лукаш переводит сравнительно вольно, взамен одного слова он находит два, чтоб передать даже не лексическое значение, а общий смысл и тон понятия «entbehren». Его стих развивается естественно, органично и даже вырастает на целую строку. Он словно уже не перевод, а самородная поэзия.

Шкода мені у шати ті вбиратись,
Турбот життя й на них лежить печать.
Я застарий, щоб тільки гратись,
Замолодий, щоб не бажати.
Чого ж мені од світу ждати?
І що той світ спроможний дати?
Страждай, терпи. Терпи, страждай.

Песня Гретхен, нежная, безыскусственная, будто и впрямь рожденная фольклором, именно поэтому необычайно трудна для перевода.

Meine Ruh ist hin,
Mein Herz ist schwer;
Ich finde sie nimmer
Und nimmermehr.

Холодковский превратил ее в нечто напоминающее «жестокий роман»:

Покоя нет,
Душа скорбит;
Ничто его
Не возвратит.
Там нет его,
Там все мертвое,
Там счастья нет,

Не красен свет.
Мой бедный ум
Смушен, молчит;
Мой бедный дух
Сражен, разбит.

Пастернак написал другую песню, близкую по настроению, но очень далекую по стилю. Это песня очень интеллигентной девушки:

Чуть он отлучится,
Забьюсь, как в петле,
И я не жилица
На этой земле.
В догадках угрюмых
Брожу, чуть жива,
Сумятица в думах,
В огне голова.
Что стало со мною?
Я словно в чаду.
Минуты покоя
Себе не найду.
Гляжу, цепенея,
Часами в окно.
Заботой мою
Все заслонено.
И вижу я живо
Походку его,
И стан горделивый,
И глаз колдовство.
И, слух мой чаря,
Течет его речь,
И жар поцелуя
Грозит меня сжечь.
Что стало со мною?
Я словно в чаду.
Минуты покоя
Себе не найду.

У Лукаша раздается народная украинская девичья жалоба. И только необычные короткие, отрывистые стро-

ки придают ей иноземное звучание. Она, пожалуй, ближе всех иных переводов и по духу и по форме к подлиннику:

На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік!
Де його нема —
Могильна тьма,
І білій світ —
Зів'ялий цвіт.
В голівоньці
Журба тяжка,
На думоньці
Печаль гірка.
На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік.
Я виглядаю
Його в вікно,
Я дожидаю
Його давно.
Ой, коли б прийшов,
Хорош, ласкав,
Словом заграв,
Посмішкою зачарував,
Потиснув руку.
Поцілував...

Вторая часть заключает еще больше трудных задач для переводчика, чем первая.

Всё более разнообразны и сложны стихотворные формы. Драматическая поэма Гёте, кроме всего прочего, еще и своеобразная энциклопедия выразительных средств поэзии. В «Фаусте» представлены едва ли не все известные в ту пору виды и манеры, жанры и стили версификации. Но никогда и ничто не становится у Гёте формалистическим «экспериментом». Каждый раз новый лад, строй или ритм стиха, новый стиль речи оказывается

необходимым выражением перемены мыслей, настроений, перелома действия. Все это создает при переводе очень сложные проблемы.

В большинстве случаев Лукаш решает их так же смело и естественно, так же уверенно владея щедрыми дарами родного слова.

Весь пронизанный звонкой переливчатой музыкой маленький монолог Ариэля в первой сцене по-украински звучит, пожалуй, даже мелодичнее, чем в подлиннике:

Horchet, horcht dem Sturm der Horen!
Tönend wird für Geistesohren
Schoti der neue Tag geboren.
Felsentore knarren rasselnd,
Phöbus' Rader rollen prasselnd,
Welch Gelöse bringt das Lieht...

Грімко, гучно грають Гори,
Чують, знають духів хори —
День новий заблісне скоро.
Вже гримкоче брама неба,
Вже гуркоче повіз Феба —
Світлу сонця — світлу путь.
Золотії сурми грають,
Зір стинають, слух вражаютъ,
Хоч не всім нечутнє чутъ.
Швидше, швидше, крийтесь, діти,
Глибше, глибше, в квіти, в віти,
В шпари скель, між трав густих, —

Замечательным примером живой поэтической эквивалентности перевода-оригинала может служить монолог Зоило-Терсита.

Hu! Hu! Da komm ich eben recht!
Ich schelt' euch allzusammen schlecht!
Doch was ich mir zum Ziel ersah,
Ist oben Frau Victoria
Mit Ihrem weißen Flügelpaar
Sie dünkt sich wohl, sie sei ein Aar,

Und wo sie sich nur hingewandt,
Gehör' ihr alles Volk und Land;
Doch wo was Rühmliches gelingt,
Es mich sogleich in Hamisch bringt.
Das Tiefe hoch, das Hohe fief,
Das Schiefe grad, das Grade schief,
Das ganz allein macht mich gesund,
So will ich auf dem Erdenrund.

Ух! Ух! Страйвай, триклятий рід,
Я всіх вас вилаю як слід.
Але найперше я кусну
Ту Перемогу навісну.
Летить вона, дзвенить крилом,
Дивіться, мов: орел орлом.
Куди її не понесе,
До ніг її падає усе,
Богиню славлячи; мені ж
Усяка слава — в серце ніж.
Тоді б од серця одлягло,
Коли б на світі скрізь було
Лихе — добром, добро — лихим,
Криве — прямим, пряме — кривим...

Здесь, как и в подлиннике, мысль и образ нераздельны, поэзия и мудрость сплавлены воедино. И все предельно ясно и просто; обозримы самые сложные противоречия; самые резкие контрасты не создают диссонанса.

Разумеется, не все в переводе обеих частей равноцен- но. Можно обнаружить и промахи и ограхи, более или менее существенные слабости.

Так, например, в посвящении есть строки:

Mein Lied ertönt der unbekannten Menge,
Ihr Beifall selbst macht meinem Herzen bang...

Лукаш переводит:

Кругом чужі, хоч може й не байдужі,
Ta їх хвала не радує чуттів ...

Это неточно по сути, а жужжащая аллитерация придает неожиданное и никак не соответствующее смыслу звучание. Более удачно в переводе Улезко:

Спів скорбний мій в чужій юрбі луна

(хотя инверсия «спів скорбний» ничем не оправдана).

В первом монологе Мефистофеля («Пролог на небе») строка:

Я свідок лжі, мізерності людської —

очень существенно отличается от подлинных слов:

Ich sehe nur, wie sich die Menschen plagen.

У Лукаша Мефистофель хуже относится к людям, чем у Гёте, решительнее и менее диалектично судит о них. Он говорит, например:

Так люди мучаются, що жаль на них дивиться, —
Вже проти них і запал мій ослаб.

Между тем здесь совершенно другая интонация:

Die Menschen dauern mich in ihren Jammertagen,
Ich mag sogar die Armen selbst nicht plagen.

Это хорошо передает Пастернак:

И человеку бедному так худо,
Что даже я щажу его покуда.

Хотя, пожалуй, более точен Холодковский:

Бедняга человек! Он жалок так в страданьи,
Что мучить бедняка и я не в состояньи.

Совсем иную, чем в подлиннике, мысль вложил переводчик в песню хора ангелов, который побудил Фауста отказаться от самоубийства:

Христос воскрес.
Радуйтесь, смирній,
Серцем покірній,
В іспитах вірній, —
Ви спасетесь.

Но у Гёте речь идет вовсе не о смирных и покорных, а о благости любви, которая позволит выдержать трудное печальное испытание:

Selig der Liebende,
Der die betrübende,
Heilsam' und übende
Prüfung bestanden.

В сцене маскарада (2-я часть) почему-то опущены заключительные строки озорной песни полишинелей:

Ihr mögt uns loben,
Ihr mögt uns schelten.
Wir lassen's gelten.

В этих словах, завершающих песню, открытое, подчеркнутое пренебрежение мнением окружающих. Но вместо этого в переводе, сохраняющем строгую эквилинеарность, за 5 строк до конца (15-я и 16-я строки) возникают слова:

Людської слави
Не боймся...

Полишинели — эти беспечные, веселые площадные актеры, видимо, не по душе переводчику. Он относится к ним значительно суровее, чем Гёте, и даже ремарку, характеризующую их появление — «*täppisch, fast läppisch*», то есть неуклюже, распухшими, вразвалку (у Пастернака: «нескладно-придурковато»), переводит «звишаючись, кривляючись» (извиваясь, кривляясь). Это совсем не то. Полишинели должны контрастировать с тружениками-лесорубами, которые им предшествовали, но все же они лучше тех подхалимов-паразитов, которые выступают вслед за ними.

Неправильно переведены слова императора в сцене битвы (2-я часть, 4-й акт):

Mir schauderl vor dem garstigen Kunden
Und seiner Raubentraulichkeit.

Переводчик существенно видоизменяет его отношение к «отвратительному гостю», ужас он превращает в недоверие:

А що до цих чарівників,
В них уневірився в кінець я.

В очень хорошо воспроизведенном заключительном монологе Фауста менее удачны последние шесть строк:

Zum Augenblicke dürft ich sagen:
Verweile doch, du bist so schön!
Es kann die Spur von meinen Erdetagen
Nicht in Aeonen untergehn.
Im Vorgefühl von solchem hohen Glück
Genieß ich jetzt den höchsten Augenblick.

Спинись, хвилино, гарна ти.
Чи ж може вічність поглинути
Мої діла, мої труди?
Провидячи те щасне майбуття
Вкушаю я найвищу мить життя.

Переводчик неправ, заменяя гордое утверждение Фауста риторическим вопросом, и еще более неправ, выражая одно и то же слово «Augenblick» двумя разными словами: «хвилина» и «мить». При этом ошибка вовсе не в том, что неточно переведено одно слово.

Ведь слово «мгновение» («мить») именно здесь имеет особое, решающее значение. С ним связано условие договора между Фаустом и Мефистофелем.

У Гёте в обоих случаях, так же как и в первой части, так сказать в «завязке», когда Фауст заключает договор с Мефистофелем, настойчиво звучит одно и то же слово «Augenblick», то есть «мгновение», «миг». Это слово при-

надлежит к ряду важнейших ключевых понятий, создающих поэтическую образно-смысловую основу всей драмы. Поэтому в данном случае никак нельзя согласиться с тем, чтобы одно слово переводилось несколькими разными.

Можно привести еще некоторое число подобных примеров. Но все это не меняет общей оценки литературного подвига М. Лукаша.

Новый украинский «Фауст», создание талантливого поэта-ученого, надолго останется одним из добрых даров украинской культуры. Это дар народам Украины и Германии и всем любящим и чтущим Гёте, где бы они ни жили.

Лев Копелев
1964

ЛУКАШІВ «ПРА-ФАУСТ»

1955 року збагатилась, «приросла» українська література ще одним шедевром: з'явився вперше повний «Фауст» у перекладі Миколи Лукаша. То не був перекладацький дебют: ще 1953 року вийшов друком «Перший удар» А. Стіля, 1955 — «Мадам Боварі» Г. Флобера. Але тільки всеохопна трагедія Й.-В. Гете дала українцям уявлення про величезний творчий потенціал справді геніального перекладача. З'явлення Лукашевого «Фауста» уподібнювали до появи нової прекрасної планети, — настільки все відбулося швидко і раптово. Маючи перед очима результати блискучого подолання непереборних, здавалось би, труднощів оригіналу, заговорили не лише про майстерність, а й про моцартіанську легкість, з якою творив молодий талант. І мало хто відав, що незаперечному тріумфу передувала виснажлива, небезпечна часом, каторжна праця. Понад двадцять років життя віддав Микола Лукаш цьому шедеврові, до речі, так ніколи і не вважаючи свою роботу доведеною до кінця. Більше того, він твердив навіть, що на трагедії Й.-В. Гете навчався / і таки навчився / мистецтву перекладу. Коли народився нарешті «Декамерон» Д. Боккаччо, Микола Лукаш, поплескуючи по свіжій палітурці долонею, говорив гордовито: «Эта штука сильнее, чем «Фауст» Гете». Цитував, як ми розуміємо, Йосипа Віссаріоновича, але цитату завбачливо уривав на потрібному слові.

Набагато пізніше, а саме 1981 року, він — без жартів уже — зізнавався: «... во дні они / буде тому вже років тридцять! / я мав честь працювати в Харківському університеті. Саме тоді, завершуючи «роботу над «Фаустом», робив я перші підходи до «Декамерона»: переклав одну новелку в трьох відмінних /тобто різних/ стилістичних транскрипціях, одна з яких і послужила пізніше ключем до перекладу всієї книги...»

Та повернімось до першопочатків: коли конкретно почалась ота галерна робота над «Фаустом»? На це маємо

чітку відповідь самого Миколи Олексійовича: «В шостому-съомому класах переклав кілька дрібних віршів Гайне, в дев'ятому з якоїсь читанки пісеньку Гретхен, що ввійшла без змін у переклад «Фауста». Перед війною я зробив був повний переклад першої частини архітвору, але все те пропало під воєнну завірюху і робилось по війні вже геть наново» / «Автобіографія» 1986 року /.

Отож, першу частину «Фауста» було завершено ще 1941 року, тоді тобто, коли Микола Лукаш був студентом історичного факультету Київського державного університету. Додамо: є докази того, що цю роботу він продовжував і в роки німецької окупації, а потім служби в Радянській Армії /1943-1945 роки/. Лукашеві довелося перейти через важкі, щоб не сказати страшні, випробування — і фізичні, і моральні. І весь оцей апокаліптичний час було витрачено передовсім на справу фактично безнадійну: він наводив мости між народами, що перебували в стані тотальної війни й, охоплені ворожнечею та ненавистю, затято винищували одне одного. Микола Лукаш вірив, що це минеться, що архітвір Й.-В. Гете знадобиться ще і прислужиться землякам. Він черпав у ньому наснагу й натхнення, перейнявши філософію великого німця: «Доки нам ще світить сонце — тримаймо голову високо!»

Повністю «Фауста» було перекладено 1951 року, — Лукаш на ту пору викладав німецьку й англійську мову в Харківському сільськогосподарському інституті. Зберігся переписаний начисто рукопис, де на першій сторінці грубого загального зошита зазначено:

Харків, Артема 44
Сільськогосподарський інститут
Лукаш Микола Олексійович

Це підтверджує і найперша трудова угода з Держлітвидавом: датовано її 4 липня 1951 року /з приміткою «здано»/.

Таким чином, 12112 рядків /включно з латинським словом Finis / потрапили до редакторів, які, правду кажучи, розгубилися: нічого подібного не лежало досі на їхньому столі.

Їхню розгубленість можна зрозуміти, адже «Фауст» до Держлітвидаву передав особисто Максим Тадейович Рильський, якому 1950 року Микола Лукаш надіслав один з попередніх варіантів свого перекладу. Після деяких роздумів переклад відправили на внутрішню рецензію Л. Первомайському, найавторитетнішому на ті часи знавцеві німецької літератури й мови в Києві /той же Максим Рильський зізнався в листі до Лукаша: «я запогано знаю німецьку мову/. Л. Первомайський притримав у себе Лукашевого «Фауста» три з гаком роки: читав його, перевчитував, робив виписки, зрештою написав розлогий відгук. Але до видавництва не квапився його відправляти, щоб, як він пояснював згодом, не зашкодити Лукашеві. Минуло це понад десять років, поки рецензію оприлюднено було в книжці «Творчий будень», і сьогодні маємо нагоду розібратися в тому, що саме збентежило Леоніда Соломоновича і чому він так довго вагався. Цитуємо:

«В перекладі чимало чудових, а часом і прекрасних сторінок, але в цілому його не можна вважати повною і безсумнівною перемогою М. Лукаша. Точніше кажучи — переклад цей довершений — не вимагає додаткової роботи, можливо, за винятком дрібниць, якщо оцінювати його, виходячи з тих принципових засад, які поклав в основу своєї праці перекладач. Але я не поділяю цих засад».

«Стильова домінанта Лукашевого перекладу виявляється насамперед в лексиці довільним групуванням архаїzmів, вульгаризмів та діалектизмів там, де це не викликається конечною потребою, де завдання художності може бути досягнуте вживанням розвиненої і точної лексики сучасної української літературної мови; по-друге — в намаганні за всяку ціну для кожного ідіоматичного німецького вислову знайти українську ідіому переважно в мові селянській давно минулих часів; по-третє — в «українізації» середньовічного німецького побуту, образно-художнього мислення, термінології; і нарешті /частково/ — в архаїзованому синтаксисі, фразеології та схильності перекладача до архаїчних наголосів».

«Було б піvbidi, коли б уся ця віджила мовна butaфорія лежала тільки на поверхні перекладу, не просякаючи його наскрізь. Але, ставши на шлях стилізації мовної,

перекладач неминуче повинен був піти також і шляхом стилізації загальнопоетичної, а це призвело загалом до зниження стилю — «Фауст» у Лукаша часом звучить як травестія або бурлеск».

«Тінь травестованого Енея стояла за спиною перекладача. Але під час читання виникає ще й інша аналогія, саме — з Кулішевими перекладами з Шекспіра».

Щодо цього Л. Первомайський не помилявся: Пантелеймона Куліша Микола Лукаш вважав своїм літературним навчителем — нарівні з Тарасом Шевченком; він уважно студіював саме оті переклади Шекспірових п'єс, а ще уважніше — Кулішеву «Біблію». Але ж ім'ям Панька Олельковича можна було хіба що лаятись і лаяти, а вживалося воно виключно з додатками на кшталт «український буржуазний націоналіст», — Леонід Соломонович не тільки це знат, а й відчував, за висловом російського прозаїка, «поротим задом»:

«Справді, чим можна пояснити той факт, що перекладач вживає замість слова «головнокомандуючий» — гетьман, «імператор» — ціsar, «економ» — підкоморій, «скарбник» — підскарбій, «бакалавр» — бакаляр, «селітра» — салітра і т. д. і т. п. Що це, коли не стилізація, хапання за віджиле, бальзамування трупів, втеча в минуле?»

Втім, особисто мені довелося бути свідком прецікавого випадку: як Леонід Соломонович по телефону випрошував у Миколи Бажана Кулішів проскрибований переклад «Біблії». Це тривало доволі довго: Миколі Платоновичу вочевидь не хотілося розлучатися з унікальним примірником, що його 1903 р. видало у Відні Лондонське біблійне товариство. Л. Первомайський наполягав, і зрештою Микола Бажан здався: «Добре, присилайте щофера свого, але глядіть!..»

Таким чином, у нас є підстави твердити, що Пантелеймон Куліш «стояв за спиною» не лише Лукашевого «Фауста», але й за спиною Франсуа Війона, пересотворенного Л. Первомайським.

Вживання раритетних, напівзабутих, діалектних слів трактував Микола Олексійович як збагачення мови, а зовсім не як «бальзамування трупів». В архіві Лукаша знаходимо численні виписки з українських і російських класи-

ків, котрі слово «цікар» вживали як цілком нормативне: вийшло ціле філологічне дослідження. Втім, Леонід Соломонович уперто гнув своєї:

«Звичайно, не можна оголошувати «поза законом» жодне окремо взяте слово. Кожне слово в системі художньої мови може бути виправданим. Коли ж колекціонування маловживаних слів, архаїзмів та вульгаризмів перетворюється на самоціль, а повторність їх вживання не викликається художньою необхідністю і суперечить завданню художності, тоді слід рішуче повставати проти подібної мовно-стильової тенденції».

«Але, здається, тут не стільки його провина, скільки біда того, хто забуває, що «в кареті минулого далеко не пойдеш», — ніби навіть захищає Л. Первомайський зухвалиго перекладача — і тут же закидає:

«Кількість переходить в якість — мовна домінанта починає звучати фальшиво.

У Лукаша:

Глянь, пане-брате! Ну й дівульки!
Гайда слідом, підчепим хто яку.
Хмільного пива дзбан, кріпкий тютюн до люльки
Та дівка при боку — оце нам до смаку!

Переклад, на перший погляд, точний, навіть «пане-брате» є в оригіналі. Але точний він лише на перший погляд...»

Об'єктивності заради мусимо сказати, що факти українізації, ба навіть гіперукраїнізації перекладів «мали місце», більше того — Микола Лукаш цього прагнув і досягав свідомо. Адже заповітною метою його перекладацької діяльності, ще точніше — творчості, було: не тільки ознайомити українського читача з літературою зарубіжною, а насамперед подарувати зразки літературних стилів і жанрів, що їх в літературі українській досі не існувало — з тієї простої причини, що рідною мовою їх поки що не спромоглися /чи не здогадались/ написати. Прикладів набирається чимало, і виглядають вони перевонливо.

Славнозвісна сцена пиячки розперезаних буршів називалася:

Авербахів шинóк у Липську
/Ватага веселих хлопців/

В остаточному варіанті:

Авербахів склеп у Ляйпцигу
/Веселе товариство розважається/

Порівняймо з перекладом Васіля Сьомухи на біло-
руську мову:

Піуніца Ауэрбаха у Ляйпцигу
(Гуляє весела кампанія)

А ось первісний варіант сцени «Біля колодязя»:

Ліза
Про Варку чула вже чи ні?

Грета
Ні, мало я на вулиці бувала,

Ліза
Вже догулялась, нагуляла.
Сивілла повіла мені.
Пишайсь тепер!

Грета
А що?

Ліза
Та, вийшло зло:
Як єсть, себе годує і... малé.

Остаточний варіант сцени «Коло колодязя»:

Лізхен
Про Бербелъхен ти чула щось?

Гретхен
Ні, рідко я ходжу між люди.

Лізхен

Сьогодні чула я од Труди,
Що їй до скруту вже прийшлося,
Отій гордячці!

Гретхен

Як?

Лізхен

Вже щось в ній є;
Тепер на двох і єсть, і п'є.

Маємо визнати, що в первісному вигляді сцена переносила нас в українське село /а цього Лукаш і добивався/, тоді як видрукований текст занурює в ситуацію середньовічного німецького міста.

І все-таки з приводу поодиноких правок не завадило б висловити жаль. Приміром, нам більше припав до густу довоєнний варіант пісеньки Мефістофеля в Авербаховому шинку. До речі, і називається він трохи не так: «Пісня про клопа».

Жив царик-старичина,
Клопа великого мав, —
Клопа того, як сина
Єдиного, кохав.

.....
І от в шовки, атласи
Клопа вже одягли,
Дали стрічки-прикраси,
Хреста — й того дали...

Він став міністром скоро
І орден получив,
І взяв тоді до двору
З собою родичів.

Актуальний, знайомий, сучасний сюжет, чи не правда? I ми, здається, вияснили засади перекладацького мистецтва, як іх розумів Лукаш: бути не таким собі тлумачем, але спів-

творцем. Звичайним творцем нових естетичних цінностей у контексті оригінальної української літератури. В цьому він аж ніякий не виняток. Приміром, дуже близькі погляди на перекладацьку місію сповідували відомий російський майстер поетичного пересотворення Лев Гінзбург:

«Переклад — це обмін життями. Ти цілковито віддаєш своє життя авторові, але натомість береш його життя. В цьому і полягає, напевне, таємниця перекладу. І щоби цей обмін направду відбувся, ти мусиш, з одного боку, до кінця зрозуміти життя й особистість автора, а з другого боку — самому володіти досвідом почувань, досвідом пережитого».

Варто нагадати, що представників галасливої Нью-Йоркської групи Юрію Тарнавському, який самовпевнено вчив Лукаша, як перекладати «Льорку», Микола Олексійович відповів епіграмою досить вдалою:

Що ж, ти маєш рацію:
Я — сумнівний шанс!
Ти за реставрацію,
Я за Ренесанс.

Та повернімось до внутрішньої рецензії Л. Первомайського, написаної ще на початку 1955 року /а не 1956, як він помилково зазначив/. Вже 1966 року, публікуючи давній відгук у книзі «Творчий будень», Л. Первомайський доточив кілька речень, так би мовити, резюме:

«Фауст» вийшов з друку і знайшов прихильну зустріч у читачів та критики.

Не знаю, чи сталося це внаслідок моєї рецензії, чи з ідентичних вимог видавництва, але в друкованому перекладі хоч цісар і залишився цісарем, проте головнокомандуючий став уже головнокомандуючим.

На жаль, залишилося те, що вимагало найбільшої роботи, — загальний мовний стиль».

Напевне, Микола Лукаш скористався, не міг не скористатись, деякими підказками Л. Первомайського, внаслідок чого «гетьман» обернувся-таки на «головнокомандуючого». І рецензент був вельми втішений. Натомість і сам Л. Первомайський врахував / змушений був врахувати / уроки Лукашевого «Фауста». Недарма ж він затримав вихід Гетеової

трагедії на три роки, — добрячу, отже, пройшов виучку! І коли читаєш останню велику /велику без жодних скидок/ перекладацьку роботу Л. Первомайського — «Великий Тестамент та інші поезії» Франсуа Війона, — то мимоволі згадуєш і «Фауста», і «Декамерон» /звісно, в перекладі розкритикованого рецензентом Лукаша/. І вже навіть не тінь, а живий-живісінський усміхнений пан Микола стовбичить за спиною відживленого волоцюги Війона:

В ядучих лугах, в спухлини й гангрені,
В пупах живих гадюк, в блювотині,
В крові, яку цирульники мерзенні,
Коли зіходить місяць у вікні,
Розмазують, щоб сохла, по стіні,
У шапликах, в яких після злягання
Гулящі підмиваються дівки,
У ночвах, де намочують не прані,
Смердючі пелюшки мамки та няні,
Обмовців слід варити язики.
/«Балада про те, як слід варити язики обмовників»/

Який розкішний бруталітет, яка експресія! Хочеться цитувати ще і ще:

Мару, що груди відкриває
Задля реклами до сосців,
Купців, що спритно обирають
Короткозорих покупців,
Жонглерів, зрячих і сліпців,
Злодійчуків веселу зграю,
Гравців, розпусників, ченців
Про милосердя я благаю!

А псам отим, які гадають,
Що знову їхній час наспів,
І в чисте поле вибігають
Збирати підлив свій засів
/За гратеги через них я сів/,
Я б в очі перднув — так не маю

Вже сил, і всіх без зайвих слів
Про милосердя я благаю!
/«Балада, у якій Війон благає всіх про милосердя»/

В листі до Олександра Борщагівського (27 вересня 1973р.) Л. Первомайський звірявся: «Скажу тобі відверто, що мій Війон справив тут на всіх величезне враження, про нього багато говорять, пишуть мені, вважають великою літературною подією (...)

Коли я перекладав — легко, на одному диханні, без найменших зусиль, напруження і тому — мені здавалося, що я не перекладаю, а відтворюю, якщо не своє, то чуже, сповнене трагізму, замордоване, розтоптане, кинуте в безодню принижень і страждань неймовірне життя, висловлене гіркими, грубими, цинічними словами, але від того не менш людське і людяне.

Не знаю, чи зможу я коли-небудь ще створити щось подібне. Мова корилась мені без будь-якого спротиву, я виминав її, плекав, формував, немов піддатливу глину, рядок застигав навічно майже без чернетки...»

І от ще промовистий приклад:

Ти ж добре знаєш, Лихварихо,
Цнотливість — тільки машкара.
Щоб хвойду не спіткало лихо
Годить їй любасові тра.
Хай інша в церкву зазира,
Гріши сміливо і одверто.
Не візьме пекло хабара, —
Кому потрібний злот зітертий?
/«Балада чарівної Зброярки гулящим дівкам»/

Колись Л. Первомайський викривав був Миколу Лукаша за бридке слівце «блядь», вкладене в уста солдафона Валентина. Вийшовши на війонівську передсмертну відвертість і щирість, Леонід Соломонович, збагачений досвідом Лукаша, вже не стримується:

А не заплатить гість — я не стерплю.
Де гроші, курво? Не руйнуй господу!
Зірву плахоття з неї й розділю —
Їй тільки те заставлю, що зісподу,
А верхнє все собі в винагороду.
— Анциболот; Бодай ти був ізгиб!
Котися в пекло, у найглибшу глиб! —
А я, зачувши ті рулади й трелі,
Їй ліхтаря під око — лемент, хлип,
Аж гук гуде у нашому борделі.
/«Балада про гладуху Марго»/

Дозволимо собі висловити припущення, що з тому давньому змаганні Лукаш переміг, не був принаймні подоланий. Сказане зовсім не означає, що Микола Олексійович не бачив вад, не помічав прорахунків у своєму перекладі. Перечитуючи «Фауста» через якийсь десяток років, він позалишав на берегах такі ось резолюції: «Невже треба було так гидко перекладати?.. Гидотний Лукаш!» Немає сумніву, що переклад цей було б наново переглянуто й удосконалено, коли б на заваді не стала невблаганна гостя-смерть.

Можуть запитати: а навіщо було витягти з архівної темряви незавершені уривки довоєнного перекладу, властиво — начерки українського «Фауста»? Гадаємо, що це необхідно було зробити — хоча б для того, щоб усвідомили всі, яка страшна єгипетська робота передувала отому щасливому з'явленню в нашій культурі — виданому 1955 року повному «Фаусту». Розуміємо, що нагадування про каторжну працю перекладача — ніяка не новина. Втім, пропоновані тексти дають поживу для роздумів і матеріал для висновків, чи не так?

Леонід Череватенко
2002

УРИВКИ З ДОВОЄННОГО ПЕРЕКЛАДУ ТРАГЕДІЇ Й.-В. ГЕТЕ «ФАУСТ»

Знов близитесь ви постаті туманні,
Що вже колись являлися мені!..
Чи вдержу ж вас тепер? Чи тій омані
І знову серце ввірує, чи ні?
Ви ринете? У млистому здійманиі...

ПРИСВЯТА

Знов близитесь ви, постаті туманні,
Що вже мені являлися колись...
Чи вдержу ж вас тепер? Чи знов омані
Мої чуття прихильно піддались?
Ви ринете! Пануйте ж невтриманні,
Коли з імли вже владно піднялися;
В мене в грудях тремтить щось, молодіє,
Коли од вас чудовий дух повіє.

Із вами йдуть картини днів одрадних,
І не одна кохана тінь встає...

* * *

Ну ось, я лікар і правник,
І — на нещастя — богослов,
І в філософію я вник —
До всіх, усіх наук дійшов,

Та як не бився, не старавсь —
Як дурнем був, так і оставсь...
Я став магістр, став доктор, і от —
Воджу уже десятий год
Учеників своїх за ніс
Туди й сюди, навпрайм, навкіс, —
А серце крається в самого:
Не можем знати ми нічого...

* * *

— Ну, ось, усе мені далось:
І філософію, й правá,
І теологію нащось —
Усе я вивчив, голова!
І що ж від цього я здобув!
Такий розумний, як і був.
Я вже магістер, доктор, і от
Уже який десятий год
води
І так, і сяк, туди й сюди.

* * *

Хоч я ніколи і не вагаюсь,
Хоч я і пекла, й чортів не лякаюсь,
Зате ж я і радості вже не зазнаю,
Бо бачу ясно, що правди не взнаю.
Бо бачу ясно — не можу навчати...
Не можу людей на добро напучати...
Не маю я майна, грошей,
Ані поваги до людей —
Так пес би жити не остався!
Тому у магію я вдався —
Чи не одкриє духів міць
Мені одвічних таємниць,
Щоб я вже більше не страждав,
Чого не знаю, не казав,

Щоб я узняв, що світ творить,
Щоб я узняв, що світ держить,
Щоб я зглибив основу основу,
А не пускав слова-полову...

* * *

Хоч я й розумніший, ніж йолопи всякі, —
Магістрій, докторій, попи і писаки,
А скажи, чи ми вже стали,
Чи йдемо, як перше, далі?
Все вирує, як у шалі.
Ліс і гори закривлялись,
Блідні вогни зібрались,
Заїскрили, задріжали...

АВЕРБАХІВ ШИНОК У ЛІПСЬКУ

Ватага веселих хлопців

Фрош

Ніхто не п'є, не веселиться?
Я вас навчу, як кvasить лиця!
Колись, бувало, горите,
Тепер — як мокрі сидите!

Брандер

Не хто ж, як ти, у цьому й винуватий,
Забув вже свинства й жарти витівати...

Фрош

*Виливає йому на голову шклянку вина
На й те і те!*

Брандер

З свиней свиня!
/ото мурло! /

Фрош

Ти ж сам хотів, тепер звиняй!
/щоб так було! /

Зібель

За двері, хто свариться там!
Та краще ж заспівати на повні груди нам!
Аиу: Гей, гей...

Альтмаєр

Ого, як так співати —
Пропали вуха... Вати дайте, вати...

Зібель

Як загуде ввесь склеп, в той час
Почуєш ти: що то за сила — бас.

Фрош

Еге ж! Не любиш ти чого, то геть іди.
Ой тірі-тара-там...
Ой тірі-тара-дам....

Альтмаєр

А глотки — хоч куди!

співає

Чи ще ж якось держиться там
Свята держава римська?

Брандер

Погана пісня, політична. Тыху!
Нікчемна пісня! Даймо богу славу,

Що не на нас він звірив цю державу.
Усе таки і те в користь державі цій,
Що я не кайзер і не канцлер в ній.
Та нами ж хтось повинен керувати —
Ми папу мусимо обрати.
Самі ж ви знаєте, мабуть,
Який повинен папа буть.

Фрош

співа

Соловейку, прилітай,
Мою милу привітай...

Зібель

Еге ж, вітай її! Замовч отут одразу!

Фрош

Цілуй, вітай її! А ти мені не вказуй!..
Відмикай! — бо ніч іде,
Відмикай! — бо милий жде.
Замикай! — світає день...

Зібель

Співай на славу їй та на хвалу пісень.

* * *

Жив царик-старичина,
Клопа великого мав, —
Клопа того, як сина
Єдиного, кохав...

Позвав кравця до себе —
Прийшов к ньому кравець:
«Пошить паничику треба
Штанці ще й жупанець!»

І от — в шовки, атласи
Клопа вже одягли,
Дали стрічки-прикраси,
Хреста — й того дали...

Він став міністром скоро
І орден получив.
І взяв тоді до двору
З собою родичів.

А ті вже? показали
Вельможам-дворакам:
Царицю все кусали,
Щипали її дам.

І всі годили злющим,
Не смів ніхто й прогнать;
Ми ж трощим їх да плющим,
Як пробують кусать!

КОЛО КОЛОДЯЗЯ

Ліза

Про Варку чула вже, чи ні?

Грета

Ні, мало я на вулиці бувала.

Ліза

Вже догулялась, нагуляла...
Сивілла повіла мені.
Пишайсь тепер!

Грета

А що?

Ліза

Та вийшло зло:
Як єсть, себе годує і... мале

* * *

Любив дівчину вірно
До смерті Тульський цар

..... дар.

Як мила умирала —
Золотий бокал дала...

.....
Вірно мила полюбила
Свого вірного царя...
Умирала-подарила
Золотого пугаря.

Над пугар царю немає:
На бенкетах досхочу
Наливає, випиває —
Сльози стануть ув очу...

А як став той цар старіти —
Все оддав своїм синам:
«Все беріте, любі діти,
Тільки чарки не оддам».

Раз у замку коло моря
Царський пир він пирував,
Та із лицарями з горя
Наливав та й випивав...

ОГРАДА

О діво,
Глянь милостиво,
Така мені печаль-жура!..
У серці болі —
Мечі там голі —
Ти бачиш: син твій умира...
І ти зітхаєш,
І посилаєш
До бога зойк: Печаль-жура!..

Хто знає, як крає
Мене пекучий біль?
Що у серці в мене грає
І чого воно бажає,
Це відомо лиш тобі...
Куди вже б не пішла я,
А з серці тута злая,
Ой злая ще й німа...
Я плачу, плачу,
Душа горить з розпáчу —
Самотня я, сама...
У грядці під віконцем
Лила я сльози гíркі,
Коли для тебе вранці
Ірвала ці квітки.
Заграло у кімнаті
Проміння блищучи,
А я вже на кроваті
Сиділа плачучи. —
Врятуй, нехай в ганьбі не мру
О діво,
Глянь милостиво
Ти на печаль мою, журуй...

СОБОР

ЗЛІЙ ДУХ

Не так було, Гретхен,
Коли ще невинна
Перед вівтарем
З старенької книжечки
Молилася ти;
То гри дитячі,
То бог у серці!
Гретхен!
Де розум твій?
В серці твоюму
Гріх страшний лежить.
Ти молишся за душу матері!
Ти мук їй віковічних завдала!
На твоюму порозі кров...
А у грудях у тебе
Уже хвилює хвильно,
Жахаючи тебе,
Страшне передчуття... Яке?

ВАЛЬПУРГІЄВА НІЧ. ГАРЦЬКІ ГОРИ

Фауст, Мефістофель

М.

Хотів би мать тепер метлисько?
Мені б оце — дебелого козла,
Бо звідси нам до цілі ще не близько...
Ні, із ціпком я ще не похилився низько.
Мене ще втома не змогла.
Та нашо шлях коротший нам?
Як в лабірінті йти через долини
І підійматись на вершини.

Які почин дають прудким струмкам —
Скрашає путь це все мандрівникам.
Весна, весна... В березі мріє-лінє;
Нащо сосна — відчула й та її...
Невже ж вона, весна, на нас не вплине?

М.

Зимові почуття мої,
Весни мое не знає тіло.
Коли б оце завія сніжана!
Підбився вгору сумно-запізніло
Червоний місяць — коло не сповна —
Ну й світить! Крок не обійтися жоден
Без того, щоб не вдарився об щось...
Хіба кликнути вогник? Згоден?
Он-он дивись, як весело знялось!
Агов, дружок! Ходімо з нами краще,
А то ж згориш ти напропаще,
Будь ласка, нам ізверху присвіти!

Блудний вогник

Я догожу вам. Може, як на щастя,
Зміниться мені удастся,
Бо звик зигзазно бігать я завжди.

М.

Так ти людей наслідувати, гульвіса!
Іди, та прямо, ради біса,
А то я видму з тебе дух умити!

В.

Так може лиш хазяїн говорити.
Я вам охоче прислужуся,
Але ж ви знаєте: сьогодні тут таке...
Дорогу вказувати — завдання це важке,
Один я — тому не ручуся.

Ф. М. В.

Ми ввійшли у володіння
Снів чудових, чар таємних —
Проведи нас без блудіння
По оцих просторах темних.
Крізь пустелі, дики гори;
Подивись: як вихор скорий...
Он дерева пролетіли,
Склі голови схилили,
Онде б́ескети носаті
Засопіли, лігши спати...

Лине б́истрінь хвилюватий
Моріжком, через каміння...
Що то? Пісня чи шуміння?
Жалі любосні, лагідні,
Як у тїї дні погідні,
І надії, і кохання!
Як легенди старолітні
Оддає лунé бреніння...

Путу! Угу! — Лине ближче,
Путач стогне, сойка свище —
Десь усім нема ім спання!
А в кущах шамоче жаба,
Черевата, довголаба...

Наче змії ті, коріння
Із пісків, із скель зринають,
Нас лякають-простягають
Дивовижні сплетіння,
Волокно те жиловите,
Щоб мандрівника зловити...

А лукою моховою
Многобарвною юрбою

Миші, миші насувають!
І блискучими роями /рядами/
Світляки летять над нами
І з дороги нас збивають.

* * *

Щезніть, зникайте,
Темні склепіння!
Дивно-привітно,
Ніжно-блакитне,
Небо, сяй!
Гиньте, зникайте,
Чорній тучі!
Зорі, заграйте!
Сонце могутче,
Ярко палай!
Діти небесні,
Духи чудесні,
В світлі летючи,
Крилами мають,
Тіні жагучі
З ними злітають...
Звійним одінням
Віють над краєм
Маєм-розмаєм.
Там, де в альтанах
Пари коханих
З пристрасним млінням
Душі зливають...

II

Маєм-розмаєм
Лози бують,
З лоз виногрони
Повні звисають.
І винотоки,

Винні потоки,
Піnnі й червоні,
З них вигнітають...

По самоцвітах
Ллються потоки.
Зеленню вкритих
Горах високих;
Ллються та в'ються,
Поки зіллються
В ріки широкі,
Озера глибокі...

Радісно птиця
Навстріч помчиться
Сонцю яркому,
Острову тому,
Що золотиться
В морі ясному...

Ті вилізають
Аж на вершини,
Ті поринають
Аж у глибини.

Там всюди співи
Чути щасливі...

1941

ПРИМІТКИ

Присвята

Написана 1797 р., коли Гете після багаторічної перерви знову вернувся до роботи над «Фаустом». Присвята звернена не стільки до читача, скільки до призабутих образів трагедій, «туманних постатей», що являлись поетові ще в дні юності і нині знов оволодівають його уявою, вимагаючи собі втілення.

Пісень моїх не чують ніжні душі, / Що слухали пісні юнацьких днів... — З поетових друзів, що слухали перші сцени «Фауста», одні на цей час уже померли (сестра Корнелія, письменники Мерк, Ленц), інші жили далеко від Гете або відчурались його (письменники Клопшток, Клінгер, Гердер, філософ-ідеаліст Якобі).

Пролог у театрі

Написаний теж 1797 р. не без впливу драми стародавньо-індуського поета Калідаси «Сакунтала». Разом з тим у «Пролозі» знайшов відображення досвід Гете як театрального директора, а також його погляди на мистецтво взагалі. В цей час Гете вважав, що справжній художній твір виникає як рівнодійна трьох сил: генія (поет), мистецтва як уміння (комік) і мистецтва як ремесла (директор). Фігура коміка дечим натякає на образ Мефістофеля, поет багато в чому нагадує Фауста.

...Із неба через землю в пекло. — Мається на увазі не шлях Фауста згідно з відомою середньовічною легендою, а широта задуму трагедії.

Пролог на небі

Написано близько 1800 р. Як указував сам Гете, цей пролог навіянний аналогічною сценою в біблійній книзі Іова, де диявол спокушає людину з божої волі. Ім'я Мефістофеля запозичене з народної легенди; етимологія його неясна. Пропонувались тлумачення: мефістофель (*свр.*) — руйник-брехун; ме-фаусто-філес (*грецьк.*) — не Fausta друг, тощо.

Могутнім громом сонце грає / В гучному хорі братніх сфер... — Поняття гармонії сфер запозичено з учення піфагорійців, згідно з яким число, як суть буття, лежить в основі як музики, так і всієї світобудови. Пор. першу дію другої частини трагедії, де громохкий гомін вістує схід сонця.

...Нехай тоді плазує у пилу. / Як та змія, моя тітуся. — Згідно з біблійним міфом, диявол спокусив Єву й Адама в образі змії, за що Бог прирік їй «плазувати на животі і істи землю до кінця віку».

ЧАСТИНА ПЕРША

Дія перша

Ніч

Сцена складається з двох частин, написаних у різний час: перший монолог, викликання духа і діалог з Вагнером написано в 1774 — 1775 рр., решта — в 1797 — 1801 рр.

У цих мальованих шибках / Небесний світ — і той зачах! — В готичних будівлях часто застосовувались кольорові шибки.

— Цей Нострадамів віщий твір / Тобі відкриє таїну. — Нострадам (точніше, Мішель де Нотр Дам) — сучасник історичного Fausta, лейб-медик і астролог французького короля Карла IX, автор відомих пророцтв (1503 — 1556).

Розкриває книгу і бачить знак макрокосму. — Згідно з містично-кабалістичним «ученням» існує три світи: еле-

ментарний (стихійний, матеріальний), небесний і наднебесний (духовий), що разом становлять великий світ — макрокосмос. Все, що є в однім із тих світів, має аналоги в двох інших, і всі три світи в постійній взаємодії, яку Гете виразив тут у дусі давніх магів образами духів, що «*в льоті стрічнім міняють кінви золоті*». Знак макрокосму — шестикутна зірка.

Тепер вбагнув я сенс премудрих слів: / «В світ духів можна прозирнути...» — Перевіршована цитата із Сведенборга, шведського натураліста й містника (1688 — 1772), «вчення» якого було дуже популярне наприкінці XVIII ст. Згідно з цим «ученням», потойбічний світ складається з об'єднань духів, які населяють різні стихії; духовидці можуть спілкуватися з духами лише певної доступної для них сфери, і то при умові досягнення ними вищої міри моральної досконалості. Гете як учений неодноразово виступав проти спіритизму Сведенборга, але у «Фаусті» він у ряді місць використовує деякі його положення як поетичні образи для змалювання т. зв. «потойбічного світу».

...Ткання мінливе, / Життя бурхливе... — У Гете часто зустрічається образ природи як велетенського ткацького верстата. Німецьке слово *weben* (ткати) може значити також «снувати», «ширяти»; Гете вживає його на означення всякого стихійного ритмічного руху.

О смерть гірка! Це йде мій помічник... — Учень, асистент і воднораз служник професора (фамуллюс), звичайно з числа студентів.

Я чую вість, але утратив віру. — Фауста стримує від самогубства не віра, а спогади щасливого дитинства і передусім почуття єдності з народом.

За міською брамою

Сцена написана приблизно 1800 — 1801 рр.

Школяр — тут у значенні студент.

Мій батько, чесний, скромний трудівник, / Над тайнами природи бивсь весь вік / Ретельно, ревно і невтомно, / Але якось головоломно. — За народною легендою, Фауст — син селянина, Гете робить із нього сина лікаря й алхі-

міка. Алхіміки намагались винайти «камінь мудrosti», що нібто давав людині вічну молодість і перетворював усі метали в золото. *Адепти* — прибічники, втасманичені в алхімічні премудрості. *Чорна кухня* — лабораторія чи майстерня алхіміків. *Червоний лев* у термінології алхіміків — золото або сірка, *лілея* — срібло чи ртуть, *молода цариця* — камінь мудrosti або панацея, цебто ліки від усякої хвороби.

Кабінет Фауста

Сцена написана близько 1800 р.

«Було в почині Слово!» — Початок євангелія від Іоанна, що викликав багато різних тлумачень у теології та ідеалістичній філософії. Многозначне грецьке «*логос*» сприймалось більшістю коментаторів як божественний розум, що виражає себе в своїх творіннях. Варіанти перекладів, що їх перебирає Фауст (*«мисль»*, *«сила»*, *«дія»*), пропонувались, між іншим, сучасником і другом юнацьких днів Гете, поетом, істориком і філософом-ідеалістом Гердером.

Пекельне кодло розженем / Ми Соломоновим ключем. — *Саломонів ключ* (лат. *Clavicula Salomonis*) — стародавня єврейська книга заклинань елементарних духів, що перевидавалась аж до XVIII ст.

Я звіра чарами зв'яжу, / Замову Чотирьох скажу... — За стародавніми віруваннями, світ складається з чотирьох елементів-стихій: вогонь, земля, вода і повітря. Кожна з стихій має своїх елементарних духів. *Саламандра* — земноводне з вогненими плямами, символ духа вогню; *Ундіна* — дух води (лат. *unda* — хвиля); *Сільфіда*, або *Сільф* (грецьк. «міль») — дух повітря; *Кобольд*, або лат. *Incubus* — дух землі.

Глянь на цей знак! — Очевидно, початкові літери імені Христа: INRI, Ісус Назарей Цар Іудейський.

Не змушуй же / Вогонь троїстий лити! — *Вогонь троїстий* — знак «святої трійці».

Мандрований сколаст (лат. *scholasticus vagans*) — характерна для середніх віків фігура напівученого-напів-

шарлатана, що ходив від міста до міста, пропонуючи всім бажаючим послуги лікаря та ворожбита.

A! Ти злякався пентаграми... — Пентаграма, або пенталь-фа — стародавній містичний знак у формі п'ятикутної зірки.

Володар всіх ішурів, мишей, / Жаб, мух, комах, блощиць, вошей... — Уявлення про чорта як про повелителя всілякої дрібної тваринної нечисті властиве для всієї християнської демонології.

Кабінет Фауста

Початок сцени написано 1800 — 1801 рр., решта була вже в первісному фрагменті («Пра-Фаусті»).

...В червець убрався, в блаватас... — Червець — червона, блаватас — блакитна шовкова матерія. За народною легендою, Мефістофель ходив із Фаустом у чернечому перевязі; пізніше, коли вертепна комедія про Фауста поширилась у католицьких краях, Мефістофель фігурував у ній уже в багатому світському вбранні.

Прокляття золоту, мамоні... — Мамон, або мамона (з халдейської мови) — скарб, символ багатства і жадібності.

...Вступіть в Collegium logicum. — Collegium logicum (лат.) — курс логіки, з якого починалось навчання в тодішніх університетах. В цій репліці Мефістофеля дана близькуча сатирична картина звироднілої схоластичної логіки.

Там дух ваш добре намуштрутуть, / В іспанські чоботи озують... — Іспанські чоботи — знаряддя тортур, яким стискували й калічили ноги допитуваного.

«Encheiresis naturae» — грецький термін старої хімії, що значить «спосіб діяння природи». Розкласти живу матерію на складники легко, але знову дістати з них життя неможливо, бо «спосіб діяння природи» не можна відтворити.

...Навчіться лиши редукувати / вірно класифікувати. — Редукувати — логічна операція зведення понять до основних категорій; класифікувати — розподіляти логічні поняття за класами.

Теорія завжди, мій друже, сира, / А древо житні — золоте. — Цей вислів став крилатою фразою, кілька разів його цитує В. І. Ленін.

Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum. — Латинський переклад слів спокусника-змія, звернених до Єви: «Будете, як Бог, знати добро і зло».

...Оглянем перш малий, за ним великий світ. — Вузький бюргерський світ невеликого містечка першої частини і широка державно-політична і всесвітньо-історична арена у другій частині трагедії.

...Ось тільки я дмухну югою... — натяк на винайдений 1782 р. братами Монгольф'є аеростат, що наповнювався нагрітим повітрям.

Авербахів склеп у Ляйпцигу

Сцена відноситься до 70-х рр. і входить до «Пра-Фауста». Склеп Авербаха був місцем гулятику ляйпцигських студентів; свого часу вчащав туди і Гете. В трактирі були дві фрески, з яких одна зображувала студентський бенкет з участю Фауста, а друга — Фауста, що летить верхи на бочці.

А нумо папу обирати! / Відомо всім, котрій з прикмет / Належить тут пріоритет! — Обрання папи — п'яницька церемонія, поширена в багатьох європейських країнах. Прикмета, на яку тут натякається, — мужність; за приписами канонічного права, кастрат не міг бути папою.

Соловейку-пташко, лети-вилітай... — Початкові рядки німецької народної пісні.

А цей чого немов кульгає? — Згідно з християнськими легендами, диявол став кульгати, відколи був скинутий із неба в пекло і при падінні зламав собі ногу.

У Ріннаху, мабуть, сю ніч ви ночували / І в Ганса-дурника вечері заживали? — Ганс-дурник із Ріннаха (село між Ляйпцигом і Наумбургом) — місцевий вираз, що означав за часів Гете незgrabного вайла.

В саєти, в адамашки / Блоху вдягли кругом... — Састи і адамашки — види дорогих тканин.

Відьмина кухня

Сцену написано 1788 р. в Римі. Відьмина кухня зображена за відомими в той час картинами Брейгеля, Теньє та Герра. Згідно з віруваннями середніх віків, чорні коти та мавпи були невід'ємними атрибутами відьом.

...Скорій змоць у я тисячу мостів. — За народними віруваннями, чорти є будівниками мостів (звідси «чортів міст»).

Це що, решето? — Коскіномантія (ворожіння на сито чи решето) була поширена з найдавніших часів серед різних народів, у тому числі і в дореволюційній Росії та в Україні. Особливо часто застосовувалась ця ворожба для пізнання вбивць і злодіїв.

Який чудовий вид одкрили / Свічада чари тут очам! — Faust бачить у дзеркалі образ Гелени.

Та, бачу, ви не з копитом. / Та й де ж це ваші вірні круки? — Круки вважались невід'ємним атрибутом чорта (пор. появу вісників-круків до Мефістофеля в IV акті другої частини трагедії). Серед усіх германських народів було також здавна поширене повір'я, що чорт кривий і має замість однієї ноги кінське копито.

Як досягти / До десяти? — Сам Гете сміявся з коментаторів що намагалися розшифровувати «таємничий смисл» відьомської таблиці множення, яка насправді є сатирою на містичну «символіку чисел».

...Te «три в однім і в трьох одно». — Висміювання християнського догмату «триєдиної сутності Бога».

Ну, буде вже, метка Сивілло! — Сивілла — віщунка в стародавній Греції й Римі.

І скоро вчусиши в солодкому томлінні, / Як грає у тобі скакунчик Купідон. — Купідон (Амур) — у римлян бог кохання, що зображувався крилатим хлопчиком із луком і стрілами.

На вулиці

Сцена написана до 1775 р.

Гарна панно! Не відмовте в честі... — Панна (Fräulein) — звертання в ті часи лише до осіб дворянського походження. Маргарита (Гретхен) — з міщан (бюргерів).

Говориш ти, мов Ганс Ласій... — Типізуюче власне ім'я (пор. донжуан, ловелас). Пане магістре Похвальний... — Іронічне типізуюче власне ім'я (в оригіналі — Mein Herr Magister Lobesan).

Вечір

Написано 1775 р.

Був вірний коханці завше / Славетний Фульський цар... — Пісня про Фульського царя була спершу написана незалежно від «Фауста» (1774 р.). *Фуле (Ultima Thule)* — римська назва якоїсь країни на північ від Британії, очевидно, Ісландії.

На прогулянці

Написано 1755 р.

А в нашої церкви добрий шлунок, / Вже скільки царств вона пожерла, / А ще з переїду не вмерла... — Вислів, запозичений із антикатолицької полемічної літератури доби Реформації.

У сусіднім домі

Написано до 1775 р.

Коли б хоч посвідку мені! — Анахронізм, як і дальша загадка про газету: в XVI ст. ще не було ні метрик, ні посвідчень про смерть.

...Як паювали луп між нами, вояками, / Припала деция й мені». — Луп — військова здобич.

I щиро так вони удвох кохались, / Що аж по скін сліди на нім зостались. — Після хрестових походів по всій

Європі поширився сифіліс, що називався тоді по-французькому «неаполітанською хворобою» (*mal de Naples*).

На вулиці

Написано до 1775 р.

Sancta simplicitas! — свята простота (*лат.*) — слова вождя чеського національного релігійного руху Яна Гуса (1369 — 1415). Він вигукнув ці слова в час своєї смертної кари на кострі, коли якась бабуся підкинула в вогонь хмизу, думаючи, що робить цим «богоугодне діло».

Сад

Написано до 1775 р. (за винятком кількох вставлених пізніше рядків).

...В солдатах братик мій... — Брат Гретхен, як і чоловік сусідки Марти, — ландскнехт, найманий солдат.

Альтанка

Написано до 1775 р.

Голубе! Я так тебе люблю. — Після попередньої сцени пройшло вже кілька днів. Фауст і Маргарита вже на «ти».

Ліс і печера

Написано 1788 р.

Високий духу, дав мені ти все... — Під високим духом тут розуміється Дух Землі, що являється Фаусту в першій сцені; його впливу Фауст приписує своє нове, живе пантеїстичне розуміння природи. *Ти показав всю безліч животвору, / Навчив мене вбачать своїх братів / В воді, в повітрі, в тихому гаю.* — Згідно з натурфілософським учненням Гердера, сприйнятому й розвинутому Гете, «старші брати людини — тварини». (Зародки еволюційної теорії).

Бува й мені, що аж жижки трясуться) / До сарн-блізнят, що між лілей пасуться. — Образ жіночих грудей, запозичений з Соломонової «Пісні пісень».

Кімната Гретхен

Написано до 1775 р. Пісня Гретхен неодноразово клалася на музику; найбільш відома музика Ф. Шуберта (1797 — 1828).

Сад Марти

Написано до 1775 р. Ця сцена містить у собі пантеїстичну сповідь юного Гете в епоху «бурі і натиску». Самому поетові доводилося в молодості слухати докори за ігнорування обрядової сторони християнської релігії.

Чуття — то все... — Культ почуття, пропагований Ж.-Ж. Руссо, був характерний для більшості письменників «бурі і натиску».

Фізіономії ж вона незле вивча. — Фізіогноміка — наука визначати характер людини за її зовнішністю — захоплювала Гете в період роботи над «Пра-Фаустом». У цей час він дружив із містиком і проповідником Лафатером (1741 — 1804), автором праць із фізіогноміки, в якому, зрештою, він скоро розчарувався.

Біля колодязя

Написано до 1775 р.

Тепер іди на покриття, / На привселяудне каяття. — Покриток водили в церкву і ставили на видному місці в рядюжаній сорочці. Гете добився заборони цього звичаю у Ваймарському герцогстві 1786 р.

...То хлопці зірвуть з неї вінця. / А ми й — січки під ворітця. — В старій Росії та в Україні дівчатам, що «не доносили вінка» до шлюбу, ворота вимазували дъогтем.

Біля міського муру

Написано до 1775 р.

Mater dolorosa — скорбна мати (лат.) — зображення «богородиці» Марії біля хреста з простромленими мечами грудьми.

Ніч

Написано в основному 1800 р. (Перші сорок рядків відносяться до 1775 р.).

To вже по жилах жбуха, б'є / Вогонь Вальпуржиної ночі... — Вальпурга (або Вальпургія) була англійська черниця, ігуменя одного баварського монастиря у VIII ст.; день її святкувався першого травня, і це свято злилося з давнішими поганськими весняними обрядами (пор. ніч проти Івана Купала). У цю ніч відьми й чаклуни нібито справляють свій шабаш; тоді ж відкриваються сховані в землі скарби. В російській перекладацькій традиції, починаючи з Е. Грубера, закріпилась назва «Вальпургіева ніч», нібито від чоловічого імені «Вальпургій».

Катруся, чом / Стойши смерком / Попід вікном... — Початок пісні запозичений із Шекспірового «Гамлета» (пор. пісню Офелії).

Розпроклятий щуролове! — *Щуролов* (Rattenfänger von Hameln) — персонаж із німецької народної казки, який нібито своїм співом принадживав мишій і пацюків, а одного разу завабив за собою і всіх дітей міста Гамельна, де йому не заплачено грошей за виведення пацюків.

Поліція б зі мною не змагалась, / А карний суд — то інша річ. — Мефістофель боїться карного судочинства, бо воно супроводжувалось релігійними обрядами.

Собор

Написано до 1775 р.

Dies irae, dies illa / Solvet saeclum in faville. — «День гніву, той день оберне світ у попіл». Ці і дальші латинські співи — уривки з церковного гімну про страшний суд (XIII ст.), включеного в католицький реквієм (службу по вмерлому).

Judex ergo sum sedebit, / Quidquid latet, adparebis, / Nil inultum remanebit. — «Коли возсяде вищій судія, виявиться все приховане, ніщо не лишиться без покари» (лат.).

Quid sum miser tune dicturus, / Quem patronum rogaturus, / Cum vix justus sit securus? — «Що казати тоді мені,

окаянному, у кого благати захисту, коли і праведник непевний у спасенні?» (лат.).

Вальпуржина ніч

Писано у 1797 — 1801 рр., остаточно оброблено 1806 р.

Шірке і Еленд — два села під горою Брокен, на якій, за народним повір'ям, відьми проводили свій шабаш.

Чи вогника блудного нам гукнути? — Блудні вогні вважались слугами нечистої сили, бо заманювали подорожнього в багно або в провалля (пор. потерчата в українській demonології).

Онде бескети носаті / Захропіли, лігши спати. — Дві високі гранітні скелі біля села Шірке звуться *Храпуни*.

...Сів Уріан на трон із скал. — Уріан — нижньонімецька назва чорта.

Старенька Баубо в стороні / Одна трюхика на свині. — Баубо — мамка богині Деметри (Церери), що розважала богиню непристойними жартами, коли та сумувала по своїй дочці Персефоні (Прозерпіні), заведеній Плутоном у підземне царство.

Це єдиний у цій сцені персонаж із античної міфології; Гете зробив із неї старшу над відьмами (замість німецької фрау Голле або Берти).

Ти кудою ішла? / Мимо Ільзенштайна. — Ільзенштайн — скеля над рікою Ільзою з того боку Брокена; згідно з народною легендою, в ній живе принцеса Ільза, коханка імператора Генріха II. (пор. вірш Гайне «Я звуся принцеса Ільза...»).

Чарівна масть одваги дасть... — За середньовічним повір'ям, відьми мазались спеціальною чарівною мастью, перш ніж летіти на Лису гору.

Дорогу Фоланду! Гей, люба чернь, роздайсь! — Фоланд (Foland, Voland) — середньовічна німецька назва чорта.

Яка Ліліт? / Адама перша жінка. — За кабалістичним міфом, Адам ще до Єви мав створену одночасно з ним жінку Ліліт, яка вбила сплоджених ним дітей. За це її Бог

прокляв і обернув у демонічну істоту, опановану невситимою німфоманією.

Проктофантазміст — «задопровидець», від грецького *proctos* — зад і *phantasma* — видіння. Під цим іменем Гете виводить тут свого літературного противника, берлінського видавця й письменника-просвітителя Христіана-Фрідріха Ніколаї (1733 — 1811). У своїй доповіді на засіданні берлінської Академії наук 1799 р. Ніколаї заявив, що вилікувався від галюцинацій за допомогою п'явок, які він ставив собі на зад.

...Як він в млині своїм старім... — Під «старим млином» слід розуміти журнал Ніколаї «Die allgemeine deutsche Bibliothek» (1765 — 1806).

I мудрі ми — а в Тегелі привиддя. — Тегель — маєток відомого німецького лінгвіста В. Гумбольдта (1767 — 1835), в якому нібіто водилися привиди. В своїх статтях Ніколаї докладно описав, як ті привиди страшили його 1797 р.

...Ще про Медузу казка не стара. — Медуза — в античній міфології дивоглядна істота, що поглядом своїм обертала людину в камінь. Герой Персей відтяг її голову, якою прикрасив свого щита.

Там шумно й людно, — чистий Пратер... — Пратер — міський парк у Відні, місце гуляння «виборної» публіки.

Servibilis — послужливий (лат.) — тип дилетанта.

Семірку в нас усі тут полюбляють... — Насміх над містичним числом сім.

Сон Вальпуржиної ночі...

Написано у 1796 — 1797 pp. Ця інтермедія виникла як продовження написаних спільно з Шіллером сатиричних четиривіршів під назвою «Ксенії» (гостинні дарунки). Опубліковані 1796 р. в «Альманасі муз», «Ксенії» викликали страшенне обурення в таборі літературної реакції. Назва «Сон Вальпуржиної ночі» нагадує шекспірівський «Сон літньої ночі» (звідти ж узяті й деякі персонажі — *Оберон і Тітанія*, цар і цариця духів-ельфів, *Пук* — один

із ельфів, веселий жартун; образ *Аріеля*, світлого духа повітря, запозичений з іншої драми Шекспіра — «Буря»). У цій вставці — багато натяків на різні обставини тогочасного культурного життя, які іноді буває трудно витлумачити (звідси часта розбіжність думок коментаторів).

...*Мідінгівці жсаві...* — *Мідінг* (? — 1782) — декоратор і машиніст Ваймарського театру, на смерть якого Гете написав велику елегію.

Дух, що тільки твориться — поет, який не має «власного голосу» і черпає своє натхнення з різномірних джерел; така хватана і латана «творчість» позбавлена всякої життєвості. *Парочка* — очевидно, два співавтори-нездари. *Цікавий мандрівець* — той самий Ніколаї (див. прим. вище). *Ортодокс* («правовірний») — реакційний письменник Фрідріх-Леопольд Штольберг (1750 — 1819), який різко виступив проти поезії Шіллера «Боги Греції» з позиції правовірного католицизму. *Північний художник* — очевидно, сам Гете (пор. його поїздку в Італію). *Пурист* — тут: якийсь старосвітський академік, прихильник чепуркуватого псевдокласицизму.

Стара відьма — великосвітська ханжа. *Флюгер* — гадають що Гете має на увазі композитора й музикознавця Йоганна-Фрідріха Рейгардта (1752 — 1814), який, як здавалось поетові, лавірував між Французькою революцією і недоброзичливо настроєним до неї ваймарським класицизмом. Можливо, це просто узагальнений тип опортуніста, який завжди нюхає, звідки вітер віє.

Август Геннінгс (1746 — 1826) — письменник і видавець, літературний противник Гете й Шіллера. *Музагет* (провідник муз, епітет грецького бога Аполлона) — назва альманаху Геннінгса. *Ci-devant* (колишній) геній часу. — Геннінгс видавав журнал «Геній часу», в якому виступав проти «чужої духові християнства» класичної естетики Гете й Шіллера, а також проти їхніх «Ксеній». *Все носом нишпорить, нюшить. / Чи є тут езуїти.* — Просвітитель Ніколаї всюди вбачає підступи езуїтів. *Журавель* — Лафатер, прозваний так за «журавлину» ходу. *Син світу* — цебто людина без релігійних і псевдонаукових передсудів; Гете має тут на увазі самого себе.

Та їх гамує голос дуд. / Як звірів — спів Орфей. — Орфей — казковий грецький мудрець і співак, що приборкував диких звірів своїм співом і грою на лірі. *Догматик* — послідовник докантівського філософського догматизму. — *Ідеаліст*. — Тут мається на увазі німецький філософ Йоганн-Готліб Фіхте (1762 — 1814). ...*Бігме, коли усе це — я. / То я таки безглупдий.* — Натяк на основне положення суб'єктивного ідеалізму, згідно з яким зовнішній світ є витвором нашої свідомості, нашого «я» («Світ — це я»). *Реаліст* — тут: філософ-емпірик. *Супернатураліст* — філософ, що визнає існування надчуттєвого світу. Мається на увазі теїст і противник кантівського раціоналізму Фрідріх Якобі (1743 — 1819). *Скептик* — послідовник англійського філософа-агностика Девіда Г'юма (1711 — 1776).

Ми звемося Sans souci... — Sans souci — без турботи (фр.): маються на увазі всякого роду пристосуванці. *Невдахи* французькі емігранти, що згадують блаженні дні розтрощеного «старого режиму». *Блудні вогні* — вискочки. *Падуча зірка* — демагог з блискучкою, але короткочасною кар'єрою.

Похмурий день. Поле

Написано до 1775 р. Це — єдина прозова сцена, що залишилася з «Пра-Фауста» неперевіршованою.

Ніч. Чисте поле

Написано до 1775 р.

В'язниця

Сцена була спочатку написана прозою (до 1775 р.) і значно пізніше перевіршована.

Моя мати, ледащо... — Пісня взята з німецької народної казки про дівчину, замордовану злою мачухою.

Ударили в дзвін, зламали жезло... — За старим німецьким звичаєм, дзвонили в «дзвін грішників» («Appnessünderglocke»), коли вели злочинця на страту; над

головою приреченого ламали білу судейську палицю на знак того, що час приступити до виконання вироку.

Врятована! — Дописано в остаточній редакції. Указує на символічну роль Маргарити в трагедії.

ЧАСТИНА ДРУГА

До написання другої частини «Фауста» Гете приступив 1824 р. (йому тоді було вже 75 років), хоч окремі фрагменти і начерки існували вже раніше. Повністю трагедія була викінчена лише 1831 р. Таким чином, Гете працював над «Фаустом» шістдесят років.

Дія перша

Схема першої дії існувала вже 1816 р. Перші сцени були написані ще 1807 р. Остаточно оброблено у 1827 — 1830 рр.

Гарна містина

Картини, навіяні враженнями швейцарської подорожі Гете 1797 р. (околиці Фірвалдштедтського озера).

...Всю ніч, усі чотири пруги... — Римляни ділили ніч (власне, половину доби — від 6 години вечора до 6 години ранку) на чотири частини, що звались vigiliae (сторожі).

Грімко, гучно грають Гори... — Гори (або Oри) у греко-римській міфології — богині часу, що стоять на сторожі небесної брами; в слушну мить вони громохко розчиняють її, пропускаючи вогняну колісницю Феба — бога сонця.

...Вітки, що спали в застумі духмянім... — Застум — затишне, самотнє, глухе місце.

Цісарський палац

Зібралися, панове-радо? — Панове-радо — звичайне звертання імператора чи короля до своїх міністрів і радників.

Канцлер, він же і архієпископ, — духовний князь. У Священній Германсько-римській імперії канцлером був, як правило, архієпископ Майнцький.

...Принишки г'ельфи й г'беліни... — Г'ельфи й г'беліни — дві основні політичні партії в італійських землях в XII — XV ст.; перші були прибічниками папства, другі виступали за імператора.

...в страшну ту давнину. / Як орди скрізь проносили війну... — Мається на увазі період «великого переселення народів» (навали готів, вандалів, гуннів) на межі стародавньої й середньої історії. I все те у землі лежить, мов на схороні, / I, як сама земля, належить теж короні. — За старогерманським правом, усі скарби, що лежать у землі глибше, ніж сягає плуг, належать королю (Із збірника законів «Швабське дзеркало»).

Над нами Сонце щирозолоте... — Астролог виголошує цю туманну тираду, вживаючи ряд виразів двозначно — то в звичайному, то в алхімічному розумінні. В астрології відомі на той час сім «планет» мали кожна своє значення, і кожній відповідав певний метал: Сонцю — золото, Меркурію — ртуть, Венері — мідь, Місяцю — срібло, Марсові — залізо, Юпітерові — олово, Сатурнові — оліво.

...Таму згадалась чорна кішка. / Той дума папороть добутъ... — В оригіналі не папороть, а альравни — химерні фігурки, вирізувані з кореня рослини мандрагори, які нібіто мали чудодійну властивість указувати на місця з захованими скарбами. (Пор. старі українські повір'я про цвіт папороті).

Маскарад

До папського схилившиесь трону, / Добився цісарських він прав... — Обряд цілавання папської пантофлі германським імператором символізував зверхність влади католицької церкви над імператорською владою.

...Дар! Церери скрасить вас... — Церера — богиня землеробства у греко-римській міфології.

Не питайте в Теофрасті... — Теофраст (372 — 287 рр. до н. е.) — грецький філософ, учень Платона й Арістотеля, основоположник ботаніки.

Співають у супроводі теорб. — Теорба — старовинний музичний інструмент, багатострунна басова лютня.

Полішинель (Pulcinello) — весела маска в неаполітанській комедії.

Грації, або харити — у греко-римській міфології богині граціозності, дочки Зевса *Агая, Гегемона* (або Талія) і *Євфросина*.

Парки, або мойри — богині долі, що керували людським життям. Вони пряли нитку людської долі: *Клото* сукала нитку, *Лахезіс* крутила прядку, а *Атропос* обтинала нитки ножицями. У Гете *Атропос і Клото* помінялись функціями.

Фурії — *Алекто, Мегери, Тізіфона* — богині помсти, прокляття й кари. *Асмодей* — міфічний біблійний образ, диявол що розриває родинні союзи.

Зойло-Терсіт. — Солучення імен двох завидників: Зойла грецького граматика (IV—III вв. до н. е.), що злостиво критикував Гомера, і Терсіта — боягуза й наклепника з гомерівської «Іліади».

Плутон (або Плутус) — у греко-римській міфології бог підземного царства (Аїда), де живуть душі померлих. У феєрії, влаштованій Фаустом при ціарському дворі, Плутон виступає як бог золота й викопних скарбів.

Пан, великий Пан — бог природи.

Фавни й сатири — в греко-римській міфології напівлюди-напівтварини з козлячими ногами. Вони становили почет бога вина Вакха (Діоніса).

Гноми — карлики з германських міфів, приязні до людей, живуть у підземних руднях; добувають і кують метали, а також охороняють під землею скарби.

Німфи — персонажі античної міфології, що жили в лісах і лугах.

Сад при палаці

...Де візьметься ѹ Фетіда; мов Пелею. / Дасть руку гостю милому... — Фетіда — морська німфа, Пелей — її чоловік, батько героя «Ілліади» Ахілла.

Похмура галерея

...Взірці краси — Гелену та Паріса... — Паріс — син троянського царя Пріама; три богині — Гера, Афіна й Афродіта — зазмагалися, котра з них краща, і здалися на суд Паріса, який визнав найкращою останню, вручивши їй яблуко як приз краси, після чого Афродіта (Венера) стала його покровителькою. Згодом Паріс викрав і привіз у Трою славнозвісну красуню Гелену, дружину спартанського царя Менелая, що й стало приводом до Троянської війни.

To Materi? — Міф про Матерів в основному — вигадка Гете, заснована на туманній вказівці Плутарха про храм, споруджений в Енгіумі (Сицилія) на честь богинь Матерів. Матері мисляться поетом як праформи, прообрази всіх істот і всіх речей, що існують у природі.

Нагадуєш ти того містагога, / Що неофіта дурить запальногого... — Містагог — жрець, що вводить іншого в містерії, таїнства культу. Неофіт — людина, щойно навернена в якусь релігію.

Осяяні зали

...Бо схоже схожим лічиться завжди... — Гете іронізує тут над основним положенням гомеопатичного лікування.

Лицарська зала

...Мов той Атлант, що небо підпирає. / Ряди колон тримають архітрав... — Атлант (Атлас) — за грецьким міфом, титан, що з наказу Зевса тримав на плечах небозвід. Архітрав — поперечна балка, що покриває ряд колон.

Прий'їть як дар астральних дій мінuty! — Астральний — зоряний. Згідно з астрологічним «учен-

ням», зорі провіщали долю людини, а також сповіщали настання різних важливих подій.

Дзвенять тригліфи, хор колон співа... — *Тригліфи* — короткі колонки з трьома поздовжніми заглибинами між архітравом і основою покрівлі.

Вона — Діана, він — Ендіміон. — *Діана* — богиня місяця й полювання, *Ендіміон* — її коханець, молодий вродливий мисливець, син Зевса.

Дія друга

Написано у 1827 — 1830 рр.

Nicodemus — Никодим — ім'я благочестивого фарисея в євангелії. *Oremus* — помолімось (лат.). Фамулус перелякався від несподіваної появи Мефістофеля.

Бакаляр — молодший академічний ступінь.

Добродію! Як мутний Лети плив / З-під лисини у вас не все ще змив... — *Лета* — у грецькій міфології одна з річок Аїда підземного царства тіней. Випивши води з Лети, душа людини забуває про життя на землі.

Поводитеся ви хвацько, резолютно... — *Резолютно* — рішуче.

Що досвід той! Брехня й бридня / Проти всевидящого духу. — Гете натякає на суб'єктивно-ідеалістичну філософію Фіхте й Шеллінга, які заперечували корисність досвіду і проголошували апріорність пізнання, інтуїтивність мислення.

Лабораторія в середньовічному стилі

Гомункулус (лат. *homunculus* перетворювати один метал в інший, але й штучно створити людину з певних речовин, дібраних в особливій пропорції. Гете були добре відомі праці алхіміків Парацельса (1493 — 1541) і Преторіуса (1537 — 1616).

Ad spectatores — до глядачів (лат.).

Класична Вальпуржина ніч

Фарсальські поля — рівнинна місцевість у Фессалії (Греція). *Еріхто* — фессалійська чаклунка, яка наворожила римському полководцю *Помпеєві* (107 — 48 рр. до н. е.) поразку від першого римського імператора Юлія Цезаря (100 — 44 рр. до н. е.).

...Я сильним враз почувся, як Антей. — *Антей* — син землі (Геї) і моря (Посейдона), велетень, якого довго не міг перемогти Геркулес, бо, доторкнувшись до матері своєї — землі, Антей відновлював свої сили.

На горішньому Пенеї

...Безстыдні *сфінкси*, *трифи* безсоромні... — *Сфінкси* — казкові істоти з лапами лева, тулубом собаки, головою й грудьми жінки. *Трифи* — фантастичні дивогляди з орлиними крилами й головою, з тулубом лева; трифи оберігали скарби.

Мурашки-велетні — золотошукачі, що фігурують у оповіданнях старогрецького історика й географа Геродота (485 — 425 рр. до н. е.).

...Ta аріаспи вислідили лаз... — *Аріаспи* — легендарні одноокі люди, які нібито викрадали бережені грифами скарби.

...Мене у давніх творах драматичних / Вони дражнили *Old Iniquity*, — *Old Iniquity* (англ. «стара кривда») — означення диявола в англійській протестантській літературі.

Сирени — напівптахи-напівжінки, що знаджували людей своїм співом.

Із цими говорив Едіп колись... — *Едіп* — міфічний фіванський цар, що розгадав загадку сфінкса. ...*Між цими в путах корчився Улісс...* — *Улісс (Одіссеї)* — гомерівський герой, воїн і мандрівник.

...Останніх з нас Геракл убив. — *Геракл* (Геркулес) — казковий силач і герой, що вчинив ряд видатних подвигів. *Хірон* — мудрий кентавр (напівлюдина-напівкінь).

То зграя бистрих стимфалід... — *Стимфаліди* — міфічні хижі птахи з залізним пір'ям, що жили над

Стимфалійським озером в Аркадії, їх зміг перебити лише Геркулес.

...То голови гадюки із Лернею... — Гідра із Лернею — міфічна потвора, дев'ятиголова змія, подолана Геркулесом.

...То ламії, дівки любливі... — Ламії — жіночі вампіро-подібні істоти.

...То днями сонця й місяця керуєм. — «Левожони» (сфінкси) були в Єгипті символами місяців липня (знак Лева) і серпня (знак Діви), коли відбувається нільська повінь, а по розлиттю Нілу єгиптяни вели лічбу часу; тому сфінкси «керують» днями сонця (роками) й місяця (місяцями).

На долішньому Пенеї

Пеней — річка в Фессалії; тут уособлення: бог річки.

...Філіри славнозвісний син. — Філіра — німфа, що породила кентавра Хірона.

...У тебе вчились мужні аргонавти... — Аргонавти — міфічні герої, що плавали на кораблі «Арго» в Колхіду по золоте руно. Вождем аргонавтів був Язон.

Нащо Паллада, ѹ то / Як Ментор шани мало щось находитить... — Паллада Афіна — богиня мудрості; у вигляді друга-порадника Ментора супроводжувала Телемаха, що вирушив шукати свого батька Одіссея.

Не бачив Феба я, Ареса... — Феб (Аполлон) — бог сонця, Арес (Марс) — бог війни. Такого не вродить вже Гей. II Гебі в небо не піднімать... — Гея — богиня землі; Геба — богиня юності, єдина дочка Зевсової жінки Гери; одружилася на Олімпі з Геркулесом.

Тож Діоскури, гідні похвали... — Діоскури — близнята Кастор і Поллукс, брати Гелени, належали до аргонавтів.

...Я хоч на мить навідуєсь щороку / У храм до Манто, доньки Ескулапа... — Манто — дочка Тірезія, фіванського віщуна (у Гете — дочка Ескулапа, бога лікування).

*Отут, поміж Олімпом і Пенеєм, / Стялисъ колись
Емілій із Персеем... — Мається на увазі бій при Пінді, де
римський консул Люцій Емілій Паулус завдав нищівної
поразки македонському цареві Персею (168 р. до н. е.).*

*Туди вже раз Орфея я водила; / Не розгубись, як він...
— Співець Орфей зійшов в Аїд за своєю померлою жінкою Еврідікою; зачарована його грою, володарка підземного
царства Персефона (Прозерпіна) дозволила йому
вивести Еврідіку знову на землю, але з умовою, щоб
Орфей ішов не оглядаючись; Орфей не додержав умови, і
жінка його лишилася в Аїді.*

На горішньому Пенеї

Сейсмос — утілення землетрусу (пор. сейсмографія).

*...Острів Делос здvig із хвилі / Для Латони-породіллі.
— Латона — одна з найдавніших грецьких богинь. Коли
вона завагітніла від Зевса, його ревнива дружина Гера
повеліла змієві Піфонові переслідувати її, ганяючи без-
упинно з місця на місце, так, що вона довго не могла роз-
родитися. Латона з розpacу кинулася в Егейське море;
тоді Нептун створив для неї острів Делос, де вона поро-
дила Феба і Діану. У Гете створення острова приписуєть-
ся Сейсмосу.*

*...Перекидав я Пеліон і Оску... — Пеліон і Осса — гори
в Фессалії.*

*Пігмеї і дактилі — казкові племена карликів, які, за
 античними переказами, ворогували з журавлями. Гете
наділяє їх рисами німецьких гномів, що добували й
 обробляли метали.*

*Івікові журавлі. — / Івік — грецький поет, убитий роз-
 бійниками по дорозі на істмійські ігри; журавлі, що були
 свідками злочину, виявили убивця (пор. українську леген-
 ду про перекоти поле).*

*Там Ільза вік на камені сидить, / Генріх на своїм шипі
 не спить... — див. прим. вище.*

*Емпуза — однонога потвора, зрідні ламіям, могла при-
 брати різні постаті.*

Брр! Пирсла порхавка гидка! — Порхавка — гриб (*Bovista*), який, дозрівши, лопається і розсипається хмарою темного пилу.

Ореада — гірська німфа.

Анаксангор (500 — 428 рр. до н. е.) і *Фалес* (640 р. до н. е.) — грецькі філософи. У їхніх суперечках про походження гори Гете змальовує сучасну йому боротьбу двох напрямів у геологічній науці: нептуністів і вулканістів (або плутоністів). Перші вважали, що гірські породи виникли з водних осадів, другі твердили, що земний рельєф створений дією «внутрішнього вогню».

...І дух Еола, в вибухах шалений... — Еол — бог вітру.

Гадес — Лід, підземне царство.

...Трийменна і триобразна, / Діано, Луно, Прозерпіно! — Богиня місяця мала ці три різні імення в залежності від того, чи вона була на небі, на землі чи в підземному царстві.

Дріада — лісова німфа.

Форкіади — три дочки морського бога, старого Форкіса (Морока), й Кето (бездоні). Вони мали на трьох одне око й одного зуба.

Скелясті затоки Егейського моря

Нереїди — дочки морського бога Нерея, напівжінки-напівриби. *Тритони* — міфічні морські істоти з людським торсом і дельфініячим хвостом, покровителі мореплавців.

Чого ж то тягне так звірів / До царства величних кабірів? — Кабіри (євр. *kabirim* — могутні) — таємничі боги, яких шанувано на острові Самофракія.

Тебе я до Нерея поведу... — Нерей — бог Егейського моря, син Понта (Чорного моря), батько нереїд і дорід.

...Орлам із Пінда на поталу давсь. — Пінд — гори в Фессалії; орли із Пінда — греки (ахейці), що зруйнували Іліон (Трою).

...Цірцеї хитрість, Поліфема сказ... — Цірцея — чарівниця, яка всілякими хитрощами затримувала

Одіссея на своєму острові, не пускаючи його вернутися додому. *Поліфем* — одноокий велетень-цикlop, що тримав Одіссея і його супутників у полоні в печері; Одіссею вдалось осліпити його.

...*Мчить Галатея, краща між Дорід...* — Галатея — дочка Нерея, найвродливіша з німф, суперниця Афродіти.

...*Коли Кіпріда з Пафосу пішла...* — Кіпріда — Афродіта, богиня краси й кохання; *Пафос* — місто на Кіпрі, де був храм Афродіти.

Йдіть до Протея! Знає той стовид / І створення, і перетворень хід. — Протей — син Океана і Фетіди, мудрий морський дід, що міг обертатися в безліч постатей.

Тельхіни родоські — міфічні мешканці острова Родос, які нібто відкрили обробку металів і вперше спорудили статую Геліоса, бога сонця.

Псілли і Марси — міфічні заклиначі змій, що жили в Нижній Італії та Лівії.

Не боязно нам ні орла того, / Ні лева крилатого, / Ні хреста, ні півмісяця... — Орел — герб Римської держави; крилатий лев — герб Венеції; хрест — емблема рицарів-хрестоносців; півмісяць — емблема мусульман, герб Оттоманської імперії. Тут мається на увазі послідовне панування Риму, Венеції, хрестоносців і Туреччини на Егейському морі.

Хай царствує Ерос — усьому начало! — Ерос — бог любові.

Дія третя

Почата у 1800 — 1801 рр., закінчена у 1825 — 1827 рр., 1827 р. з'являється друком як інтермедія до «Фауста» під назвою: «Гелена. Класично-романтична фантасмагорія».

Перед палацом Менелая у Спарті

...*Що з ласки Посейдона, Евра силою...* — Посейдон (Нептун) — бог моря; Евр — східний вітер. ...*З фригійських піль до батьківщини берега.* — Фригія — країна в Малій Азії, столицею якої була Троя. ...*Що Тіндарей, мій*

батько, повернувшись... — Тіндарей — легендарний цар Спарти, чоловік Гелениної матері Леди. ...Як, граючись, в тобі ми з Клітемнестрою / Росли... — Клітемнестра — дочка Тіндарея, жінка Агамемнона, який керував походом ахейців на Трою.

Відколи я безжурно дім покинула. / Подавшиесь в храм Цитери по обітниці, / І вкрав мене фригійський розбішака там... За одним із варіантів міфа, троянський царевич Паріс («фригійський розбішак») пристав із своїм флотом до острова Цитери і Гелена, цікава подивитися на нього, прибула на острів нібито для того, щоб принести жертву Діані. Там вона й була викрадена Парісом.

Коли ж ввійшли човни в сагу Евротову... — Еврот найбільша річка в Спарті (Лаконії). ...Із бабою-шафаркою обачною...

Шафарка — ключниця.

...Стігійці вхід у дім мені охмарили... — Стікс — річка в підземному царстві; стігійці — примари мертвих душ.

Мабуть, одна з Грай хмуровидих... — Форкіс, бог темряви, мав дочок, що звались Граї і Горгони.

...Поки обох не вкриє Орку темрява... — Орк (Оркус) — божество підземного світу.

...Буяєте менадами сп'янілими? — Менада — вакханка, жриця Вакха-Діоніса, бога вина й веселоців.

Хоретида — учасниця хору.

Напевне, ти Ереба й ночі виплодок. — Ереб — найстрашніша частина «підземного світу». Ти Скіллі нібито сестра питимая. — Скілла — описана в «Одіссеї» морська потвора, що гавкала, мов собака. Іди підсуньсь до древнього Тірезія! — Тірезій — сліпий віщун, відомий із Софоклового «Едіпа» та з Гомерової «Одіссеї». Жив нібито п'ять віків. Тобі за внучку мамка Оріонова. — Оріон — один із найстрашніших гігантів. — Тебе кормили Гарпії з помийниці. — Гарпії — крилаті ненаситні почвари.

Тезей тебе запраг, тебе, дитину ще... — Тезей — напівлегендарний афінський цар.

...Більше лякають мене, як трьохголовий той Цербер.
Цербер — трьохголовий злий пес із хвостом і гривою з гадюк, що стеріг пекельну браму.

...За Тайгетом, звідкіль шумливим бистренем / Еврот біжить... — Тайгет — гора в Спарті. В міжгір'ї тім осілось плем'я сміливе, / Прийшовши з глибу пітьми кімерійської... — Натяк на історичний факт — завоювання частини грецьких земель рицарями-хрестоносцями і встановлення феодальних володінь у Мореї (початок XIII в.). Кімерійці — у Гомера північний народ, який живе у вічній пітьмі.

Ви ж бачили / Гадюку в'ючу на щиті Аяксовім... — Аякс — один із братів, герой гомерівського епосу. ...Так само мали й семеро під Фівами / У себе на щитах значущі образи... — В трагедії Есхіла «Семеро проти Фів» оповідається про похід Полініка із своїми союзниками на Фіви для відвоювання батьківського престолу.

Забула, що вчинив він Деїфобові? — Деїфоб — молодший син Пріама, троянського царя; після взяття Трої Менелай повелів його поволі розрубати на шматки.

Бачиш? То ж Гермес mrє там... — Гермес (Меркурій) — посланець богів у грецькій міфології. Він проводив душі померлих в Аїд.

Внутрішнє замкове подвір'я

Та де ж ти ділась, Піфіє... — Піфія — ім'я дельфійської віщунки.

Первинна вже накоїла я лиха, / Вторинна ж, і третинна, й четвертинна — / Ще більше! — Згідно з грецькими міфами, Гелена мала кілька існувань: первинною вона була жінкою Менелая, викраденою Парісом; вторинною — являлась одночасно у Трої і в Єгипті; третинною — сходилася після смерти з Ахіллом; тепер вона четвертинна, повернувшись в Спарту з Аїда.

Перехопились через Пілос, — / Нестор здергатъ не здолав — Нестор — у гомерівському епосі найстарший з поміж ахейських вождів, що облягали Трою, цар Пілоса.

Ви нині герцоги, владуйте, / Я вам весь край oddам у лен — / Цариці Спарти всі слугуйте. / Вона над вами сюзерен. — Лен — за феодального права спадкове земельне володіння, що його діставав васал від сеньйора за військову службу. Сюзерен — найвищий сеньйор.

Коли між комишів Еврота / Вона з яйця постала там... — За одним із варіантів міфа, Гелена вийшла з яйця Леди, заплідненого олімпійським лебедем.

...Жахтять плоди — Помони щедрий даток... — Помона — богиня плодів і садків у греко-римській міфології.

...Аркадія блаженна розцвітеться... — Аркадія — країна в середній частині Пелопоннесу (Греція); в ідилічній поезії — символ щасливої країни.

...У Гефеста обценьки... — Гефест (Вулкан) — бог вогню й металів у греко-римській міфології.

Евфоріон — син Фауста й Гелени (згідно з міфом — Гелени й Ахіллеса). Риси Евфоріона навіяні Гете постаттю Байрона, що 1824 р. загинув у Міссолунгі, взявши участь у визвольній війні грецького народу.

Згубний, безумний лет! Ікар! Ікар! — Ікар — син легендарного героя Дедала, що на воскових крилах тікав разом з батьком з неволі від критського царя Міноса. Незважаючи на батьківські попередження, Ікар залетів надто високо — до сонця; крила розтали, юнак упав у море і загинув.

...В оболоні асфоделей... — Асфодель — міфічна рослина, що нібито вкриває луки підземного царства.

...А між ними репетує ще й Сіленів довговух... — Сілен — учитель Вакха, бога вина; мав осла, що своїм криком лякає велетнів.

Дія четверта

Написано у 1830 — 1831 рр.

Верхогір'я

...Коли Молоха невмолимий молот, / Куючи гори, скелі роздробляв. — Молох — старе східне божество; у Мільтона («Втрачений рай») — один із князів пекла; у Клопштока («Мессіада») — гордий богооборець, що воздивав гори.

...«Земні царства і їхні всі пишноти». — Цитата з євангелія від Матфея (гл. IV), де розповідається, як диявол спокушав Христа.

Модерна гідь, Сарданапал! — Сарданапал — легендарний ассирійський цар, великий розкошолюб.

Як генеральний штаб працює, Фельдмаршал втоми не відчує. — Натяк на бездарного фельдмаршала герцога Брауншвейгського, який очолював похід європейської реакції проти Французької революції.

Ні, квінтесенцію саму. Як Пітер Сквінс, я з них візьму. — Пітер Сквінс (або Квінс) — популярний в Англії й Німеччині театральний персонаж, що походить від шекспірівського «Сну літньої ночі». П'ята дія «Сну» завершується трагедією «Пірам і Тісба», виставленою в палаці афінського герцога Тезея місцевими ремісниками під орудою режисера Пітера Сквінса.

Увіходять Троє Дужих. — Назва «Троє Дужих» запозичена з біблійської «Книги царств», де перераховуються імена героїв із Давидового війська.

На Передгір'ї

...Я грав в кільце, а про турніри снив. — Гра в кільце полягала в тому, що вершник мав на скаку попасті шпагою чи кинджалом у підвішене кільце.

Нурційський славний некромант, сабінець... — Нурція (або Норчія) — місто в Сабінській області (Середня

Італія); *некромант* — ворожбит, який нібто міг викликати душі померлих і дізнаватися в них про майбутнє.

...І наших лав списи близкучій / окрили вогни скакучі... — Натяк на т. зв. «вогні святого Ельма» — вогни, що часом з'являються на верхівках корабельних щогл.

...Нам світять дивні Діоскури, / Що бережуть плавців од бурі... — За старим повір'ям, сузір'я Діоскурів (блізнят) сприяло мореплавцям.

У шатрі самозванця

«*Te Deum laudamus*» (лат. «Тебе, Бога, хвалимо») — початкові слова католицького молебня.

...Зі скла венецького, що дивну силу має... — У середні віки існувало повір'я, що венецьке скло має властивість виявляти підмішану до пиття трутизну, а також оберігати людину від сп'яніння.

Дія п'ята

Деякі сцени цієї дії були готові вже у 1798 — 1800 рр., але остаточно закінчив її Гете лише 1830 р.

Відкрита місцевість

Філемон і Бавкіда — постаті античного міфу, переказаного нам Овідієм у «Метаморфозах». Це була патріархальна селянська пара, що звікувала вік у праці, дружбі й вірності; коли Зевс із Гермесом мандрували по Фригії, тільки старенькі гостелюби дали їм притулок у своїй хатині, за що й були помилувані Зевсом, коли він наслав потоп на грішних фригійців. Гете взяв із цього міфа лише характери.

Палац

I в Навуфея був садок. — У біблії, в «Книзі царств», розповідається, що суміж із садами самарійського царя Ахава був виноградник простого чоловіка Навуфея, який

відмовлявся продати його цареві. Тоді цариця Ієзавель звинуватила Навуфея в блюзнірстві, і невинну людину каменували.

Просторе дворище перед палацом

Лемури — безіменні замогильні привиди, що, за римським повір'ям, блукали коло могил.

Гробокладини

...*To — душенька, Псіхея б то крилата...* — *Псіхея* — уособлення душі в греко-римській міфології.

Що сталося? Весь я в виразках, як Йов... — *Йов (Іов)* — біблійний патріарх, вірність якого випробовував Єгова, насилаючи на нього різні нещастя, в тому числі тілесні хвороби.

Здіймаються в небо, забираючи з собою безсмертну частину Фауста. — Термін «безсмертна частина» (гр. *entelechia*) запозичений із теологічної мови середньовіччя.

Ущелини, ліс, скелі, пустиня

Pater extaticus — отець екстатичний, що приходить в релігійний екстаз від посту й молитов (лат.).

Pater profundus — отець заглиблений (у споглядання божественної мудrosti) (лат.).

Pater seraphicus — отець серафічний (подібний до серафима, ангела) (лат.).

...*В очі досвідні ввійдіть...* — Згідно з містичним учнем Сведенборга, немовлята, народжені опівночі й рано померлі, стають ангелами, яких старші духи «приймають у себе», щоб ті дивились на світ їхніми очима.

Doctor Marianus — «марійський доктор», цебто аскет, заглиблений у споглядання діви Марії (лат.).

Mater gloriosa — Божа Мати в сяйві небесної слави (лат.).

Magna peccatrix — велика грішниця (євангельська Марія Магдалина) (лат.).

Mulier Samaritana — самаритянка, яка напоїла Христа біля колодязя (лат.); той сказав, ще дасть їй води, випивши якої, вона «більше не буде знемагати від спраги» (мається на увазі віра).

Maria Aegyptiaca (Acta sanctorum) — Марія Єгипетська («Житія святих») (лат.) — блудниця, що розкаялася після того, як невидима рука перегородила їй вхід до церкви; останок життя прожила в пустелі в молитві і постах.

Una poenitentium — одна з покутниць, із тих, що каються (лат.).

Chorus mysticus — містичний хор (лат.). ...Вічно жіноче / Нас туди зве. — Вічно жіноче — символ народження й смерті, начало, що обновляє людство й передає найзаповітніші мрії й поривання від роду до роду.

Finis — кінець (лат.).

Микола Лукаш
1968

ЗМІСТ

ФАУСТ

ПРИСВЯТА	5
ПРОЛОГ У ТЕАТРІ	7
ПРОЛОГ НА НЕБІ	14
ЧАСТИНА ПЕРША	19
ЧАСТИНА ДРУГА	210

Післямова

Доктор Фауст. «Фауст» Гете.	
«Фауст» Миколи Лукаша	
<i>Вадим Скуратівський</i>	508

Додатки

«Фауст» Гете в перекладі М. Лукаша	
<i>Леонід Первомайський</i>	537
«Фауст» по-українски	
<i>Лев Копелев</i>	552
Лукашів «Пра-Фауст»	
<i>Леонід Череватенко</i>	572
Уривки з довоєнного	
перекладу «Фауста»	583
Примітки	596
<i>Микола Лукаш</i>	

Літературно-художнє видання
Йоганн Вольфганг фон Гете
ФАУСТ

Переклад з німецької
Миколи Лукаша

Редактор *Л. Череватенко*
Художній редактор *О. Баратинська*
Оригінал-макет *О. Жуланський*

Підписано до друку 12.05.13
Формат 84x108 1/32
Папір офсет.
Друк офсетний.
Наклад 2000 пр. Зам. 312-6-13.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи №2770. Серія ДК

ФОП Жуланський
Україна, 08293, Буча, вул. Тарасівська, 7а,

тел.: (096) 350-61-05;
E-mail: zhupansky-publisher@ukr.net

Головний редактор/відділ збути:
тел.: (097) 412-04-42
E-mail: zhupansky-editor@ukr.net

web: publisher.at.ua

Віддруковано ТОВ фірма "АНТОЛОГІЯ"
04136, м. Київ, вул. Маршала Гречка, буд. 13. оф. 202.
Свідоцтво серії ДК №4435 від 8.11.2012 р.

Г44

Гете, Йоганн-Вольфганг.

**Фауст: трагедія / Йоганн-Вольфганг фон Гете; з нім.
пер. М. Лукаш; післямова Вадима Скуратівського; статті
Л. Первомайського, Л. Копєлєва, Л. Череватенка. —
К.: Вид-во Жупанського, 2013. — 629 с.**

ISBN 978-966-2355-35-2

Трагедія Й.-В. Гете «Фауст» давно вже належить до класики світової літератури, то ж не дивно, що саме цим шедевром відкривається 15-томне видання перекладів і власних творів Миколи Лукаша. Микола Олексійович, розпочавши роботу над цим перекладом ще на шкільній лаві, загалом віддав Гетевому архітвору понад двадцять років свого життя. Перше видання українського «Фауста» побачило світ 1955 року і стало видатною подією в тогочасному літературному процесі. Ще й до сьогодні, зрештою, Лукашів «Фауст» зберігає своє значення і є чи не найкращим перекладом Гетевої трагедії на чужі мови. Українською мовою «Фауст» перевидавався декілька разів, але пропоноване видання збагачено ще й кількома грунтовними розвідками, що вийшли з-під пера провідних літературознавців (В. Скуратівський, Л. Первомайський, Л. Копєлев, Л. Череватенко). Наприкінці додано авторські примітки перекладача М. Лукаша

**УДК 821.112.2-21
ББК 84(4Нім)5-6**

СКОДНИ
БОККАНЧО
ГИНА

Іоанн Ф
Вольфганг
ГЕТЕ
ФАУСТ

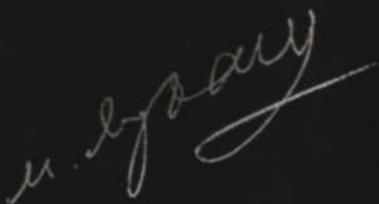
ТРАГЕДІЯ

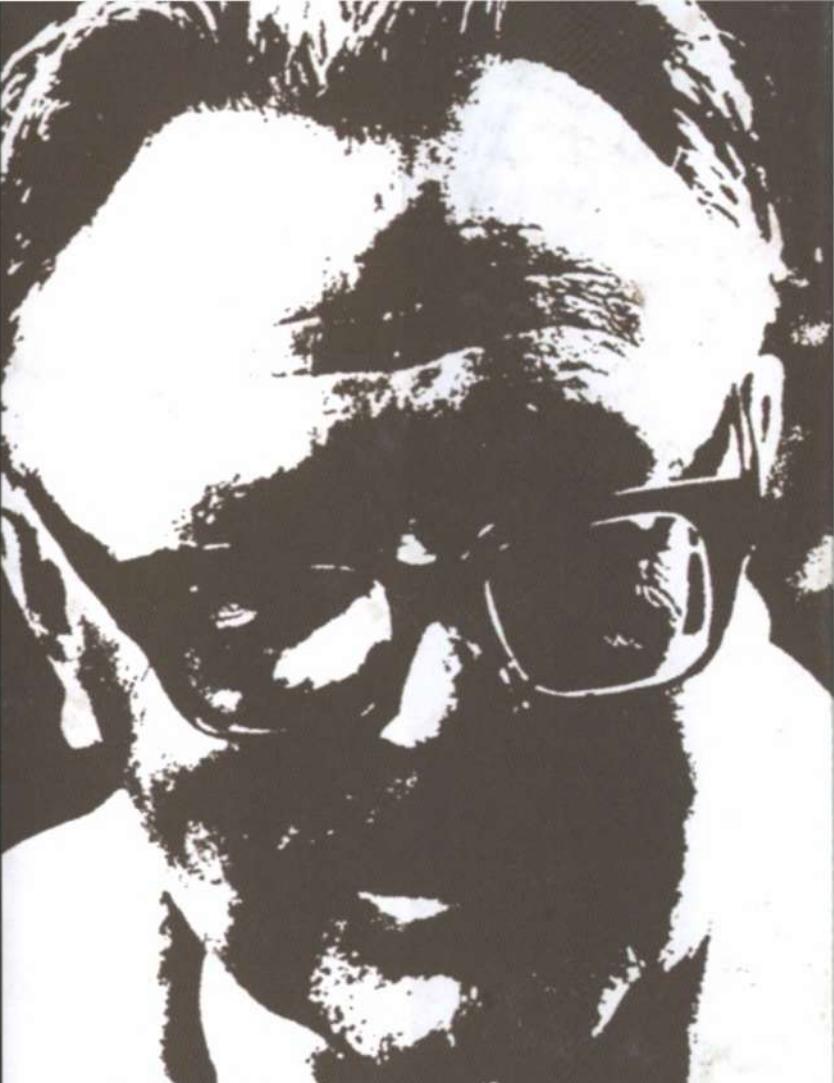
З німецької
переклад
Микола Дубровський

*Кажу від імені живих:
«Чом голову морочите?»
Я пам'ятник собі воздвиг,
А ви собі – як хочете!*

A handwritten signature in cursive script, likely belonging to the author or a close associate, positioned below the printed poem.

Йоганн Вольфганг Г Е Т Е Ф А У С Т

М И К О Л А
ЛУКАШ

1

Йоганн Вольфганг
Г Е Т Е Ф А У С Т

М И К О Л А
ЛУКАШ